

HOLMI

VIII. évfolyam 1. szám

1996. január

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő), Domokos Mátyás (széppróza),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers),
Fodor Géza, Szalai Júlia, Závada Pál

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter, Göncz Árpád, Kertész Imre,
Kocsis Zoltán, Lator László, Ludassy Mária, Mándy Iván,
Petri György, Rakovszky Zsuzsa, Tar Sándor, Vásárhelyi Júlia.

Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

- Rakovszky Zsuzsa*: Triptichon • 3
Nádasdy Ádám: Minek nézegessen • 4
Befelé vagy kifelé? • 5
A kultúr mögött • 5
Göncz Árpád: Az emberi szó a kommunikációban • 6
Bohumil Hrabal: Szerelmes nő (*Körtvélyessy Klára*
fordítása) • 9
Szabó Magda: Nemzeti énekünk: a „Szózat” • 20
Lukácsy Sándor: Szerencsétlen találkozás (Berzsenyi
és Kölcsey) • 33
Gergely Ágnes: Kettősverseny • 41
Veremben • 41
Lázary René Sándor: Méz • 42
Chanson d’automne • 42
Jókai utca 2 • 43
Méhes Károly: Valaki még él • 44
Jakó Klára: A moldvai és havasalföldi vajdák
magyar nyelvű levelezéséről • 53
Fabri Péter: A szavak mélyén • 66
Tyúkeszű vers • 67
Egy régész ásitása • 67
Claude Lévi-Strauss: Montaigne és az Újvilág (*Ádám Péter*
fordítása) • 68
Horváth Elemér: pátria • 76
nocturne • 77

- Parancs János*: Az idő ellen • 77
Mozgóképek • 78
- Papp András*: És megérik a fényt a gyökerek • 78
Sajó László: Istenallegóriák • 93
- Orosz István*: Bevezetés Mihail Bahtyin tanulmányához • 97
- Mihail Bahtyin*: A szerző és a hős viszonyának problémája
(*Orosz István fordítása*) • 100
- Nagy Sz. Péter*: „Óvakodjatok az irodalmároktól!”
(Németh Andor szürrealista pillanata) • 110
- Orbán Ottó*: Zsötem és tabu (Ginsberg verséről) • 118
- Allen Ginsberg*: Könyörgöm Uram
(*Orbán Ottó fordítása*) • 120
- Marcel Proust*: Szodoma és Gomorra (III)
(*Bognár Róbert fordítása*) • 121
- Várady Szabolcs*: Még nem • 136

FIGYELŐ

- Bán Zoltán András*: A retorika vízjele (Mészöly Miklós:
Családáradás) • 137
- Dolinszky Miklós*: Így írtok ti (Karinthy Frigyes:
Így írtok ti) • 141
- Báthori Csaba*: Eleven negatív (Mesterházi Mónika:
Hol nem volt) • 143
- Kocziszky Éva*: Báthori Csaba: Hölderlin a toronyban • 145
- Hernádi Miklós*: Étlap helyett lakoma (Radnóti Miklós
angol nyelven) • 148
- Tóth Sára*: Sierva María rézvörös hajzuhataga és
az örökkévalóság (Gabriel García Márquez:
A szerelemről és más démonokról) • 151
- Szántó Piroska*: Találtam egy könyvet
(Charles Dickens: Örökösök) • 156

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál
Levél cím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt., a regionális részvénytársaságok
és a Sziget Rehabilitációs Kiszövetkezet
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.
Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1051 Budapest, Nádor u. 26.)
Előfizetési díj fél évre 500, egy évre 1000 forint, külföldön \$25.00, illetve \$50.00
A fényszedést az ÍRISZ Kft. végezte
Nyomtatta az ADUPRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

A kéziratokat megőrizzük és visszaküldjük
ISSN 0865-2864

Rakovszky Zsuzsa

TRIPTICHON

1

Mint kárhozott lelkek vagy hasfájós csecsemők,
a holdtalan sötétben macskák üvöltének.
Sorára várva még ott üldögél vagy öt
nesztelen árny. Üvegszilánk szemek,

mintha egy pokolbeli alagútból,
időkön túli mélyből közeledő vonat
zöld lámpái. A rácsos konyhaablakon túlról
„meghalni... csak teérted... egyetlen csókodat...”

ilyesmiket szítál a rozzant néprádióból
szivárgó férfihang az udvar csapzott fűvére.
Ott benn a pongyolás nő borospohárba mormol
a rohadt kurváról, aki miatt a férje...

2

A szódásüveg testén átsüt a villany, lelke
sistergő ívben a pohárba loccsan.
A lámpáról lecsüggő, lebegő ördögnyelvre
légy száll – újabb sötét petty a mézszínű ragacsban.

A kislány, semhogy a szokott műsort figyelje
– női düh ostromol kásás férfifölényt –,
most inkább arra gondol, hogyan rántotta helyre
eséstől elgörbült biciklijét

az atlétatrikós férfi, szeplősre égett,
vaskos kezével, a két térde közé szorítva –
s a rekedt suttogásra, amit félig sem értett
a harsány tánczenétől. A bódék és a hinta

mögött a nyílt mező feketén összeborzadt,
hullámzott a hideg, napszállati aranyban.
Mintha egyetlen izzó, borzalmas izgalomnak
sápadt emléke volna a világ, úgy, ahogy van...

3

A menyasszony fehér kombinéban zokog:
ruháján vasalónyom, ő férjhez se megy inkább...
Konyhagóztól rézbőrű rokonok,
gacsos lábú, merevre dauerolt nők csitítják.

Párnákkal magasított székünkön, két gyerek,
megbűvölt borzadállyal nézzük a húslevesben
csukott szemhéjjal úszó, halvány kakasfejet.
Később, álmunkból fölriadva, ketten

füleljük a kihangzó dobogást, röhögést
közös dunyhánk alatt, a kisszobában.
Fönn rezgő csillagok, lenn baromfiürülék
és szétloccsant szeder a sötét udvar porában...

Nádasdy Ádám

MINEK NÉZEGESSEN

Az újságra ráömlött a homok,
ahogy mellette jártak, meg ahogy
a tűző napsütésben fészkelődött,
a könyökével rásodorta, itt-ott
előntötte a mélyebbre került
szövegeket, mint gödröket a víz,
és eltakarta véletlenszerű
eloszlásban, ami alákerült.
A szárazon maradt szövegeket
olvasta hát, amennyi megmaradt,
nem tologatta szét a homokot,
csak olvasott hülye foszlányokat,
a szeme fáj, de minek nézegessen
a strandon körbe, emberek pofáját
minek bámulja, olvasott tovább,
és elfogadta azt, amit neki
kipreparált a gravitáció.

BEFELÉ VAGY KIFELÉ?

Robbanni fog, csak tudnám: befelé
vagy kifelé igyekszik az erő?
Felduzzad-e a héj, tágul-e szörnyű
sebességgel, ha kint keres helyet
az energia, pumpálja kerekre
és alaktalanra az életet?

Vagy be, a tömör középpont felé
rohan minden, süvítő zuhanással,
mint mikor labdalon héján a kép
kövér malacból ráncos, édes, érett,
mazsolaszerű arccá változik,
bölcs lesz és sűrű és töpörödött,
nagy sziszegés és susogás között?

Anyagban nincs hiány, dörömbölő
energiákban, csak szabályozót
kéne szerezní, csapot, szelepet,
hogy hátha mégse robban, hátha vár;
vagy robban, de a dugattyú merészen
megáll a henger végén s visszajön,
és rohan újra szédületes útján,
mindig erősen, mindig röviden.

A KULTÚR MÖGÖTT

A koponyával kezdődött a móka,
mely nagy volt, kerek, és a kéz simán
szaladhatott a sörtehaj fölött,
míg valahol egy fülbe ütközött.

A térdek voltak még szokatlanok,
mert magasan voltak és meglepő
energiával fordultak elő
a hajlatokban, szögekben, zugokban.

A hát csak tartott, tartott végtelen
egyformasággal, mint a Hiszekegy.
Néha megremegett, mint amikor
a járda alatt földalatti megy.

A lehellete volt a legfurább,
keserű volt és mellényzsebszagú,
és karjai közt, mint betonfalú
mellékhelyiségben, fulladozni kezdtem.

Göncz Árpád

AZ EMBERI SZÓ A KOMMUNIKÁCIÓBAN

Ami él, kommunikál. Kommunikál az élő sejt a szomszéd sejtekkel a környezete és a körülmények parancsára, villámgyors vegyi mikrofolyamatok útján. A sejtszövet megmaradása és fejlődése érdekében. Kommunikál a virág a szirma színével, hogy magához csalja a méheket a fajfenntartása érdekében. Kommunikál a méh a táncával, hogy útbaigazítsa a többi méhet a mézforráshoz a raj létfenntartása érdekében.

Kommunikál az ember szavakkal a létfenntartása, az emberi faj fenntartása érdekében. Lehet, hogy az ember a teremtés koronája. Lehet, hogy nem. Élőlény sokkalta több van, mint pusztán az ember, s az embert nemcsak a tagolt beszéd képessége különbözteti meg az élővilág többi fajtájától, hanem az is, hogy az egyetlen fajta, amely kész elpusztítani a maga fajtájábelit, amely kiszakadt a természet rendjéből, saját környezetet alkotott, épített magának, s elérte, hogy jószerint csak aktív tagja az élelemláncnak.

Az embert emberré feltehetőleg a tagolt beszéd képessége tette. S ugyanez volt, ami kiemelte a természet egészéből. Ha akarom, az emberfaj fejlődését akár a kommunikációképesség fejlődéstörténeteként is felfoghatom. A tagolt beszéd képessége ajándékozta meg a múlt tudatával és a jövőképzés képességével. Volt idő, amikor az emberi emlékezet adta szájról szájra a múlt képét. Mind az ideig, amíg az írás, a rögzített emlékezet át nem vette a személyhez kötött emlékezet szerepét. Az írás, a személtelen, ami elvezetett a könyvig, a könyvtárig, a kollektív emlékezet tárházáig.

Évszázadokig éltünk a könyvtár, az emberiség közkincsét képező emlékezetraktár kincseiből, amíg el nem jutottunk az informatikáig, s az informatika révén össze nem szűkülött körülöttünk a világ. Ma már a világ egyetlen óriási könyvtár, az *internet* segítségével bármikor lehívhatjuk a világ minden ismeretét, az elektronika naprakész tudnivalókkal halmoz el a világ minden történéseiről. Az emberi agy befogadóképessége – elméletileg – korlátlan, de vajmi kevésbé tesz képessé a befogadott irdatlan ismeretanyag hasznosítására.

Mindezt az ismeretanyagot egyetlen eszköz teszi közhasznúvá: a szó, az *emberi* szó. Az emberi szó pedig amilyen fontos, olyan csalóka. Az emberiség közkincsét képező „generáliák” kivételével nincs szó, ami más-más nyelvben ne jelentene mást és mást, de a jelentéstartalma mindnek még egy nyelven belül is szinte meghatározhatatlan. Aligha kétséges, hogy az „asztal” szó jelentését még a gyermek is képes meghatározni, de ez a meghatározás nem tartalmazza az asztal *képi* megjelenítését. Az „asztal” szó, ha fogalmiságától megfosztjuk, gazdagodik is, szegényedik is. Gazdagodik, mert magába foglal márványasztalt, ebédlőasztalt, tárgyalóasztalt, de szegényedik is, mert éppen az „asztal” *entitását* nem jelzi. Vajon ki volna, aki szavakkal képes leírni a folyóba lógó fűzfaág keltette hullámok bonyolult rajzolatát, egymásra hatását, s hadd mondjam, érzi a szépségét? A szó legfeljebb utal rá, képet nem ad róla. Jóllehet a szó a kommunikáció alapeszköze, csak olyasmint képes kommunikálni, aminek tartalmi és képi elemeit az olvasó vagy aki a szót hallja, ismeri és a képzeletében is meg tudja jeleníteni. Az emberi szó tehát a legfontosabb kifejezőeszközünk, de ugyanakkor a legillékonyabb is. És ezen – a szón – alapszik a világról alkotott ismeretünk. Vagy annak legalábbis a fogalmi rekonstrukciója.

A szó tehát jellegénél fogva még akkor is illékony, ha megörökítették, s ily módon legalább anyagszerűen időtálló és fogható. De mennyivel illékonyabb akkor, ha ember és ember közt hangzik el, és egy ismeretlen tudaton áthatolva alakul képpé, tudatelemmé. S ennek révén – valljuk be őszintén – hatalommá is, hiszen hatalom minden, ami tudatformáló, ami tettet is generálhat, s ha tettet generál, mind a kimondója, mind a hallgatója sorsára befolyással lehet.

A szó tehát egyszerre életveszélyes és életet adó. Egyszerre köt össze mással, választ el tőle, tehet erőssé és erőtlenné.

Az emberi szó a legsajátosabb emberi alkotás, s éppen mert emberi, *emberellenesség* is válhat. S talán éppen attól emberi, hogy a fajtánkra jellemző módon még a *szándékunk* ellenére is átalakulhat emberellenessé.

Annál is inkább, mert korunkban a szavak iszonyatos inflációjának vagyunk tanúi. A szavak sűrűjében élünk, és épp a szavak elvadult rengetege szűkíti össze az életterünket. Összeszűkíti, amikor épp *tágítani* törekszük. Az emberi személyiség, az ember reakcióképessége nem azonos az agyában rejlő sejtek befogadóképességével. Nemcsak információt, hanem lélegzetvételnyi időt s teret kíván, karnyújtásnyi távolságot, hogy a információt *feldolgozni* is képes legyen. A pompeji strázsát elborította a vulkánkitörés hamuja. Korunk szenvedő tanúját elborítja a szókitörés hamuja.

A szavak rengetegében tehát elérkezett számunkra a szavak ritkításának, nevelgetésének, formálásának, nemesítésének ideje. Érdemes immár elgondolkoznunk, hogy mi az, ami az emberi szót *valóban* emberivé teszi. Az „emberi” szó tudati és, tegyük hozzá, az emberre jellemző módon *érzelmi* és indulati töltetében is.

Talán az a nagyon nehezen meghatározható jelző, hogy *hiteles*. Ennek pedig több összetevője van. Mindenekelőtt az, hogy a célja a *közlés*, és nem a mögötte lévő tudattartalom *elhomályosítása*. Az, hogy *célzott*, valakitől valaki felé tart, még akkor is, ha nem talál pontosan célba. Ha a szövegkörnyezete olyan, hogy az a szó értelmét nem semmisíti meg, s ha a szándéka, még ha netán morálisan gonosz is, *világosan* felismerhető. S ha a kép, amit generál, megfelel annak a képnek, ami létrehozta.

Én a hitelességnek még egy feltételét említeném: azt, hogy a szó nem olvad bele a háttérzajba, hanem világosan tagolt, s amennyire az emberi beszéd jellege egyáltalán megengedi, egyértelmű.

Persze: a *hazug* szó is emberi. De hiteltelen.

Mind ez ideig nem szóltam Bábel átkáról, arról, hogy nemcsak a szónak, de a szót alkotó szemléletnek is számlálatlan forrása van; arról, hogy nyelv és nyelv is különbözik egymástól, hogy nyelvről nyelvre ugyanaz a szó is mást-mást jelenthet. Az emberi szó tehát a *másság* megjelenítője – áthidalója? –, hiszen nemcsak minden nép és nyelv, hanem minden ember is más és más.

Vajon elképzelhető-e ilyen körülmények között hitelesség? Azzá teszi-e a szót ilyen körülmények között a „háttérzaj” hiánya? Eljuthat-e a szóban foglalt üzenet a másik emberhez, mikor a bizonytalanságok tengerén kell áthajózni, amíg odaér?

Jogos-e ilyen körülmények között az az angol közmondás, hogy „*The words are mightier than the swords*”? Hiszen a kardot acélból kovácsolják, a szó pedig – enyhén szólva – légnemű.

Azt hiszem, jogos. Hiszen karddal csak *embert* lehet lekasabolni, a szóval az igazságot lehet megölni vagy – jó értelemben – megvédeni. És az igazsággal együtt *mindazt* – akit vagy amit – az igazság erővel tölt el, vagy éppen erőtlenné tesz. A szó hatalma tehát határtalan. Hozzá képest a neutronbomba is erőtlen. Ha az igazságot, ezt az illelkony fogalmat, amelyet meghatározni szinte senki nem tud, de mégis mindenki tudja, hogy mi az, létezőnek tekintem.

De legyünk őszinték: korunk szórengetegében nagyon nehéz fellelni olyan szót, amely a karddal vetekedően acélos volna.

Hiszen manapság a szavaknak inkább a *tömegük*, mintsem az *élük* az erejük. Ellepeknek, elnémitanak, agyonnyomnak, érzéketlenné és vakká tesznek. *Hívértékük* van – vagy nincs? – és nem *hitelük*. *Meggyőzni* kívánnak, talán épp az értéktelen értékéről vagy a nyilvánvalóan igaztalan igazáról. Hát nem a szavak erejével kerekedett-e felül az igazságon Hitler és Sztálin? S változtatta *hőstetté* a *gyilkosságot*? A szavak tömege oltja ki manapság a döbbenetünket, azzal, hogy napihír szintjére szállítja le ezrek halálát, menekülését, igazol öngyilkos és esztelen háborúkat és mészárlásokat, tünteti fel természetesen az emberiség ellen elkövetett legtermészetelenebb bűnöket is.

Hogy a „Gutenberg-galaxis” „cyber space”-szé – globális információtömeggé – da-gadt. Hogy a szó mindenütt utolér, nyomon követ, letaglóz. Hogy a szó, miközben megsűrűsödött, a világot is magával zsugorította. Hogy a szavak *közében*, a szavak hitelében már nem leljük meg önmagunkat, de azt hisszük, abban az illúzióban élünk, hogy a szavak urai *mi* vagyunk, s a szavakat *nekünk* sikerült engedelmes eszközeinkké tennünk, s nem *mi* váltunk a hamis szavak eszközévé.

Kedves Barátaim!

Ma ebben a teremben több tanulmány is elhangzik a szavak hatalmáról, engedjék meg hát, hogy ennek ellenére szabadságharcra hívjam önöket önmagunk, a szavaink védelmében. *Annak a lélegzetvételyi* térnek a védelmében, amelyben még meg tudjuk formálni az *ott* és *akkor* éppen *hiteles* szót, s amely megtalálja a legsűrűbb glédában álló álságos szavak közt is a *másik* embert, akinek szántuk.

Talán tudjuk, ki az a másik ember, talán nem. De úgy érzem, ha írók vagyunk, ha újságírók, ha politikusok; ha tömeghez szólunk, vagy a szót éppen értegetni kezdő gyermekünkhöz, egyaránt erre kell törekednünk. Arra, hogy a szavunkkal – azzal a hiteles *egyetlen* szóval – megcélozzuk azt az *ismert* vagy *ismeretlen* másikat, aki visszaigazolja a szavunk hitelét, egyértelmű igazságtartalmát. Lehet, hogy jó szóval, lehet, hogy *gonosztettel*, mert épp *azért* kell ölnie, mert a mi szavunk szíven találta.

Úgy érzem, ezt a veszélyt vállalni kell. A szó, az emberség védelmében és igazolásául.

Többé-kevésbé ennyi volna, amennyit erről ma itt én elmondanék. Röviden és erőteljesen, mert nem vagyok holtbiztos benne, hogy a szó *valóban* erősebb, mint a kard. De lévén író és politikus, minden kételyem hátterében ott él a hit, hogy ha *van* hiteles szavam, *jogom* van élni vele, sőt *köteles* vagyok élni vele. Igaz: ha kimondtam, a szó elrepül, s ki tudja, hol áll meg. Lehet, hogy utolér, mint a bumeráng, lehet, hogy célba talál, mint a nyílvevő. Lehet, hogy igazolja az igazamat, lehet, hogy nem. De *kimondani* mindenképpen köteles vagyok.

Azt az *egyet*, amit hitelesnek tartok, és kész vagyok az *életemmel* is hitelesíteni.

Ha nem sikerül, lelkem rajta.

Köszönöm.

(Elhangzott a salzburgi Tudományos és Művészeti Akadémia díszülésén.)

Bohumil Hrabal

SZERELMES NŐ

Körtvélyessy Klára fordítása

Az ablaknál állt, és nézte a parkot... A fák ágai felértek hozzá az első emeletre, és ahogy fújt a szél, meg-megcsörrentek az üvegen... Elnézte a parkot, a betegek éppen sétáidejüket töltötték az intézet fái alatt, ő azonban nem embereket látott, hanem fel-alá járkáló betegségeket.

– Mit néz olyan figyelmesen, Mona asszony?

– Ó, Erni, maga itt van? Megfeledkeztem magáról. Befejezte az írást? Jöjjön, nézze meg, ez a Bondy nem tetszik nekem, egyáltalán nem tetszik... Ravasz dolog ez az ifjúkori paranoia, még mindig valahol az elején tartunk... az az érzésem, hogy ez a rokonszenves fiú néhány hónap múlva nem fog tudni egyedül kimenni... egyszerre csak kap valamiféle rossz jelt, és hátrálni kezd vissza a majomhoz...

– De hiszen olyan normálisan néz ki.

– Mit tud maga erről, Erni... különben megmutatom magának fényképeken, milyen rohamosan megy ez...

Mondta a doktornő, és ahogy elindult a páncélszekrényhez, fehér köpenyének zsebében a kulcsot keresgélte. De amikor odaért, a homlokára csapott:

– Már nekem is kihagy az agyam... hiszen otthon felejtettem a kulcsot... de hallgasson csak ide, Erni. Hol volt tegnapelőtt egész éjjel?

– Hol... hiszen már megmondtam magának. A kerti kis házban aludtam...

– Nézze, ezt ne folytassa... Maga és az alvás! Azt tudom, hogy aludt, de hol?

– A kerti házikóban...

– Vagy egy nőnél...? Igaz? Értse meg, hogy az ilyesmit nekem azonnal jelentenem kell a bűnügyi központnak!

– De hát én tényleg elaludtam abban a házikóban, Mona asszony... hanem maga azt mondta, hogy otthon felejtette a páncélszekrény kulcsát. Szeretném, ha látná... most... Van egy babahajtúje?

– Van, de minek az?

– Most végignézi, amit még senki se látott... három perc alatt kinyitom magának ezt a páncélszekrényt.

– Erre magam is kíváncsi vagyok...

A doktornő kihúzta a fiókot, és odaadta Erninek a hajtút... Aztán a székre telepedett, és kíváncsian figyelte, hogyan egyengetik a hosszú ujjak a drótot, utána meghajlítják, a zárba csúsztatják, kihúzzák, és megint hajtogatják.

– Csak hogy tudja, ehhez az országban senki sem ért úgy, mint én. Ehhez olyan érzékeny és finom ujjak kellenek, amilyenek a legjobb sebészekéi, akik izületet vagy agyat operálnak...

Mondta Erni, és a többszörösen igazított hajtút ismét a zárba illesztette.

– Ennek a képességnek az a titka, hogy az én idegeim a hajtúig nyúlnak... ez a kis drót, ez az én nyúltagyam... persze csak ha ilyen vacak zárról van szó! Egy modern kasszához villanyfűró meg franciakulcs kell... Ó, milyen pazar szerszámkészletem volt nekem, már-már sebési színvonal... a legkeményebb acélból... volfrámból, de ezüstözve...

– Most látom, Erni, hogy magának milyen szép keze van!

– Hát persze... csúnya kézzel nem zongorázhat vagy hegedülhet az ember. De hát-ránya is van az ilyen aranykéznek! Néha az ember ellen fordul...

– Hogyhogy?

– Nézze, Mona... pardon, Mona asszony... minden megfűrt kassza másképp van megfűrva, a nagy specialisták, akiket ismertem, minden megfűrt kasszában ott hagytak magukból egy darabot... amolyan névjegykártyát... A bűnügyi rendőrök, amikor ott állnak a megfűrt kassza előtt, a fejükben lapoznak, és keresik az iskolát meg a szerzót...

– Eredjen már!

– Igen... szinte azonnal megismerik, hogy laikus volt-e a tettes vagy molnár...

– Az meg micsoda?

– A molnár? Olyan napszámosféle... az ilyen hátulról fűrja meg a kasszát, kidönti a földre meg saját magára a hamut meg az egész tömitést, mindent összekoszol... Én ilyesmit sohase csináltam. Én mindig úgy mentem el a kasszától, mint a koncertről... Csakhogy persze rögtön jöttem értem... az én stílusom, az...

– Akkor rögtön el is kapták magát, Erni...

– Tíz évben ha egyszer! Mert a biztos fűrásnál is fontosabb a biztos alibi... Azt hiszem, menni fog a dolog... érzem az ujjaimban... Igen, az utolsó akadály... De nehogy rosszra gondoljon! Én sohasem voltam Dedek vagy Lecián! Én nem veszek a kezembe revolvert... én inkább esztéta voltam mindig... na, mit mondtam?

– Tessék?

Erni megfordult, ujjai közt a babahajtú, és szabad kezével szertartásosan kinyitotta a páncélszekrényt.

– És kész!

Összedörzsölte a kezét, de Mona asszony szomorúan azt mondta:

– Kár magáért, Erni, nagy kár... de mit tegyünk? Most megmutatta nekem, hogy maga egyszerűen az, akinek tartják. Elegáns bűnöző, számomra pedig ezenfelül...

- Mondja csak ki, Mona asszony... ott van a szemében...
- Mit tud maga?
- Én tudom, nekem van érzékem, így aztán szinte mindent tudok...
- Nem becsüli túl magát?
- De hiszen maga is tudja, hogy nem... Hány óra? Négy, egy perc múlva négy... vagyis pontosan százhuszonegy napja, huszonhárom órája és most... hét másodperce annak, hogy engem idehoztak a terezíni erődből, és maga kivizsgált engem... Miből jött rá, hogy semmi bajom?
- Hát... azt mondják rólam, hogy kicsit értek a szakmához... de miből jött rá maga, hogy velem nincs minden rendben?
- A szeméből... Mona... a ráncokból a homlokán meg a szája körül...
- Hát nézze, Erni... mi belekezdünk valamibe, és most már nem bukhatunk le... én továbbra is küldeni fogom kéthetenként Terezínbe a jelentést, hogy maga változtatlanul az, amit ott megjátszott nekik... közveszélyes mániás-depressziós... de meddig tudom ezt csinálni?
- Ezt már magára bízom... de higgye el, Mona, ha kiengednének a börtönből, akkor se kíváncsoznék máshová, csak ide... hogy továbbra is gépelhessem magának a beszélgetéseket a betegekkel... hogy továbbra is javíthassam magának az itteni hűtőszekrényeket, az összetört számológépeket... hogy továbbra is kinyithassam magának azt, amihez otthon felejtette a kulcsot... ha maga ismerne engem civilben! Én az erődben is a szalmazsák alá tettem a rabnadrágomat, hogy éle legyen...
- Nagy csirkefogó maga, Erni... és én mindent elhiszek magának... ez a legrosszabb az egészben... lassan beleószülök, de...
A doktornő legyintett.
- Ide hallgasson, Erni, hány évet kell még leülnie?
- Hármat már lenyomtam...
- És mennyi van még hátra?
- Még kettő... annyit már zsiltepengén is leülök... nem haragszik, hogy csak úgy... Monának szólítom?
- Nem mondhatnám... különben is nem vagyok már asszony...
- Elvált?
- Nem...
- Külön él?
- Azt sem...
- Akkor özvegy... bocsásson meg...
- Mindez már elmúlt, Erni... inkább álom az álomban... Én inkább a saját illúzióm özvegye vagyok, mint a férjemé... Régebben több kurázi volt bennem, olyan voltam, mint a szélvész, és azt hittem, hogy a tudomány mindent meg tud változtatni, hogy az összetört fej nyolcas a biciklikéren... de a férjem mániás-depressziós volt, még mielőtt hozzámentem... csak hogy én fejembe vettem, hogy feleségül megyek a páciensemhez, és rajta bizonyítom be, mire képes a tudomány... és a tudomány sokra volt képes...
- Meggyógyult? Vagyis meggyógyította...
- Igen, a tudomány sokra volt képes... egyszer benyitottam a lakásunkba, és a férjem ott lógott a csilláron, így aztán engem kezeltek azzal a betegséggel, amit addig gyógyítottam, itt, ebben az épületben... fél évig... no de most megint én vagyok itt, Erni, amint látja...

– Igen, látom... de megmutatja nekem azokat a fényképeket... ott...?

– Azt ne akarja látni... semmi értelme... a dosszié elején göndör hajú diák, azt mondaná róla az ember, hogy amerikai rúdugró, de a közepén már megnyúlik a kar, lefittyed az állkapocs... és a végén notre-dame-i toronyőr... valami, ami még galamb... de mit mondott, mennyit kell zseletpengén leülnie?

– Két évet, Mona...

– Hm... két évet?... Ehm... ha előttünk van, szinte örökkévalóság, de utólag egy pillanat... meglátjuk... kicsit elfáradtam ettől az egésztől, Erni...

– Igen, látom... tényleg menni akartam már, isten vele, Mona...

– Isten vele, és holnap reggel majd megint írunk...

Az esti vizit előtt Monika, mint mindig, sétálni indult a parkba. Amikor kiment a szobájából, és bezárta az ajtót, a folyosón egy betegébe ütközött, aki talán csak azért várt itt rá, hogy sírva elpanaszolja:

– Doktornő, doktornő, egy golya kelepel a hasamban... de doktornő, mondja meg nekem az igazat, mit jelent ez a beszéd?

– Miféle beszéd, Andělka?

– Amit a madarak beszélnek...

– És mit mondanak magának, Andělka?

– Most megint hallottam őket... Azt mondják, ez szifilisz, gyógyíttatnod kell magad...

– Ugyan, Andělka, honnan szedne össze egy ilyen betegséget... hát persze! Mondja, jeleket hall vagy beszédet?

– Doktornő, kérem... beszédet... most pontosan hallom: Egészséges-e a szemem!

– És még mit hall, Andělka?

– Aludj... aludj... aludj...

– Akkor menjen, aludjon egyet... este majd felirok magának valamit, és a madarak is elalszanak...

– De ezek a madárhangok azt mondják nekem... Aludj! Idióta vagy...

A lány a háta mögé mutogatott.

– Elég volt, Andělka! Tudom, mi a baja... kicsit túl van terhelve, ennyi az egész... kap egy gyógyszert, és meglátja, utána hogy eltakarodnak a madarak az ágak közé aludni...

Megsimogatta a beteg lány kibontott haját, kinyitotta, majd gondosan bezárta az ajtót. Aztán leszaladt a lépcsőn, és kiszaladt a parkba.

A százéves fák ágait rázta a szél, és a levegő tele volt a fa panaszos hangjával. Tűsarkú cipőjében Monika majdnem a magas falig sétált, és ott a szélárnyékban leült egy padra.

Istenem, hová jutottam? És egyáltalán, orvos vagyok, és egy bűnözőt fedezek az intézetben, olyan betegség ürügyén, amilyen betegsége nincs, amelyet ott az erődben megjátszott nekik... de hol volt azon az éjszakán? Egyszer már telefonáltak a bűnügyi rendőrségről, hogy tíz óra után látták Ernit a Vencel téren... mikor is volt az?... Egy hónapja... világos öltönyben látták, és én akkor azt mondtam, hogy ez csak tévedés lehet, véletlen hasonlóság...

Suttogta maga elé Monika. Cigarettrára akart gyújtani, de képtelen volt felemelni a kezét. Világosan látta maga előtt, ahogy Erni egy hónapja csakugyan a Vencel téren sétált... és azt is, hogy tegnapelőtt az egész éjszakát az intézetben kívül töltötte... Mindezt látta Monika, de amikor elképzelte, hogy felemeli a kagylót, és jelenti a bűnügyi köz-

pontnak, hogy Erni eltűnt... Monika megállapította, jöllehet lelkének összes rétegéből szólongatta a hangokat... hogy erre sohasem volna képes.

Nincs mit tenni... Suttogta, és hallgatta a szélvihart, amint durván, de szimfonikusan futamozik a fák koronáiban, elnézte a kivilágított intézetét, és kissé elrövedt szemmel úgy látta, hogy a fák mozdulatlanok, és az egész épület dülöngél... A felhőtlen égre pillantott, és éppúgy volt a csillagokkal is... a részeg csillagképek ugyanazt csinálták, mint ez a kivilágított bolondokháza... és mindent négy méteres fal vett körül... odabent a folyosón Walter úr biztosan a szemüvegét keresgéli a zsebében, amely nincs, mint ahogy szemüvege sincs... hogy elolvassa a combján a feliratot... a combján, ahová nincs semmi felírva, az az alkoholista asszony, Rozkošná, ha majd megállok mellette, azt fogja mondani, doktornő, ez a bútor, ha rámeresztem a szemem... ez a bútor is haldoklik... és doktornő, maga valahogy öregszik, egyfolytában öregszik, most még öregebb, most már csontváz, és azok ott, maga körül, mind halálfejek, a következő ablaknál az öreg Choděrová majd azt állítja, hogy ma bér mállkozott, Klouček úr elmondja, hogy reggel óta megint átalakult az arca, az a férfi, aki folyton az ablaküvegbe néz, megesküszik, hogy a szerelmét látja benne... Mráčková, a művészettörténetet hallgató diáklány, a kisasszony, aki mindennap az ágyába csinál, és utána turkál a piszkában, attól ha megkérdem, mért tette? azt fogja válaszolni, azért, mert nem akartam, és csak így tudtam megmenteni a szabadságom... Bondy úr megint egy foltot fog nekem mutogatni ujjongva a falon... doktornő, itt egy gyönyörű párducot látok... mire én, de mit keres itt ez a csőr meg ez a bóbita? és Bondy úr helyesbít... pardon, pardon... akkor ez egy papagáj vagy egy búbos pacsirta... Malá asszony most is a papírkosár fölött fog jajveszékeln, hogy elrepültek a kanárimadarai, mert valaki ellopta a házáról a tetőt... Kudlaba, a vén piás majd azzal fogad, hogy végre ide méltóztatott jönni, főúr... tegyen a biliárdasztalra golyókat, és hozzon egy nagy rumot...

Monika felállt, szorosabban összefogta kabátját, és ahogy kilépett a szelárnnyékből, a vihar megrázta rövidre nyírt haját... szaporán igyekezett vissza... sietett, de mint mindig, valahányszor elment a hatalmas tölgy alatt, amely csörömpölve állta a szél lökéseit, most is egyik betegére gondolt, aki évekig írta az életművét, füzetek tucatjait töltötte meg, míg egy éjjel elszőkött... akkor is ilyen éjszaka volt... keresték, és szólongatták... csak éjjel felé, amikor feltámadt a szélvihar, akkor figyeltek fel az ápolók az útésekre ennek a tölgynek a koronájában... odavilágítottak... és ahogy fújt a szél, az az író elkülönült az ágaktól... és mellette ott lógott a koffere is, a koffer, amely nekiütöközött az ágaknak... amikor a beteget leengedték a kötélén, kicsit olyan volt az egész, mint a Levétel a keresztről... aztán levágták a koffert is... ágról ágra zuhant a földre, és öszszetört... Egy órát ütött az intézet órája... amikor zseblámpával a kofferba világított... húsz kiló iskolafüzet volt benne, sűrűn teleírva egyetlen szóval:

Szeretlek, szeretlek, szeretlek, szeretlek...

Hangyabolynyi szeretlek.

Vizit után Monika végigment a hosszú folyosón, megállt a tízes ajtó előtt, és kopogott... és még egyszer. Aztán lenyomta a kilincset, bement, és az ajtót már nem kilincsel, hanem gombbal csukta be.

– Elnézést, de kétszer is kopogtam...

Dadogta Monika.

– Leülök, ha megengedi...

Mondta, és leült a még fiatal asszonnyal szemben, aki mezitláb cigarettázott.

– Maga dohányzik, madam? Az jó, szívjon csak sokat...

Folytatta Monika, de látta, hogy ezt is fölösleges volt mondania, mert a beteg mellőzte a hamutartó használatát, és szoknyája meg kabátkája tele volt hamuval.

– Hogy alszik?... tudja, mit, hozok magának egy dormiralt, az egyáltalán nem árt a szívnek...

Mondta Monika, de a beteg most is az ujjából felszálló füstöt nézte...

– Én tudom... az élet néha teljes képtelenség, néha a szív százezer koronát fizet egy karéj kenyérért... de higgyen nekem, Eva asszony, olyan szívesen segítenék magán... csak szólaljon meg, mondjon nekem valamit... Hogy férközzek magához?

Kérdezte Monika, de inkább csak magától... a betegnek egyelőre semmi oka se volt rá, hogy visszaforduljon a keskeny pallón, amely a világgal még összekötötte.

– Én tudom... van úgy, hogy az embernek semmi, de semmi kedve élni... nincs semmi, amiért ezt a földet tapossa... persze valami azért volna, de csak ha az a valami olyan lenne, ahogy az ember elképzei...

Mondta Monika... de az asszony arcán egy pihe se rezdült...

– Akkor hát mit csináljunk?

– Maga művelt asszony, mivel tudja hát bizonyítani hűségét a földhöz, amikor arra van ítélve, hogy itt legyen és itt éljen...?

De a beteg tovább fújta a füstöt... továbbra is a cigaretta volt az egyetlen, amibe kapaszkodott.

– Maga férjnél van... akkor hát talán van miért... hiszen a férje... és én jól ismerem őt... Karelnak biztosan szüksége van magára...

Monika fülelt, de a szép arc nesztelen volt...

– Itt van a két gyerek... Eva asszony, hall engem?, hiszen maga anya... és anyaként átélheti a lányával mindazt... amit évekkkel ezelőtt lányként élt át...

A beteg elnyomta a csikket, és újabb cigarettára gyújtott... Monika úgy látta, az asszony mondani akar valamit... Lefújta az ajkáról egy dohányszálat, ismét teleszívta a tüdejét füsttel... és aztán egykedvűen nézte tovább, hogyan kigyózik a fotel karfáján pihenő kezéből a füst.

– Magát már az se rendíti meg, ha eszébe jut a napfény, a virágzó rétek... egy csokor rózsza? A háztartás meghittsége? A zene, a színház, a ruhák... az a sok apróság, ami egy asszony és anya életének egy darabját jelenti?

De a beteg eldobta a cigarettát, felpattant, az ajtóhoz ugrott... csak hogy nem volt rajta kilincs. Ekkor kinyújtotta a karját, csuklóján még ott volt a ragtapasz, az ajtóra mutatott, és:

– Menjen ki!

– Szóval maga kikerget engem, Eva asszony?

– Menjen ki!

– Eva... üljön le, nyugodjon meg...

– Menjen ki!

Monika lassan feltápáskodott, felvonta a vállát, kinyitotta az ajtót, és a küszöbön azt mondta: – Megyek... de higgye el, Eva... csak segíteni szerettem volna egy kicsit, hogy talpra álljon... inkább csak elbeszélgetni, ahogy a barátnök szoktak... asszony az asszonnyal... de mit tehetek?

– Menjen ki!

Toporzékolat meztelen talpával Eva asszony, egy ügyvéd felesége, akit két hónapja vittek be Jirásek professzorhoz átvágott csuklóval... és utána ide, az intézetbe.

Monika kiment, és behúzta az ajtót a még mindig utasító kar előtt. Ott állt egy ideig, és nézte a lakkozott ajtóbélést, hogy az esetről képet alkosson magának... de hiányzott hozzá a kulcs. Állt az ajtónál, egy belső hang arra biztatta, hagyd őt... vedd oda a Sorsnak, tedd megint a keze ügyébe a kést... és egy másik hang azt súgta, tégy meg mindent, de mindent, hogy az a kés eltűnjön... ezt mondták a hangok... de Monika tudta, hogy egyelőre semmit sem ért, és hogy inkább csodálja ezt az asszonyt, aki megbénította az agyát, csak hogy ne kelljen tudomásul vennie azt, ami van... de amit ő szívből nem kívánt...

Délután, amikor a portás feltelefonált Monikának, hogy az urak a bűnügyi rendőrségtől beszélni szeretnének vele, azt mondta:

– Jöjjenek csak fel.

És rögtön tudta.

Amikor bejöttek, és bemutatkoztak, széssel kínálta őket, de csak a biztos ült le. A felügyelő végigsétált a szobán, aztán megállt az ablaknál, és az intézet parkját nézte.

– Különös... – mondta – ...ezek az elmeógyógyászati parkok mind egy kaptafára vannak! Jól festette meg az a Gogh... de majdnem elfelejtettem. Doktornő, hol volt Erni szerdáról csütörtökre?

Kérdezte a felügyelő, de lefelé nézett, ahol két gondozott a hulló faleveleket söprögette... a leveleket, melyeket a szél lesodort a lapátjukról, így aztán szinte semmit se dobtak a talicskába, és ha mégis, a szél azt is elrabolta.

– Hol lett volna... itt volt... az intézetben, de egész éjjel nem találtuk... A kerti házban aludt...

– Ezt ő mondta, igaz?

– Igen... én kerestettem...

– És mikor találták meg?

– Nem találták meg, felügyelő úr... öt órakor ő maga jelentkezett, hogy állítólag elaludt... ezért úgy gondoltam, hogy minden rendben van...

– A kerti házban... ez ott van, ahol a zöldséges ágyások kezdődnek?

– Igen...

A felügyelő megfordult, és utasította a biztost:

– Hívja az embereket, és kutassák át azt a kis házat...

– Parancs...

Mondta a biztos, és kiment az irodából... A felügyelő megint odaállt az ablakhoz, és a parkba nézett, egy asszony állt ott a padnál, lobogott a sálja, karján kabát volt átvetve, kezében csomag.

– Ott lent egy nő meg akar magától lógni... vagy most érkezett?

Kérdezte, és Monika azonnal tudta.

– Az egy betegünk... búskomor alkoholista, ez a szórakozása, összecsomagolja a rongyocskáit, és amikor a padhoz ér... már nincs hová mennie... visszajön... ez az ő kirándulása...

– Hm... de hogy magyarázza meg nekem, hogy szeptember tizenötödikén Erni este tíz órakor kiment egészen a Vencel térig?

– Ez nekem is rejtély... felügyelő... nyolc órakor a betegek az osztályokon vannak, és az én szolgálatom a vízzel ér véget... hacsak nem ügyelek éjjel. De itt vannak a gondozók, az örök... aztán itt ez a magas fal...

– Fal, fal, fal! Erninek minden fal palánk!

Lendítette hátra a könyökét a felügyelő, kihúzta a hátát, és megint a parkot nézte.

– Nem csodálkozom... Erni biztosan jól érezte magát! Én is jól érezném magam... tudja-e, hogy eljárak az előadásaira Smečkybe? A pszichoanalízisnek ahhoz is van némi köze, amit én csinálok, amikor kivetkőztetem az embereket a bőrükből... persze ez csak azokra érvényes, akik nem ismerik a pszichoanalízist... Erniből semmit se lehet kicsikarni... Őrá a kemény tények érvényesek... tudom, hogy tizenkét kasszát fűrt meg, de csak kettőért sikerült börtönbe juttatnom, nekem ugyanis van szerencsém már húsz éve ismerni Ernit...

Mondta a felügyelő, és beélesítette a szemét. A kis házból kijött a biztos, és ami a kezében volt, az világos öltönyre emlékeztetett...

– Hahaháá!

Dörzsölte össze a kezét a felügyelő.

– Ugyanis éppen szerdáról csütörtökre Brnóban kirabolták egy állami vállalat kasszáját... tegnap láttam a mackót, és úgy ítélem, hogy csakis Erni fűrhatta meg, az a kis kerti ház pedig... ott lehet a dolog nyitja...

– Nem téved, felügyelő úr?

Remegett Monika.

– Tegyük fel, hogy Erni nyolc órakor hagyta el ezt a falat... egy gyors autó két és fél óra alatt Brnóba vitte... a páncélszekrényen két óránál nem dolgozott tovább... ez fél tizenegy, fél tizenkettő, fél egykor kész volt, így aztán ötkor már nyugodtan megint itt lehetett... rózsásra aludva a kis házban... – mondta a felügyelő, és az ajtóhoz ment, és kitérte, és Monika látta, hogy a biztos behoz és az asztalra terít egy cover-coat öltönyt meg egy világos raglánt.

– És a cipő hol van?

– Egyelőre csak ezt találtuk, felügyelő úr, egy régi szekrény mögött volt...

– Tessék keresni... a cipő fontosabb... alaposan át kell kutatni mindent... Maga törődjön a cipővel! És öt ember deciméterről deciméterre kutassa át a kertet... lehet, hogy ezüst evőeszköz van ott elásva!

– Parancs!

Mondta a biztos, és elsietett.

– Hát ehhez mit szól, doktornő?

– Látom itt az asztalon... de mennyit raboltak el?

– Négyezer százezret... de tegnap összefogdostunk egy tizenegy tagú csoportot... fiatal fiúkat... Autólopás... de doktornő! Ezek csak Tatrákat loptak, de nem azért, hogy meggazdagodjanak... Volt egy garázsuk, ahol szétszedték a Tatrát, és mindenki Tatrával rendezte be a lakását. Az ülések, oldalt odacsavazott gumikkal... azok voltak a fotelok, négy ajtó a falba szerelve a hamutartókkal együtt, a kormány a szoba közepén, mint asztal, és mindegyik suhancnak a falát műszerfal díszítette... a karburátorok vázaként szolgáltak, virág is volt bennük... szobor helyett egy egész blokk... tizenegy Tatrát loptak így el, és berendezkedtek... romantikus kamaszok... de hol van most Erni?

– Alighanem a vízgyógyászaton...

– Akkor én most elnézek oda... hanem doktornő, három éve a gondozottjai megpróbálták ellopni Bedřich Smetana kórtörténetét... az utolsó két hét leírását, mielőtt meghalt... megengedné, hogy egyszer eljöjjenek és belenézzenek... csak úgy belelapozzak? Tudja... annyira másképp és mélyebben éreznék az ember a zenéjét.

– Hogyne... hívjon fel egyszer... de engem is érdekelne a véleménye néhány tényről, amikor a büntett betegségre hasonlít... az a kórtörténet most a központi páncélszek-

rényben van, iszonyú olvasni, és nem lenne szabad nyilvánosságra kerülnie... mint ahogy a mester naplójának sem az utolsó évekből... láttam, és olvastam... már a naplóból is kitetszik az út, amely itt ért véget, nálunk...

– Micsoda vég, micsoda vég...

Mondta a felügyelő, és újra az ablakhoz ment, és lenézett... De nem látott semmit, mert keserűen elgondolkozott... és aztán szomorúan azt mondta: – Gogh agyonlőtte magát... sejtette, milyen vég vár rá... és jól tette. De! Egyvalamiről majdnem megfeledkeztem! Az emberei akkor éjjel abba a kert házba is benéztek?

Monika erőre kapott.

– Nem... nekem legalábbis, amikor kérdeztem tőlük, és a szemükre vettem, nekem azt mondták, hogy nem, hogy megfeledkeztek róla.

– Ajaj... ez kellemetlen... kel-le-met-len! Pfuj! Ha mást nem találunk, ez itt Ernire kevés... legfeljebb arra elég, hogy engedély nélkül elhagyta az intézetet... a mindenit!

Fordult sarkon a felügyelő, és öklével a nyitott tenyerébe csapott...

– De se baj. Most elmegyek Erniért... a formalításokat majd elintézzük később, az egész eset kivizsgálása után... Megyek, és megvárom őt.

Mondta a felügyelő, és kiment az irodából... És Monika csak ült, és nézte az asztalra hanyagul odavetett cover-coat öltönyt... tudta, hogy Erni fúrta meg a páncélszekrényt, de csendesen imádkozott, hogy a kertben már ne találjanak semmit...

Aztán valaki kopogott. – Tessék! – mondta Monika.

És az ajtóban megjelent a gondozó egy beteggel, akinek válaszait tegnap még Erni gépelte...

– Jöjjön, üljön le, Bondy úr... akkor most folytatjuk...

Mondta Monika, és széssel kínálta a szép fiatalembert, aki félénken leült.

Monika kihúzta a fiókot, papirokat vett elő, leült az írógéphez, és azt mondta:

– Szóval tegnap ott hagytuk abba... így aztán szag után felismertem, hol van halott emberhús. Látom, Bondy úr, hogy maga huszonnégyes évjárat, mi a legmeghatározóbb élménye a Birodalomból?

– Braunschweig... a légitámadás, de csak három nappal utána... leégett város, és az országúton egy fiú jött a városba görkorcolyán... egy kanna tejjel...

– Várjon egy kicsit... görkorcolyán... egy kanna tejjel. Úgy... Fáj még a feje?

– Már alig... inkább az az érzésem, hogy le van blokkolva, vagy az agyam van bepiszelve, csak időváltozáskor hatol be néha három szög a fejem szívéig...

– Jó... a fejem szívéig... Meddig volt eszméletlen a roham után?

– Nem, az nem voltam, inkább feküdtem, és éreztem, hogy nyomják az agyamat lefelé, a koponyám alsó részébe...

– Igen... részébe, és tovább?

– És utána elteltem zúgással, amely azzal az érzéssel párosult, hogy a vér saját centrifugális ereje által a lábamba tolul...

– Igen... Bondy úr, a lábamba tolul... kicsit lassabban... én nem tudok olyan gyorsan írni, mint Erni úr... úgy. És milyennek látta azt az ottani világot?

– Olyan érzésem volt, hogy először látok fákat meg virágokat... nehezen találtam a nevüket, és nehezemre esett elhinni, hogy a házak a földben vannak...

– ...a házak a földben vannak... kész! Hanem Bondy úr, maga tökéletesen fejezi ki magát, nem ír?

– De igen... persze csak afféle értekezéseket. Van egy írásom: Hogyan tanítottam meg asszociálni a kandúrt, amely végül molynak látta a foltot, és utánkapott a praelijával...

- Utánakapott a praclijával... és tovább?
- Aztán van egy másik írásom: Hogyan kényszerítettem egy odakötözött léggömbbel a kandúrt, hogy a tükörbe nézzen...
- Hogy a tükörbe nézzen... tovább?
- Aztán írtam egy tanulmányt: A környezet, a dohányzás és a tükör hatása az azonos arcvonásokkal rendelkező személyek egymás közötti házasságkötésére...
- ...egymás közötti házasságkötésére... leírtam... de mit érzett, Bondy úr, amikor elesett, és felhasította az ajkát... Tudja... amikor a rohama volt...
- Doktornő, én úgy éreztem, hogy üvöltő orgonák vesznek körül, és a résekben angyalokat hallok énekelni...
- Angyalokat hallok énekelni... Milyen volt a szexuális élete, mielőtt idejött?
- Semmilyen, gyakorlatilag még szív vagyok... sohasem jutottam el odáig... próbálkoztam, de úgy éreztem, hogy emberek néznek egy elhúzott függöny mögül... egyszer a természetben, egy hétvégi házban... már-már... de a szomszéd telken elkezdtek káromni a tyúkok, és egy női hang azt kiabálta... pipi pi gyere...!
- Lassan... és egy női hang azt kiabálta... pipi pi gyere... és volt már szerelmes?
- Eszeveszetten... de úgy éreztem, hogy nem vagyok elég atletikus alkat... így aztán mindennap futottam az Olšanský temető körül, és pucoltam a fogam... vasárnaponként kicsíptem magam, és vonattal elmentem egészen Krivokláty mellé, a lánynak ott laktak a szülei, és sétáltam a faluban meg a házuk előtt... de egyszer se beszéltem a lánnyal... csak láttam...
- ...tehát a házuk előtt, de egyszer se... nos, ez nekem mára elég, Bondy úr... ha egyszer szükségem volna ezekre a lejegyzésekre a könyvembe, amelyet most írok... nincs ellene kifogása?
- Ugyan dehogy... ellenkezőleg, örülök, hogy mindent elmondhatok magának...
- Akkor köszönöm, és amint látom, a felhasadt ajka teljesen begyógyult...
- Monika felállt... kezét fogott Bondyval, és intett gondozónak, hogy vezesse el a beteget. Aztán a teleírt lapokat lassan betette egy dossziéba, és nagyot sóhajtott.
- Amikor kiszáratva bejött a felügyelő meg a biztos, a pszichiáter tapasztalt szeme megállapította, hogy semmit se találtak.
- A biztos elvette az asztalról az öltönyt meg a raglánt, a felügyelő pedig azt mondta:
- Magunkkal visszük Ernit... és kérem, a saját érdekében... Erni papírjait egészítse ki a szerdáról csütörtökre virradó éjszaka leírásával, és küldje el Terezinbe... Magát felelősség terheli... nem azért, hogy Erni eltűnt, hanem mert nem jelentette...
- A felügyelő a kalapja karimájába bökött, és menni akart, de Monika megkérdezte:
- Erni hol van?
- Itt, az ajtó mögött...
- Beszélhetnék vele arról az éjszakáról?
- Természetesen...
- A felügyelő kinyitotta az ajtót, és Monika látta a korlátnál Ernit néhány rendőr szoros gyűrűjében.
- Erni... a doktornője mondani akar magának valamit... Jöjjön!
- Mondta a felügyelő, és a biztossal együtt kiment a folyosóra.
- Amikor Erni bejött, és becsukta az ajtót, Monika odament hozzá, és suttogva megkérdezte:
- Hova tette a szerszámot?
- Ide le... a fiókjába... – súgta Erni.

- Jó... de ír majd nekem, Erni?
- Írok... minden negyedévben kap tőlem egy képeslapot, hogy szeretettel gondol magára és szívélyesen üdvözli Erni.
- Erni, mondjon nekem valami szépet...
- Viszontlátásra, Mona... és maga mit mond nekem?
- Viszontlátásra... viszontlátásra, majd ha leüli a zsilétpengén azt a két évet...
- Amikor elvezették Ernit, Monika előtt hirtelen megjelent Eva asszony arca. Kikereste a nevet, a telefonszámot, és tárcsázott...
- Halló, Hrůza doktor?
- Igen, én vagyok...
- Szervusz, Karel... itt Monika Helceletová...
- Ohó... Mona, hogy vagy?
- Úgy, úgy... de Karel, én beszélni szeretnék veled... nem tudnál...
- Nem, lehetetlen... nem érek rá... képzeld, Mona, egy tizennégy tagú spiritiszta csoportot védek... már három hete tanulmányozom a spiritiszta irodalmat, és még mindig nincs semmi kapaszkodóm...
- Hagyjuk ezt most, Karel... Evával nagy baj van, igaz? De miért jössz ezzel... csak olyan diákszerelme volt... Eva tényleg szörnyű állapotban van... attól félek...
- Tudom, Monika... csakhogy ezzel tényleg nincs mit csinálni... inkább mesélek az esetemről, az jobban fog érdekelni... ahogy elnézem, csak a médiumok fogják megúszni... Pavlov szerint is így van... de az a tizenkét ember, aki hallgatta őket, teljes tudatánál volt... igen, és politikai kérdéseket is feltettek... előre, igen... Ehhez mit szólsz?
- Semmit... hogy Eva, amióta behozták ide, nem szólalt meg, és mesterségesen kell táplálnunk... elképesztően sokat cigarettázik... figyelj ide, Karel, csak úgy eszembe jutott... ugyanis nem találok hozzá kulcsot... Nem volt Eva boldogtalanul szerelmes?... igen? Akkor jó volna, ha ezt valahol elmondanád nekem, akár egy presszóban...
- Azt már nem... nézd, Monika, én már nem utazom sehová, érted... amire gondolsz, azt én már rég megtettem... én Evával már minden jogorvoslatot kimerítettem, igen, a becsületesemet is feláldoztam, nemcsak mint férj, de mint férfi is... Akkor most kapaszkodj meg! Eva hat éve megcsal egy villamosvezetővel...!
- Kivel?
- Egy villamosvezetővel, persze jóképű férfi, olyan Jean Gabin-féle, igen, villamosvezető... ott vagy, Monika? Erre mondj valamit...
- Te Karel, nem lehetne... a dolog nagyon komoly...
- Tudom, mit akarsz mondani, de kapaszkodj meg, ülj le, csak hogy tudd... szóval én, az ügyvéd, már letérdeltem az előtt a férfi előtt, és könyörgtem neki, hogy legalább a családom nyugalma ne dűlj fel, és szeressék egymást továbbra is a feleségemmel, de erre ő azt mondta, menjen ki! Én megint könyörgök, mondom neki, hiszen csak maga miatt vágta fel az ereit, menjen, látogassa meg, mondjon neki valamit... én begyakorolom magával, csak mondjon neki valami szépet... de az a villamosvezető az ajtóra mutatott, és azt mondta, menjen ki... Mona, ott vagy? Mona!

Szabó Magda

NEMZETI ÉNEKÜNK: A „SZÓZAT”

A költemények bizonyos hányada egyetlen nekifutás után is elkészülhet, de ez a szerencsés kivétel, a versek megszületését többnyire a tervezett mondanivaló legpontosabb kifejezési lehetőségének keresése, azaz kísérletek sora előzi meg. Vörösmarty SZÓZAT-ja aránylag hamar megtalálta a költői üzenet tolmácsolásának építőelemeit, valódi harcot – a szövegvariánsok mutatják – voltaképpen a vers egészét meghatározó, önmaga felé emelő kulcsszó felleléséért vívott, az első, felbukkanó verssor kétszer is megkísérelte, aztán lehull, mint a nem rá szabott öltözék a vers testéről, nem azért, mert tartalmában még nem az, amit mondani szeretne, csak túl köznap. „Hazádhoz, mint szemedhez tarts híven”, ez egyszerre sok is, kevés is, semmiképp sem az, mint a megtalált kulcsszó, amelynek statikája és ugyanakkor dinamikája van, örök érvényű, de száll, viszi, mint a nemzeti totemmadár csőrében a tizenhárom betű formálta határozat, amely a hazafi-magatartás modelljévé csontosul.

A versnek két elő- és egy végleges formájú kézírata van, az első csonka, s a SZÓZAT első tervezetének két versszaka van rajta. A kézirat két negyedív alakú oldalon helyezkedik el pár epigramma, humoros széljegyzet s a TÚLVILÁGI KÉP című versből kihagyott néhány sor kíséretében.

*„Hazádhoz, mint szemedhez
Tarts híven óh magyar!
Bölcsőd és sírod az neked
Melly ápol s eltakar.*

*A nagy világon e kívül
Nincsen számodra hely,
Áldjon vagy verjen a sors,
Itt élned halnod kell.”**

A második kézirat négy negyedív alakú oldalból áll. A vers három oldalt foglal el. Címe ennek sincs még, de strófaszám, szerkezet, költői üzenet tekintetében már a még cizellálást igénylő, de kétségen kívüli SZÓZAT.

*„Hazádnak rendületlenül
Légy híve,¹ óh magyar;
Bölcsőd az s egykor sírod is²
Melly ápol s eltakar.*

*³ A nagy világon e kívül
Nincsen számodra hely:
Áldjon vagy verjen a sors⁴
Itt élned, halnod kell.*

Áthúzva:

*¹ Hazádhoz mint szemedhez
Tarts híven
² [Az] bölcsőd az s majdan sírod is
sírod egykor*

³ Ezen kívül

⁴ Áldjon vagy verjen sors keze

* Közli Gyulai Pál is. I. 412. o.

*Ez a föld, mellyen annyiszor⁵
Apáid vére folyt,
Ez melyhez minden szent nevet
Egy ezredév csatolt.⁶*

*Itt küzdtének honért az ősz
Ügeknek századi;⁷
Itt törtek össze rabigát
Hős Zrínyi Hunyady.*

*Szabadság!⁸ itten hordozák
Véres zászlóidat,
S elhulltanak, kivésztenek
A hosszú harc alatt.*

*És⁹ annyi balszerencse közt,
Oly sok viszály után,
Mégfogyva¹⁰ bár, de törve nem
Él nemzet e hazán.¹¹*

*S népek hazája, nagy világ!¹²
Hozátok felkiált:
»Egy ezred évi szenvedés
Kér éltet vagy halált!«¹³*

*¹⁴Az nem lehet, hogy annyi¹⁵ szív
Hiába¹⁶ ontá vért.
S keserőben¹⁷ annyi hű kebel
Szakadt meg a honért.¹⁸*

*Az nem lehet, hogy ész, erő,
És olly szent akarat¹⁹
Hiába sorvadának el²⁰
lángolának el
Egy átok súly alatt*

*Még jóni kell, még jóni fog
Egy jobb kor, melly²¹ után
Buzgó²² imádság epedez
Száz ezrek ajakán.*

*Vagy jóni fog, ha jóni kell²³
A²⁴ nagyszerű halál,
Melly a temetkezés fölött
Egy ország vérben áll.²⁵*

⁵ *Ez a föld mellyen annyi sors
hajdan*

⁶ *Egy év
A*

⁷ *Ügek [olvashatatlan szótaggal] családai*

⁸ *S*

⁹ *A*

¹⁰ *Elnyomva. Mégfogyva*

¹¹ *[Olvashatatlan betűk után.]
A nemzet élt hazán*

¹² *S természet isten [Ezután két egymásra
írt olvashatatlan betű.]*

¹³ *Nem érdemel halált. [A nem szó alatt ol-
vashatatlan betűk.]*

¹⁴ *Még jó, eljöhet, még jóni kell [Új vers-
szakkezdet.]*

¹⁵ *[Alatta olvashatatlan szótag.]*

¹⁶ *Ontson hiába*

¹⁷ *Hogy annyi áldozó [?]
[Előbb egy olvashatatlan szó s egy szó-
tag, azután] S hiába*

¹⁸ *Szakadjon a*

¹⁹ *Hiába olly*

*Hogy annyi elme
Hiába fáradt ész, erő
És olly szent akarat.*

²⁰ *Hiába vesztek volna el
Hiába sorvadoztak el.*

²¹ *Egy jobb kor, száza*

²² *Zeng*

²³ *Vagy Jóni kell, és jóni fog
vagy*

²⁴ *Egy
semmi*

²⁵ *Melly a szent egyház lapjain
Jegyzőre nem talál.
Mellyet magoknak nemzetek
Írnak fel*

*S a sírt, hol nemzet sűlyed el,²⁶
Népek veszik körül,
S az ember millióinak
Szemében²⁷ vérköny ül.*

²⁶ *S a sírt, melyet*

²⁷ *M*

*Hazádnak²⁸ rendületlenül
Légy²⁹ hűve, oh magyar:
Ez³⁰ éltetőd s ha megbukál
Hantjával ez takar.³¹*

²⁸ *Hazádhoz*

²⁹ *Tarts*

³⁰ *Melly*

³¹ *Eltakar*

*A nagy világon e kívül
Nincsen számodra hely
Áldjon³² vagy verjen a sors,
Itt élned, halnod kell.”*

³² *Éljen*

A költő indokol: miért tartozunk rendületlen hűséggel. Itt játszódtott le a magyar történelem, itt éltek a honalapító daliák és a nemzeti hősök, Árpád helyett még ősz Ügek, Árpád nagyapja szerepel, s Hunyadi mellett örök bálványának, Zrínyinek képe úszik be tudatába. Hogy az, „...*elhulltanak legjobbjaink / A hosszú harc alatt*” szerencsésebb megoldás az eredetileg megfogalmazott „*elhulltanak, kivestének*”-nél, az mindenki szemének és tudatának nyilvánvaló, nem veszünk ki, szerencsére, még mindig itt talál bennünket a világ, holott volt szomorú esélyünk az ellenkezőjére. Itt már észlelhető egy szó politikai töltetének különbsége: az „*oly sok viszály után*” „*megfogyva*” lett a végső megoldás az eredeti „*elnyomva*” helyett. Bölcs megfontolás, pontos és igaz, igaz volt az is, hogy *elnyomva*, de a király 1836-ban még mindig „*szeretett*”, a tárgyalások jóformán most kezdődnek majd, a reformországgyűlések hajnala csupa remény, minek ilyen súlyos vádat ejteni a történelmi serpenyőbe. Tatár, török után ugyan hogy ne fogytunk volna, s aztán a célzás úgyis mindent világossá tesz, hiszen mitől lettek volna véresek Rákóczi zászlai.

Amiben a második és a végleges változat döntően különbözik, a hetedik versszakban található: a „*népek hazája, nagy világ*” helyett „*természet isten*” és két egymásra írt olvashatatlan betű szerepel, utóbb kerekedik ki csak a vers egyik legdöntőbb, legfontosabb mondata a végtelen tablóval, amely már nem is nemzetekben, népekben, de az egyesült világban gondolkozik, ennek tagjai részvétellel figyelik egymás sorsa alakulását. „*Népek hazája [természet isten]... / Hozzátok felkiált: / »Egy ezred évi szenvedés / Kér éltet vagy halált!«*” Ez még csak nem is a reformkor udvariatlan szele, ez az aufkléristák eszmekörének öntudatlan idézése: halljátok a nagyvilágban, amit kiabálunk? Egy ezredéve szenvedünk, ész- és törvényellenes, istent, természetet sért, ami velünk történik. Születéssel kapott jogunk volna az élet akkor is, ha fennállásunk óta nem tettünk volna semmit, hát még így, ennyiszor kiállva helyettetek, értetek a porondra, nem halált érdemlünk, életet. Álltok, mint az élőkép a fináléban, és néztek bennünket, ahogy vergődünk, ha nincs irtalom a számunkra, legalább döntsetek végre. Vagy adjatok létünknek visszaigazolt értelmet, lehetőségeinknek teret, vagy küldjete gyászkoszorút, így nem lehet megmaradni, törött gerincű hajóból hasztalan adva vészjeleket a világ tengerén.

A nyolcadik versszak második fogalmazásbeli variánsa az „*annyi szív*” helyett „*áldozót*” jelez, a „*szakadt*” helyén „*hasadjon*” áll, az „*áldozó*” nem főnévi igenév, hanem főnév,

a nemzet fennállása érdekében a nép által hozott áldozatokat, konkrétumot jelent, a szakasz harmadik sorában szerencsés kézzel hagyta ki a megismételt „hiába” szót, s pótolta a végleges közlésben „keserv”-vel. A kilencedik versszak „sorvadának, lángolának el” megoldása helyett a „sorvadozzanak” nemcsak a kifejező szó plasztikus igealakjával bizonyul jobbnak a tervezettnél, de ismét sikerül nem alkalmi, de folyamatos cselekvést rögzítenie. A második variáció legmegrázóbb képe a kétségét legyőző, majdnem szuggeráló „jőni fog”, mert „kell, hogy jöjjön a jobb kor” felvillanó reménysugarát lassan kioltó nemzeti alkony víziója: ha hasztalan imádkoztunk érte, és harcoltunk és reménykedtünk, pusztulásunk nem lesz tanú nélküli magánügy, végítélet, akkor megbénulnak a krónikáiró papok, az udvari történészek, mert halálunk kihívóan nagy-szerű lesz, más nemzetek pre-Hirosima-modellje, s főleg nem marad egyedi jelenség: a világ egységes, ha egy darabja kiszakad, mi a biztosíték, hogy a pusztulás megáll? Akkor már későn hullatják a vérkönnyeket, hamarabb kellett volna ránk figyelni. A közönyös nagyvilág képét később elmossa a reménység: e riasztó álom nem következhetik be, s ha mégis, zeng a tizenharmadik strófa: emlékünks és halálunk dicsősége részként szervesül a világtörténelemben. Nincs garancia semmire, a világ esetleges közönye kockázatával, saját feltételezett halálunk tudomásulvételével kell rónunk tovább az általuk most kijelölt utat bölcsőtől koporsóig: itt. Ez a világ egyetlen pontja, amelyen belül hely van számunkra életre is, halálra is.

SZÓZAT

*Hazádnak rendületlenül
Légy híve, oh magyar;
Bölcsőd az s majdan sírod is,
Mely ápol s eltakar.*

*A nagy világon e kívül
Nincsen számodra hely;
Áldjon vagy verjen sors keze:
Itt élned, halnod kell.*

*Ez a föld, melyen annyiszor
Apáid vére folyt;
Ez, melyhez minden szent nevet
Egy ezredév csatolt.*

*Itt küzdtenek honért a hős
Árpádnak hadai;
Itt törtek össze rabigát
Hunyadnak karjai.*

*Szabadság! itten hordozák
Véres zászlóidat,
S elhulltanak legjobbjaink
A hosszú harc alatt.*

És annyi balszerencse közt,
Oly sok viszály után,
Mégfogyva bár, de törve nem,
Él nemzet e hazán.

S népek hazája, nagy világ!
Hozzád bátran kiált:
„Egy ezredévi szenvedés
Kér éltet vagy halált!”

Az nem lehet, hogy annyi szű
Hiába onta vért,
S keserőben annyi hű kebel
Szakadt meg a honért.

Az nem lehet, hogy ész, erő,
És oly szent akarat
Hiába sorvadozzanak
Egy átoksúly alatt.

Még jóni kell, még jóni fog
Egy jobb kor, mely után
Buzgó imádság epedez
Százvezrek ajakán.

Vagy jóni fog, ha jóni kell,
A nagyszerű halál,
Hol a temetkezés fölött
Egy ország vérben áll.

S a sírt, hol nemzet süllyed el,
Népek veszik körül,
S az ember millióinak
Szemében gyászköny ül.

Légy híve rendületlenül
Hazádnak, oh magyar:
Ez éltetőd, s ha elbukál,
Hantjával ez takar.

A nagy világon e kívül
Nincsen számodra hely;
Áldjon vagy verjen sors keze:
Itt élned, halnod kell.

Mióta a nemzeti köztudat vállalta, a SZÓZAT-ot az ódák között tanítjuk, mint hazafias líránk kimagasló alkotását. A vers valóban remeke nemzeti költészetünknek, épp csak besorolása irodalomelméleti tévedés, Vörösmarty *Re: Hazaszeretet* mind üzenet, mind versépitkezés tekintetében mást adott költőtársainál. Mikor versét megírta, 1836-ban, Csongor úrfi mögött elmaradt már az ibolyaszemű, keserédes ifjúság, zúg a reformkor udvariatlan szele, sodrásában a Gvadányi „pillangós cipős, vitézkötéses öltözékünkkel fordítjuk jó irányba a tengelyéről lebillent országot” mentalitására zavarbaejtően cáfol a csónadrágos, cilinderes gróf, akinek sarkantyúja a Tudományos Akadémia eszméje, kacagánya a hitelképes gazdálkodás, eszmetöredékei is jelzik már a felénk készülő vihart. Csongor végzett Arkádiával, a biztonságos tóga helyett nem is szerényen barna, de egzisztencialista izléssel fekete atillában folytatta útját az irodalmi-politikai közélet arénájában. A lét bármikor megszűnő jellegével mindig számolt, de látóköre tovább tágult, az érett értelem szitáján kihullnak a maradék illúziók, az élet – sajátunk vagy akár a nemzeté – nyugodalmas és építő szakaszokkal megszakított kontinuált megpróbáltatás, nem a boldog csodák birodalma. Megértette, magyarnak születni nem pusztán genetikai kérdés, de vállálás is, a hazafifogalom nem elvont főnév, hanem elkötelezettség és feladat. A magyar Helsingörben sajátságos módosítást kap a nagy monológ, mihelyt a SZÓZAT megszületik, változik a lét-nemlét kérdésének filozófiája. A magyarság számára nemcsak az akkori adott, de bármilyen történelmi helyzetben *lenni*, esetleg az ország érdekében *megszűnni* egyaránt kötelező. A SZÓZAT irgalmat nem ismerő vers, úgy, azzal válhatott nemzeti énekünkkel, hogy éppoly cicomátlan, mint műzsája, a HITEL, a szöveg eligazítás egy vezérkari sátorban, kiterített eszmei térképek felett megállapított jelmondat, utasítás a majd útnak indítandó szárnysegédnek. Ha költőibben fogalmazzuk: kapaszkodónk az örvényes világ szakadéka felett, amelyben még érdekből is csak ideiglenesen akadt partnerünk, legjobb önmagunk kivetítése, egy vátesz nevünkben tett vallomásában, aki nem titkolja el, amit a Láthatatlanok a fülébe súgtak.

Míg ez a vers el nem készült, Kölcsey HUSZT-jának nem volt közvetlen folytatása, a SZÓZAT a stafétabotot nem a HIMNUSZ-tól, hanem e pár soros epigrammától vette át, s a szűkszavú, a hold verte táj bércei közül előtűnő magyar kísértetfigura akcióprogramja a szellemóra ellenére is meglepően konkrét. Költőtársai egyébként saját színlátásukkal festik meg ugyanazt a képet, s szedik verssorokba a féltett-imádott haza gondjait: Kisfaludy szíve nemes borúval lüktet, hisz oly szép volt a hajdan, és dicsőséges a nemzet ifjúsága, Nikla színei rembrandti barnák, akár az alkotó haragos-bús baritonja, Berzsenyi antik díszletei közül kiált ki szégyenében, mivé fajultunk, hogyan vált belőlünk rút szibarita váz – a győri expedíció emléke sokáig túske marad a büszke körmök alatt –, aztán átvált a reformkorban már valóban vállalhatatlan *sztóa* érvelésére: a történelem gonosz gyakorlata kivédhetetlen, minden ország, sőt birodalom elmúlik idővel, nyugodjunk bele, hogy egyszer mi sem leszünk, hol Róma, hol van Babilon már. A HIMNUSZ-ban a sebzett szemű, érzékeny zseni, akár szülő beteg gyermeke ágyánál, nemzete fennmaradásáért Istenhez esdekel, és sorsát az Úr kegyelmére bizza, a SZÓZAT az eget csak témája feldolgozási kísérletei második darabjában említi meg, sem az első próbálkozás, sem a végső megfogalmazás idején nem fordul a mennyhez, ő az egyetlen, aki számára a tények tények ugyan, amelyek megtörténtek, de nem könnyes merengést, hanem megoldást követelnek: sem vád, sem önsajnálát nem időszerű. Mérlegeli egyáltalán ez a nemzet, azon túl, honnan érkezett s miket élt át, azt,

hogy voltaképpen hová akar eljutni? Keresi a maga Üdvlakát? Mert ha keresi, mutassuk meg neki, merre van. A SZÓZAT útjelző tábla, a költő benne új, spirituális versszerződést köt nemzete nevében, megnyitott vénája vérét a reformkori, képletes kupába csorgatja. Dalol a katolikus sámán, szokatlan az ének tonalitása, és a liturgikus szöveg is más, mert az új regő-rejtem nagyon is reális feladatokra aktivizál: legyen vége ábrándnak, tespedésnek, ne úzzuk tovább a totemállatot, meddő vita minden szócséplés, a szalmaláng eredménye korom. A SZÓZAT azzal vívta ki különleges helyét költészetünkben, hogy az elérhető legmagasabb csúcst a legmélyebb szakadék lehetőségével egyszerre igéri. Akik a hazafias líra egyik legnagyobb eredményének értékelték, nem tévedtek, a vers Hungária nyakára kapcsolt költeménygyöngyeink közül kiragyog. Műfaji minősítése egyébként helytelen: a SZÓZAT nem óda.

De akkor mi ez a nemzeti ünnepeinket kísérő tizennégy versszakos üzenet, amelynek különleges voltát a hatalom minden válsághelyzetben felismerte? Még élünk, akik megfigyelhettük, az elvesztett második világháború után éppolyan bizalmatlan gyanakvás kísérte, ahogy az 1956-os, eredményében diadalmas tragédia záróakkordjaként, ahol csak lehetett, kitiltották a műsorokból, abban a reményben, ha ritkán hallható, egyre lejjebb süllyed a köztudatban, idők múltán halványul, majd elvész jelentősége. Az eliminálási folyamat kísérlete persze nem lehetett brutálisan direkt, a költő nemzeti klasszikus volt, a SZÓZAT tananyag, az irodalomtanár megkapta az utasítást, mit ne vegyen, vétessen benne észre, s mit különleges hangsúllyal. A pártállam általában nem rajongott a hazafias líráért, de voltak könnyen áthangszerelhető alkotások, a SZÓZAT nem tartozott közéjük. Vörösmarty illetlenül világosan beszélt, és minden próbálkozás ellenére az első és második világháborút átszenvedett generáció szétszabva maradt hazájában éppúgy megértette üzenetét, ahogy a Haynau rémuralmát átévészelt túlélők vagy '56 tanúi. A megalázott nemzeti tudat és jogos büszkeség minden válsághelyzetben a SZÓZAT-ba kapaszkodott, s a haza becsületére mondva, nem elsősorban szólót és lágy kenyeret remélt tőle, hanem a nemzeti függetlenség magyar mirakulúját.

Kezdetől fogva babonás erő sugárzott ebből a versből, mágikus fényjelzéseit Arany is felfogta. Ha ütemezni kezdjük A WALESI BÁRDOK-at, fülünk azonnal jelzi, a mester vette a másik mester üzenetét, és továbbadta saját olvasóinak. A TOLDI szerzője a SZÓZAT versmértékével felelteti bárdjait Ferenc József–Edward magyarországi látogatásakor. Arany felháborodott hárfáján Vörösmarty hangszerrel, az ő zenéjével szól az üzenet is, ne engedjete, költők, ne engedjete, polgárok, ne engedelmeskedj, Magyarország! Szállnak a sorok, mintha nem volna terror; szállnak, mikor feladóktól és ítélet-végrehajtóktól kellett rettegni éjszakánként, de akkor is, ha az államvédelem jelentkezését jelző hajnali csengőszóra átdobbant szívünkön az intelem az esetleges halál költői örökségként ránk rótt rettenetes, de vállalandó lehetőségéről. A SZÓZAT Kazinczy pályameghatározó szókapcsolatával élve „borzasztólag szép” követelménye a WALKÜR varázsgyűrűjeként izzik fel népünk életének hol diadalmas, ünnepet ülő, hol éppen nagy holtakat temető pillanataiban: Vörösmarty ikerérzékelése, amely olyan szívesen építkezett ellentétes fogalmakkal, egyszerre jelenítve meg a fehért a feketével, az örömet és a kínt, ebben a versben fejthető meg a legkönnyebben: bölcső-

* Vörösmartynál *Üdlok*.

koporsó egy fából készül minálunk, a győzedelmes ország és a nemzetközi közöny miatt esetleg sírba bukó haza képe együtt fogalmazódik meg a SZÓZAT-ban az alapüzenet imperativusával és módhatározójával, s a nyelvtani alakzat egyike sem fogad el harmadik lehetőséget, nem azért, mintha nem volna, csak mert a költő szerint nem vállalható. Mikor versét megírta, már fonják a párkák a segesvári csatát és a világsi sötétség bakacsinját, pedig 1836-ban még nem esküszegő a király, és a legnagyobb leendő segesvári halott is csak tizenhárom esztendő, ám a versemérték egy fázissal előbbre lát, rögzíti a valamikori lovasrohamok dübörgését, a pata kiveri a versláb titájával a paripák közeledését, '56-ban meg a jambus kurta ütemrésze egy cseppet megemeli, a hosszú meg földre buktatja az oroszok tankjai lötte, aknatúz alá vett Budapestet. *Hazád - nak ren - dület - lenül léptet fakó lován, ez élte - tód s ha elbu - kál nem él oly walesi bárd.*

Írtuk, a marxista esztétika nem szerette a csatlós államok hazafias költészetét; ha a nemzeti fároszok jelzőfénye fel-felvillan, nehezebb egy népnek a tényleges helyzetet tudomásul vennie. Átírni, átértékelni a régi kritikákat, új lakkot a régi képre; szól az utasítás – a SZÓZAT elfogadhatóvá tételére felkért irodalmi pártmunkás elszántan vergődött kínos tennivalója hínárkötegei között, igazán nem volt szíve szerinti feladat. A vers aritmiás szívverése egyébként a biedermeier kritikust se töltötte el osztatlan örömmel, Gyulai óriásnak tartotta Aranyt és Petőfit, némi habozással Vörösmartyt is, de a SZÓZAT szerzője gyakran vállalhatatlan látomásokkal riogatta, az esztéta, nyilván maga se tudta, viszolygott az alkotó szabálytalan, de tagadhatatlan művészetétől. A zömök lelkű puritán ízlésének voltaképpen a ZALÁN hazafi öntudata, a CSONGOR ÉS TÜNDE meg a zsánerképek voltak kedvesek, főként verselményei legmámorítóbbja, a SZÉP ILONKA, amelyben aztán csakugyan megvan minden, hazafiasság, családi érzés, kicsit anémiás szerelem, tragédia, de liliomillattal, nem a csataterék tetembűzével. Gyulai egész pályája alatt ahhoz vonzódott, ami saját ízlésvilágára rimelt, ha irodalmunk pázsitján itt-ott felvetette félénk fejét egy impresszionista, preexpresszionista, esetleg preegzisztencialista kísérlet, már taposta is halálra az illetlen zsenget, ne veszélyeztesse az egészséges televényt, nem csoda, ha nemhogy nem érinti meg, de riasztja Vajda süvöltő szenvedélye. Hogy Adyt végül is vállalta, az az alkony kihunyó fényének bús belenyugvása az elkerülhetetlenbe, mert érzi, gátolhatatlanul beköszönt az éjszaka, s a Dévény felől betörő ifjú nemzedék feltűnésekor az öreg, beteg, magányos oroszlának kihulltak a tépőfogai. Hiába cirógatja körül a szindrómát szerető kézzel Hatvány, Gyulai Adyt egyszerűen nem szerethette, csak képtelen lett volna kivédeni, hát lenyelte a kiszámíthatatlan irodalmi fordulatokat büntetésként ránk szabadított Isten nevében. Valójában nem szerette a SZÓZAT-ot sem, csak elfogadta, mint hazafias költészetünket gazdagító új alkotást, a sírba omló, esetleg megsemmisült nemzet feltételezett látványa egyike lehetett számára a Vörösmartynak nem előnyére váló, de alkotó módszerére jellemző borús fantáziakilengéseknek. A rémet szerencsére itt-ott pozitív kapcsolatok közé rögzítette a költő, hát Gyulai dicsérhette a verset, holott saját ízlésvilága azt kívánta volna, ha már nemzethalál idézésével kísérti az eget egy költő, úgy tegye, ahogy a MOHÁCS-ban Kisfaludy, mert az az elégia annyira szép, hogy míg rengünk a hexameterek csudahintáján, el is felejtjük a vers mögöttesét, lila pára fedi el Szapolyai sóvár figuráját, aki némán lesi, hogy múlik az idő, mikorra telhetik be a katasztrófa, mikor indulhat el a megőzvegyült királyné kezéért. Az esztéta értékelése szerint „a SZÓZAT nem egyetlen kitűnő szüleménye az újabb kor hazafiúi lírájának, vannak művek, melyek

esztétikai tekintetben felülmúlják, de egyetlenegy se tett ilyen nagy és tartós hatást, mert a nemzet legfőbb eszméit és legállandóbb hangulatát fejezi ki. A szabadság és diadal dithirambjai elhaltak, melyeket Petőfi harsogott, elhaltak az ágyúk utolsó dörgése közt, a nemzeti mély búskomorság, mely Arany és Tompa néhány költeményében sóhajt és könnyet facsart a nemzet szeméből, le-törlődött, és a nép visszatért a SZÓZAT-hoz, mert érezte életerejét, hitte, ami előtte van még, a jobb kor vagy a nagyszerű halál. Valóban a költemény mindaddig nemzeti ének marad, amíg a nemzeti küzdelem, melynek szüleménye, célt nem ér; a magyarság léte önmagához méltóan nincs biztosítva”.

Tisztességes, megbízható elemzés ez, azzal ugyan nem számol, hogy a vers pályája másképpen alakul, és csak a világot megsemmisítő végső atombombával pusztul – vagy vehető el – a magyarságtól: Gyulai nem óhajtotta elemezni vagy megfejteni Vörösmarty művészetének valódi titkait, pedig olykor valóban megdöbbsent éleslátásával, például amikor éppen a hazafias költészet területén döntő felismerést rögzít: *„A magyar líra röviden a nemzet történelme, a legrégebb időktől fogva egészen a jelenkorig néhány költemény olykor hávebben kifejezi a nemzet hangulatát, a hazafiasság eszméit, mint akárhány államirat. Egy európai nemzet líráján nem rezdül meg annyiszor a hazafiasság húrja, mint a magyarén, nem ok nélkül, mert egyetlen európai nemzet se küzdött annyit létéért, a nemzeti fájdalomnak lehetett-e táplálóbb forrása, mint a mi viszontagságos nemzeti életünk. A hazafiság élénk érzése, mondjuk, szenvedélye jellemvonása a magyar költészetnek, egyben ereje és gyöngesége, innen fakadnak legszebb ódáink, ered szónokias hangulatunk, mely annyiszor erőt vesz a költőkön.”* Itt valóban a lényegre tapintott, hisz nyilvánvaló, hogy az ÓMAGYAR MÁRIASIRALOM nemcsak a Szűzanya magyarországi, de a magyarság európai, immár letagadhatatlan jelenlétét is jelzi, s a nemzeti Camelot hősei, a lovagkirályok nem egyetlen funkcióban uralkodók: a menny szentjei, de a haza bajnok vezetői is, ahogy kettős jelentőségű ereik az égi pártfogást és a nemzet egységét egyszerre kifejező szent korona is. Gyulai korrekt, megadja a maximumot a becsülettel átbúvárolt irodalmi anyagnak, hogy a lelkesedés vagy a felfedezés vibráló elragadtatása nélkül, arról nem tehet. A SZÓZAT-ot nem másolta volna magánversgyűjteményébe, de helyére tette, és nem túlzottan, de meg is koszorúzta. Fenntartásai nagy részének elhallgatása mellett is nyilván kevesebbet szenvedett bírálata készítésekor, mint az új hullám csapkodásában felserdült Tóth Dezső, akinek viszont éppen ahhoz volt kiváló hallása, amire elődje süket maradt, az extremitáshoz, a vad szenvedélyekhez.

Nem volt egyszerű feladat, amit a művelt és jó ízlésű marxistának el kellett végeznie, ha az irodalmi és tudományos életben kivívott posztját meg akarta őrizni. Bizonyos, hogy míg kicentizte, mit és mennyit mondhat el abból, amit észrevett, mi még tűrhető s főleg leírható abból, ami a vers titka, nem élt problémamentes időszakot. Ami Gyulai elemzéséből hiányzik, az nem a „mit kell kihagynom” mérlegelés eredménye, azt Gyulai, szegény, egyszerűen nem fedezte fel, Tóth azonban olvasónak is tehetséges volt, és irodalomtörténész-diagnosztikája sem hibázna, ha nem volna kötelező számára a látványos halálugrás a zsdanovi esztétika kupolája alatt. Nem is tudná átvészelni Vörösmarty-monográfiája legkínosabb tennivalói egyikét, a SZÓZAT elemzését, ha nem kapná el a „népek hazája, nagy világ” szövegrész alábocsátotta mentőkötelet, amely felpántlikázható volt, megerősíthető, még vészfogantyúja is akadt, a pártállamban kezdetben nagy hangsúllyal elítélt emigráció kérdése. A bűvészkézzel áthangszerelt nemzetközi proletár öntudat polgári honfiváltozata, a parancs: *„ha itt születnél, maradj itt”*,

átsegítette az elemzőt az aréna fenevadjai felett. Értékelésében párducos Árpád lovai kifutottak a köd lepte történelmi mezőnyből. Tóth szuggesztív érvelésére majdnem hihetővé válik, hogy nincs meddő múltba tekingetés már; Vörösmarty alkati mélabúja eloszlik lassanként, az ország ugyan, objektív eszközök tekintetében, még nem készült fel kellőképpen a forradalomra, de lelkiisége már megbarátkozott az esetleges hősi halál gondolatával, sőt szinte derúvel fogadja. Miért is ne tenné, mikor nemzetközi szolidaritás követi figyelmes részvétellel küzdelmét, és pillant gyászkönnyel szemében utána, ha elnyeli az áldott anyaföld. A tragikus vég természetesen csak feltételezés, variációs lehetősége a történelemnek, alighanem elkerülhető, de ha mégsem, nem a nemzetet kaszálja le az enyészet hatalma, hanem a könyörtelen igazság csap le az ország irányítására alkalmatlan eddigi vezetők soraira. Tóth mindenkinél jobban tudta, majdnem komikus a jellegzetesen vörösmartyos bölcső-koporsó szókapcsolattal valami népi realo-misztikára utalnia, de nem hagyja ki, ha erőltetett is, mert Cs. Szabó külföldre menekült, Márai elhagyta az országot, és elment Határ és hányan még. Az emigráns magatartásának az agit-prop. megszabta értékeléseiben, mint manna a sivatagban jött a költő határozott utasítása az esztéta segítségére: nem a párt ítélkezik, nem is ő, Tóth mond súlyos szavakat, ki tehet róla, ha Vörösmarty a vészterhes és gyönyörű hazafias szerelmi vallomásban az emigráció ügyében ilyen kérlelhetetlen bírónak bizonyul. Tóth persze mindenkinél jobban tudja, hogy Tompa elmarasztaló sorai a „*Ki messze, messze vagy*”-gyal a nyomorult Kerényi esetében már megírásakor sem aktuálisak, mit kezdhetett volna az árva, németnek született költő Haynau földjén, azt is tudta, hogy nem először esik meg a történelemben, hogy a magyar ügynek kinn élő magyarok a szószólói. Ám a marxista elemzőnek szerencséje volt, a párt döntését és Vörösmarty figyelmeztető gondolatsorát egybeseperhette, így egyforma sújtó bírálat áldozatai lehettek börtönből szabadult bűnözők és kalandvágó fiatalok, politikai okból menekültek vagy Rákóczi rodostói környezetének tagjai, esetleg maga Rákóczi, vagy Turinban az ingerült Kossuth, akinek Deákot célba vevő üzenetei ugyanúgy meglebegtették a Burg függőnyeit, mint a táblabírák pipafüstjét, és beletéptek a harmatos Szisszi-legendába.

Gyulai csak naiv, hozzá még közelebb a Bécsbe húzódó arisztokrácia, az ürülő udvarházak világa, Tóth már az iskolában megtanulta, az emigráció bonyolult kérdésében egyszer valóban lehetett volna tenni valamit, csak nem a múlt század menekülői között kell suhogtatni az ostort, nem a tatárok elől stájer földre futó Dunántúlt elmarasztalni, hanem azokat, akik még léphettek volna a magyar belpolitika saktábláján a XIX. század végén és a XX. kezdetén, ha a földkérdés rendezésével visszafogják hazájukban a kitántorgó hárommillió koldust. Ám az esztéta átívelte ezt a vizesárkot is, széles ecsetvonással felvázolta egy nemes célra testvériesült világ képét, amely voltaképpen magában rejti Petőfi világszabadság eszmekörét, sőt a rózsás köd mögött, gondos-halványan a proletár nemzetköziség együttérzését, amely ha nem is tudná megmenteni, de megsiratná a testvéri magyar hazát, s ez nemes asszisztencia még akkor is, ha megáll a cselekvésben a rokonszenv és együttérzés kifejezésénél. A SZÓZAT marxista elemzése élvezetes olvasmány és nagyon átgondolt, olykor vitathatatlanak tűnő állítások bravúros láncolata.

Lelegeánsabb fordulata talán nem is az azonos diófából faragott bölcső-koporsó népi ihletést jelző felismerése, de a csodaképp kielemezett felfedezés, hogy a Vörösmarty-vers voltaképpen a nép ajkán fogant Rákóczi-nóta palinódiája, válasz egy el-

múlt szomorú kor bús intelmére: minden elveszett, ne maradjon itt a fejedelem, fogja, amije van, induljon új hazát keresni túl a határon. Tóth szinte látta Vörösmarty korának peremén fellángolni a tábortüzeket: hisz közelít a nagy népi mozgalom, várjuk ki élve vagy halva, mit sodor az idő, az esztéta bűvészszeje azt is kiolvasta a SZÓZAT-ból, mit szelidített Vörösmarty alkati mélabúján a férfimunka, jó multság reformkor, lám, tünőben olykor kísértő pesszimizmusa. Íme, Vörösmarty biztos kézzel lebontja a klasszikus lepleket a magyarrá tett óda gyöngytestéről, s ókori jelmeze nélkül immár egyértelműen egyszerre nemzetivé, egyszerre személyes bálványképpé varázsolja. Száll Tóth Dezső áriája a porondon, nemzeti és nemzetközi mezőnyön botlás nélkül futnak a képzelet cirkuszi paripái, bajban csak a műfaj van, mint jeleztük, a költemény ugyanis nem óda.

Hogyan lehetne az? Az óda az irodalomelmélet meghatározása szerint a líra egyik válfaja, valami nagyszerű, felséges tárgyat ünnepélyes emelkedettséggel, érzéstől áthatott hangon énekel, tárgya a filozófiából, a hazafiasság köréből, nemes eszmékből vehető, mint fémen a nemes rozsdá, rajta a pátosz mitigált vulkánlehelete. De hol van a SZÓZAT-ban pátosz, hol fenséges, hol ünnepélyes a komoly szöveg? Szikár, tárgyilagos, érzélgősség nélküli gránitstrófákból építkezik az alkotás, mely voltaképpen egy történelmi áttekintés elejére és végére illesztett felszólító módú igealakból meg egy a milyenséget jelző határozóból áll, s ha valamihez hasonlít, hát egy törvényszéki beszéd közepe meg vége: argumentáció, amelyben a magyar nemzeti múlt eredményeivel és volt erényeivel érvel az alkotó, s egy imperativus és egy módhatározó az adhortációja. Hihetetlen, de Gyulai, éppen Gyulai talált rá a műfaj helyes megjelölésére: ez a vers *nemzeti ének*. A HIMNUSZ imádság, a TALPRA MAGYAR majd csatadal lesz, A MAGYAROKHOZ egyfajta nénia, a MOHÁCS elégia. Tóth, amilyen érző elemző, rájöhetett volna egyébként valami másra, hogy van Vörösmartynak hazafias ódája, csak az nem lírai formában készült, hanem epikus alkotás: az óda imént felsorolt kellékeinek a ZALÁN felel meg, azt a bizonyos pátosszal és szent lelkesedéssel nemzeti tárgyról szóló művét 1825-ben már megírta Vörösmarty.

A SZÓZAT a hazafias líra csodája, a legszebb nemzeti ökumenikus ének, melynek felcsendülésekor ki-ki feláll, vigyázzban, és semmi nem jut eszébe azonkívül, hogy magyar. De az nagyon eszébe jut.

A biedermeier kritikuskak nem volt szívügye, a marxistának nem állt érdekében, hogy szikét ragadjon, és nekiálljon az új, nem irányított boncolásnak. Ki-ki elvégezte a munkáját, dicsért, besorolt, nem elemzett tovább. Gyulairól feltételezhető, hogy csakugyan nem vette észre a szerkezet rejtett jelzéseit, sose volt hallása az olykor kínos disszonanciájú Vörösmarty-művekhez. Tóth bizonyos, hogy rájött, ám dehogy kívánt visszakereszkedni a szakadék alig kikerült szörnyei közé, így bölcsen elmulasztotta, hogy jelezze: a SZÓZAT struktúrája eltér a szabályos ódaépítkezéstől, annyira eltér, hogy a költemény voltaképpen csak látszatra egyetlen átgondolt érvelés, hiszen hidlábak közé szorított monológja valójában dupla vers, az anyaközlendő ultrahang nélkül is kihallható szívhangú főtuszt rejt, a monológ pár versszakon át voltaképpen dialóg, s ez annál döbbenetesebb, mert az érv-ellenérv képviselői, a vívófelek azonosak – a költő önmagával küzd a páston. Ha a SZÓZAT nem saját magzatával vehes, és nincs tizennégy versszaka közepében saját kételyével folytatott vitája, a vers a HIMNUSZ kicsit szárazabb, kevésbé érzelmes húga volna, és sosem lesz *nemzeti ének*, csak kimagasló alkotás

a sok hazafias vers között. Az oráció argumentációja buzdítással kezdődik, az imperatívust argumentatív történelmi áttekintés erősíti, itt kell rendületlenül élnünk, halnunk, mert ideköt történelmünk, itt voltak győzelmeink, bukásaink, itt porladnak az ősök, régi lelkesedésünket se veszítettük el, ha aratott is sorainkban a halál. Bátran és büszkén kiálthatunk a nagyvilág felé ezeréves nemzeti múltunk birtokában: kellünk-e hát itt, Európa közepén úgy igazán, vállalnak-e valódi testvérnek. Mérlegelték, mi vért ontottunk nem önmagunk, mások kultúrája, biztonsága érdekében? Ideje, hogy egyszer már visszaigazolják: ha nincs szándékukban, azt is tudnunk kell, ha a többi nép vagy a történelem halálra ítélte bennünket, mondják a szemünkbe nyiltan, s ha mindent hasztalan tettünk idáig, legalább azzal az érzéssel enyészünk el, hogy aki elnézte a pusztulást, érzi és felfogja felelősségét. Persze mindez csak önmagunk rémítésében, itt annyi szívet szúrtak át nemes csatákban, annyi szakadt meg sértett keserűségében, hogy illetlen gyanú feltételezni: tudósaink, katonáink, művészeink hasztalan tevékenykedtek, csak az antik mitológiában és az Ószövétségben vannak átok alatt roska-dozó nemzetek. A nagyvilág szolidaritása nyilván megmutatkozik útjainkon, a gondolat, hogy válság idején egyedül maradunk, képtelenség. A lengyel események (mennyi lengyel esemény lesz még, központi idegrendszere csak sejtjei között jelzi a jövő történelmi földcsuszamlásait, még egynek sincs neve, formája, a vátesz csak éli, nem látja, mit lát, hogy egyszer jön Bem apó, Danzig nevével csak Dancka formában tudna mit kezdeni, ez legfeljebb Balassa Bálintot juttatná eszébe, nem Hitler megszálló csapatait, ha látszanék a lélek képernyőjén, nem értené, kit és miért lát térdepelni Willy Brand személyében Varsó kövein) – sajnálatos példák, de el kell hessegetni a kétségeket, nem bizonyos, ha lehetséges is, hogy átcsapnak a lángok. Vörösmarty verse öntudatos érvelés a megélhető, méltó nemzeti jövő mellett. Lesz minden gondunkra megoldás, és egymagunk se maradunk, a világ rokonszenve segít. A megsemmisülés képe vízió, nem vagyunk bezárva a történelmi Héttoronyba, minden, ami veszélyeztetné vagy megsemmisítené jövőnket, képzelgés. Amit a kétely diktálna, álprobléma. Egyszerűen: nem lehet.

Az első, a nyolcadik versszakban kimondott és a kilencedikben megismételt „nem lehet”-re dobban a versmagzat szíve, megkezdődik a vita. Szinte észleljük olvasás közben, amit nem észlelhetünk, hogy torzul a betűsor, a költő tollfogó keze megreppen, aztán az írás abbamarad, térdre bukik a megkezdett érvelés. Az alkotáslélektan csodájának vagyunk tanúi, elkaptuk a gondolat szárnyát, megvan a megfejtés, honnan került versmagzat az anyaversbe, s arra is, miért. Mikor a főtusz moccan, Vörösmarty ráébredt, ő csak felállította a tételt valamiről, amit képtelenségnek ítél, de nem kapott választ: a nagyvilág hallgat, se visszaigazolás, se határozott igen. Ennél a felismerésnél kezdődik a harc Vörösmarty lelkében, indul a vita, a főtusz irgalmatlan partnere. „Hogyhogy nem lehet – kiált ki a vers mögötteséből –, először is bármi lehet, attól még, hogy számodra nemkívánatos; a reménykedés hazafijogod, de ettől még bármi megtörténhetik. Mikor álltak mellettünk, mikor jött a segítség? Betört a tatár, érkeztek talán segédcsapatok? Itt dült a török, jelenlétét akkor vette tudomásul Európa, mikor már Bécsét fenyegette. Mi az, hogy nem lehet? Igenis lehet minden.” A költőben fel-támadó riadt bizonytalanság a vátesz megrendülése, semmit sem tud, az a valami, amittől a nagy költő nagy költő, nem ismeri, de megérzi Jellachichot Ferenc Józseffel együtt, és Szarajevót és az Isonzót és Trianont, Hitlert, Rákosit, Sztálint, Churchill szivarjának füstjét, ahogy lilán kanyarog becsapott országunktól távol, amelynek sor-

sáról már akkor döntöttek, mikor a második világháború még meg sem indult. ’56-ot is megérzi, ahogy a Don-kanyart, ahogy Hirosimát, velejéig égeti a rettenet. A főtusz nem kegyelmez, szorítja a szívét, ő meg érvel, Istenre, a természet logikájára, a nagyvilág tisztességére hivatkozik, nem hagyhatnak el bennünket, képtelenség. „Eddig talán nem imádkoztatok? – kérdezi a főtusz, önmaga rettenetes unokája. – Honnan tudod Isten titkos szándékait, aki döntése emberi jogérzékkel nem követhető, hány-szor védte ki az ég a nagy összeomlásokat, amelyek eddig is nemzetközi segítség híján következtek be? Honnan benned a biztonság? Mire van garancia? Az nem érv, hogy »nem lehet«, attól még, hogy nektek nem előnyös, minden lehet. A világ rátok se néz, vagy ha igen, kellelten büntudattal, mert hát van igazatok persze, de bonyolult tényező vagyok Európa szíve közepén, itt minden nagy hazafi hiába kiabált.”

Amit a főtusz állít, sajnos igaz, Vörösmarty legmagyarabbul ebben a versében kiált fel, félig síró daccal adja meg az annyira magyar választ: „ha így van, akkor legfeljebb meghalunk, de úgy, hogy mindenki elbámul halálunk nagyszerűségén”. „Nincs nagyszerű, csak nagy célért szenvedett halál – válaszol a főtusz –, amit mondasz, drámaírói látomás, tömegsír, vér, körben páholyban síró nemzetek figyelik a rettenetes tune and light játékot, szemükben gyászkönyv. Inkább segített volna a műértő közönség.”

Az irónia itt segít, a versmagzat eltalálta a hangot, Csongor feleszmél a váratlan önsajnálathoz, amely valóban operadízletben képzelte el a tragikusra fordult jövődőt, már nem felháborodott, nem lázas, még nem meggyőzhető, de kétségbe már nem ejthető: kijózanult. Elég! – mondja önmagának, és az önmaga terhességét érzékeltetett anyatest ismét egyetlen vers, egyenes vonalú, nemesen szikár érvelés: a kétkedés küldte rémkép halott. A hetedik versszakig nem tévedett, a tizenharmadiktól sem, ami a kettő között volt, az kísértés, Arimán járt itt a magyar mitológiából, sötét szárnyának verdesése pár másodpercre fenéki felkavarta a tragédia észlelésére vagy attól való rettegetésre amúgy is hajlamos költői tudat könnyen borzolóddó tavát. Igen, Arimán járt erre, de elszállt. Igenis nem lehet, ami nem lehet, igenis jön a jobb kor, van jövőnk, és a nagyvilág is előbb-utóbb feleszmél, csak a jelszavakat el ne feledjük: hiven és rendületlenül, akkor örökre miénk marad a haza, lesz itt még ünnep, mindent túlélünk, mindent túl fogunk élni, mert mi vagyunk Árpád népe, mi vagyunk Magyarország. Az önmaga kétségével vívott viaskodásnak vége, a nemes harcot megharcolta a költő, színét-visszáját ismeri a hazának, hisz jövőjében, bizik népében is: Üdvlak van, vár bennünket, mélyre szúrta az útjelző póznákat a nemzeti énekben, és verssoraival szétverte a halál szeletonját.

A *nem lehet* többek közt ezért is cáfolhatatlan, mert e két szó ismerete és a SZÓZAT categoricus imperativusa és módhatározója nélkül hogy kerülne egyszer egy múzeumnál tömegek elé egy cingár ifjú poéta, aki aztán belerikoltja a nem óda nemzeti ének elkerülhetetlen folytatását a történelemben: „*Talpra, magyar*”. A SZÓZAT legmagyarabb költeményünk, s jaj a nagyvilágnak, ha adott alkalommal sem segít megtalálni és megőrizni Üdvlakot. Vörösmarty, hajában csillagok, hátán záporból köpönyeg, áll a fenyéren, és kiabál, most már argumentáció és adhortáció is felesleges. SZÓZAT-a megrepszti a mindenség fülét. Ami velünk történt, lehetetlen, ami velünk most történik, lehetetlen, ha a jövőben se változik, vagy katasztrófává torzul, nem lehet, hogy tétlenül nézzék, s ha mégis: tudják meg a népek, nemzetek, hogy nincsenek elkülönített problémák többé, és ha mi zuhanunk, velünk zuhannak gyászkönyves szemükkel és részvétükkel együtt ők is, valamennyien, és a semmibe alapörög a világ.

Lukácsy Sándor

SZERENCSÉTLÉN TALÁLKOZÁS

Berzsényi és Kölcsey

„...nem vagyok dühös Kölcseyre, hogy
fájdalmat okozott Berzsényinek.”

(Esterházy Péter)

Inas, ló, zab, sonka, kolbász – indulhatunk, meg nem feledkezve a pipáról, melynek még szerepe lesz.

Berzsényi 1810 márciusának vége felé indult el Nikláról Pestre. Nem éppen nyugalmas időben. Napóleon csapatai beütöttek Magyarországra, és bár Somogy megyei faluját nem háborgatták, Berzsényi elrettentő híreket kap atyjától Vasból, s panaszkodik Kazinczynak: „*tele fejem hadilármákkal, mársokkal, kvártélyozókkal, ispotályokkal és patéccsal [= himlővel], kaszálatlan réteimmal, vetetlen földjeimmal, csírás kazlaimmal*”. Mindazonáltal dicsekvésre is van oka. 1810-re jó termést vár, szőlőbirtokát vásárlással megkészszerzte, s így „*már most egy közönséges falunak jövedelmét adja nékem*”. Pesti útja sokba fog kerülni, de lesz rá pénz, mert „*egy falka ártánt*” hizlal, árából kitelik a költség. Az útra a gondos gazda készülődik, hogy útnak indulhasson a költő.

Versei kiadását akarja eligazítani. 1808 őszén csikarta ki őket kezéből Kis János, ő adta át Kazinczynak, aki örömmel fogadja be az ismeretlen költőt a múzsafiak „*szent koszorújok*”-ba: „*a Te énekeid nem szokott hangicsálás a magyar Helikonon*” – de sok kifogásolnivalót is talál, hibás ortográfiát, tájnyelvi szavakat, s kész az ítélet (melyet óvatosan csak Kis Jánossal közöl): „*sokat nyerne a maga dicsőségére némely író, ha egy részét munkájának elégetné*”.

Berzsényi azonban nem égetni, hanem megjelenni akar. Irány tehát Pest. Ahol Kazinczy triársa várja: Szemere Pál, Vitkovics, Horvát István – és Kölcsey.

A megérkezés 1810. március 27-én történt, a találkozás – némi kommunikációs zavar miatt – két nappal később. A nevezetes irodalmi eseményről Szemere Pál hosszú levélben számolt be Kazinczynak.

A Duna-hídon találkoztak, többszörös tudakozódás ellenére véletlenül. Szemere megszólít egy „*alacsony termetű magyar*”-t:

- Követem uraságodat, az úr nem tekintetes Berzsényi úr?
- Az vagyok. S az úr?
- Én Szemere Pál.

Kölcsey, szokott félszégességével, oldalt áll, Szemere odainti. Berzsényi, bár szerénykedni szokott, hogy ő csak „*somogyi falunlakó*”, „*szegény nemesember*”, „*tunguzi vad lakos*”, nem akar rusztikusan udvariatlannak látszani, s bókkal fordul Kölcseyhez:

- Kazinczy az úrról igen szépen emlékezett, olvastam szonettjét.

Hármasban Berzsényi budai szállására mennek, madárlátta perec és szalámi kerül elő, a vendégek törnek, harapnak. Falatozás közben Berzsényi panaszkodni kezd:

– Miért ellensége Kazinczy a Duna-mellyéki szavaknak? Én némelyeket meghagyok belőlök munkámban, mint p. o. ezt: pirholagos.

– S mit teszen ez?

– Piros hólagost jelent.

S míg a könnyen hevülő Szemere lelkes csodálattal lapozgat a versek kéziratában, Berzsenyi bosszúsán mutogatja Kölcseynek Kazinczy változtatási javaslatait. Ha maga mellé akarta állítani a széphalmi mesterrel szemben a fiatal költőtársat, tévedett.

Együtt ebédelnek a Hét Elektoroknál. Szemere figyelmezteti Berzsenyit: illenék el- látogatni, ha már Budán vannak, Virág Benedekhez. Berzsenyi inkább azt tudakolja, hol találhatná meg a híres cigánymuzsikust, Biharit.

Uzsonnaidőben ismét perec és szalámi, a fiatalok most már csak sok unszolás után engednek a kínálásnak. Közben megérkezik Vitkovics, tisztelettől áthatva csókkal üdvözlí Berzsenyit, de nem részesül viszonzásban.

– Megengedjen az úr, pipa van a számban, nem csókolhatom meg.

Szemere kommentárja: „*Vitkovics pirult, s mi olyanok lettünk, mint akit leforráznak.*”

Este színház. Berzsenyinek nem tetszik a zene, Biharit hallgatná. Élesedő drama- turgiai vita:

– Énelőttem kiállhatatlanok a Kotzebue darabjai – mondja Kölcsey.

– Én nem ismerek olyan író, aki szívemhez úgy tudna szólani, mint Kotzebue – mondja Berzsenyi.

Teátrum után poharazás a budai szálláson. Verseikből szavalnak. Kölcsey és Berzsenyi elégedetlenek egymás deklamációjával, kiejtésével. Ez a két ember aligha fog valamiben is egyetérteni.

Kölcsey meg Vitkovics távozik, Berzsenyi magára marad Szemerével. Most már alig titkolja bosszús véleményét:

– Kölcsey sok olvasást tud láttatni, vagy inkább sokfélét. Szép, hogy ő, egy fiatal ifjúember, a görög és francia literatúrát is studiózta. A Kazinczy változtatásaira tett jegyzéseiből azt húztam ki, hogy ízlése jól indult ízlés, s fülei szép hangzathoz vannak szoktatva. Kár, hogy nem társaságba való...

Másnap megint színház, majd a Paradicsom vendégfogadó következik. Berzsenyi, hallva, hogy a szomszéd helyiségben Bihari hegedül, faképnél hagyja az irodalmat, s átsiet a primáshoz, s amikor jó sok idő múlva vele együtt visszatér költőtársaihoz, vi- rágos úri kedvében van:

– Bort ide! Te pedig, Bihari, húzd! Ennekem a muzsika, csak magyar nóta legyen, igen tetszik.

És, lám, mire nem jó a cigányzene: Berzsenyi tust húzat a szonettek tiszteletére. Aztán – már hajnali háromkor – eljön a búcsúzás pillanata. Szemere addig-addig ügyeskedik, míg sikerül szájon csókolnia Berzsenyit; erre Kölcsey kéretlenül is kap egy csókot a somogyi tunguztól. Ezúttal nem volt pipa a szájában.

Szemere részletes beszámolójából kiderül, miként támadt idegenkedés, majd már- már ingerültség Berzsenyi és Kölcsey között. Nem lehetett másképp. Két személyiség – két külön világ.

Már az alkatuk is különbözött. Döbrentei Gábor így mutatja be az idősebb költőt: „*Termete zömök, köpcös volt, dereka testes, melle széles, arca tölt, pofók, szeme láng (egészen keleti faj), színe sárgásbarna, majd nagyon piros, nyaka kurta. Mivé teszi természettől sűrű véré a bor, ha még annak tüze is hajtotta volna agyveleje felé!*” Szerencsére – teszi hozzá Döbrentei – Berzsenyi nemigen ivott (legfőljebb, dunántúli szokás szerint, csecses korszából csor- gatva szájába az italt); de – láthattuk – a pesti kiruccanás alatt nem vetette meg a bort: kínálgatta, fogyasztotta, dalra fakadt tőle. Kölcseyt ellenben vékony, félszeg, átszelle-

múlt férfinak írják le. „Egy erős lélek, töredékeny test láncai között... Színtelen arcán ezernyi virrasztott éjnek tikkadtsága ült... szava tompa, mély és ércetlen, mint egy síri hang... a rámezzett szemek előtt úgy állott, mint egy túlvilági lény...” – ilyenek látta-hallotta a pozsonyi országgyűlés szónokát Kossuth; hasa kerekedni, termete köpcösödni csak később fog, miután a diatai szereplésnek kényszerű búcsút mondván, rezignált mezei gazda lett. Hiába írta egy verstöredékében: „Büszke magyar vagyok én, keleten nőtt törzsöke fámnak...” – őt ugyan, testi megjelenése alapján, senki sem mondhatta „egészen keleti faj”-nak.

Két különböző alkat – más-más életvitel. Berzsényi magyar bajuszt viselt, versben is emlegette; Kölcsey ajka csupasz. Kölcsey a kávé kedvelte; Szemere tudósításában nincs szó róla, hogy Berzsényi kávéét ivott volna. Berzsényi pipa nélkül egy lépést sem tett; Kölcsey nem dohányzott. Berzsényi úrként viselkedett a vendégfogadóban, és virtuososan dirigálta a muzsikát; Kölcsey iszonyodhatott manírjaitól: ahogyan magyarnótázott, ahogyan traktálni akart, ahogyan letegezte a cigányt. Az idősebb költő modora taszította a fiatait.

Két különböző nemzedék – baj volt ez is. A megismerkedés idején Berzsényi harmincnégy éves, Kölcsey húsz, társai alig idősebbek. Az élemedett költőt egy csapat ifjú titán várta. Fölajzott kíváncsisággal és nagy tisztelettel (hiszen Kazinczy dicsérte), de avantgarde öntudattal (hiszen Kazinczy kezét bírták). S az öntudatból hamar fölénytudat lett. Több könyvet olvastak, jobb, modernebb munkákat, mint ez a mezei östehetség, aki után hordár cipeli ugyan a könyvárusoknál összevásárolt portékát, Schillertől Plutarchig, de ez, úgy látszik, csak egy falusi bibliotéka alapvetése, s ki tudja, lesz-e haszna. Mert az bizonyos, hogy a vidéki költő táalentuma nagy, de makacssága is: ragaszkodik avítt nézeteihez, holott ráférne ízlésére a csiszolás, verseire a műgond. A fiatalok eleinte csak vitatkoznak az idősebb kollégával, aztán már-már kioktatják. Rajongani Kotzebue iránt? Lächerlich... A legélesebben a legfiatalabb vitázik: Kölcsey. A kamuti szemű.

A bírálatot, mely hét év múlva majd elveszi Berzsényi kedvét a költészettől, e szerencsétlen találkozás súrlódásai előzték meg. Addig azonban hosszú – és keserves – az út.

Még valamikor a századfordulón Berzsényi rövid, de szép verssel köszöntötte Virág Benedeket („Jer, jer; légy kalauz pályafutásomon!”), de ezzel, úgy látszik, le is tudta a tiszteletadást, s amikor 1810-ben Pest-Budán járt, nem volt kedve meglátogatni „a koszorús Vezér”-t, és csak második pesti útja idején, 1813 májusában vizitelt nála. Vitkovics kíséerte el. Az ismerkedés kissé feszesre sikeredett. „Mind a ketten csak fejeket billegtettek, de módi szerint nem hajoltak.” Literátori beszélgetés közben „egymást vizsgálták a két koszorúsok”, majd a vendég, a látogatás fáradalmától kifulladásra („még kövérebb, mint valaha”, „a lába feldagadt”) hamarosan távozott. A kapun kívül ezt a megjegyzést tette: „Látni a szobájáru is, hogy Virág poéta!” – hogy mi poétait látott a puritán, sőt szegényes szobában, nem árulta el.

A kilépés előtt egy kis malőr történt: Berzsényi megbotlott a fatuskóban, mellyel az öreg az ajtaját szokta betámasztani, megbotlott, és odébb rúgta. Az öreg fölfortyant magában, és bosszút forralt. Dalt írt a szobaörként tisztelt tuskóhoz, de milyet!

„Ép s egészséges fejed, édes Öröm;
Oldalad nem fáj, noha nagy dühében
Pontyi lábával kirugott s letiprott
Téged az útban.

*Durva patkóját s saruját kiálltad,
Mint erős lelkű, buta dörmögésit
Kínaid közt is nevetéd, szerencsés
Custosom, élsz még.”*

Ez egy kicsit erős. „*Durva patkó*”, „*buta dörmögés*”, a szerencsétlen látogató Pontyinak nevezve, azzal a névvel, mely Bessenyei vígjátéka óta a parlagiság cégére, ráadásul az esetet Virág (TÖRTÉNET címmel) gúnyos poétai levélben is elbeszélte, s megint Pontyi!

Nem tudni, Berzsenyihez eljutottak-e ezek a versek, aligha. Mert amikor két évvel később Vitkovics Mihályhoz írt episztolájában újabb pesti útjának tervét (inkább csak költői ábrándját) szövegette, azok közt, akiket szeretne viszontlátni, 1810. évi ismeret-segsein kívül Virág Benedeket is megemlítette. Ellenben említés nélkül hagyta Kölcseyt. Rosszul sikerült találkozásuk emléke, úgy látszik, fáj.

Fájt más is. 1813 vége felé, néhány hónappal azután, hogy végre napvilágot látott Berzsenyi verseinek első kiadása, névtelen röpirat jelent meg Kazinczy és újító tábora ellen: a MONDOLAT. Szerzői a széphalmi vezéren akartak ütni, de Berzsenyin verték el a port. Szemükben ő számított Kazinczy leghívebb követőjének, s dunántúliak lévén, kelet és nyugat nyelvi vitájában árulónak tarthatták Berzsenyit. Módszerük az volt, hogy verseiből kiragadtak egy-egy jellemző részt, s gúnyos szövegkörnyezetbe állították. Erre Virág Benedek imént említett TÖRTÉNET című episztolájában láthat-tak példát. Berzsenyi egyik ódája (A FELKÖLT NEMESSÉGHEZ) nem éppen szerencsésen kezdődik: „*Mint majd midőn lángszárnyakon eljövend...*” Ezt Virág Benedek így parodi-zálta: „*Minthogy hát mikoron nem akarsz szép szóra hajolni, Ennek utána midőn mikoron...*” Aztán jöttek a MONDOLAT anonimusai, s a kor nagy költőjének szavait seregestül igye-keztek lejárni. Például így: „...*addig gyúrtam az Isteneknek zsámolyát, hogy végre diszlett e mód, Küprisz engem is kegyelni kezdett, az érzemény forrásit kobozomra csalta, s a menny véghetlen üreben, a villámvezető Sassal aetheri szárnyakon merengő melan-cholia, csendes alkonyin sátoriba intett, vagy a Tempe virányain Szókrát ölébe. A nagy álláspont köre nem tölt meg ugyan áldozat nélkül: de itt az érdempolc, mely magas, mint az egekbeötló Krivántető, vagy az égtartó Pyraenék; melyet semmi Idők zavarja, s forgó vi-zsontság le nem tapod.*”

E zavaros szöveg tucatnyi Berzsenyi-idézetet zagyvál össze (eltérő betűtípussal sze-dettem őket), többnyire szép és fontos versek kifejezéseit, melyek az eredeti helyen merész újításként esztétikai gyönyörűséget okoznak, itt azonban – a szerzők szándéka szerint – nevetségessé tesznek egy költőt, egy stílust. És így megy ez végig a MONDO-LAT-ban.

A múlt század elején lassú a kommunikáció, Niklára csak 1814 májusában jutott el az írói körökben addig már hírre kapott förmedvény. A gúnyiratot Berzsenyi egy „*gyerkőce marhasága*”-nak tartja, bár – úgy véli – sok bolondsága közé sok igazság ke-veredett, s néhány versén hajlandó igazítani. Honnét e béketűrés? Nem vette volna észre, hogy a röpirat főként őt támadta? Lehetetlen. Berzsenyi szerette versben, le-vélben sztoikusnak mondani magát, és talán csakugyan az volt; most gyakorolhatta nemes erényét, s a hisztérikus Kazinczyt is erre buzdította. De közeleg már az idő, amikor vége szakad béketűrésének.

A MONDOLAT után következett a FELELET A MONDOLATRA. 1815-ben jelent meg; az előző évben készítette Szemere Pál és Kölcsey, egy vidám péceli nyáron, valószínű-leg nagyokat kacarászva a paródia paródiájának egy-egy jó szaftos tromfján. Felelet-

nek azonban furcsa ez az írás. Sok helyt azt folytatja, amit a MONDOLAT elkezdett: Berzsenyit csipkedi. Volt a költőnek egy strófája, a sztoikus bölcsről, önmagáról, aki „látja a virtust letapodva nyögni, látja a bűnnek koronás hatalmát”, látja mindezt,

„...és kebelét szomorun bezárja
S mint az őszült kor, komor és magános
Rejteket választ, szelölője mellett
Rágja bajusszát”.

A MONDOLAT mindjárt az első lapon gúnyt űzött a szelőlőből és a bajuszból, olyan eredményesen, hogy Berzsenyi törölte a strófát; s most mégis mit kell látnia? a FELELET is a szelölő és a bajusz miatt csúfolja – ez már igazán sok, valóságos impertinencia! gondolhatta a költő. Gyanítja, hogy az anonim FELELET legsértőbb lapjait Kölcsy írta. Azt a fiktív női levelet, mely Berzsenyi pesti látogatását travesztálja, bizonyosan ő:

„...mindjárt, amint szegény boldogult férjem Pestre hozott, elmentünk a Beleznay-kertbe, éppen ott volt a Bihari bandája, még most is jut eszembe, hogy ezt húzta:

Csak olyan már a világ,
Kinek szoros, kinek tág,
Lám, énnekem a világ
Sem nem szoros, sem nem tág.

Eszemadta Biharija, mondék, csaknem felsikoltva örömembe, be angyali módra húzza! Megérdemelné, hogy a kezét megaranyoznák. – Cincogások! felele a férjem, estvére más muzsikát fogsz hallani. Elmentünk a Hét Választóhoz. Muzsikái akadémia volt. Csak képzelje, édes bátyám uram, egynehányszor kelle ásitoznom, s egyszer bizony csak egy hajszálba múlt, hogy el nem aludtam. A cigány cincogásán gyönyörűséget leltél, s itt szundikálsz? tenéked nincs ízlésed a szép felől, monda a férjem. Másnap a teátrumba vitt el. Operát játszottak, egy karéneken kezdődött a játék. Hogy tetszik? kérdé a férjem, s én mondék: Valami oly szépet, oly felségest vártam, mint Pápán a deákok kántusa, azonban itt csak holmi cifra-nyifra gornyikolást hallottam, mégpedig muzsika mellett. Ez nekem olyba tetszik, mint nálunk a vak koldusok vásárkor, midőn a hegedű mellett ezt éneklék: Felemelé Kádár semeit az égre.

Istenem, hogy a kultúra ily gyenge lábon áll még hazánkban. Micsoda gondolkozások ezek? A cigány hegedülésében áll a magyar eredeti muzsika, s a deákok cantizálása a szép eredeti magyar éneklés, s a Mozart és Hayden kompozíciója, játszva a mesterektől s mesternéktől, semmi. Így sóhajtott a férjem, s ezzel végzé szavát: Legelőször is németül kell tanulnod, szükséged vagyon a kultúrára...”

Ezt a szatírárt olvasva Berzsenyi fuldokolhatott dühében: most már nem is Pontyi, hanem egy buta lúd nőszemély, egy néber képében gúnyolják! A kirobbanásra kész indulatoknak azonban jobb megálljt parancsolni. Berzsenyi taktikázik. Ha bevallja, hogy magára ismert a falusi asszonyságban, csak nyilvánosabbá teszi a sértést, inkább azt színleli tehát, mintha észre sem vette volna. De két hónapos emésztődés után, 1816. február 8-án iszonytű levelet ír Kazinczynak letargikus állapotáról (anélkül, hogy okát adná): „Meggyőzőzhetetlen hidegség s munkátlanság fog el napról napra, s mindazon ösztönök, melyek valaha lelketem izgatták, lassanként kialusznak... Érzem, hogy mind magamnak, mind az emberiségnek meghaltam. Százszor felveszem tollamat, s százszor leteszem; mit írjak? s cui bono? a bolondokat tegyem okosokká, vagy a gazembereket jókká?”

Ez az elhallgató Berzsenyi portréja, egy esztendővel Kölcsy kritikája előtt.

A kritikáról, mely – Kis János és Csokonai verseinek bírálata után – a *Tudományos Gyűjtemény* 1817. évi hetedik (júliusi) füzetében jelent meg, az irodalomtörténészek sokszor és sokat írtak, anélkül hogy a benne és miatta háborgó indulatok előzményeit és személys indítékait kellőképpen vizsgálták volna. A régi pör aktáit rakosgatva jobbra csak az érdekelte őket: kinek volt igaza? a kritikusnak, aki sértett? a költőnek, aki megsértődött? egyiknek sem, vagy mind a kettőnek? – mármint a széptani szabályok szerint; mintha ebben a kényes és sanyarú emberi ügyben egyáltalán lehetne esztétikai rőffel méregetni. A többség, fenntartásokkal bár, Kölcsey mellett voksolt – mert kazinczyánus kritikát írt, s az irodalomtörténetben Ali és Kazinczy kezei hosszúak. A legtalálékosabban Németh László jellemezte Kölcsey három kritikáját: „*Kisnek jutott a menny, Berzsenyinek a purgatórium s Csokonainak a pokol.*”

Berzsenyi azonban most már a purgatóriumot sem tudta szó nélkül elviselni. „*Én a Kölcsey goromba recensióját csak most kaptam Somsics Miklós úrtól – írta Kazinczynak 1817. szeptember 8-án. – Ez a recensio annyira általhágtá mind a maga határait, annyira megvet minden illendőséget és emberséget, annyira elárulja tisztátalan kútfejét, hogy az okosok előtt maga magát megcáfolja...*” Ez még a régi reflex: ha Berzsenyit sérelem éri, jobbnak látja hallgatni; de most nem teheti. „*Szükségesnek tartom magamat oltalmazni, s szükségesnek tartom literatúránk javára nézve is, hogy ezen garázda sophistát szelídebbé, emberségesebbé tenni megpróbáljam.*” Berzsenyi, azonosítva ügyét a magyar irodalom ügyével, úgy állítja be, mintha közszolgálatot vállalna, amikor antikritikára vállalkozik: „*Mert az ily gorombaság végtelen károkat fog okozni: elidegeníti az írástól a legszebb lelkeket... elidegeníti a főrendet... megalacsonyítja a literátorokat... Kettős kötelességem tehát szólni.*”

Berzsenyinek leginkább az fáj, hogy – úgy érezte – a kritikus nemcsak a verseiről, hanem róla mint emberről is „goromba” véleményt mondott, s ezt azonnal (Kazinczyhoz írt ugyanezen levelében) keményen megtorolja Kölcseyen – versein és magán az emberen, mégpedig (ami poétai vitafelek közt végképp illetlen) testi mivoltában: „*Én ennek a pímasznak kamuti szeméből már akkor semmi jót nem néztem, mikor nekem a pesti kávéházban egy öl nyekegő verseket hozott.*”

Berzsenyi ezzel világosan megjelölte a kontroverzia kezdőpontját. A találkozásról mint összelemlről eddig hallgatott.

A „kettős kötelesség” teljesítése – vagyis az antikritika-írás – nem ígérkezett könnyűnek. Személyes érintkezésükkor Berzsenyi megtapasztalhatta Kölcsey fölényét olvasottságban, elméleti képzettségben; tudta, hogy Kazinczynak ő csak „fél tudós” barátja, nem is rest tanácsot kérni tőle: jelölje ki számára Kotzebue hibáit (még sajog emléke a gúnyos mosolynak, mellyel a fiatalok elintézték az ő lelkesedését); mondja meg, ki érti helyesen Goethét és Schillert, ő vagy Kölcsey.

De ez már a végző a tanítvány-mester viszonyban. Kazinczy hosszú ideig lelki menedék is volt Berzsenyi számára; most, amikor Kölcsey kritikájától felbőszülve a legnagyobb szüksége volna rá, egyszerre elereszti a kezét. Már csak három levelet fog küldeni Széphalomra (1820, 1829, 1831). Vajon miért?

Valószínűleg rájött a kritika olvasása közben, hogy abból Kazinczy is szól – ellene.

„*Alkonyati homály terjed
A csillagok boltjára,
S pírholagos lánggal gerjed
Az esthajnal sugára...*”

– írta egykor Berzsenyi GLYCERE című versében, s jól emlékszik, hogy Kazinczy hibáztatta a *pirholagos* tájszót. A pesti költőtálalkozáskor Berzsenyi védelmébe vette Kazinczy ifjú hívei előtt, csekély sikerrel. Amikor a MONDOLAT is kipécézte (bár erről igazán nem Kazinczy tehetett): „Glücsi! velem karöltve nézed az est *pirholagos ságárát*” – a költőben alkalmasint már fölforrt az epe. Most pedig azt kell olvasnia Kőlcsey recenziójában, hogy kár volt publikum elé engednie olyan provincializmusokat, mint *méhe*, *pirholagos*, *csatináz*, *döngécsel*, az effélék nem valók „*a poézis fentebb nemei*”-be. Bizonyos, hogy sosem korholtak költőt annyiszor egyetlen szóért, mint Berzsenyit. Azt hiszem, elátkozta az egész fentebb poézist s Kazinczy és Kőlcsey fenn hordott orrát. S kitarzott a maga véleménye mellett: „*A dunai [= dunántúli] szavaknak számkivetését az igazság nem parancsolja, az okosság, sőt néha az ízlés is világosan tiltják.*”

Immár Kazinczy segítségével nélkül Berzsenyi egyedül maradt a könyveivel. Félelmetes ellenfelét a saját terepén próbálta meg legyőzni: elméleti értekezéseket írt. Nyilván azt gondolta, amit a bécsi múzeumban látott Madonnákról: „*ilyeneket én is tudnék festeni*”.

Tudott. ÉSZREVÉTELEK KŐLCSEY RECENZIÓJÁRA (három kidolgozásban), KRITIKAI LEVELEK, A KRITIKÁRÓL, POÉTAI HARMONISTIKA: a szakirodalom magas polcra helyezi Berzsenyi esztétikai tanulmányait, illő figyelemmel méltatja és elemzi őket. De látni kell, hogy Berzsenyiben – mi tagadás – csakugyan volt és mindenkor maradt is valami Pontyi-szerű. Az operaáriákról: „*Az ének, melynek célja az értelmes beszédet a hanglebegés harmóniás játéka által megszébbíteni, elnyeli a beszédnek egész értelmét, s általmegy az értelmetlen muzsikába, a szép emberi hangból a fülemile hangjaiba, s csak akkor ér célt, ha tüdőt repeszt*”; a balettről: „*A tánc, melynek célja mozdulatainak harmóniázatja s minden erőnknek gyönyörrel járó kifejezése, általmegy a nyakszegő nehézségekkal való küzdésbe és kötelentáncolásba*” – ezek bizony rusztikus vélemények.

A modora pedig... Kőlcsey sértett, igazágtalanul is. Amikor kritikáját azzal fejezte be, hogy a megbírált költő verseinek egy részét a régi énekhez hasonlította:

„*Debrecennek utcái, sírjátok,
Nem kérdi már az idegen, hogy ha Lukács pap itthon
És egészségben vagyon!*”

– az ANTIMONDOLAT gúnyos hangja szólalt meg. Berzsenyinek ez fájt, a fájdalom azonban rossz tanácsadó. „*A recenzió szükséges gonosz – így kezdi első haragjában. – Szükséges: mert vagynak a literatúrában tévelygések, melyeket fölfedezni s eligazítani szükség; gonosz: mert még a legtisztább kezekben sem vesztí el egészen mérgét.*” – „*tisztátalan*” kezekben pedig „*csupa méreg s gonoszságnak eszköze, mely egyiránt emészti mind a literatúrát, mind az embert*”, s ezt az ártó eszközt többnyire a „*legtörpébbek*” használják, ilyen törpe (meg nem nevezve) Kőlcsey, a megbírált költő viszont „*Hercules a pygmeusok között*”. Berzsenyi még mindig szenvtelenséget szenved: „*a bölcs nyugszik, mint a sárkány a sziklaüregekben*” – aztán mégis előront a sárkány, és szórja sértő szavait: „*tudós balgatagságok*”, „*sanda útéletek*”, „*mocskolódások*”, melyek „*a literatúrát baltázó betyárok csárdájává alacsonyítják*”. Az efféle kifejezéseket sokallták a Tudományos Gyűjtemény szerkesztőségében, kérték Berzsenyit, vegye vissza beküldött irását, a szerző hajlott rá, hogy elégeti a „*hypochondriás ANTIRECENZIO*”-t, de nem égette el, s végül – nyolc évvel a sérelmes kritika után – megjelent.

Kőlcsey kemény hangon válaszolt: „*Mennél inkább tiszteltem őt mint poétát, annál inkább óhajtottam volna, hogy ő maga poétai fenségéből egy rossz esztetikázónak alacsonyására le ne*

szálljon.” Később, már az 1830-as évek elején, higgadtabban tért vissza a témára, de ekkor is azt állítja, hogy az ANTIRECENSIO „*oly író fejében származott, ki saját dolgozásait igazító kezek alá venni sem elég belátással, sem elég türelemmel nem bírt*”, s mivel Kölcsey szeretett (és tudott) maximákban beszélni, hozzáfűzi: „*Embernek ártalmashb férgé nincsen az önszeretetnél.*” Belátásra és türelemre hiába hivatkozott; a vitatkozók a kölcsönös sérelmek foglyai: két égő seb. Enyhülést az sem hozott, hogy egy kritikájában Berzsenyi sommásan megdicsérte Kölcsey néhány versét, mert az elismerés után ízekre szedte őket, kiigazító szándékkal, ellenjavaslatokkal – ahogyan Kazinczy és Kölcsey szokott beleturkálni az ő munkáiba.

Mindazonáltal volt mező, melyen a két költő összetalálkozhatott s egyetérthetett volna: az irodalmi népiesség terepén. Berzsenyi gyönyörködött a pásztorbánban, és népdalokat gyűjtött; Kölcsey elméleti alapvetést végzett, és „*a parasztdal tónját*” próbálgatta. A MEGISMERNI A KANÁSZT első lejegyzője Berzsenyi; Kölcsey ennek vágáns ritmusára írta a HYMNUS-t. De ez az eszmei rokonulás nem volt elég ahhoz, hogy kibéküljenek, bár Döbrentei békítette őket.

Ha körülnézünk: mint ahol vihar járt, mindenütt romok. A kritika után Berzsenyi, a költő elhallgatott, s ezt az irodalomtörténet-írás mint óriási veszteséget tartja számon, joggal. De volt egy másik elhallgatás is, melyet nem szokás emlegetni: Kölcsey nem írt több kritikát (hazai íróról), s ez is veszteség. Amit levélben mondott Vörösmarty drámájáról: „*Csongor kincs...*” – nem folytatódott tanulmánnyal.

Változás csak akkor állt be a két nagy férfiú elromlott viszonyában, amikor az engesztelést már nem követhette engesztelődés: Berzsenyi halála után. Az Akadémia Kölcseyt szólította fel emlékbeszéd megírására. Mindkettejükhöz méltó szavak: „*Ha költő nevet csak az érdemel, ki nemesített érzelmeket hordoz keblében, ki a természetre, az emberi szenvedelmekre vizsgáló tekintetet vete, ki a való életet magas szempontokból vevé fel, s dalát a szépnek és jónak s az örök dicsőségnek szentelé, hogy általa minden ifjú kebel szent lángra gyúladjon: valljátok meg, akkor a költő bizonyos jötevője az emberiségnek*” – ilyen költő volt Berzsenyi. Nincs igaza Németh Lászlónak: „*Az ilyen engesztelő szózat alig egyéb szónoki gyakorlatnál.*” De az igaz, hogy Kölcsey semmit sem vont vissza kritikájából; az emlékbeszédben is a költő „*bollásai*”-ról szólt, s a maga bírálatát „*magas szempontú*”-nak minősítette, első és egyetlen találkozásukat pedig a megszépítő messzeség távlatában mutatta fel: „*éltem legelegedőbb pillantatai közé tartozott... búcsúztakor gyermeki odaadással csüggttem kebelén*” – az éles szemmel figyelő Szemere semmi ilyesmit nem látott.

Kölcsey persze sajnálta, hogy kritikájának következménye a költő elhallgatása lett, ő pedig bírálói merészségéért Berzsenyi „*elhűlésével*” fizetett – de ez is szépítés, hiszen össze sem melegedtek. Az emlékbeszéd önmegszólító zárata azonban őszinte és nemes: „*Ősz gyermek, számláld el a hasznót, mi ifjúkori tetedből származik! Korodra akartál hatni? korlátolt, kicsiny erőddel nehéz akarat!... a sokaság járja az utat, merre az ezerképpen változó vélemény árja ragadozza; a genie pedig sasként felszáll és elrohan, s öntudatlan szabja a törvényt, mit követni csak ő bír erővel... Arnyéka az elköltözöttnek, sírod felett zeng az engesztelő szózat! Nemsokára követlek tégedet...*”

Kölcsey halála után barátai és tisztelői, Vörösmartyék, szobrot akartak állítani neki, gyűjtést indítottak. Az adakozók közt volt Berzsenyi családja is. Fejezzük be a szomorú történetet e szép gesztus megemlékezésével.

Gergely Ágnes

KETTŐSVERSENY

Emlékszel-e a fogadóra?
Százötven éve múlt,
hogy a falon megállt az óra,
s a tollas ágyneműt

szétvetve hagyta valaki,
mig a széllal menekült
napszállatkor, hogy az, aki
utána iramult,

nyomát se lelje, s ha üt az óra,
s odakinn, odabenn
pisztolyt fognak a fogadósra
szépen, törvényesen,

a Corpus Iurist sérülés,
a lovakat bögöly,
az ablakot golyó ne érje, és
a hordót sem. Száll a toll.

Ló, delizsánsz, párkány halott.
A gyertya lengedez.
Én egy fogadóst siratok.
Az ő drámája ez.

VEREMBEN

Szólítanak egy hangnélküli égből.
Ködfoltok, ultraviola.
A csigalépcső két részre szétdől.
Korom telepszik a fokaiba,

középütt állig ér a füstfal,
és szól, és szól az októberi kürt.
Nincs, ami befogadna, pitvar.
Nincs többé, aki útra küld.

Lázár René Sándor*

MÉZ

Oh, Krisztinában én be hosszan haldokoltam –
Rúgdalták rút szívem szivarkák, fád szeszek!
Hízlgó Fortunám áldottam, majd okoltam...
Hittel fogadkozám: maholnap más leszek!

Nincs annyi bolha fény, se vaksi folt a holdban –
Ahány beteg fohász... Bár folyton kárt teszek
Magamban – bűneim szászorta meglakoltam...
Kicsiny halálka döng, bordámon átrezeg...

De inkább döngicsél, mint trípuzsán Cumae
Süket jósnője... Vagy sötétfullánku méh,
Ha ablakok között csapong, szorongva néz szét:

Röpülne!... Mégse tud. Csak zümmögön pörög még,
Mint nélkülünk a percz... Oh, hömpölygő öröklét!
Méhecske! Gyűjtsd be már a múlás lomha mézét!

Buda (Krisztina-város), 1894 júliusában

CHANSON D'AUTOMNE

Czigányszentgyörgy s a Postarét között,
Akárha felhő ködtakarta szirthez,
A bú beteg szívemhez férközött...

Csak fájdalom, csönd, ajzó gond rokon
Azzal, ki könnyű fényből hörpöl őszi:

* Lázár René Sándor 1859-ben született Kolozsvárott. Latin és francia szakos tanár volt, kiváló romanista hírében állott, de hosszabb ideig hivatalnokként is működött. 1890-től Marosvásárhelyen élt, ott hunyt el 1927-ben. Töredékes önéletrajza, harminchat verse még 1992 augusztusában került elő. A fölfedezést követő filológiai kutatómunka, illetve életrajzi nyomozás eredményeképpen további hatvanhárom költeményre, jó néhány levélre és elegyes följegyzésre bukkantunk a költő élettársának, Vajdaréthy Júliának mindeddig lappangó hagyatékában. (Dr. Vajdaréthy Rabán szíves hozzájárulásával közléteszi: Kovács András Ferenc.)

Az elmúlás lábához dörgölőzik,
S mint macska surran sajtó lombokon...

Szél és magány... Kit most régmúlt ígéz,
Remegve jár – nyugodt otthont, se rendet
Már nem remél... Hideg levélke lenghet
Így élet ágbogán – légy hullni kész,
Lelkem, ha majd egy égi kéz elenged!

Maros-Vásárhelyt, 1894 októberében

JÓKAI UTCA 2

Nagyapám emlékének

Egy zöld-fehér redőny. Szék.
A széken csorba csuprok.
S egy kajla sárga mackó:
Örvénylő napsütésben.

A ferde háztetőkről
Fölröppenő galambok.
Nyár, friss sugár pereg szét:
Beáztatott kenyérbél.

Lopózó benti árnyék...
Kertészkötevény s egy állvány.
Erősödő dübörgés:
Forró, vakít a párkány!

Üres nyugágy. Verőfény.

Az ember mégis, egyszer.
A kép mögül kihátrál.
Repedt virágcserep. Csend.
Zöld és fehér redőny. Szél.

Kolozsvár, 1915. augusztus 10-én

Méhes Károly

VALAKI MÉG ÉL

Minden elmúlik.

De ahhoz, hogy elmúlhasson, előbb mindennek meg kell történnie.

(A magnókazetta)

Az unoka érkezett abba a korba, mikor kezdte értékelni a mamát. Egyetlen élő nagyszülőjét. Már neki is volt – keletkezett – némi múltja. Egyszerre elborzasztotta, hogy sokkal nagyobb, mélységesebb és – így érezte – tökéletesebb múltak is vannak az övénél.

Addig csak járkált a mama a lakásban, és amellet, hogy szerették, inkább csak boszszantották egymást. A mama tévezett, zoknit stoppolt, reggel kis fedővel ellátott bilivel igyekezett a klozet felé. Esténként még későn is lehetett hallani, ahogy a mama zörög, fölkel, pisil, villant kapcsol le s föl, aztán a sötétből sutyorgás hallatszott: a rózsafüzért mondta, álomba imádkozta magát.

Idegésítette a mama az örökös intésekkel, aggodással, jézusmáriázással. Mosd meg szépen kis kezed! – nem lehetett ezt elviselni minden egyes étkezés előtt! Megmos-ta volna, de így csak azért sem. És mi az, hogy „kis kezét”? Egy ekkora fiúnak *nagy* keze van.

Aztán teltek azok a bizonyos évek. Mindezek a zsörtölődések lassan elsikkadtak, sőt élvezhetővé váltak, hisz rájött: ez a mama. Így fog rá emlékezni örök életében. Ezek a szavak, eltéveszthetetlen mondatok valóban úgy költöztek be lelkébe (nagyjából ez az emlékezet), mint egy maga gyártotta, külön bejártatú, ráadásul jólesően ismételtető imádság.

Nem, a mama nem változott egy csöppet sem. Ugyanúgy ült az ablaknál, stoppolta a zoknit, és panaszkodott a borzasztó drágaságra. Azonban ezek mögött a fényesre kopott, keményre kalapált szavak mögött sejteni tudott már egy másik világot is. Azon kapta magát, hogy kékbe hajló délutánokon be-benyit a mamához, vagy mellé telep-szik a konyhában, míg ő rizst válogat, mert a rizsválogatás is legalább olyan alapvetően tartozott a világ menetéhez, mint az összes katolikus ünnep.

Ült, és hallgatta a mamát. Mert kiderült, hogy a mama nem csak szidni, sopánkodni és panaszkodni tud. Kiderült, hogy a mama ennél sokkal-sokkal többet tud. Kiderült, hogy a mama *mindent tud*, ugyanis a mamával való életében *minden megtörtént*. És ezek a dolgok igazából nem múltak el, mert itt volt a mama.

Októbert írtak, nyolcvannégy év telt el a világ teremtése óta. A kis mono Sanyo magnóval jelent meg a konyhában. Hirtelen határozta el magát, talán tegnap este, de lehet, hogy csak aznap reggel. A felüljáró hídon besietett a városba, és vett két kilencven perces TDK kazettát. A mama épp – szavajárása szerint – feltörülgette az edényt. És ő, aki nemrég még olyan határozottan és ridegen szólt vissza, hangulatától függően, most csak motyogni tudott a félhomályban:

– Ha ráérsz... Szeretném, ha elmesélnéd... Szóval, ha elmesélnéd az életedet.

– Jaj, menj már – mondta a mama. – Öreg vagyok én már és buta, nem emlékszem semmire.

Aztán leültek az asztalhoz, abban a bizonyos félhomályban, mely oly nagyon segítségére van az efféle meséléseknek.

– Hát mit is mondjak? – kezdte a mama, és öreges hangján rákezdte, pontosan úgy, ahogy annak még meg kellett történnie.

„Születtem 1900. május 21-én Tasnádon, Szilágy vármegyében” – így kezdődött az a hangfelvétel. Lassan beszélt a mama, ránézett világoskék szemével, de közben olyan képeket látott, amilyeneket az unoka még elképzelni sem tudott. Miről mesélt? Hát arról a bizonyos mindenről, amiről az unoka számára minden kétséget kizáróan megbizonyosodott, hogy valóban létezett, s egyben az is, ha kétszer nyolcvannégy évig is él majd, *vele* sohasem fog megtörténni. Szó esett a zilahi iskoláról, a csucsai állomásról, Ady Endréről, Károlyi Mihályról, aki vereséget szenvedett a képviselő-választáson „Zoltán bácsival” szemben, Ottó királyfiról, a krasznai malomról, a román bevonulásról, a várakozásról, a férjhezmenetelről, bútorvásárlásról, fakutyázásról a befagyott Balaton jegén, gyerekekről, költözésről, hazatérésről és menekülésről. Boldogságról és nyomorról.

Villanyt kellett gyűjtani, mire megteltek a kazetták. A mama egészen belepirult a mesélésbe. A végén azért megjegyezte: Érdekes ez? Kit érdekel egy öreg és buta öregasszony fecsegése?

„A lélek él. Találkozunk.” Annak idején, tizenhét éve ezt vésette fel a mama a nagy-papa sírjára. Ott állt a maroknyi család a frissen fölpúpozott sír körül. Ennyien maradtunk, gondolta az unoka. Sírni nem sírt senki. Azt remélte, hogy a gyönyörű április végi napon mindenki elhiszi, hogy a lélek él, és már találkoztak. Elnézett a világoszöld lombú gesztenyefák sűrűjébe. Mélységesen nyugodt volt belül, mert tudta, hogy ott-hon a fiókban ott van a kazetta. Az egyik sírásó az árnyékba húzódva megtörölte verejtékes arcát, majd gondosan megfésülködött.

Folytatódott a saját élete. Már nem volt senkinek sem az unokája. A közömbös kívülálló annyit jegyzett volna meg az eltelt évekről, hogy „tette a dolgát”, vagy hogy „ment minden a maga útján”. Efelől ő maga egyáltalán nem volt olyan bizonyos, sőt némiképp idegesítette, hogy látszólag valóban minden úgy történt körülötte és vele is, ahogy az dukál. Befejezte tanulmányait, munkát vállalt, élettársat választott, odahagyta a szülői házat.

Bonyolult és kényszeredett magyarázkodásba fogott volna, ha szépen és szabatosan kellett volna minderről számot adnia. Aztán mégis történt *valami nagyon fontos*. Az előszobában állt, kezében a cipőkanállal. Indulni készült. Akkor ütötte szíven, hogy legalább háromszor költözött ide-oda az utóbbi években, és most nem emlékezett, hogy hová tette a kazettát. A *mamás* kazettát, hiszen a gerincére nagybetűkkel ráírta, hogy „MAMA”, és melléje a felvétel dátumát.

Mint aki megkergült, rohant a szobába, és nekiesett a keresésnek. Szekrényeket, asztalfiókokat, dobozokat forgatott fel fenekestül. Újabb és újabb helyek idéződtek fel benne, s látta is maga előtt, hogy ott van a kazetta, úgy, ahogy odatette, világít a piros-zöld csikos gerince, rajta saját betűivel. De nem találta sehol. Hiába állt neki többször is az elkeseredett kutatásnak. Lehunyttal szemmel fürkészte magában a kazetta lehetséges helytörténetét, eredménytelenül. Akit lehetett, meggyanúsított, hogy neki adta kölcsön a kazettát, és nem adták vissza. Mindenki a fejét rázta, és sopánkodtak, milyen nagy kár az elveszett felvételért.

Így tűnik el egy élet, úgy látszik, lehetetlen megmenteni, ami egyszer a múlt mar-talékává vált. Valósággal betege lett a veszteségnek. Hangfoszlányokat, mondattö-re-dekeket próbált felidézni a mamával folytatott valahai beszélgetésükből, ami már szin-tén csak emlék, mint minden egyéb.

Feküdt az ágyban, a sötétben. Immár ketten szuszogtak körülötte. Új életek terem-tettek az egykori unoka által, úgy érezte, ennél többet úgysem tehet az elmúlással szemben. Feküdt, és valami préselt, passzírozott a szívében. Nem a haláltól félt, ó, de-hogy, azt inkább valami érdekes kalandnak tartotta, szinte várta. De még korán volt. Azt jószolták neki, hogy százötven évig fog élni. Ettől félt, hogy milyen pokoli nehéz lesz azt kívárni, míg mehet. Míg történik valami más is, mint az élet. Ám beste lélek lenne, ha addig is hagyná magát. Hogy fosztogassák, hogy csupasziítsák. Azért is, ő fog harácsolni. A múlt nem tehet ezért szemrehányást. Úgy döntött ott, a mocorgó, szu-szogó sötétben, hogy fosztogatni fog, visszalopkodni abból, ami egyszer már az övé volt. Ne nyugodjék senki és semmi sem békében.

Körbetekerte magán a paplant, mint egy múmia, a kispárnát a tarkója alá gyúrte. Elszánta magát: éli majd a saját életét, amennyire kell ahhoz, hogy kiteljen a százötven év; de ezenkívül még sok egyéb életet kutat föl és lopja őket vissza a feledéstől a ma-ga számára. Mert ha a lélek él, valóban lehetséges a találkozás. Butaságnak tartotta, hogy ehhez meg kellene halni. Sőt élet és halál között ekképpen nincs is semmilyen különbség.

Elaludt. Most már a vekkeróra hangos tiktakolása sem zavarta.

(Levelek)

Maradt néhány levél. Véletlenül, mert leginkább máshogy kellett volna történnie, oly bőségesre sikeredett a veszteségek listája. Nem nagyon szóltak semmiről, de mivel egy *halott* keze írta őket, mindennél fontosabbak lettek. Nem lesznek többé ilyen szavak. Az élet előtt készült szavak, picik, karikaszervek, egymásba fűződők. Nem lángoló ver-sek, veretes igazságok. De legalább annyira szükség van rájuk. Elővenni őket, mikor itt az ideje. Még egyszer, újra és megint. Plusz idők által létezni. Mentetetőzni: azt nem. De irhánkat menteni: igen. Velük is, és általuk.

Kraszna, 1926. VII. [?]

Kedves jó Zoltán bácsi!

Születésnapja alkalmából nagyon sok örömet, boldogságot kívánunk Magának mindnyájan! Mikor hazajöttünk, rögtön írtunk Magának, egy fényképet is küldtem, amit Váradon csináltat-tam. Mindnyájan írtunk, megköszöntük azt a sok kellemes napot, amit Mátyásföldön és Pesten töltöttünk. Remélhetőleg meg tetszett kapni!

Jóskának is küldtem egy fényképet, de nem kapta meg, pedig a pontos címére küldtem, sajná-lom, hogy nem ajánlva tettem fel.

Riszi biztosan elmondta, hogy milyen gyönyörű piros rózsacsokrot kaptam, mikor eljöttem. Nagyon boldog voltam, jókedvvel jöttem haza, de itthon aztán annál jobban lehültem. Nagyon rosszul esett nekem, hogy Ákos bácsi, se Irénke egy szóval sem érdeklődtek irántam. El is határoz-tam, hogy nem is beszélek Pestről egy szót sem, úgysem érdekel az itt senkit sem, hogy én hogy töltöttem az időt. – Drága jó Nagymamát azt érdekelné, azt tudom biztosan. – Most volt halálának az évfordulója, 26-án tartottuk a nagy ravatalos gyászmisét. Mindenik unokája kötött egy ko-szorút. Mise után kimentünk a temetőbe 2 kocsi-val. Nagyon szépen rendbe van hozva a sír, az egész egy színes virág. 29-én este kezdődött egy hatalmas árvíz. Éjjel 1/2 1-kor olyan nagy volt

a víz, hogy az egész falut elöntötte. A piac közepén 1 méter magas volt a víz. A mi házukba nem jött be, csak a lépcsőig ért. Nagyon féltettük Ákos bácsiékat, mert az egész házat körülvette a víz. Már az összes szőnyeget felszedték, de aztán 10 cm híján megmenekültek. Azon az éjjel 15 parasztház dűlt össze a faluban, azóta is vagy 15 szétment. Az egész falu egy tenger volt egész éjjel, a legnagyobb sötétségben. Riméllyiéknél a gyönyörű új lakásban minden szobában 30 cm magasán volt a víz. Jani bácsiéknál 15 cm, és így tovább. Szegény Györffyné a két fiával egész éjjel a szekrény tetején ült, mert az asztalon folyt a víz. – Lajos mindég lázas, megy is a napokban Debrecenbe, a sanatóriumba.

Iréne és az 5 gyermek talán július 12-én megy Szakálba, aug. 25-ig. Muszáj Irénkének pihenni, mert teljesen tönkre van menve, folyton beteg, rettenetes gyenge, erején felül dolgozik, az a baja.

Ákos bácsi 21-én akar felmenni a 3 fiával Mátyásföldre 2-3 napra. Majd szóval elbeszéli ezt a borzalmas árvizet. A gazdaságban kétszer olyan kárt csinált, mint a tavalyi jég.

Még egyszer nagyon sok boldog születésnapot kívánunk mindannyian, kezeit és a kis Zolit sok szeretettel csókolja

Dalma

Így valahogy. Pontosan így.

Mit olvasgat ezen az unoka? Maga sem tudja. Hisz alig érti ezeket az oly „fontosnak” titulált szavakat. Zoltán bácsiról még csak-csak hallott. De fotográfiát sose látott róla, kövér, kopasz, óraláncos férfiúnak képzei. Hírneves ügyvéd volt, aki jelen volt a legutóbbi koronázáson, majd egy statáriális perben az ország későbbi, kopasz vezérét védte – sajnos sikerrel. De a többiek? Ákos bácsi? Irénke? Rokonok. Ki az a Jóska, aki vörös rózsacsokrot vitt? Lehetett volna belőle is „nagyapapa”? És Riméllyiek? Nem is szólva Györffynéről és az ő két fiáról, a szekrény tetején. Vajon kik voltak ők? Egyet tudni róluk: rég halottak. Egy messzi temetőben fekszenek (ha egyáltalán ott, ahol sejteni lehet), és az ottani szokás szerinti vaskeresztről már rég leette a rozsdá a nevüket. *Ez történt.* A legtöbben minden szívfájdalom nélkül kijelentenek: nincs tovább. Csak egy megsárgult papirosan kanyargó tintacsík, és két szem, mely szemhéjával néha-néha ver egyet.

Az unoka is kapott leveleket a nagymamától. Ugyanazokkal a betűkkel, szinte ugyanazokkal a szavakkal. Intések állottak ezekben a levelekben, többször esett szó jó meleg, horgolt sálakról, melyek nyak köré való tekerése elsőrendű fontossággal bírt a levélíró szemében. Persze lehetett volna még mit írni a drágaságról, a folytonos hazatról és az egyedüllétről, ám mindezeket helyettesítette a meleg horgolt sál problémaköre. Mit is tudhat egy unoka minderről, aki minden intő szó ellenére pazarolja az áramot, és órákig folyatja a meleg vizet? Egyébként sem ildomos panaszkodni háborúk és menekülések után, ha az ember végre nyugton ülhet a fenekén, és tető van a feje fölött. Különben is eltelt nyolcvan év. Eltelik majd a többi is.

A megírandó leveleket természetesen meg kell írni. És kiosztani a jó tanácsokat. Hisz a lélek mélyén ott motoszkál, hogy bármi megtörténhetik. Volt már rá példa. És akkor még jól jöhet egy jó meleg, horgolt sál vagy a kallódó irományok közül véletlenül előbukkanó régi levél. Amikor már senki se keresi. Amikor már nem is szégyelli magát senki, amiért a felejtés öncsonkító bűnébe esett.

Akkor jön egy kifakult tintával futtatott mondat.

Talán csak egy szó.

(Napló)

Kockás iskolai füzet. Mindenkinek volt ilyen. Gyermekszámokkal rótt számtanpéldák sorakoztak benne, egyenlő szárú háromszögek, körök és azok érintői. Hosszú, szürke délutánok emléke, melyeket ilyen kockás füzetek fölé görnyedve töltött az unoka.

Ezt a kockás füzetet már felnőtt fejjel kapja kézhez. Amikor már minden késő. Késő? Igen, késő, mert már nem akkor él. Megtörténik vele az olvasás, semmi egyéb.

Nem tud semmit. Amit tanult valaha, mit sem számít ezúttal. Ülhet egy kirojtosodott ernyőjű lámpa fényében. Dolgozik a teste az élettani folyamatok törvényei szerint, friss vért termel a tüdeje, kiválaszt a veséje és a belei, bőre egyszer kiszárad, majd nyirkosságot bocsát ki. Nődögél a körme, a borostája. És közben olvas. Kérdezni már nincs módjában. Csak olvasni. Hátha megtud valamit. Hátha új vegyületláncok keletkeznek agykérgében. Hátha megcsillan egy aprócska fény a feneketlen kút mélyén, és akkor azt mormolhatja magának – csakis magának! –: láttam valamit. És még akkor sem lehet egészen bizonyos, hogy nem csak a szeme káprázott vagy épp álmodta.

Még sincs más módja, mint hogy elhiggye. És elhiszi. Ül a kirojtosodott fényben, és megadja magát. Mit olvas? Történetet? Történelmet? Mesét? Megadja magát.

Mozzanatos füzet.

Isten nevében! 1944. október 25.

I. Vörösmarty Szózata hazaszeretetre buzdítja a nemzetet.

II. Miért kell a hazát szeretni?

- 1. A nemzet küzdelmét és dicsőségét állítja elénk.*
- 2. A jelenről, az életről való jogunkról szól.*
- 3. A jövő reményei, veszélyei.*

Egy régi kockás iskolai füzet, amit nem rendeltetésszerűen használtak. Ezek teljesen más szavak. Nem lehet rá láttamot írni, se osztályzatot.

*

Úti feljegyzések!

1944. február; március hónapban Kolozsváron laktunk. A gyakori bombázások miatt az iskola-évet befejezték április elsején. Igyekeztünk a háztartást is leszerelni, a Nagyhéten mostunk, vassaltunk, hogy a lehető legnagyobb rendben csomagoljunk, és menjünk ki Krasznára nyugodtabb életet élni. Nekem mint anyának és háziasszonynak a legnagyobb gondjaim voltak, hogyan lehetne úgy összecsomagolni, hogy mindenkinek minden jó legyen.

Gyula sok fáradtság után kapott egy Mateosz tehergépkecsit ünnep harmadnapjára. Szomorú és izgalmas ünnepünk volt. Segítség nélkül persze főzni nem tudtam, a két ünnepnapon elmentünk ebédre és vacsorára a Komjászeghy étterembe. Remek jó ebéd volt, krémes tésztával, a gyerekek piros tojást is kaptak Komjászeghy bácsitól. Reggel templomban voltunk, majd én egész nap csomagoltam. A szép herendi porcelán étkezészetet és a kristályüveg poharakat szépen visszaraktam a ládjába, hogy vigyük el Krasznára, hátha ott megmarad, nem éri a bomba. Az összes fehérneműt ládába raktam, a függönyöket külön, a dobozába. Saját ruháinkat mind összecsomagoltam, és elvittük Krasznára. Még a hálószobaszekrényt is, és a kis Dalma szekrényét, a varrógépemet, meg a két ágynat a hat matrácával, ha tönkremegy a lakásunk, legalább két ágynak legyen négyünk számára. Különben a konyhafelszerelés, használati edények, ágynemű, minden maradt, hogyha jobbra fordul a helyzet, vagy legalább nem lenne bombázás, bármikor bemehetünk, és otthon is főzhetünk, mert berendezett lakásunk csak ott volt mégis a Horthy út 29. sz.

első emeletén. (Nehezen hagytam ott a kis otthonomat, mindég az járt az eszemben, hogyha elmegyek, ide soha többet vissza nem jöhetek. Sajnos így is történt.)

Április 13-án, Húsvét harmadnapján, pontosan reggel 6 órakor értünk jött a nagy teherautó. Mindent felpakoltunk, és elindultunk Krasznára. Tíz órára meg is érkezünk. Nem nagyon örültek, hogy felforgatjuk a házat, gond volt, hová is lehet tenni a két nagy szekrényt. Igyekeztem rendet csinálni, estig elraktam mindent, úgyhogy mindenkinek megvolt a maga kényelme. Gyula visszament Kolozsvárra még aznap. Ezután már nem a lakásban, hanem a Gyógyszertani Intézetben lakott.

Majdnem minden délután mentünk le a malomba Nagymamához. Ott volt Ilonka, Klára, jól elbeszélgettünk. Finom süteménnyel és a legnagyobb szeretettel vártak. Anyósom nagyon kedves teremtés, bárcsak Gyula örökölte volna a természetét. Ilonka beszélt, hogy milyen borzasztó volt a kolozsvári bombázás június 2-án. Legközelebb augusztus közepén én is bementem autóbusszon. Valósággal sírtam, ahogy a romok közt haladtunk, az állomás környéke felismerhetetlen volt, úgyszintén a Horthy út is. A Marianum telitalálatot kapott, de az utcafrontja majdnem ép. Egy nagy szőnyegbombázás érte a város vasút fele részét. A mi lakásunkig egy ép ház nem maradt. Csodálatos módon megmaradt a lakásunk, csak két ablak tört be.

Izgalommal hallgatjuk a rádióban az esti híreket, mindég csak rosszat mond a mi számunkra. Várjuk haza Gyulát, de már sem vonattal, sem autóbusszal nem tud Krasznára jönni. Egy ezredes barátja, Szirmay Tamás hozza haza éjjel autóval. Egészen megrendülve láttam, hogy a két gyerek olajfestményét és a két drága Margitay-képet, ami lakásunk díszje volt, egyszerűen kivágván hozta el, hátha itt megmaradnak. Egy pár ágyneműt és a ruháját is elhozta, ami fért az autóba. Különben ott maradt az egész lakás, a mi összes vagyonunk, tizenöt évi házasságunk szerzeményével együtt. Csak a jó Isten tudja, hogy még meglátjuk-e valaha a holmijainkat.

Krasznán is nyugtalan a helyzet, tele van a falu német katonákkal. Azt beszéltük meg, ha szerzünk benzint, ők autóval elvisznek minket biztosabb helyre. Sógorom nagy nehezen megszerezte a benzint, de akkor már nem voltak hajlandók elvinni. Gyula járta a vásárokat, azt gondoltuk, hogy veszünk két lovat, szekeret, és azzal indulunk a nagyvilágnak. Ez sem sikerült, hanem aztán akadt egy fuvaros, krasznai ember, Birta Ferenc, aki két kis fekete ukrán lovával hajlandó volt elmenekíteni kis családunkat.

Közben megtörtént a román árulás, biztosan lehetett arra gondolni, hogy az ellenség délről jön hamarabb. Sok készülődés és érzékeny búcsúzkodás után útnak indultunk szeptember 26-án este 11 óra után. Soha nem fogom elfelejteni öreg apám szeretetteljes, meleg csókját, talán soha nem lát minket viszont, gondolhatta. Szegény anyám megriadt arcát most is magam előtt látom. Sok álmatlan éjszaka után sem tudtuk eléggé, hogy melyikünk jár jobban: mi, akik elindulunk semmi nélkül a télnek, a nagyvilágnak, vagy ők, akik az otthonukban maradnak?

Ki tudja, milyen lesz a történelem? Mikor mindig múlt idő van! Meg egy-egy mondat, ami bármire képes. Persze egy ölelés, tél előtti, hűvös alkonyat más. Ott nincs mit keresniük holmi mondatba eszkábált szavaknak.

És megtörténik az otthon elhagyása, a menekülés, ezek a furcsa, különös tartalmú szavak. Az unoka kicsit szégyelli magát miattuk. Hogy semmit sem tud. Semmire sem emlékszik. Tovább, tovább. Minden lehető rémség megtörténik.

Kisebkek és nagyobbak.

A szekerek kint maradtak az udvaron. Éjjel többször kinéztem, vizsgálgattam a csomagokat egy kis zseblámpa fényénél, hogy nem hiányzik-e valami. Valószínűleg ekkor leesett a kezemről egy 9 köves szép aranygyűrű. Sokat kerestem, de sehol sem találtam meg. Ferenc, a fuvaros váltig biz-

tatott, hogy ha a szekéren hullattam el, akkor ő biztosan megtalálja, mert a kasból nem esik ki semmi sem.

Már nagyon fárasztott a szekérút. Alacsony volt az ekhó, és mindig görbén kellett ülni, hogy fejünket bele ne verjük. A folytonos rázás is igen kimerített.

Kis lovaink jól bírták az utat, pedig már az enniváló is megváltozott. Az erdélyi illatos széna helyett tökök adtak nekik, persze hogy nem ették. Amerre jártunk ezen a vidéken, semmit sem adtak a lovainknak. Rossz-szívű emberek laknak ezen a vidéken.

Karácsony.

Azt például tudja, milyen szokott lenni egy karácsony. Szép ruhát vesz, a szobában valaki csengettyűzik. Ebben minden benne foglaltatik, nem kell részletezni. Jézus, Mária, eszébe jut, hogy legutóbb már ő maga csengettyűzött, mint aki titokban, és egy nálánál emberöltővel fiatalabb kis lény szaladt be izgalommal-félve, mit sem sejtve, ünnepien kiöltözködve, mutatoujja a szája sarkában lógott. Ilyen egy karácsony? Mindig ilyen?

Rohamosan közeledett a szent karácsonyeste. Hiába kerestiünk az egész városban valami kis ajándékot, semmit sem kaptunk. Sajnos nekünk lakásunk sem volt még, ott maradtunk a tömegszálláson. Napokon keresztül a németek hordozták a fenyőfákat, de nekünk nem adtak el. A kis Dalma kért az utcán egy kis 40 cm nagyságú fenyőgallyat, ezt állítottuk fel a mosdótál helyére, és ez volt az egész. Károlykának egészen egyszerű faágyút kaptam. A nagy teremben is fel volt állítva egy elszáradt, kopasz fenyőfa a magyarok számára. Szánandó, szomorú fa volt, akárcsak mi magunk. Jött egy konyhás néni, és a gyerekeknek adott egy almát. Károlyka is kapott egy egészen zöld fűzfásóvári almát. Itt nagy ritkaság a gyümölcs, mondták ők, és örülhetünk ennek is...

És tovább, tovább, ahogy a ballagási ének is mondja, mert ballagtak, ballagunk tovább.

(A látogatás)

És egy nap elindult.

Három évtized kellett elteljen a sajátjából (élet), hogy ne bírja tovább.

Egy másik országba indult, másik világba és másik korba is. Ki tudja, szabad-e a legendáriumokba kirándulni, veszélyeztetni fenn lebegő létüket, újra élővé varázsolni őket, új történetet kanyarítani köréjük?

Tavaszi eső szemer kélt már, mégis vitte magával a teljes téli felszerelést, sapkát, kesztyűt és a jó meleg, horgolt sálát. A szekrény aljában fél tucat ilyen sálát őriznek – mint mondják – „régiről”, míg lesz nyak, ami köré tekeredjenek, kitananak bővíben.

A határon a szokásos híreszteléssel ellentétben nem kígyózott kilométeres sor, nem kellett órákat várni, míg a vámosok kényük-kedvük szerint vagy előjönnek kukszlijukból, vagy nem. Egy ezeréves Volkswagen Passat állt előtte, színültig pakolva kibelezett tévékkel, ezt a rakományt méregették komótosan az atyafiak. Ő meg fogta magát, áttált a másik sávba, ahonnan hamar továbbengedték.

Sötét falvakon haladt át, az autólámpa fénye néha hirtelen megvilágított egy csoport várakozót. Bizonyára tudták, mire várnak a földfeketésben.

Hajnalba a nap a távolból derengő keleti hegyek mögül bújt elő. Már nem járt messze. Fennsíkokon döcögött, leginkább hármass sebességben. „Drum in lucru”, hirdette egy-egy görbe-kajla útjelző tábla. Jobbra és balra alatta terült el a tompa színű, alig ébredező, féltéli, félhajnali táj. Az egységes barnából kezdtek előtűnedezni vilá-

gosabb, sárgás, zöldes foltok, pöttyök is. Vékony napsütés közepette érte el a falu szélét a kacsaringós úton.

Lépésben gurult, próbált mindenhova *odanézni*.

Hát itt van.

De vajon hová is érkezett?

Apró ablakos, vakolatlan téglaházak alkották a falu elejét. Látott egy-egy múzeumba illő traktort, és majd' minden kapu előtt ott díszelgett a helyi autógyártás büszksége, fakókék színben, sárosan.

Nem, nem érkezett meg. Csak itt van.

Emlékezni vélt néhány apróságra. Látta a korhadozó fa villanydúcokat, a magasban a pléhernyő alá akasztott egy szál égővel. *Írjak egy újságot! Október elejére villanyvilágítás lesz az egész faluban. Már egy hét óta dolgoznak a szerelők. Először az utcán csinálták meg a vezetéküket, most meg a házakban szerelik fel. Ákos bácsinál már készen is van. Itt a mi lakásunkban holnap fognak hozzá. Bámulatos, Apuka milyen nehézkes ember ilyen dolgokban, most mégis egyszerre beleegyezett* – egy innen elküldött és most otthon maradt levél hetven év előtről.

A főtéren, a katolikus templom mellett megállt. Tudta, kit kell keresnie.

A plébánián nagy rendtelenséget talált, a matracok az udvarra voltak kihányva. Egy borzas férfi állt mellettük, a derekán spárgával megkötött nadrágban, a bal szemüveglencséje három vonalban is megrepedt keresztben.

– Duro urat keresem – mondta az unoka.

– Én vagyok – felelte a férfi.

Erre az unoka megmondta a nevét.

A pap azonnal bevezette a szobába, és savanyú, teazínú borral teletöltött pöttyös bögrét tett elébe. Beszélt, beszélt, legtöbbször azt hajtogatta, „tetszik tudni”, alázatoskodott, de soha egy pillanatra sem nézett az unoka szemébe, és az unoka nem értette, hogy mi is ez. Azaz dehogynem értette, tudta, érezte a bőrén, a helyi levegő *érintésén*, hogy megint valami istenverte régi történetbe csöppent. Nem mondhatja, hogy ő nem ide, hanem valami elképzelt „odá”-ba indult.

A valahai házról volt szó, a valahai bútorokról, órákról, miegyébről. Nacionalizáltak, itt, tetszik tudni, nincs visszaadás, minden sokkal nehezkesebb. A kis ház, a nagy mögött, hát olyan, amilyen, nem is nagyon lakható... Duro pap a homlokára tolta törött szemüvegét, öklével végigdörzsölt az arcán.

Az unoka is csak motyogni tudott, mintha része lett volna ebben a homályos, ősi disznóságban.

– Nem ezért jöttem – nyögte ki végül –, nem kell nekem semmi, higgye el.

Duro pap kezdett megnyugodni, kiitta a pöttyös bögre bort.

– Jöjjön, megmutatom a templomomat. Aztán a házat is, ha még sose látta. Kívülről azért megnézheti.

A templom. Milyen Isten-háza jut egy ekkora falunak, milyen Isten jut nekik? Itt ült nagymama annyi vasárnap délelőttön át, annyi kora esti órán. Kislány volt, nagylány, aztán majdnem vénlány. Imádkozott, és várt. Finom, vékony ujjával szorította a szentképekkel teletömött imakönyvet. Az unoka egy másik templomból oly jól ismerte ezt az elmaradhatatlan kulcsolt kéztartást. Nehezeére esett elképzelní, hogy nagymama ujjai valamikor nem voltak ráncosak. Itt most sima bőrű asszonykezet látott maga előtt.

– Kilencvenen vagyunk – dicsekedett Duro pap. – Ötvenen-hatvanan el is jönnek minden áldott vasárnap.

– Szép, nagyon szép – bólogatott az unoka.

A ház néhány lépésre esett csupán. Nézte néhány elvadult, nyíratlan bokor mellől. Nézte csak. Úgy érezte, hogy akár a ház, ő is üres belül. Nem tudott mit gondolni felőle. Mondhatta volna erre is, hogy „szép, nagyon szép”, elvégre egy emeletes ház nem akármilyen. De azt is mondhatta volna, hogy semmi különös, egyik ház végtére is olyan, mint a másik. Nem mondott semmit.

Azt szerette volna, ha egyszerre minden megelevenedik. Lehetne akár még az a jelenet is, a búcsúzással, amiről olvasott. Hiszen az olyan pillanat volt, hogy *örökre* búcsúztak akkor, tehát még kell lennie valahol ennek a képnak. Nyílna az ajtó, és kilépnének rajta azok az emberek. De nem tudna mit csinálni. Nem mehetne oda, nem foghatná meg hideg-nyirkos kezüket, remegő vállukat. Főleg azt nem mondhatná: Ne menjetek sehová. Maradjatok itt.

Duro pap közben megeredt nyelvvel mondta a magáét:

– Azt a hátsó fertályt hagyták csak meg nekik a nacionalizálás után, a valahai pajtát, ott laktak az öregek, míg éltek. Most üres, tetszik tudni, a rokonok mindent elvittek. Azt a sublótót, ami nálam van – köszörülte meg a torkát Duro pap –, az öreg néni rám hagyta. Egy hónapon át mondtam érte litániát, a lelki üdvéért, tetszik tudni.

Kicsit várt.

– De lehet, hogy még egy hónapig fogok litániázni – vonta meg a vállát megadóan.

Az unokát ez nem érdekelte. Azt nézte, milyen kék az ég a ház fölött. Nagyon kék volt. Mintha csak az összes elköltözött kék szeme nyílt volna ekkorára, és nézte volna őt meredten.

– Aztán most merre? – kérdezte Duro pap kicsit félszegen, fejét oldalt billentve.

– Kimegyek a temetőbe.

– Azt jól teszi!

– Elvégre mind ott vannak.

– Könnyű lesz odatalálnia. Szép nagy sírkert. Vaskerítése van.

– Bár ez sem igaz...

– Én mindig imádkozom érettük... Mi az, ami nem igaz?

– Hogy mindenki ott lenne. Van, aki nem ott van eltemetve.

Duro pap erre csöndben maradt, csak hunyorgott háromfelé törött szem-üveglencséje mögül.

– És van, aki még él – fejezte be az unoka a beszélgetést.

A MOLDAI ÉS HAVASALFÖLDI VAJDÁK MAGYAR NYELVŰ LEVELEZÉSÉRŐL

„Írjon Nagyságod magyarul, mikor ír; mert könnyebben értjük, ne írjon deákul”, mert „deákul nemigen értjük” – kérte 1644-ben Grigore Ghica havasalföldi vajda Johann Rottalt, magyarországi ügyekben a bécsi udvar fő tanácsadóját. Az már inkább csak kuriózumnak számít, hogy magának Ghicának a kancelláriája a latin betűs magyar írás mellett valószínűleg megfelelő írnok híján cirill betűkkel, de magyarul írt levelekkel is megpróbálkozott. Tehát nem csupán a hódoltságkori török főtisztviselők foglalkoztattak magyar írnokokat (tyatókat), amint ez Takács Sándor jóvoltából régóta ismeretes, hanem Moldvának és Havasalföldének is az erdélyi fejedelemséggel, valamint Magyarországgal fenntartott kapcsolatában is a közvetítő, a „diplomáciai” nyelv a magyar volt. Elvértve ugyan, de felbukkannak a törököknek, lengyeleknek moldvaiak, havasalföldiek által magyarul írt levelek is. Az erdélyi fejedelemség külügyi szolgálata is előszeretettel használta rejtjeles írásként a cirill betűket. A magyar nyelvhasználat indoklásában kísértetiesen visszacsengenek a mintegy száz évvel korábban, 1565-ben Miksa császárhoz Oroszlán budai pasa által írt sorok: „...Továbbá ezenis kérem tefelségedet mint kegyelmes uramat, hogy mikor tefelséged énnekem levelet ír tehát magyar nyelven írassa felséged, mert deák írást az ki jól tud itt nálunk igen szűk...”

Valóban, írásbeliségünk e sajátos ágainak kialakulását nem valamiféle mai szemmel nézett politikai szándékkal, hanem a mindennapi élet szükségszerűségei által megkövetelt gyakorlattal magyarázhatjuk. Korábban, a középkorban a helyzet viszonylag egyszerű volt. A latin

nyelvű írásbeliség nyugat- és közép-európai egyetemességének ismeretében és elismerésével az ortodoxia világához tartozó Moldva és Havasalfölde is ezt a nyelvet használta a Magyarországgal, Lengyelországgal vagy távolabbi, nyugatabbra lévő országokkal fenntartott kapcsolataiban. Az anyanyelvű írásosság kialakulásának és elterjedésének következtében azonban egyre kevesebb volt a latin nyelvű kancelláriai munkában igazán járatos secretarius, s a kapcsolatok miatt egyre nagyobb szükség volt a magyarul (vagy például lengyelül, németül) levelezni tudó íródeákokra. Ezt a munkát feltehetően a vajdai kancelláriákban működő magyar nyelvű részleg végezte, vagy esetleg alkalmi íródeákokat alkalmaztak e célra. Több esetben a latin secretariusra bízták a magyar nyelvű levelezést is. A magyar nyelvű írásosságnak ezt az eddig alig ismert ágát a moldvai és havasalföldi vajdák és főtisztviselők által íratott magyar nyelvű levelek összegyűjtésével és elemzésével deríthetjük fel.

Ilyen levelek pedig majd' minden nagyobb levéltárban akadhatnak mind Kolozsvárt, mind Budapesten vagy Bécsben, ahogy ezt eddigi tapasztalataim bizonyítják. S ez természetes is, hiszen a kapcsolatok nem korlátozódtak az erdélyi fejedelmekre és Magyarország nádoraira, hanem a mindennapi élet követelményeihez alkalmazkodtak. Ezzel magyarázható, hogy a magyar nyelvű moldvai és havasalföldi levelek címzettjei között a már említettekén kívül ott találjuk Erdély határszéli nagyobb városait (Besztercét, Brassót) vagy e vidék életében jelentősebb szerepet játszó nemeseket.

A levelek témáit az élet kínálta. A vajdák, főtisztviselők a fejedelmekkel, főurakkal leginkább országos ügyekben váltottak levelet, helyi kérdésekről a városok tanácsával, főbíráival, vidéki birtokosokkal leveleztek. Az információ már akkoriban is drága kincs volt, hírügynökségek pedig nem léteztek. Arról, hogy mi történt a régió vagy netántán az akkor ismert világ távolabbi tájain, a személyes beszámolókból vagy pedig – s ez volt a gyakoribb – levelekből értesülhettek mind a politikusok, mind pedig a magánemberek. A Moldvában és Havasalföldén kelt magyar nyelvű levelek java része is politikai hírekkel van tele. Az önálló erdélyi fejedelemség korszaka, sőt a kuruc szabadságharc végéig terjedő időszak – mely időhatárok közé a moldvaiak és havasalföldiek magyar nyelvű levelezése helyezhető – bőven kínál erre témákat. Gondoljunk itt Báthory Zsigmond mozgalmas és zűrzavaros uralkodására, Erdély részvételére a tizenöt éves háborúban. Ekkor és később is, a fejedelemség virágkorában, azaz Bethlen Gábor és a két Rákóczi György uralkodásának időszakában különösen fontos szerep jutott a keleti diplomáciának, olyannyira, hogy nemegyszer az erdélyi fejedelmek döntően befolyásolták a Kárpátokon túli vajdák trónra kerülését, illetve eltávolítását. Hasonlóan élénk volt a kapcsolatteremtés és összeköttetés az önálló fejedelemség utolsó évtizedeiben, Apafi Mihály uralkodása alatt vagy később, a Rákóczi-szabadságharc idején. A minket érdeklő korrespondencia érthetően mindannyiszor a fejedelemség központi vezetésének megerősödésekor sűrűsödött, hiszen a Török Birodalom szorításában vergődő országoknak érdekük volt, hogy minél frissebb hírekkel rendelkezzenek a „*hatalmas és győzhetetlen császár*” udvarából, hogy tudják, éppen melyik nagyvezírt „*tettek mazulá*” (vagy tették el láb alól), hogy kik a befolyásos emberek a Portán, s nem utolsósorban milyen hadicselekményre készülők

dik a mohamedán világ. Ehhez hasonló főszerephez jutnak a Moldvából írt levelekben a tatárok, kiknek pusztításai rettenésben tartanak mindenkit, és gyakran esik szó a térség akkori történetében jelentős szerepet játszó kozákokról is. A vajdaságokbeli nemritkán bizonytalan, gyakorta véres közjátékokkal tarkított belpolitikai helyzetről is állandóak a tudósítások, természetesen igencsak szubjektív, a levélíró érdekeit, pártállását tükröző megvilágításban. Ezek a híradások szorosan összefüggenek az erdélyi fejedelmeknek a vajdaságok belső stabilitásának megeremtését célzó lépéseivel, melynek létrejötte az Erdélyi Fejedelemségnek is létérdeke volt. Ezért volt olyan feltűnően élénk a levelezés a II. Rákóczi György által trónra segített Gheorghe Ștefan moldvai és Constantin Șerban havasalföldi vajdákkal.

A hivatalos, tehát a vajda által diktált levél szövegében lévő híreket nemegyszer kiegészíti az írnok utóirata, melyben saját szakállára további gazdagabb, esetleg a vajda által elhallgatott információkat közöl, hiszen ő minden biznnyal gyakran lehetett az erdélyiek előretolt „szeme”, „füle”.

A nagypolitika szélcsendesebb időszakában több idő jutott a gazdasági ügyek intézésére. Sok szó esik kölcsönök adásáról, törlesztéséről, vásárlásokról, különböző mesterek alkalmazásáról, a Kárpátokon túliak esetleges erdélyi birtokaival kapcsolatos ügyekről. Meg aztán különböző helyi méretű perpatvarokról (amint az például gyakran fordul elő a „*jóakaró szomszéd*” Beszterce városának írt levelekben). Hol az egyik, hol a másik fél juhait, marháit legelnek a Kárpátokban tiltott területen, gyakran bizonyos határ menti földek tulajdonjoga válik kérdésessé. Sokszor a törvény szigora elől menekülő „*lator embereket*” keresik, vagy éppen a náluk garázdálkodó erdélyiek ellen panaszkodnak. Ló- és kopóvásárlás, „*raritás nővények*” cseréje, az élet mindennapjaihoz tartozó megannyi levéltéma.

A kutatás szempontjából a levelek tartalma mellett legalább olyan fontosak a leveleket ténylegesen írók személyének, a román kancelláriák szervezettségének, működésének kérdései.

A levélírók eddig megismert névsora híven tükrözi a korszak Moldvájának és Havasalföldjének történelmét. Köztük van Ieremia (1595–1606) és Simion (1600–1607) Movilă (szoros lengyel kapcsolatokkal rendelkező moldvai vajdák), a XVII. század legjelentősebb moldvai és havasalföldi uralkodóinak tartott, egymással sokszor hadban álló Vasile Lupu (1634–1653) és Matei Basarab (1632–1654), II. Rákóczi György már említett hívei: Gheorghe Ștefan (1653–1658) és Constantin Șerban (1654–1658), a Padovában tanult havasalmi diplomata és híres művelődéspártoló Stolnicul Constantin Cantacuzino (1650–1711), valamint vajdája, Constantin Brâncoveanu (1688–1714). (Mihály vajdát tudatosan hagytam ki a felsorolásból, hiszen az őáltala nagy számban kibocsátott magyar nyelvű levelek az erdélyi fejedelmi kancellária, többnyire Jacobinus János kancellár kezének munkái.) A logofetek (kancellárok), stolnicok (asztalnokok), paharnicok (pohárnokok) vagy esetenként tisztség nélküli bojárok levelei a moldvai és havasalföldi vezetőrétegről kialakult ismert képet tovább árnyalják.

Fontos annak a tisztázása is, hogy kik voltak írásbeliségünk e sajátos ágának hordozói. Mivel a secretariusok a korabeli gyakorlattól eltérően nagyon ritkán írták alá a vajdák, főtisztségviselők leveleit, azonosításukkor csupán az írások összehasonlítására lehet támaszkodni. Ez a rendkívül aprólékos eljárás is csak ritkán szolgálthat az írónk személyére vonatkozó pontos megállapításokat, és vezethet el nevének megfejtéséhez. Az azonban máris tisztázható volt, hogy a deákok többnyire, különösen a XVII. századtól kezdődően erdélyiek voltak, esetleg csánigók lehettek, és a vajda magyar secretari-

usa címet viselték a kancellárián. Különösen a magyar nyelvű levelezés kezdetekor (a XVI. század második felében), de elvétve később is, a levélírók között akadhattak alkalmi írnokok is és a nyelvet tudó nem magyar anyanyelvűek. Ez a nyelvi hibákból vagy a románból való esetenkénti tükörfordításokból következhetett. Az azonban bizonyos, hogy szerepük nem merült ki abban, hogy a románul előadott, esetleg tollba mondott szöveget magyarra ültették és papírra vetették. Minden bizonnyal valamiféle diplomáciai, az erdélyiek ügyeit, illetve esetenként a moldvaiakét, havasalföldiekét Erdélyben képviselő-intéző feladatkört is elláttak. Nagyon jó példa erre a Nápolyi Péter pályája, aki a név szerint ismert kevés írnokok egyike volt, s akinek élete nem vész teljesen homályba. Ieremia, majd Simion Movilă moldvai vajda XVI. század végén, XVII. század elején tevékenykedő secretariusus neve alapján olasz származású lehetett. Talán név szerint sem ismert apja jöhetett még János Zsigmond fejedelem udvarába, vagy pedig Báthory Zsigmond olasaival kerülhetett Erdélybe. Korszerű írásának elegáns, olaszos ductusa alapján feltételezhető, hogy Itáliában is tanult. Többször képviselte a moldvai vajdát Erdélyben, s „viszszavonulása” után az erdélyi fejedelem szolgálataiért többfalunyi birtokkal jutalmazta. Kendi István erdélyi főúr elismervényéből pedig az derül ki, hogy moldvai ügyeit Nápolyi Péter intézte. Később Erdély javára kamatoztatta a Movilák köztudomásúan lengyelbarát udvarában szerzett tapasztalatait, az ott kiépített összeköttetéseit, amikor Bethlen Gábor követeként Lengyelországban teljesített sikeres küldetést.

A magyar secretariusok többségéről sajnos egyelőre még annyi adattal sem rendelkezünk, mint amennyit Nápolyi Péter esetében felsorakoztathattunk. Nyilvánvaló, hogy leveleiket nem irodalmi igénnyel írták, ennek ellenére színes

és ízes nyelvezetük, s természetesen érdekes tartalmuk miatt nemegyszer szóra-kozható olvasmányok. Amint a bevezető és záró formulák sokszor rossz latinságából következik, íróik többnyire nem mozogtak otthonosan a deák nyelvben. Ezzel magyarázható, hogy nyelvezetük viszonylag tiszta, nem latin kifejezésekkel teletűzdelt magyar. Biztos, hogy e levelek a nyelvészek, nyelvtörténészek számára is izgalmas anyagot kínálnak.

Bár e kutatás, gyűjtés a tűnek a széna-

kazalban való megkereséséhez hasonlítható leginkább, mégis érdemes feladatnak tartom, és e kérdéskörnek végére kívánok járni. Csak így remélhető, hogy tisztább képet alkothatunk írásbeliségünk e sajátos ágáról, írástudóink e sajátos csoportjáról, a magyar–román kapcsolattörténet eddig alig ismert fejezetéről. Az itt következőkben a máig fellelt több mint ötszáz levél közül adok közre néhányat kóstolóként.

Jakó Klára

Gheorghe Ștefan¹ moldvai vajda II. Rákóczi György erdélyi fejedelemnek

Illustrissime ac celsissime princeps, domine domine nobis honorandissime.
Servitiorum vicinitatisque nostre paratissimam commendationem propensam.²

Estve későn vők el az Portáról 29 Decembris írt kapikiháinknak³ levelet, azokkal együtt ezt az Nagyságodnak szóló levelet is, az mely levelet az mint láttatik az Nagyságod török deákja fogja írni Nagyságodnak, annak okáért kiküldeni elmúlatni nem akarók. Nekünk bojérink mostan, Istennek neve dicsértessék, semmi ártalmas híreket nem írnak sem az Nagyságod részéről, sem az mieinkről, hanem az ott bent levő hírek és állapotokról az nagy emberek micsoda occupatiókban⁴ legyenek és gondolatban mivel az dzalaliek⁵ igen nagy erővel vadnak rajtok túl és Kandiat⁶ valóban pusztítják az várat, Halipot⁷ annyira vívták, hogy az külső várat el is nyerték, most az belső várat ássák, hogy puskaporral felhányják. Ötvenzred magával mondják lenni dzalal Hasszán aga, s jöttek most onnan Halipról, mintegy harminc főemberek panaszolkodván az Portán, hogy miért hagyják őket elveszni és mi okon nem segítik őket, ha ő hívei, avagy pedig ha az Porta meg nem menti őket azoktól, ők odahajolnak azokhoz. Azért most ezt az vezér és mufti⁸ tanácsokra hadat akarnak küldeni és egy Hrippul nevűt szerdárnak⁹ tettek azokra az hadakra, és azoknak megszabadítására akarják küldeni, hihető ez, ha győzedelmet vehetnek azokon az dzalajokon mind az vezér, s mind az több is tisztekben maradhatnak. De ha ezek meggyőzzetnek amazoktól, bizony dolog mind az vezéreknek s mind muftinak el kell fogyni életek. Az elmúlt napokban jelentett vala Nagyságod nekünk két vagy három szóval Panajott¹⁰ nevű német császár tolmácsa felől, hogy Nagyságod ellen való dolgokat forralva azért examinálnók meg és lássuk mit vehetjük eszünkben felőle az mely dolgát elmúlatni nem akartuk, hanem az ott bent levő bojérink által igen szorgalmatosan végére mentü[n]k és mindenképpen expiscalták¹¹ elméjét, mivel nekünk jóakarónk is volt, de semmi afélet eszekben nem vehetnek emberink semmi gonosz szándékját nem esmérhették, hanem még szolgálattal ígérte magát Nagyságodnak, azelőtt mint volt és micsoda szándékba nem

tudjuk, lehet az is, hogy megcselekedte legyen ezt és Nagyságod ellen való dolgokat vizsgált volna, de most el hagyattuk és le is vertük ezt róla, megírtuk, aki Nagyságodnak gonosz akarója, nekünk is az. Mostan minden szolgálattal ígéri magát lenni Nagyságodnak, csak tudhasson miben kívántatik szolgálattja, jó szívvel szolgál, el is higgye Nagyságod, noha görög, de állhatatos ember és nem olyan practicus, mint az többi. Mi eszünkbe vettük, hol járjon elméje és még eddig semmi aféle ravaszságban nem tapasztalhattuk, azért ha Nagyságod kívánja, jóakarójává tesszük Nagyságodnak. Ő arra assecuralta¹² mind Nagyságodat, mind minket is, hogy ő kész lészen az Nagyságod szolgálattjára, de így hogy titkon legyen ez mind az németektől, s mind az törököktől is, mivel nem akarná, hogy ezeknek hírével legyen, hogy ő az Nagyságod szolgálattjára is adta magát. Mi is, ő is életét félti. Ebbeli Nagyságod tetszését kívánók megérteni, az lengyelországi állapotokról megírtuk Mikessi (!) Tamás uramtól is. Az mely tatár most az svétiai¹³ királytól visszajött, dicsérte igen az svecusokat, azt mondván, hogy szép s jó hada vagyon és hogy az lengyelek pártot vetettek volt, az svecusok reájuk jöttek és mind Szukalig¹⁴ kergették őket és ott egy városban szorították őket, eddig elválhatott dolguk egyképpen. Az kán¹⁵ mind Budzakban¹⁶ vagyon, mondják, hogy ugyanott fogja várni vissza az mely embereket az Portára bocsájtotta. Az nohajokat¹⁷ által költözteti az Dnyeszteren. Mondják, hogy Krímben akarnák őket vitetni, melyet bár adna Isten, talán nekünk is jobb nyugodalmunkra lenni. Ezután ha mi újabb híreink lesznek Nagyságodat tudósítani el nem mulatjuk. In reliquis eandem Illustrissimam Principalem dominationem vestram quam diutissime feliciter valere desidero.¹⁸

Datum in civitate nostra Jasz,¹⁹ die secunda Januarii 1656. Illustrissimi ac celsissimi vestri amicus et vicinus benevolus, servitor paratissimus

Georgius Stefan
princeps terrae Moldaviae²⁰

[Cirill betűs aláírás is]

(Magyar Országos Levéltár, a Rákóczi családnak a Magyar Kamara Archivumában őrzött levéltárából [E 190], 8970. sz.)

1. Gheorghe Ștefan – moldvai vajda (1654–1658).
2. Felsőleges fejedelem, nekünk különösen tisztelt urunk. Szolgálatunknak és szomszédságunknak készséges ajánlatával.
3. Kapikihain – kapikiha – állandó portai követ.
4. Elfoglalták.
5. Helyesen: dseladi – szökevény, lázadó.
6. Erődítmény Kréta szigetén.
7. Aleppo – város az Antilibanon hegység északi lábánál, a Török Birodalomban.
8. Törvénytudó.
9. Egy hadjárat idejére kinevezett török katonai főparancsnok.
10. Panagiotisz Nikouszosz – kiozi görög származású főtolmács a Portán (1661–1673).

11. Kiderítették.
12. Biztosította.
13. Svéd.
14. Lengyelországi helységnév.
15. A tatár kán.
16. Budzsák – tatárok által lakott terület Dél-Besszarábiában.
17. Az egykori Orosz Birodalomban, a Kaszpi-tenger mentén lakó török–tatár népesség egyik fő törzse.
18. Egyebekben kívánom, hogy felsőleges fejedelmi uraságod minél tovább boldogul éljen.
19. Iași – város Moldvában.
20. Felsőgednek jóakaró barátja és szomszédja, készséges szolgálója, Gheorghe Ștefan, Moldva földjének fejedelme.

Gheorghe Ștefan moldvai vajda II. Rákóczi György erdélyi fejedelemnek

Illustrissime ac celsissime princeps, domine domine nobis honorandissime.
Servitiorum nostrorum paratissimam commendationem pensam.

Ma, pinteken úgy mint 11. presentis vőnk el az portáról bojérinknak levelét, kiben ők is amaz pogány török hamis bevádlása felől az szerint tudósítanak, az mint Kosztandin vajda¹ tudósított volt. Ez dolog mint történt az rabokkal Nagyságodnak különben nem írhatjuk, hanem csak az mint az tegnapi levelünkben Nagyságodnak megírtuk, de kicsoda gondolhatta volna azt, hogy az a pogány eb olyakat hazudjon, mi nemhogy azt remélhettük volna, hanem annyi jótételünkért az kit vele cselekedtű[n]k szolgálatot vártu[n]k volna, és köszönetet az ebtől. Hány rendbeli kísérőket adtu[n]k melléje és mint vigyáztattu[n]k reá, hogy el ne vesszen, hanem hogy éljen és az kánnal szembe juttassuk. De látjuk már, hogy az ebnek akár szolgáljon az ember, akár ne, ugyancsak eb ő. Immáron, hogy odament azt mondotta az vezérnek, hogy mi itt semmi böcsület nem adván akaratunk nélkül száz tallért adtu[n]k volna neki, de ha bojérinknak levelét nem vettük volna, kiben azt írták volna, hogy mazurrá² tették az vezért, mi ezer tallért akartu[n]k adni (kiben semmi sem volt). Azután, hogy elbocsátottuk volna, utánaküldtű[n]k volna háromszáz embert és így mindazt az száz tallért s mind posztót, atlacot, kit adtunk volt, elvettük volna tőle. Az mely dolgot hamisan s pogányul mondta az hamis áruló, mert ez világon nincsen mása az pogánynak. És ezekre az szavakra való képest bojérinkat elé hívatván az vezér igen kemény szókkal tartotta, és meg is aresztálta őket. Harmadnapig aresztumban tartotta és hatezer tallérig bocsátotta ki. Az vezér maga személyére ötezer tallért kévánt, az kihájája³ nyolc-százat, azonkívül kinek nyusztbélést, kinek pénzt ígértenek. Nagyságodnak nagy igazsággal írjuk, hogy bizony nemhogy azért többet adnók, de csak két tallért sem adunk. Lássá az vezér, ki hazugságra azt cselekszi, vegye hasznáját. Megírtuk neki, hogy bizony azért csak egy pénzt sem adjuk ha nyilván tudnám, hogy ma teszi mazurrá. Mert ha arra is kezdenék adni (semmi vétkem abban nem lévén) nem ember volnék. De ha azt látjuk, hogy mégis háborgatja bojérinkat, bizony megírjuk, hogy félreálljanak onnan. Noha megírtuk az több jóakaróinknak, hogy vigyázzanak ez dolgokra, azt is megírtuk, hogy azt az két rabot is, kiket attól az töröktől odaküldjük, hadd lássák, hogy mi nem másokat váltottuk, hanem országbeli emberinket. Mivel ha másokhoz nyúltunk volna mi, avagy az kán adott rabokhoz, micsoda emberek volnánk, avagy micsoda elmével bírnók, ha mi olyan dologtól nem tudnók magunkat oltalmazni, sem mirekellők volnánk. Esmét írok bizony egy pénzt sem adjuk arra, látja mit cselekszik.

Nagyságodat, mint jóakaró urunkat kérjük, ezbeli dologból is szvadiálni⁴ ne nehezteljen. Ezzel az írásunkkal Nagyságodat most nem terheltük volna, mert szóval bojérinktől elexpediáltuk volt akkor. Hanem csak János deák maradt vala hátra és így íratok ezt Nagyságodnak igen hamarsággal, kérvén Nagyságodtól tanácsot, mit kellessék cselekednünk. In reliquis eandem illustrissimam ac celsissimam [dominationem] vestram quam diutissime feliciter valere desidero. Datum in civitate Jasz, die 11. Januarii 1656.

Illustrissimi ac celsissimi vestri amicus et vicinus benevolus, servitor paratissimus
Georgius Ștephan
princeps terrae Moldaviae
[Cirill betűs aláírás is]

(*Magyar Országos Levéltár; a Rákóczi családnak a Magyar Kamara Archivumában őrzött levéltára [E 190], 8975. sz.*)

1. Kosztandin vajda – Constantin Șerban havasalföldi vajda (1654–1658). 2. Mazurrá tenni – helyesen: mazullá tenni –, lefokozni, megbélyegzetté tenni, katonai és	polgári tisztségekből kizárni (a Török Birodalomban). 3. Kihája vagy kethüda – magas rangú török hivatalnok. 4. Rábeszélni, tanácsot adni.

Gheorghe Ștefan moldvai vajda levele II. Rákóczi György erdélyi fejedelemhez

Illustrissime ac celsissime princeps domine domine nobis honorandissime.
Servitiorum vicinitatisque nostre paratam commendationem propensam.

13. praesentis Nagyságod nekünk írott levelét az estve magunk postánktól elvettük az Nagyságod jó egészségét örömmel értjük. Hogy Nagyságod sólyomszárnyat is ígérkezik küldeni számunkra, Nagyságodtól mint jóakaró urunktól kedvesen vesszük. Az szegh¹ lónak nyavalyáját, hogy Nagyságod találtatta és gyógyíttatja most azt igen akarjuk. Adja Isten sok hasznáját is vehesse Nagyságod és szerencsésen járhasson Nagyságod rajta, bizony mi jó szívvvel adtuk. Az lovak megbénítására való mesterséget kire bojérinkat megtanítsuk az Nagyságod írásából értjük. Könnyű mesterség ugyan, de akinek az volna akarátja találhatna egyéb mesterséget is, de mi nem tudjuk micsoda ember volna az, ki azt az dolgot cselekedné az kereszténység sem férne az olyan emberhez. Nekünk Isten bizonyosságunk ezbeli dologból is, mert nem tudtuk, honnan s mi nyavalyája vagyon, csak láttuk mikor ráültünk, hogy nem könnyen járja, nem is igen nézettük, elhittük Nagyságod többet esmér afélehez is, hogy nem mi.

Az kán kívánságát (akarátját) és levél által való szollicitálását, mi illeti az Nagyságod leveléből s mind pedig az maga levelének párjából értjük, bizony dolog nem egyébért kívánná ő azt, hanem csak azért, hogy szabadosabban járhasson köztünk, nem azért mondja ő azt, hogy Nagyságod az oláh országokból kezét visszavonván semmi közit ne mondja [kiszakadva] azokkal, nem könnyebbíteni akarná ő minket hanem teljességgel elnyelni és megemészteni, de hisszük, Nagyságod mint keresztény [ember?] azt nem csekeszi² mivel jobb volna nekünk meghalnunk hogy[sem] mint Nagyságodtól elvétetessük, avagy ezen az nyomorult világban másho[vá] kihez tudnók folyamodni, ha Nagyságod kegyelmes jóakarátját tőlünk [el]vonná, hová tudnók mi lenni, mert az mint feljebb is megírók jobb volna nekünk életünk elfogyatása, hogymint Nagyságodtól elhagyatottassunk, mint az nyáj az fenevadak közé, mi is nem különben volnánk.

Az kán levelére való választ teletele³ felől, hogy Nagyságod ezbeli dologból az mi tetszésünket is várná, mi Nagyságos uram Nagyságodat szvadiálni méltók nem vagyunk. Nagyságod mindazokat bölcs elméjével felülhagyta mint kellessék avval élni Nagyságod inkább tudhat. Mindazonáltal az Nagyságod parancsolatjára ha szintén tetszésünket megjelentjük is, de nem valami tanácsadásképpen, mivel mi meg az magunk szvadiálásunkra is alkalmatlanok vagyunk, hanem mintegy beszélgetésképpen. Mi tetszésünk az volna Nagyságos uram, hogy Nagyságod választat tegyen levelére, avval ne ítéltesse magát, mert azt fogná mondani, hogy csak arra sem volt méltó és

inkább rezgölődnek,⁴ hanem csak azonformán kell esmét neki választat tenni, hogyha Nagyságod kezét nyújtotta is. Ezekre az országokra [!] és ezekben levő fejedelmeket megsegítette, mint császár híveit segítette. És minthogy kötelességünk is azt tartja ez három országnak, hogy egymást megsegítsük, mint hatalmas császárunk igaz hívei; az mely dolog az fényes portának is több javára vagyon, hogynem mint kárára. Az Nagyságod hadainak kártételek felől ez két ország nem panaszkodik, az hatalmas császár adójának beszolgáltatásában is semmi gátolást nem tettek, hanem inkább az fölzendült állapotokat ez két országban lecsendesítette az hatalmas császárunk szolgálatjára. Most evvel az úttal, ezekkel az tatár követekkel ha Nagyságod emberét elbocsátotta volna, tudjuk nem böcstelenségre bocsátotta volna. Ezután nem tudjuk ím Husszein aga és Rusztin merza⁵ bátyája ezekben az napokban itt nálunk lévén kértük őket, hogyha mit érthetnek mind Nagyságod felől, s mind mifelőlünk is, értésünkre adni el ne múlassák. Kikhez jó reménységünk vagyon, hogy megcselekszik mivel igen jóakaróinknak csináltuk őket, hogy Nagyságod mégis az hírekről tudósítani nem nehezelt. Nagyságodtól mint urunktól kedvesen vesszük.

Az mely fejér paripát, kit bojérinktől kiküldtük nem Sirinbe kérette volt, hanem Seffer kázié,⁶ kinek bizony semmiképpen nem adtuk volna. Noha azt írtuk vala Nagyságodnak, hogy semmint egy pogánynál legyen, jobb Nagyságodnál lenni. De hiszen ő sem vehette volna el tőlünk erővel, mi Nagyságodnak jóakarathból s szeretetből adjuk, de látjuk már Nagyságod csak annak az pogánynak köszöni azt, semmi köze annak evvel nem lévén, (mit tehetünk) az kapitány pasa ló melyik legyen bizony mi nem tudjuk, nincsen is nekünk oly névvel nevezendő paripánk, sem török lovunk, hanem írjon Nagyságod világosabban felőle, szórén is nevezze Nagyságod, mert ha az legjobb paripáinkat Nagyságodtól meg nem tartjuk, azt sem akarjuk tartani, csak tudhassuk bizonyosan melyik legyen.

Annak felette az estve vőnk Kosztandin vajda⁷ őkegyelme levelét is, kiben írja az portai állapotokról és az vezér embere felől, aki az kánhoz jára most, felőlünk miket mondott és mivel adta legyen be az vezérnek. Az mely mondására való képezt az vezér igen nehezelt volna reánk és bojérinkat is megaresztáltatta volna, hanem az őkegyelme bojéri vették volna ki kezességre, az mely dolog (ha igaz) nekünk nem jól esék, mivel semmi olyan vétkünket nem tudjuk, kire való nézve azt méltán szenvedhessük. Hiszen mi attól az követtől még jót vártunk volna, nem olyan hamis bavadolást, mivel sok jóakarattal is voltunk az ebeknek. Ezen dologról azt írja Kosztandin vajda, hogy Nagyságodat is tudósította volna, de őkegyelme ezt mint volt igazán nem tudta Nagyságodéknak megírni, mert nem úgy vagyon az mint őkegyelme értette, hanem így, hogy még Szucsva⁸ létünkben most kracson⁹ előtt az vezér követe oda érkezvén valami tatárok is jövének oda, és azoktól az tatároktól két rabot vett hatvan talléron, azok az rabok pedig országbeli csernauci¹⁰ tartományunkbeliek voltak, azért nekünk az hírünnkel lévén ráküldtük és elkergettük tőle azt az kettőt, de az több rabjait, kit az kán ajándékozta volt és a szultán, mi azokat nem kértük, mivel nem országunkbeliek voltak azok, de azt az kettő ittvalók lévén nem engedtük, hogy elvitesse, mivel az császár rájáoából¹¹ valók voltak és ezeknek az két oláh országoknak az régi császároktól is oly emírek vagyon, hogyha szintén az császár udvarában is valamely nagy embernél avagy akárki gályában léssen ha az császár ráiáoából való tudniillik ezekből az országokból szabad legyen egy pénz nélkül is elvinni. De mi ez kettőre pénz is adtu[n]k (avagy az érték adta pénzét megfordítottuk) neki, hanem kérjük Nagyságodat írjon

Nagyságod is oda be bojérinak és ott bent lévő jóakaróinak ha ezért ez dologért bojérinkat aresztálta légyen, az vezér küldjön ide és szinte annyit vitessen az mennyit akarja, akár mind is, mi ellen nem álljuk, cselekedjék, az mit akar vélek itt igen sok rabot sem talál s igen könnyen be hordhatják, ha akarják.

Az kozák hetmánytól¹² várnök mi is emberünket, ha megjöhet, mivel jött légyen Nagyságodat tudósítani el nem múlatjuk. Bojérinkat holnap reggel elindulnak [!] Nagyságodhoz. Az pénzt az mint ennek előtte is megírtuk Nagyságodnak elölküdtük Tatrosra¹³ és bojéraink azon menvén csak felrakják. Egyéb minden dolgok felől bojérink által Nagyságodnak bővebben jelentettjük Nagyságodnak tudjuk valóságosan referálni fogják Nagyságod előtt. In reliquis eandem illustrissimam principalem dominationem vestram quam diutissime feliciter valere desidero. Datum in civitate nostra Jasz die 20 Januarii 1656.

Illustrissimí ac celsissimí vestri amicus et vicinus benevolus, servitor paratus

Georgius Stephan
princeps terrae Moldaviae

[Cirill betűs aláírás is]

(Magyar Országos Levéltár; a Rákóczi családnak a Magyar Kamara Archivumában őrzött levéltára [E 190], 8977. sz.)

1. Sötét színű.

2. Cselekszi.

3. Tétele.

4. Mozgolódnak.

5. Merza – helyesen: mirza –, tatár herceg, előkelőség.

6. Kázi – helyesen: kádi –, muszlim bíró.

7. Kosztandin vajda – Constantin Șerban havasalföldi vajda (1654–1658).

8. Suceava – város Moldvában.

9. Karácsony (a román crăciunból).

10. Cernăuți, Cernovic – város Moldvában (a későbbi Bukovinában).

11. Rájáóá – helyesen: rája –, adóköteles alattvaló a Török Birodalomban.

12. Hetmány – helyesen: hetman –, a kozákok választott vezetője.

13. Trotuş – város Moldvában.

Gheorge Duca¹ havasalföldi vajda Apafi Mihály erdélyi fejedelemnek

Illustrissime Princeps Domine Domine Frater et Vicine nobis benevole.

Nagyságodnak mint kedves jóakaró atyánkfiának akarok nagy hirtelen és nagy sietéssel levelünk és emberünk által értésire adnunk, hogy áprilisnak 25. napján ó szám szerint,² érkezék meg az fényes Portán levő kapikihájinktól egy kolorasunk,³ nekünk írt levelekkel, az mely levelekben azt írják nekünk, hogy minden bizonynal ugyan mense Aprili 12. napján mihelt az győzhetetlen császár kiszállott elhívták Béli Pált⁴ az több vele együtt levő urakkal, s minden javaikból, ruhájokból megfosztották, mind eddig fogva vették be őket az Edikulába, úgy mint az Héttoronyba, mint országáruló nyughatatlan embereket, az mit magoknak kerestek, úgy vették hasznát is. Az míg itt lőnek eleget intém őket, hogy ne menjenek be, de szót nem fogadának. Úgy gondolom, hogy eddig eszekben jutott nekik jó tanácsadásunk. Ezzel Isten őfelsége

ezután is minden dolgaiban boldogul Nagyságodat szerencsésen mint jóakaró atyánkfíát tartsa meg, szívből kívánjuk. Datum in Bukuresti, die 6 Maii, anno 1678.

Illustrissimae Dominationis Vestrae fratres et vicini benevoli

Gheorghe Duca

[Cirill betűs aláírás is]

(*Magyar Országos Levéltár; a Teleki család marosvásárhelyi levéltára [P 658], 8. cs. 1886. sz.*)

1. Gheorghe Duca – havasalföldi vajda (1673–1678).

2. A Julianus-naptár szerint.

3. Koloras – helyesen: cälărăși –, lovas.

4. Béldi Pál (1622 k.–1679) – erdélyi főnemes, II. Rákóczi György főasztalnoka, háromszéki főkapitány, Apafi Mihály bizalmas tanácsosa.

Staico paharnic¹ levele korabeli másolatban, címezett ismeretlen

Praemissis praemittendis.²

Adjuk tudtára Nagyságodnak, hogy egy emberünk jövén Moldovából azt beszéli, hogy a lengyeleknek nagy készületi vagyon, a muszkától is várják a segítséget, hogy eljövén megegyezzenek, amint hogy kötések után meg is ígérték a segítséget. Hasonlóképpen azt is tudhatja Nagyságod, hogy egy Jámándi Szlucser nevű követ jött alattomban a lengyel királytól Kantemir vajdához³ avégre, hogy ő is értsen egyet vélek s megmarad vajdaságában, melyet Kantemir acceptált s magát reá is ígérte, melynek nagyobb bizonyosságára egy Vaszil nevű maga bojérját, harmadik logofetjét⁴ küldötte Kantemir vajda a lengyel királyhoz a király követjével együtt. Ezután készülvén Szultán mirza prédálásának okáért Lengyelországra, Kantemir vajda hírt adott a lengyeleknek, mely mia a tatárok semmit sem árthattak, noha mindazonáltal ezelőtt Begh mirza beütvén Lengyelországban, mivel hír nem adatott volt, kimondhatatlan prédálást töttek a tatárok. Azután követségnek okáért Gergice visztyernikot⁵ küldötte Sorbán vajdához⁶ és tudtára adta néki, hogy ő is már a lengyelrel tartja. Ezt Sorbán vajda hallván igen örült neki, mert azelőttis igen adanimálta⁷ Kantemirt, hogy értsen egyet a lengyelrel, hogy annál jobb securitással jár hasson az ő embere Moldován, Lengyelországon által a német császárhoz, mert Erdélyországon által nem mernek járni, félvén attól, hogy a Méltóságos Fejedelem őnagysága megfogatja őket. Azonban Sorban vajda is ő maga testvér atyafiának, Dragicsánnak fiát, Pírvult küldötte Kantemir vajdához és sokak praesentiájában sokat szólott, de a titkok ezek, hogy dicsérte cselekedeteit Kantamirnak és tanácsolta, hogy a lengyelek Buczak⁸ felé indulnának, s ők is pedig kellene szemben legyének a lengyel táborral és kardot vonjanak a török császár ellenségi mellett, erősen fogadván, kötelezvén magát Sorbán vajda arra, hogy valami mesterséggel lehet, kilopatja a Kantemir fiát Konstancinápolyból, az atya kezében adja. És így erős esküvéssel öszveadták magokat, hogy hatalmas császár ellenségivel egyet értenek. Tudjuk mi azt jól, hogy Sorbán vajda fél attól, hogy feltalálják az ő hamis cselekedetét tudtával a vezérnek őnagyságának s félvén ördögi mestersége szerint disponálhatja Kantemir vajdát, hogy írjon valami hamis hírt, de ne igazat a vezérnek,

mert ő negyedik esztendeje amióta hamis hírekkel tartja a vezért őnagyságát, s azon az úton vitte végben minden hamisságát. Nagyságod azért adjon hírt a fővezérnek, hogy ki ne lopassa a Kantamir fiát Konstancinápolyból.

Értettük nagyságos urunk, hogy fővezér urunk őnagysága agája ment Sorbánhoz, hogy hadra megindítsa, de mi alig hisszük nagyságos urunk, hogy elmenjen, hanem teljes tehetségével azon leszen, hogy elmaradhasson.

Summa summarum, mit mondhatunk Nagyságodnak, ha fővezér urunk őnagyságának egy hiteles embere volna, s ki titkon Havasalföldében járogatna és pénzen kapó ne volna, úgy a fővezér urunk őnagysága mindeneket megértene s a mi igazságunkat is igazán, de ha pénzszerető ember leszen, semmi sem telik benne, mert Sorbán vajda minden veszedelmes dolgot bétakar pénzzel. Isten nagyságod életét, méltóságát növelje.

Nagyságod alázatos bujdosó szolgálói

Sztájko Pohárnik és etc., etc., etc.

[Feltehetően 1685–1688 között.]

(Magyar Országos Levéltár, a Teleki család marosvásárhelyi levéltára [P 659], 11. cs. 295. sz.)

1. Bucșanu Merișanu Staico – havasalföldi pohárnok.	5. Vistiernic – vistier –, kincstartó.
2. Előrebocsátva az előrebocsátandókat.	6. Șerban Cantacuzino – havasalföldi vajda (1678–1688).
3. Constantin Cantemir – moldvai vajda (1685–1693).	7. Lelkesítette, buzdította.
4. Kancellár.	8. Budzsák – tatár által lakott terület Dél-Besszarábiában.

Mihail Cantacuzino¹ levele II. Rákóczi Ferenchez

Felséges Fejedelem

Jó kegyelmes uram!

Isten felségedet keresztényi kötelességiből s nemzetéhez való igaz buzgóságából indított munkáinak hasznos és szerencsés végre való menését rövid időn való megtapasztalásával s elérésével örvendeztesse s másoknak is jó példájokra segillye, szívesen kívánom.

Noha ismétlen személyemben, mindazonáltal elmémben s szívemben Felségednek lévén egy igaz szolgálója, akartam Felségedet avagy csak méltatlan alázatosan udvarolnom, kit hogy Felségedet kívánatos állapotban, s egészségben udvarolhassa tiszta szívvel kívánom. Emellett Felségedet alázatosan követem, hogy sok gondjai s egymást érő bajai között búsítani merészlem: mindazonáltal biztat e világnak jobb részére kiterjedett Felséged kegyes természetinek híre s azért bátorodom.

Felséges Uram! Az én kedves atyámfiával méltóságos Gróf Mikes Mihály² urammal őkegyelmével (ki is Felséged igaz híve, szolgálója) lévén valami cserénk jószágink iránt, őkegyelme adott nékem Erdélyben én pedig itt Havasalföldében, kire nézve kellett gyakran embereinket egymáshoz járatnunk. Tudván azért én is azt s elhithetvén magammal, hogy Isten segítsége által rövid időn Felséged fog azon hazának állandó ura lenni (kit az Isten minél hamarabb adjon meglátnom), akartam Felségednek alázatosan értésére adni, hogy ezen cserénk által való incorporáltatásomat³ Felséged is megtudja, de minthogy Felségedet erről mint hosszan írásommal terhelnem nem célom.

Instálok alázatosan Felségednek igen alázatosan, említett Gróf Mikes Mihály uram őnagysága bővebb információinak hitelt adni Felséged kegyelmesen méltóztassék. Hogy eziránt valami meggátlódásunk meg frusztrációnk ne következzen, sőt kívánt végét érhessek Felséged engedelme, konszenzusa és kegyelmessége által. Felséged kegyelmességét amint mindenekben, úgy ebben állhatatos szívvel remélvén ragaszkodik Felségedhez.

Felségednek igaz alázatos szolgálója

Mihail Cantacuzino (?)
Sztilpino Transalpino⁴
20 Julii 1708.

(*Magyar Országos Levéltár, a Rákóczi-szabadságharc levéltára [G 15], 3. cs. caps. a. 1. fasc. 16/34.*)

1. Havasalföldi bojár.

2. Mikes Mihály (?–1721) – háromszéki főkirálybíró, II. Rákóczi Ferenc híve.

3. Bevételemet (az erdélyi birtokok sorába).

4. Stilpeni – havasalföldi helység a mai Arges megyében.

Savu ban¹ levele II. Rákóczi Ferenchez

Felséges Fejedelem
jó kegyelmes uram!

Isten Felségedet igaz ügyért kötött fegyverének dicsiretes forgatására, áltál elnyerendő szép szabadságú édes nemzete kívánságának kedvességére, és sok elnyomott s iga alatt nyögő keresztényeknek jó példaadására tanítsa, vezérelje és réasegéllye, tiszta szíveimből kívánom.

Noha ismétletlen s tehetelen, mindazáltal Felségednek én is egyik igaz, alázatos szolgálója lévén kedves jóakaró uram méltóságos Gróf Mikes Mihály uram őnagysága a többi között mostan is együtt való létünk alkalmatosságával szívesen s híven Felségedet emlegetvén avagy csak csekély írásommal Felségedet alázatosan udvarolom és Felségedhez való igaz devotiómat bizonyítom.

Kérem alázatosan Felségedet, méltóztassék engemet is több igaz szolgálói közé számolni, és fejedelmi kegyelmességét rajtam is nyugtatni, hogy én is tapasztalván Felségednek nagy emlékezetű kegyelmességét és egyszersmind kívánatos életét örvendezhessek azokkal együtt, akik szívesen boldog előmenetelét Felségednek mind látják s mind hallják, kik közül én lévén az egyik, ugyan nyugodt elmével s igaz szívvel be is kívánom magamat oltani, Felséged kegyelmességében maradván, míg Isten éltet.

Felségednek igaz alázatos szolgálója

Szävuii Bán

[*Cirill betűs aláírás is*]

Halaucsest² 13 Julii 1709

(*Magyar Országos Levéltár, a Rákóczi-szabadságharc levéltára [G 15], 3. cs. caps. a. 1. fasc. 16/48.*)

1. Havasalföldi bojár.

2. Hălăucești – helység Moldvában, a mai Iasi megyében.

Spătar Barbul¹ Teleki Sándornak²

Méltóságos Gróf

Nékem jóakaró, kedves Öcsémuram

Isten az Urat kedves úri házával és oly igaz szeretettel magához hajolt jóakaróival együtt kívánsági szerént való sok jókkal áldja meg, szívből kívánom. Az úr nékem küldött böcsületes levelét az órácskával együtt kezemhez vettem. Jóllehet, hogy az órás-mester kívül megújította az órát, de belől semmi igazétást nem tett rajta, arról már nem tehetek, hanem itt amint lehet megigazéttatom. Gróf Gyulai István³ uramhoz nem illik immár a sok halogatás a refusio⁴ iránt, mert kívántathatik szolgálunk őkegyelmének. Azért tovább is kérem eziránt az urat mentől hamarébb satisfactiom⁵ legyen urgeálni ne terheltessek. Az asszony Teleki Lászlóné⁶ asszonyomnál is nem oly súlyos pretensiom,⁷ mivel én pénzt nem kérek, hanem búzát afélit, minthogy termése vagyon ott is az országban. Azt pedig Hunyad vármegyében csak az oda való gondviselőm kezéhez kellenék leszállítani. Azon gondviselőm kezénél lesznek Gyulai István uramnál lévő praetensiomról való írások.

Virágos kert erectiójában⁸ hogy az úr fáradoz és abban gyönyörködik igen akarom, magam is abban vagyok. De kedves Öcsémuram, én most igen vékonyon oeconomizálhatok,⁹ mert az podágrai¹⁰ súlyos fájdalomtól gyakran szorongattatom máig is, melyhez képest minden gyönyörűségem corruál.¹¹ Én mindazonáltal vizsgálódom az udvari kertben, hogy valami raritás¹² virággyökereket, magot szerezhessenek, sőt ami itt fel nem találtatik Konstantinápolyban is irok s onnét is hozatok kegyelmed tekéntetiért. Mikor annak az ideje leszen, ősz felé el is küldöm, mert most valamit az ember helyéből a földből kivészen romlandó, az nem foganatos. Ez tudom kölcsön leszen, mert én is arról a földről való kerti rarítások iránt fogom az urat üdövel requirálnom.¹³ Akarnám in specificatione¹⁴ tudni, hogy erről ez mi orientális részünkről micsodaféle virággyökeret és magot kívánna az úr, hogy ahhoz tudnám magamot alkalmaztatni.

Az bársony iránt [!] minta, hogy a sok hadak miatt az kereskedők útja recludálódott¹⁵ mostanság afélet nem hoznak, de tavasszal bővön hoztak volt, mégis most nem találni. Énnékem vagyon veres virágos bársonyom, abból küldenék, de az úr zöldet kíván, ha hoznak valahonnét, jószívvel küldök azt is.

Kopókölkeket, jókorúakat ha küldene az úr igen kedvesen venném, mert az mind elvesztenek az kopóim mind, semmi nem maradt, magam csudálkozom azon, hogy mitől vesznek. Azokat pedig csak Hunyad vármegyében Olasz Mihály uramhoz kellenék küldeni, ott mindenkor megtalálnám.

Ezzel Istennek kiváltképpen való szeretetiben ajánlom az urat, kedves úri házanépével együtt és maradok

Az Méltóságos Gróf úrnak

Igaz jóakaró köteles szolgálja, attyafia

[Cirill betűs aláírás: Spătar Barbul]

Bukurest. 30. Junii 1715.

P. S. Az említett szakácsot tovább is allicialja¹⁶ az úr, az méltóságos vajda szolgálatjára, mert tudnivaló, hogy ott sem böcsülete, fizetése, jövedelme, egyszóval állapotja olyan

nincsen, nem is volt, mint itt leszen. Mert hogy tanítani való ifjak küldetessenek az igen késő lenne, míg azok megtanulnak. Erről is választ várok.

(*Magyar Országos Levéltár, a Teleki család marosvásárhelyi levéltára [P 658], 9. cs. 2216 a/1–2.*)

1. Spätar Barbul – Barbul fegyverhordozó.	8. Felállítás, létesítés.
2. Teleki Sándor (1679–1754) – guberniumi tanácsos.	9. Gazdálkodni.
3. Gyulai István (1682–1754) – altábornagy a császári hadseregben.	10. Köszvény.
4. Visszautasítás.	11. Megromlik.
5. Elégtétel.	12. Ritkaság.
6. Teleki László tanácsúr, Fehér megye főispánjának felesége: Vay Anna.	13. Megkeresni.
7. Igény, követelés.	14. Kiváltképpen, részletesen.
	15. Elzáródott.
	16. Csalogassa, csábítgassa.

Fábri Péter

A SZAVAK MÉLYÉN

Ki lát a szavak belsejébe?
Hány betűből áll a hegy?
Ki lát a hegyek belsejébe?
Mik vannak ott? Kövek?
Ki lát a kövek belsejébe?
Ami ott van, van arra szó?
Ami belül van, nézhető?
Nincs *belül* már, ha *látható!*
S mi mindent lát ott, aki lát?
Hány szóból áll a kő?
S ha végül mégis *megnevezhető*,
ez a rím egy versre utal;
nem tudhatom, hogy ez a vers
akkor benne van-e a kőben,
hiszen a kő is az időben
létezik, és ha írva áll,
akkor hol áll? Egy verssor mélyén,
egy verssorrá lett utca szélén,
vagy egy hegy alján: néma rím?
De ki lát át egy verssor kövein?

(Talán inkább a sorok közti résen,
gondolatok sikátor-közein.)

S ha lát, mit lát a szavak belsejében?

Eltakarnak a saját szavaim.

TYÚKESZŰ VERS

A szavak, mint a tojás héja: bennük
valami él, talán éppen a kód,
s végül a tojáshéjat és a kódot
föltöri majd a törekvő utód,

és így életre kel – csipogni kezd, és
eleinte még érti önmagát,
de fölnő, s minden egyre titkosabb lesz,
érthetetlen és zárt, mint egy tojás.

EGY RÉGÉSZ ÁSÍTÁSA

An unknown language – mondják, ősmagyar.
Eltelt pár ezer év, egy-két tudós
beszéli még a nyelvet, passzióból,
de elvesztek a konnotációk.

Hol vesztek el? Régészek,* ásatások
száza során immár meg nem lelik:
találnak egy szép tárgyas ragozást,
még friss! Kóstolgatják, ízlelgetik.

Egy kibaszott, fucking káromkodásért
mit nem adnának, édes Istenem!
Jól kicseszünk velük, ha kiveszünk:
jelölve leszünk, s nem leszünk *jelen*.

* Példa. Fiam négy-öt éves korában, amikor egyszer régészekről beszéltem neki: „Régészek? És hogy régiznek?”

Lelépünk a jelekről, s így azok
ott állnak majd nélkülünk üresen:
látható, érthetetlen nyelv-romok,
beautiful paintings in an empty den.

Claude Lévi-Strauss

MONTAIGNE ÉS AZ ÚJVILÁG¹

Ádám Péter fordítása

Minden arra vall, hogy az Újvilág felfedezése nem izgatta fel különösebben az európai kedélyeket a rá következő évtizedekben. Miként más eszmetörténészek, már Lucien Febvre is rámutatott, hogy a földrajztudósok mekkora közönnyel fogadták az eseményt, és hogy „hiába adták közre franciául Vespucci útleírását, a kozmográfusok még a könyv megjelenése után négy évtizeddel sem vettek tudomást a két Amerika létezéséről, amelynek felfedezése – gondolhatnánk – soha nem tapasztalt szellemi és filozófiai fordulatot jelentett egész Európában”. Majd másutt: „Végül is nem történt semmi – még Rabelais korában sem, hiába is várnánk, ezt az érvet bizony kihasználatlanul hagyták Kolumbusz, Cortez, Cobral és Magellán kortársai –, hacsak az nem, hogy kiderült: a kereszténység nem terjeszkedik ki az egész földkerekségre, és sok az olyan nép, amely, mivel nem ismeri, kimarad jótéteményeiből, és kimarad az üdvözülésből is; bár e hatalmas embertömeg létezéséről [...] a hajósok azonnal tudósították az Óvilágot, az Újvilág, vagyis a negyedik »Világrész« felfedezése egyáltalán nem keltett valami nagy meglepetést. Ez tény. És sok mindent elárul az akkori közgondolkodásról.”²

Hát Montaigne? Jöllehet 1533-ban született, csak az évszázad utolsó negyedének küszöbén, vagyis hosszú évekkel a nagy esemény után lát hozzá az ESSZÉK megírásához, így aztán az Újvilággal, az Újvilág népeivel szemben tanúsított magatartása, miként a nagy mű nem egy részletéből is kiderül, jóval bonyolultabb, mint ahogyan néhány híresebb passzus alapján gondolnánk. Tény, hogy az Újvilág mindenütt jelen van a műben, sőt Montaigne három fejezetben behatóan is foglalkozik vele; ez a három fejezet: AZ EMBEREVŐKRŐL (I., xxx.); A KOCSIKRŐL (III., vi.), valamint a RAIMOND SEBOND APOLÓGIÁJÁ-*nak* (I., xii.) egyik – döntő jelentőségű – részlete. Ezt a három fejezetet esetleg A SZOKÁSRŐL (I., xxii.) címmel is megtoldhatjuk, bár igaz, hogy itt az Amerikára való utalás sokkal közvetettebb, mint másutt. Mindössze az a probléma, hogy Montaigne korántsem ugyanazt mondja ezekben a fejezetekben, pontosabban szólva nem ugyanazon a szinten fejt ki gondolatait.

A KOCSIKRŐL című fejezetben, amely a legkésőbb keletkezett (a III. könyvet az 1588-as kiadás tartalmazza először), kizárólag arra korlátozza vizsgálódását, amit ma amerikai magas kultúrának neveznénk: vagyis Mexikóra és Perura. Montaigne történészként elemzi a hódítás legtragikusabb epizódjait; az író természetesen elítéli őket, kiemelve, milyen sok a hasonlóság az amerikai magas kultúrák meg a miénk között,

és milyen kár, hogy a hódítók a bennszülöttekkel való gyümölcsöző együttműködés helyett, mindent lerombolva, kifosztották és lemészárolták őket: „*Mennyivel jobbak és mennyivel tökéletesebbek lehettek volna e társadalmak, ha az odaátról jött első példákkal és magatartásmintákkal az erény megbecsülésére és követésére tanították volna ezeket a népeket, és hogyan a testvériség meg a kölcsönös megértés jegyében vették volna fel velük a kapcsolatot!*”³

Ami az úgynevezett alacsony kultúrákat illeti (ezt a témát dolgozza fel AZ EMBER-ÉVŐK című fejezet), itt egészen más dolgok terhelik a nyugat-európaiak lelkiismeretét. Mindenekelőtt azért, mert – és bárcsak a történelem is igazolta volna a jóslatot! – a primitív népek nagyobb biztonságban vannak, őrjük nézve nem olyan veszedelmesek a hódítók, hiszen „*ónáluk hiába is keresnék az oly igen áhított portékákat [...] vagy gazdagságot: amint ezt az én emberevőim is bizonyítják*” (ugyanott). Persze ezek a népek is halálra vannak ítélve, ha nem mészárolják is le, ha nem pusztítják is el őket, miként „*Mexikó és Cusco kincses városait*”; mindössze az a különbség, hogy ezek a népek csak lassan, fokozatosan sorvadnak el, és közben fogalmuk sincs arról, hogy „*immár mindörökre oda nyugalomuk és boldogságuk, és hogy milyen nagy árat kell fizetniük, amiért megismerkedhettek az odaátról jött romlottsággal, amely előbb-utóbb pusztulásba dönti őket*”. Mert bár Mexikó és Peru legalább csírájában magában hordozta a civilizációt, a braziliai indiánok „*mindmostanáig a természeti törvények [...] uralma alatt élnek, és ezeket a törvényeket még nem korszosították el a mieink*”; sőt e természeti törvények olyan „*tisztaságban*” maradhattak fenn náluk, hogy Montaigne már-már sajnálja, hogy e népekkel miért is nem sokkal korábban, már a régi görögség⁴ idején vettük fel a kapcsolatot, utóvégre a régi görögök nálunk sokkal közelebb állhattak ezekhez a természeti törvényekhez, jóllehet már ők se nagyon tudtak „*elképzélni ilyen tiszta és ártatlan egyszerűséget, amellyel ma a tapasztalat szembesít bennünket; el sem tudták volna képzelni, hogy a társadalom ilyen kevés szaktudással és emberi kötőanyaggal is fennmaradhat*”.⁵ És épp mert a bennszülötteknek a természeti törvényekhez közel álló kultúrája meg a szaktudásra épülő európai kultúra összemérhetetlenek egymással, az író gazdagon dokumentált tupinamba-néprajzzal ajándékozta meg az olvasót, és közben kinosan ügyel arra, hogy ne mondjon semmiféle értékítéletet a szokásaikról és hiedelmeikről, holott ezek alighanem erősen sértették a keresztény lelkek érzékenységét; Montaigne mindössze annyit enged meg magának, hogy megjegyezze: ezek az első pillantásra felháborító szokások semmivel sem felháborítóbbak – sőt, meglehet, sokkal inkább elfogadhatók –, mint a mi szokásaink egyike-másika...

Montaigne érvelésében szinte refrénként tér vissza újra meg újra a józan értelemre való hivatkozás: „*Az igazság meg a józan értelem tükrében kell megítélni a dolgokat*” (A SZOKÁSÁRÓL); „*Csakis a józan értelem vezethet bennünket helyes ítélethez*” (AZ EMBEREVŐKRŐL). Ettől persze „*a józan értelem alapján*” még nyugodtan „*barbárnak*” nevezhetjük egyik-másik népet, feltéve, hogy nem feledkezünk meg arról, hogy végső soron „*mindenkinek az a barbár, ami ellenkezik szokásaival*”; és megfordítva: utóvégre – írja Montaigne – „*nem teremhet az emberi elmében olyan örült gondolat, amelyet előbb-utóbb igazolni ne lehetne valamilyen szokással, és amelyet ennél fogva jóvá ne hagyna, meg ne erősítene az értelem*” (A SZOKÁSÁRÓL).⁶

A józan értelemre való hivatkozás azonban kettős ravasszal ellátott fegyver – és ezt később saját kárán kell majd megtanulnia a társadalomfilozófiának. Néha még ma is összezavarja és megbénítja a gondolkodást az a kétértelműség, amely már az ESSZÉK-ben is jelen van. Eszerint tulajdonképpen nincs is olyan társadalom, amelyet a józan értelem kritériumával ne lehetne vadnak vagy barbárnak nevezni; ha viszont ugyan-

azokkal a kritériumokkal ítéljük meg a különböző társadalmakat, akkor egyetlen társadalom sem lehet vad vagy barbár, mivel nincs olyan különös szokás, amelynek, ha visszahelyezzük összefüggéseibe, jól felépített érveléssel be ne bizonyíthatnánk létjogosultságát. Az egyik perspektíva a felvilágosodás irányába mutat, annak az utópiának az irányába, amely szerint racionális alapokra kell „építeni” a társadalmat. A másik perspektíva viszont kulturális relativizmusba torkollik, vagyis abba a megállapításba, hogy nincs semmiféle abszolút kritérium, amelynek alapján valamely kultúra ítéletet mondhatna egy másik felett. Montaigne e két sziklaszirt közt hajózik, és egyetlen iránytűje a gyakorlati (illetve a spekulatív) ész: ha egyszer egyik szokás éppen olyan, mint a másik, vagyis se nem jobb, se nem rosszabb, akkor legokosabb annak a társadalomnak a szokásához igazodni, amelybe beleszülettünk, és amelyben élünk.

Jóllehet ez a morál a RAIMOND SEBOND APOLÓGIÁJÁT is teljesen áthatja, a legkevésbé sem akadályozza meg Montaigne-t abban, hogy itt sokkal radikálisabban használja fel a néprajzi adatokat, mint a mű többi fejezetében. Nem idézi a józan értelem ítélőszéke elé a legkülönbözőbb szokásokat és hiedelmeket, csak hogy legitimálhassa vagy viszonylagossá fokozhassa le őket: arra használja fel a szokásokat és hiedelmeket, hogy magát a józan észet támadja meg.

*

Az APOLÓGIA messze a leghosszabb fejezete az ESSZÉK-nek, és legalább egyharmadát teszi ki a harminchét fejezetet számláló III. könyvnek. A néprajzi ismeretek vizsgálata, igaz, néhány oldal csupán, de helye a műben stratégiai jelentőségű: Montaigne az után az ünnepélyes figyelmeztetés után tér rá erre a témára, amellyel a fejezet utolsó harmada kezdődik. Hogy teljesen lehengerelje azokat, akik észérvekre akarják alapozni a vallást, Montaigne „*kétségbeesett vállalkozásra*” szánja el magát, és – magyarázza a mű ismeretlen címzettjének – „*inkább a fegyvert is kiejtené kezéből, ha ezzel lefegyverezhetné ellenfelét*”:⁷ vagyis arra szánja el magát, hogy minden hatalmat elvitasson a józan értelemtől. De nem ám kortársai módjára, akik gondolkodás helyett egyszerűen az elismert tekintélyekre hagyatkoznak; utóvégre ha egyszer „*az ókori gondolkodók minden szellemi szabadsága és minden érzékenysége ellenére is annyi sok székta és annyiféle vélemény létezett a filozófia meg a humán tudományok terén*”, ugyan mennyi hitelt adhatunk annak a reflexiónak, amely már akkor is képtelen volt eljutni a legvégső okokig és alapelvekig, s már akkor is beérte a csupán valószínűsíthető igazságok kimondásával? Lám, még a régieknek – a miénknél jóval fejlettebb – filozófiája sem ajándékoz meg bennünket jól védhető pozícióval. A valószínűség fogalma persze az igazságét is magában foglalja, a kettő kölcsönösen feltételezi egymást: „*vagy teljes bizonyossággal tudunk ítéletet alkotni, vagy teljes bizonyossággal nem tudunk*”. Hogyan is támaszkodhatnánk természetes képességeinkre, amikor mindenkori helyzetünk szerint, vagyis egyénenként más és más módon észleljük a dolgokat? Amiből az következik, hogy nincs észlelés, nincs olyan tan vagy igazság, amelyet valamilyen más észlelés, más tan vagy más igazság egy szép napon meg ne cáfolhatna. Elvégre a fizikában, az orvostudományban, a csillagászatban, sőt még a geometria területén is ezt tapasztaljuk, „*pedig bizonyosság dolgában még az vitte legtöbbször a tudományok között*”. Ptolemaiosz azt hitte, sikerült meghatározni ennek a mi világunknak a határait: „*Csakis a mindent kétségbe vonó szkeptikusok kérdőjelezték meg idestova ezer esztendeje a kozmográfia tudományát.*” Holott „*épp a mi évszázadunkban fedeztek fel egy olyan végtelen kiterjedésű szárazföldet, amely nem sziget, nem is tartomány, hanem körülbelül a már ismert földrésznel azonos kiterjedésű földterület*”.

És hogy még a védekezés lehetőségét is elvitassa a józan értelemről, Montaigne előbb a filozófiát, majd a pszichológiát és a többi tudományt hívja segítségül. De amikor eljut a legutolsó tudományos forradalomig, vagyis az Újvilág felfedezéséig, amely szintén megkérdőjelezte a korábbi tudományos bizonyosságokat, léptéket vált, és visszajáról veszi szemügyre a témát. Neki nem is annyira maga a felfedezés fontos; ő nem kívülről szemléli aényt, hanem belülről, mégpedig azért, hogy felnagyíthassa, és levonhassa a belőle adódó sajátos tanulságokat. Végtére is mire vallanak ezek a tanulságok, ha nem arra, hogy bizony „*túlságosan is hasonlít, túlságosan is emlékeztet az Indiának ez az Újvilága a mi jelenünkre, és hasonlít múltunkra is [...]. Csak ámul-bámul az ember – folytatja Montaigne –, nem érti, hogyan is lehet azonos ennyi szörnyűséges elképzelés, ennyi hiedelem és magatartásforma, amikor olyan nagy távolság és idő választ el bennünket tőlük, és amikor nyilvánvaló, hogy soha semmi kapcsolatuk nem volt a mi világunkkal. Bizony, nagy csodatévő az emberi elme!*”⁸

Majd hosszú lista következik; ez a Montaigne szerint is meglehetősen szedett-vedett lista azokat a szokásait és hiedelmeit sorolja fel az Újvilágnak meg az Óvilágnak, amelyek vagy azonosak, vagy ellentétesek egymással; ebben akár legelső leltárszerű számbavételét is láthatnánk mindannak, amit az antropológusok „*kulturális univerzáliának*” neveznek, ha Montaigne nem vetne legalább olyan nagy hangsúlyt a különbségekre, mint a hasonlóságokra, úgyszólván egy kalap alá véve az azonosságot meg az ellentétességet, mintha bizony az, hogy az egzotikus népek szokásai és hiedelmei teljesen azonosak a mi hiedelmeinkkel és szokásainkkal, éppen olyan sokatmondó volna, mint az, hogy szöges ellentétben állnak velük. Utóvégre a hasonlóság is meg az ellentét is csak azt bizonyítja, hogy ezek a szokások és hiedelmek mindig és mindenütt önkényesek. És amikor hasonlítanak egymásra, az a tény, hogy az Újvilág meg az Óvilág addig mit sem tudott egymásról, kizárja az átvétel lehetőségét, holott az ésszerű magyarázat volna; és amikor ezek a szokások és hiedelmek különbözők, sőt ellentmondásban állnak egymással, mindez egyúttal annak bizonyítéka, hogy nincs természeti alapelvük.

Hol vagyunk mi már az EMBEREVŐK-től, illetve attól a társadalomtól, amelynek összeforrottságát – legalábbis Montaigne felfogása szerint – nem is annyira az emberek, hanem csaknem kizárólagosan a természeti törvények biztosítják!⁹ Mert az APOLÓGIÁ-ban Montaigne valósággal ad absurdum viszi a kulturális relativizmust, tagadva, hogy egyáltalán létezhetnek olyan „*szilárd, örök és változatlan törvények [...], amelyekre saját lényegi tulajdonságai szorítják rá az emberi nemet*”; ilyen törvény egyesek szerint három van, mások szerint négy, „*vagyis egyik szerint több, másik szerint kevesebb: ami annak jele, hogy ez a megkülönböztető jegy éppolyan kétséges, akár a többi*”, tekintettel arra, hogy „*e három vagy négy törvény között nincs egyetlenegy sem, amelyet egy vagy több nemzet ne utasítana el vagy ne vonna kétségbe*”.¹⁰ S mivel az érzékekben sem lehet megbízni, el kell ismerünk, hogy mind a természet, mind a kultúra világában „*nincs semmiféle kapcsolatunk a léttel*”.¹¹ Ez a megállapítás, amelynél erősebbet aligha olvashatunk az egész filozófiában, egy Plutarkhosztól kölcsönzött hosszú fejtegetésnek áll az élén; érdekes azonban, hogy Montaigne csak ebben a megállapításban tér el mesterétől. Plutarkhosz ugyanis – legalábbis az Amyot-féle francia fordításban, amelyet az író forgatott – így ír: „*Nincs semmi részünk abban, hogy a lét milyen*” (mivel a létnek egyedül Isten a meghatározója). Azzal, hogy Montaigne módosítja ezt a megállapítást, egyúttal a problémát is áthelyezi, emez ugyanis, ebben az új megfogalmazásban, immár nem is annyira az ontológia, mint inkább az ismeretelmélet körébe vág. Pontosabban, az emberi természetnek a léttel szemben megfogalmazott fogyatékosága úgy hangzik, mint egy – fel-

tehetően elhanyagolható – kiegészítő érv annak a tézisnek igazolására, amely szerint az ember alkalmatlan igazi megismerésre, hacsak – így a montaigne-i engedmény – nem valamiféle vallásos megvilágosodás sugallatára: „*Csak ami az égből jön, csak az győzhet meg bennünket kétségbevonhatatlan igazságával: ez az egyetlen kritériuma az igazságnak.*”¹² De csakugyan szorosan vett megismeréssel van itt dolgunk?

Egyetlen menedék nyújthat csak védelmet attól a szkepticizmustól, amelyet az APOLOGIA egészen a filozófiai nihilizmusig mélyít, ez pedig a keresztény hit és az isteni kegyelem. De Montaigne még ezt a végkövetkeztetést is paradoxonként hozza elő: két oldalon keresztül Plutarkhosznak adja a szót, majd, Senecát félresöpörve, hat sorban gyorsan összefoglalja az APOLOGIA bevezetésének szélesen hömpölygő eszmefuttatásait; úgyhogy nagyon is jogosan vetődik fel a kérdés, hogy ez a – csak úgy foghegyről megismételt – hitvallás vajon nem veszít-e meggyőző erejéből annak a kőkemény bírálóknak a végén, amely, mintegy előreszaladva a történelemben, egyformán elveti a felvilágosodás univerzalizmusát és a fenomenológia transzcendens igényeit, és közben még a lehetőségét is kétségbe vonja a racionális megismerésnek.

Sokat töprengtek azon, hogy Montaigne vallásos volt-e vagy sem. Hogy hívő katolikus volt-e, vagy csak óvatosságból, csak a társadalom védelmében mutatott vallásos érzelmeket. Ilyen egyszerű fogalmakban vetni fel a kérdést azonban annyi, mint nem venni elég komolyan azt a gondolatot, amelynek radikalizmusát sohasem méltányolta eléggé a nyugat-európai filozófia (a Távol-Keleten sokkal jobban megértették volna). Mindenesetre Montaigne követőit, mint Descartes-ot és Pascalt például, eléggé meg is rémitette ennek a gondolatnak a vakmerősége, nemhiába tűzték éppen azt – meglehet, fő feladatként – maguk elé, hogy megkeressék, milyen úton-módon lehetne megkerülni.

Hogy Montaigne izzig-vérig szkeptikus gondolkodó, ez egyértelműen kiderül, hogyha zezugos útján végigkövetjük azt az elképesztő vállalkozást, amelynek során – rendkívüli pontossággal és aprólékossággal, miként erről, az egymás utáni kiadásokban, a különféle szövegmodosítások is árulkodnak – minden tudást elutasít az ESSZÉK lapjain, és főként abban a kétszáz-egynéhány oldalas APOLOGIÁ-ban, amely holmi mikrokozmoszként foglalja magában és tükrözi az egész művet: „*Nincs semmi kapcsolatunk a léttel*”: minden ott van ebben a rendkívül fontos kijelentésben, amelyet nem lehet elégszer idézni. És ha tudomásul vesszük ezt a fogyatékoságot, már-már abban sem lehetünk bizonyosak, hogy ez az önmagát megtagadó tudás tudás-e még egyáltalán.¹³

Másrészt, ha ehhez a radikális szkepticizmushoz kellene igazítanunk minden gondolatunkat és minden cselekedetünket, jószerivel élni se lehetne. A következetes szkepticizmus ugyanis vagy öngyilkossághoz, vagy a legvadabb aszketizmushoz vezet, feltéve, hogy nem ütközik egy empirikus megállapításba: az embernek nem feltétlenül kell mindent gondolatilag igazolnia, találhat akkor is épp elég örömet az életben, élheti akkor is úgy az életét, mintha annak értelme volna, ha, becsületesen végiggondolva a dolgokat, történetesen tudva tudja, hogy egyáltalán nincs így.¹⁴

Tulajdonképpen minden filozófia elismeri, hogy vannak ellentmondások, csak épp úgy gondolja, hogy túl lehet lépni rajtuk, és el lehet jutni a bizonyosságig, amelyet melleleg mindenki más-más minta szerint képzel el. Montaigne filozófiája nem kevesebbet állít, mint hogy *a priori* minden bizonyosságnak ellentmondás a formája, és hogy a bizonyosságnak nincs semmiféle gondolati alapzata. Ennek következtében kerül mindig lehetetlen helyzetbe minden megismerés és minden cselekvés: mert mind-

kettő két – egymást kölcsönösen kizáró – hivatkozási rendszer közt vergődik, és még az sem szabadíthatja ki ennek a két hivatkozási rendszernek a szorításából, hogy az egyiknek – akár csak ideiglenesen is – megadott bizalom mindig lerombolja a másik érvényességét. És mégis meg kell szelídítenünk őket, hogy mindannyiunkban viszonylag békésen férjenek meg egymással. Az élet rövid: csak egy kis türelem dolga. Ezt a skizofréniát világos fejvel kell kezelni – a bölcs csakis ebben találhatja meg intellektuális és erkölcsi higiéniáját.

A szkepticizmus közönséges alkalmazkodássá egyszerűsíti a vallásos hitet. Ennek az alkalmazkodásnak (és sok egyéb másnak) a tiszteletben tartása pedig, visszahatásképpen, olyan látszatot kelthet a mindennapi életben, hogy a szkepticista hitvallás csupán vérmérséklet dolga.¹⁵ A kettő ugyanis semlegesíti egymást: ha tudjuk, hogy kiperülhetetlenek, bár nem lehet egymással összeegyeztetni őket, ez a tudás megóvhat bennünket attól, hogy akár egyiknek, akár másiknak szolgálja alárendeljük magunkat, ami nem is olyan nehéz dolog; ennél sokkal nehezebb viszont mindkettőt állandóan szem előtt tartani.

Ez a mélységesen felforgató relativizmus, amely visszahúzóásban fejeződik ki, csak felületesen szemlélve látszik konzervativizmusnak. Ez a kétértelműség még ma is minden vitát megmetelyez; tény, hogy Montaigne csak egy menedéket ajánl az olvasónak, a vallást – pontosabban a katolikus vallást –, ha az történetesen veszedelmesnek érezné a bírálatot, amelynek az amerikai indiánok szokásain való töprengés a legfontosabb eleme: „Így őrizhettem meg magamat Istennek kegyelméből, tisztán és becsületben, minden indulat és lelkiismereti válság nélkül, a mi vallásunk hitében”; majd: „Ezért olyan alázatos és bölcs a keresztény ember, mert felismerve helyzetét, teljesen rábízta magát Teremtőjére, utóvégre ő ugyanis jobban tudja és jobban látja, mi is kell neki.” Végül – és ezek az APOLÓGIA utolsó szavai: „Az ember [...] csakis akkor kel majd fel, amikor Isten kezét nyújtja felé; csakis akkor, ha ráésszel, hogy nem saját ereje, csakis az isteni kegyelem fogja felemelni.”¹⁶

Ha szó szerint vesszük, Montaigne válasza nincs is olyan messze azoktól a válaszoktól, amelyeket a XVI. és XVII. században, Joseph de Acosta atyától egészen P. Gabriel Sagard atyáig, a felfedezőik és hittérítőik kortársai adtak az Amerika felfedezésével kapcsolatos kérdésekre: mindenekelőtt arra figyelmeztet minket ez a felfedezés, hogy legyünk „háládatosak Istennek, amiért keresztény országban és keresztény szülők gyermekeként jöhettünk világra”.¹⁷ Gyakorlatilag, de gondolatilag is – ahogyan Montaigne mondja – csakis „a mi régi hitünk” ellensúlyozhatja egyrészt az ellenszenvet, amelyet az idegen szokások keltenek bennünk, másrészt a filozófiai kételyt, amelynek csíráit e szokások elültethetik bennünk.

Ne feledjük azonban, hogy Amerika felfedezése nem is annyira feltárta, mint inkább megerősítette a XVI. századi ember számára a szokások sokféleségének tényét. Ez a felfedezés ugyanis csak egy számos más, az ő szemében sokkal jelentősebb felfedezés között: hiszen az egyiptomi, a görög és római szokásokat is épp az idő tájt fedezték fel, mégpedig az ókori klasszikusok jóvoltából. Nem csoda, hogy ez a sok újdonság megszedítette egy kicsit a tudósokat és gondolkodókat. Akik főként azt várták az egzotikus kultúráktól, hogy a kortársak tanúbizonyságával támasszák alá mindazt, amiről az ókori irodalmak világosították fel őket: és itt nemcsak az ördögnek és az ördög művének¹⁸ létezéséről van szó, hanem arról is, hogy vannak más – pliniusinak nevezett – különös emberfajok is (azért nevezik őket így, mert annak idején Plinius állította össze a listájukat), és hogy vannak különös egybeesések, amelyekben a kortársak, még ha analógiásan is, minden tétozás nélkül ismerték fel a bibliai Édenker-

tet, a régi Aranykort, a Heszperidák kertjét, az Atlantiszt, az örök fiatalság forrását és a Szerencse-szigeteket...

Az újonnan felfedezett népek tehát csak megerősítették ezeket az ősrégi hagyományokat. Hogy vannak indiánok is, ez már csak azért is magától értetődő volt, mivel így a dolgok végre visszatérhettek a rendes kerékvágásba: megismerésük nem tárt fel semmi olyat, amit már ne ismertek volna. Csak akkor ébredtek rá, hogy azért nem is olyan egyszerű ez a dolog, amikor már egyre-másra jelentek meg azoknak az utazóknak a művei, akik éltek is a helyszínen. De még jó ideig, híven az etimológiához, vajmi kevés különbséget láttak az („*erdei embernek*”, vagyis *silvaticus*nak nevezett) vadak meg a („*parasztnak*”, vagyis *paganus*nak nevezett) pogányok között.

Es csakugyan, Las Casas is kedvtelve sorolja fel mindazokat a hasonlóságokat, amelyek az indiánok, illetve az ókori társadalmak szokásai közt figyelhetők meg. És ha valaki még ezek után is csodálkoznék az indiánok szokásain és vallási szertartásain, annak Acosta azt javasolja, vegye csak elő Cesareai Eusebius, Alexandriai Kelemen, Szirénoszi Teodor, Plinius, Halikarnasszoszi Dénes vagy Plutarkhosz műveit, hiszen azokban ugyanolyan, sőt különb dolgokról van szó.¹⁹ Az Újvilág lakóinak szokásai tehát különösebben nem döbbsentették meg az Óvilágot. Csak arra emlékeztették az európaiakat, amit ha látni még nem is láttak, tudni réges-rég tudtak. Ez az ijedős begubózás, ez az önkéntes vakság volt az első válasza annak az önmagát addig egésznek és teljesnek képzelő emberiségnek, amely úgyszólván egyik napról a másikra szembesült azzal az igazsággal, hogy végül is csak egyik fele az emberi faj egészének.

Jegyzetek

1. Az itt olvasható esszé az egyik legizgalmasabb fejezete a szerző HISTOIRE DE LYNXE címen közreadott munkájának (Párizs, Plon, 1991. 277–291. o.). Az eredeti szövegben két-féle jegyzet van: lapalji és fejezetvégi. Az egyszerűség kedvéért az előbbieket is a szövegvégi jegyzetek közé iktattam, de hogy össze ne keveredjenek velük, szögletes zárójellel különböztetem meg őket. *A ford.*

2. L. Febvre: LE PROBLÈME DE L'INCROYANCE AU 16e SIÈCLE. LA RELIGION DE RABELAIS. Paris, Albin Michel, 1988. 386., 422–423. o.; vö. M. T. Ryan: ASSIMILATING NEW WORLDS IN THE SIXTEENTH AND SEVENTEENTH CENTURIES. *Comparative Studies in Society and History*, 23, 4, 1981. 519–538. o.

3. Montaigne: ESSAIS. Garnier-Flammarion, Párizs, 1969. III. könyv, 125. o.

4. [Montaigne A KOCSIKRÓL című fejezetben is kitér rá, mennyire fájlalja, hogy nem a görög-római időkben fedezték fel az Újvilágot:

akkor a fegyverzet fejlettsége mindkét részről azonos szintű lett volna; úgyhogy a „*rutinos győzelmek*” helyett, amelyeknek következményeként az európaiak könyörtelenül eltapsoták és kiirtották a náluknál gyöngébbeket, ez utóbbiak „*olyanok kezébe kerültek volna, akik szelíden kiművelték volna őket, kigyomlálva mindazt, ami vad bennük [...]*. (Uo. III., 910. o.)]

5. Uo. I. könyv, 255. o.

6. [Ez a mondat valahogy kiment a fejemből, amikor a SZOMORÚ TRÓPUSOK XX. fejezetén dolgoztam, de mégsem akarok visszaélni vele, csak hogy Montaigne-t a strukturalizmus előfutárává léptethessem elő... Itt Montaigne először a *raison* (észérv) kifejezést használta, később azonban áthúzta a szót, és a *discours*-ral (észérvek logikai láncolata) helyettesítette.]

7. Uo. II. könyv, 223. o.

8. Uo. II. könyv, 238. o.

9. [„*Ezek a nemzetek, ha igaz, amit mondanak rólok, mindmáig a természet legősibb törvényeinek*

édes szabadságában élék életüket” (AZ OLVASÓHOZ). De már a második könyvben (II., viii., 386. o.) ezt olvassuk: „*Ha ugyan léteznek olyan törvény, amely csakugyan természettől való [...], mert ezt némelyek erősen vitatják.*”]

10. Uo. II. könyv, 245. o.

11. Uo. II. könyv, 266. o.

12. Uo. II. könyv, 229. o.

13. [Énszerintem erre a kiábrándult megállapításra vezethető vissza a pürrhónizmus állítólagos megtagadása A SÁNTÁKRÓL (III., xi., 1035. o.) című fejezet végén.]

14. [A Montaigne-nyel kapcsolatos mély fejtegetéseiben, de egész életművében is, Marcel Conche irlgalmatlanul leszámol a metafizika bálványával. Elismerni én is elismerem ennek a vállalkozásnak a nagyságát és jótékony hatását, de nem hagyhatom szó nélkül azt a tényt, hogy odáig azért nem megy el, amikor a moráltól már minden filozófiai alapelvet is el kellene vitatnia: mintha legalább azt menteni akarná. Marcel Conche szerint Montaigne-nél az erkölcsi tudat jogai azért érintetlenek maradnak; ezeket a jogokat a józan értelemben és a józan értelemmel gyakoroljuk.

Igaz, idéztem én is olyan szövegrészeket, amelyek látszatra ezt bizonyítják, de csak azzal a céllal, hogy kiemeljem, hogy Montaigne mennyire radikálisabb az APOLÓGIÁ-ban, és hogy mennyire elvitat minden hatalmat a józan értelemtől, amazt is ideértve. Ezért próbálja Marcel Conche korlátozni az APOLÓGIA jelentőségét, amelyben – írja – „*Montaigne, csak hogy megsemmisítse ellenfelét, semmiféle eszköztől sem riad vissza, és sok olyan érveléssel előhozakodik, amellyel nem okvetlenül azonosítja magát*”. (Marcel Conche: MONTAIGNE ET LA PHILOSOPHIE. Villers-sur-Mer, Éditions de Mégare, 1987. 112. o.)

Nekem ezzel szemben inkább az a véleményem, hogy itt Montaigne egyfajta retorikai fogással él. Azt hozva fel mentségül, hogy csak a vita kényszeríti rá a túlzásra, valójában gondolata leglényegét foglalja össze ennek az ürügynek az oltalmában. Ez a csalafintaság jól megfér azzal, hogy APOLÓGIÁ-nak nevez egy olyan művet, amely nem szenvedélyes dicsőítés, hanem kíméletlen bírálat.

A társadalmi erkölcsön túl létezik egy másik morál is Montaigne-nél, meghitt használatra: amelyen bölcs dolog összhangban élni azzal a társadalommal, amelybe beleszülettünk,

ugyanolyan bölcs dolog önnönmagunkkal is összhangban élni. De Montaigne semmiféle alapelvre sem akarja visszavezetni ezt a magatartást, ha csak arra az elégedettségre nem, amelyről fentebb már volt szó. Utóvégre még a testi örömök is „*kettősek [...], intellektuálisan érzékelhetők, érzékelhetően intellektuálisak*” (A TAPASZTALÁSRÓL. III., xiii., 1107. o.). Amiből az következik, hogy a „*természetes életöröm*” érzéséhez nem szükséges józan értelem, már csak azért sem, mert – fűzi hozzá Montaigne – mindez „*az egész test minden széthúzását, minden belháborút kizáró, zökkenőmentes működésének következménye*”. (A BŰNBÁNATRÓL. III., ii., 807., 812. o.)]

15. [„*Dehogyan beszélnek én ilyen bátran, ha abban a kiváltságos helyzetben volnék, hogy minden szavamat készpénznek veszik; ezért is adtam ezt a választ egy előkelőségnek, akinek nem tetszettek azok a nyers és buzgó intelmek, amelyeket tőlem kapott [...]. Csakugyan, nemcsak sokféle irányban szeretek gondolkodni, de azonegy dologról is igen-igen sokféle a véleményem – de szívesen elvinném az ilyesmitől a fiam kedvét, ha volna fiam.*” (A SÁNTÁKRÓL. III., xi., 1033. o.)]

16. Uo. II. könyv, 268. o.

17. G. Sagard: HISTOIRE DU CANADA [1636]. 4. köt., Paris, Tross, 1865–1866. I., XLI.

18. [Rendkívül makacs meggyőződés. A XIX. század kellős közepén De Smet atya a következőket jegyzi fel, miután szemtanúja lehetett a Pawnee indiánok emberáldozatának és a szíúk körmönfont vendettáinak: „*Ennyi iszonyat láttán ki ne ismerné fel az emberiség ősellenségének láthatatlan befolyását?*” Egy másik néprajztudós, aki a Brit Columbiában élő Salish bennszülöttek szokásait kutatta, 1902-ben azt jegyezte fel, hogy a helybéli püspök szentül meg van róla győződve, hogy a sámánok magától az ördögtől kapták hatalmukat: „*A püspök alaposan ismerte a bennszülött sámánok tevékenységét, és tüzetesen tanulmányozta az általa természetföltöttek tartott hatalmukat; mindez mélyen meggyőzte arról, hogy akárcsak az endori boszorkánynak, a sámánoknak is gonosz szellemek a segítő-társaik.*”

Hogy ne legyünk egészen igazságtalanok, ne hallgassuk el, hogy – bár valamivel mértéketesebben – azért az indiánok sem maradtak adósai a katolikus papoknak. A Shuswap indiánok szerint „*bár a katolikus papoknak nagy a mágikus hatalmuk, s bár olykor jót is cselekednek,*

azért az ártó szándék erősebb bennük. A papok valójában Coyote leszármazottai, és, minden hatalmuk ellenére, akárcsak ő, szintén mindenféle érthetetlen dolgot művelnek, és hazudnak, mint a vízfolyás. A katolikus papokkal tulajdonképpen maga Coyote tér vissza a földre, csak más alakváltozatban”. (Vö. R. P. de Smet: VOYAGE DANS LES MONTAGNES ROCHEUSES ET SÉJOUR CHEZ LES TRIBUS INDIENNES DE L’OREGON. Bruxelles, Devaux-Paris, 1873. 124. o.; Ch. Hill-Tout: *Ethnological Studies of the Mainland Halkom' elem, a Division of the Salish of British Columbia*. RBAAS, 72, 1902. 412. o.; J. A. Teit: MYTHS AND TALES OF THE SOUTHEASTERN INDIANS. BBAE, 88, Washing-

ton, D. C., 1929. 621–622. o.) A két egymással szembesülő kultúra tehát korántsem kérdőjelezte meg azt a hatalmat, amelyet egyik is, másik is magának tulajdonított: egyik fél sem vonta kétségbe a másik hatalmának természetfölöttiségét, mindössze az történt, hogy mindegyik olyan képet alakított ki a másokról, amely lehetővé tette, hogy beépítse saját hiedelemrendszerébe.]

19. B. de Las Casas: HISTORIA GENERAL DE LAS INDIAS [1552]. Mexico City, 1951. i., 17. o.; J. P. Acosta: HISTORIA NATURAL Y MORAL DE LAS INDIAS [1590]. Mexico, Fundo de Cultura Economica, 1940. 346. o.

Horváth Elemér

PÁTRIA

régóta árnyék lakozik a küszöbön
az aki nem érkezik meg soha
s örökre otthon van utilapuiban

kívül fehér papírcsónak a pocsolyán
tele szirénekkal horgonytalan
belül egy asszony kávé forral a rezsón
s egy pillanatra csak lehajtja a fejét

freskó régen befejezett háboruból
ajax? hektor? többé nem tudni már
távoli vonat megrázza az ablak üvegét
aztán a fényes átmeneti csönd
bejön megint

az árnyék végtelen

NOCTURNE

este istennélküli neonsugarak
színes nebulája az abszolút sötét
gépies utcalányok magassarku bugyiban
az eredeti éden apokrif morzsáival

egy koldus luxusautó hangtalan suhan
önnön örökös horizontjain
ahol mozik izgalmas nirvánája megtelik
mint antik kloáka majd kiürül

magán-boldogságoktól hulla-ittasan
alább s alább hanyatlik a jövő
és egyre mélyebbről kel hajnali világ
rákoko­zó heliocentrikus

Parancs János

AZ IDŐ ELLEN

amit tenni lehet
ami valamiféle esély
lehetőségét föl­villantja
a vázában bimbózó és illatozó
hervadó rózsza rothadó bűze
itt tanyázik a pártatlan tanú
a monomániásan fürkésző elme
az elkésve folyvást szörnyülködő
miközben bőrét vedli
nyújtózkodik és átváltozik
a talányos állandóság maga is
olykor rózsabimbó máskor fürkésző
olykor váza vagy valami más
láz­as lüktető és sajgó suhanás
amit nem érzékel az emberi szellem

MOZGÓKÉPEK

a vad szél
a nyugtalanító és szilaj
rohanás a kihalt téren át
egy nyakigláb kamasz
mint akinek múltja sincsen
úszó sziget a habok árján
tízezer levelével a nyárfa
elnyúlt testével a menekülő
az álomban látott sistergő
és tekeredő ezüstoffolyó
aztán a nyers váratlan képsor
ahogyan a kés ahogyan a tagló
az előtte mocorgóra sietve
újra és újra lecsap

Papp András

ÉS MEGÉRZIK A FÉNYT A GYÖKEREK

A harangoknak sincs egyforma hangjuk, mondják, hogy az ujjaink sem egyformák. Endre mégis azt mondta nekem a rominád szétszedése közben, hogy ő most egy kis időre megnémul. Elhallgat, kicsit olyan lesz, mintha meghalna. És legyek én a hangja. A fülem nyugodtan teyem a szívére. Azt mondom, amit belőle hallok. A világtörténelemben volt már ilyen testvérek között. Gondoljak csak Mózesre és Áronra. S ha magát nem is hiszi prófétának vagy valamiféle kiválasztottnak, engemet meg a legkevésbé főpapnak, attól azért még közvetíthetem, amit ő nekem közvetít. És ne gondoljak nagy dolgokra, meg fogom érteni.

Még néhány méretre vágott lécet kellett kiszednünk a két félholdszerű farostlemez sablonja közül. Nem feleltem. A harapófogóm visítva kanyarintotta ki a fényes szegeket. S mindezt úgy mondta, hogy ő sem hagyta abba a szeghúzást, a fessegetést, a kalapálást, mivel a kőműves, aki néhány perccel előbb távozott, a holnapi padlóburkolás miatt sürgette a rominád eltávolítását. Miután kivettük a frissen rakott boltív alól a sablont, a kőműves a gyönyörködésre sem hagyott időt, csupán kétkedő megjegyzésünkre válaszolt némiképp ráérősen, a tapasztalt mesteremberek elnéző és felsőbbrendű mosolyával; nem fog az leesni, biztosak lehetünk benne, ezek a téglák már tartják egymást.

Lélek ez, mondta, miközben az üvegből kikortyolta maradék sörét. Lelke lesz a háznak, téglá a téglába épült, szervesülni fog. És eztán szerve lesz a háznak. Úgy ám, nemi szerve, a lélektől.

Jó volt hallani, hogy ennyire biztos a dolgában. Endre mosolygott, s azt mondta, hogy akkor most tulajdonképpen a lélekmanókat fogjuk szétszedni. S ott találjuk majd a vénuszdombot.

A kőműves legyintett. A frászkarikát. A léleknek nincsen is semmiféle manója. Hová gondolunk. Lélek az, ami ott marad a sárban. Egy kis buborék. S ami abból a sárból lesz, az csak azért lehet jó és szép, mert akkor ott van az egészben egy parányi tiszta rész.

Mondanom se kell, ez nagyon tetszett nekünk, már csak az állítások ellentmondásossága miatt is. Figyelmeztettük, majd azt firtattuk, hogy miért keveri az anyagba az anyagtalant, s miért véletlenszerűen, esetlegesen. Vagyis hogy az anyagtalant miért csak az anyaggal együtt tudja elképzelni, s nélküle miért nem. Mert nekünk a boltív a vörös téglával sohasem lesz a ház lelke, hanem csak az a semmis levegő és az a tér, ami „boltívesül” alatta. Erotikával kevert vakolatát pedig szigorúan lemeszeljük.

Ne kötekedjünk, ne zavarjuk össze. Ő szereti, amit csinál.

Ismét legyintett. S valami oktondi szokásból, vagy mert igen rendszerető és pontos ember lehet, az üres üvegre visszapattintotta a kupakot, és letette a tálalópult malterbogyós tetejére. Dús és fehér kackiás bajszáról a kézfejjével törölte le a láthatatlan sörnyomokat.

És ne is filozofálgassunk. Holnapra legyen elbontva a rominád, legyen beáztatva a csempé. És nehogy kiránduljunk már a Vénuszon.

Arra gondoltam, Endre biztosan beleolvasott a papírjaimba. Vagy egyszerűen érzi, mint már annyiszor, hogy vele, ám tudomásán kívül történik valami. Még nem találtam elérkezettnek az időt, hogy megmutassam neki az alvászavaromban, az éjjeli órák magányában született írásaimat. Buta és gyerekes dolog volt ez részemről, szégyenérzet volt bennem amiatt, hogy utánozni kezdtem.

Gyermekkorunkban, talán a sok hasonlósági jegy miatt, állandó témát adott és konfliktust okozott, hogy ki utánoz kit. Eldönthetetlen viták voltak ezek; mindketten az utolsó szót akartuk kimondani. Mert biztos úgy éreztük, a sikeres kimondás esetén az utolsó az elsőség bizonyítéka. Igazság volt a beszéd, a csöndben és az elhallgatásban a hamisság, a másik igazának elismerése volt. De mindenféle biztosíték nélkül, hiszen bárhol, bármikor újra kezdhettük az egészet.

Szégyen is ezért volt bennem, mivel úgy láttam, az utolsó szó kimondásának lehetőségét bebiztosította magának a nemrég megjelent könyvével, de ekkor még nem sejtettem, milyen tragikus fordulatot tartogat a jövő. Ugyanakkor az fel sem merült bennem, hogy az írásaimmal bármit is kezdjek, vagy hogy novelláknak nevezem azokat.

Egy esős este kezdtem el. Kint semmit sem csinálhattunk, az aznapi bentit pedig már elvégeztük, ácskapoccsal vertük ki a téglák közül a fugát. Most az egyszer pihenjük ki jól magunkat, javasolta, az idő is elég álmosító. A felújítás kezdetétől a hátsó szobában laktam, ahol a bútorok egyik részét zsúfoltuk össze. Ide állítottuk be a szekrétjét is, egyedül ezt tettük a helyére. Mindent elrendeztet benne és rajta, hogy „üzemképes” legyen, ha netán írni akar. Ő az utcafront felőli tágasabb szobában aludt, szintén összezúfolt bútorok között. A felesége a két gyerekkel erre az időre hazaköltözött a szüleihez. Lefeküdni még nem volt kedvem, de ahhoz sem, hogy a fél szobát

átpakolva érjem el az N vagy a P betűs dobozokat, melyekbe a könyveit pakolta. Amióta ismét együtt voltunk, újból foglalkoztatni kezdett az azonosság és a különbözőség gondolata. Egy történet keretében ezt akartam végiggondolni, mert azt meg éppen tőle hallottam, hogy a kéz lassúsága jótékonyan hat a gondolatokra azáltal, hogy míg egyet leírunk, addig számtalan más gondolat is eszünkbe ötlik, közben rendszerezhetünk, formálgathatjuk kis igazságainkat. Ki akartam próbálni, a magam örömére.

Odakint sötét volt, az eső elállt. Kinyitottam az ablakot, és rágyújtottam. Éreztem, hogy izgulok. Kényszeresen vakargattam szabad kezemmel a tarkómat, dörzsöltem a szemöldökömet. Mert bármennyire is a papíron kell végiggondolni valamit, előbb mindenképpen szükséges, hogy papír nélkül, amolyan laza cigarettázgatás közben előgondolatokat találjak.

A sötét csendben apró cuppanásokat hallottam az ázott föld felől. Az egész udvar cuppogott. Tudtam, addig nem kezdhetem el, míg ki nem derítem, mi okozza ezt a rejtélyes, soha nem hallott hangot. A kisebb vihar után az ég kitisztult, a levegő nem volt hűvös, inkább friss. Amint kiléptem, a csőszerű elemlámpával az égre világítottam; a fénycsóva tölcészerűen indult a kezemtől, de a másik vége valahol elveszett a sötétben. Aztán húztam egy képzeletbeli egyenest a Nagy-Göncöl alsó sarkának csillagától ferdén lefelé, ám az Ikreket így sem találtam. Talán már a horizont alá került, ugyanis legutóbbi keresgélésem óta hetek teltek el, a Göncölszékér pedig jócskán északi irányba fordult, még lejjebb nyomva ezáltal a nyáron különben is nehezen látható Ikreket.

A nyers föld tele volt gilisztákkal. Rózsaszín, nyálkás testükkel egymást keresték. Fél testtel kúsztak, tapogatóztak, a másik felük a járatban maradt. Néha megriadtak egymástól, olyankor villámgyorsan visszahúzódtak az üregbe. Ám a mozdulat gyorsasága egy pillanatra megnövelte gyűrűs testük átmérőjét, az üreg előtt összetorlódott a hosszúságuk. S amikor végre sikerült behúzódnium, és testük visszanyerte eredeti alakját, vákuumszerűen cuppant az üregben a levegő. Kis idő múltán megint előbújtak, s ha valamelyik neki megfelelő párt talált, kezdetét vette a lassú egymásra csúszás. Kölcsönös félénkségüknél csak a szerelmi vágyuk lehetett erősebb. A középső vastag gyűrűnél tapadtak össze, miközben a másik felük még mindig a járatban maradt. Ilyen szorongásosan ölelkeztek a giliszták eső után. Bár lehetséges, hogy amit én óvatos tapogatózásnak láttam, az nem volt több afféle násztáncnál, rituális játéknál, ami megnyitja a gyűrűket. Hogy oly oldható csomót kössenek egymás testén, ami mégis maradandóvá teszi együttlétük szorongásos perceit abban a még meg sem született gilisztában, amelyiknek majd ugyanolyan félénken kell közelednie párja felé egy esős nyári estén, mint ahogyan én azt akkor láttam. A giliszták egyformák voltak, se fiúk, se lányok, s talán a megírandó téma miatt gondoltam, hogy ikrek. Puha testükön semmi nem utalt nemiségükre. S azt a képtelen gyanút keltették bennem, hogy talán azonos neműek is. Homokos giliszták, gondoltam mosolyogva, de túl olcsó poénnak találtam, s a szavak szóhasználatára oly kényes Endre biztos nem is venné jó néven tőlem. Annak viszont biztos örülné, hogy újfent képes voltam megfigyelni valami olyasmit, ami annak előtte hidegen hagyott. Mármost az ideköltözésem előtt.

Hát igen, mindennap beindítottam a kis Thermopressz kazánt, kinyitottam két-három tolozárát és kész. Télen melegedtem, nyáron árnyékot kerestem, jóformán ennyit csináltam egész évben, amiért Endre nem egyszer, sem kétszer rosszallását fejezte ki elég közönséges szavakkal. Szándékosan volt ilyen durva. Sose hagyott békén.

Egy idő után már nem is tiltakoztam, csak hallgattam a gőz sistergését. Munkavégzés előtt leiszapoltam, s ha két köbméter után keményedni kezdett a lágyvíz, amit egy külön kis laborfelszereléssel ellenőrizhettem, elindítottam a regeneráló berendezést. Körülbelül egy óra alatt elvégezte magának a programot, a lassú- és a gyorsmosást. Gázkazan mellett kényelmesen és hosszan el lehet üldögelni úgy, hogy az ember semmire sem gondol, vagy hogy bárki is megzavarná. Ezért a nyugalomért és egyedüllétért választottam a fűtést, ám ezt hiába mondtam neki, foglalkozással ellentétben léhűtőnek nevezett. Közönyöm általános volt, egyedül talán még ő számított valamenynyire. S hogy bizalmát és jóindulatát végleg el ne veszítsem, megnyugtató előadtm egy eléggé kétes értékű elméletet. Azt mondtam, hogy hallgatózom. Nézek. Szagolok. Tapogatózom. Mert számomra valahogyan minden ezzel kezdődik. Anélkül persze, hogy tudnám, a végére értem-e valaminek, ahonnan és amitől elkezdhető valami más. Az edzet és a vég meghatározásának szempontjából sajnos használhatatlan az a felismerés és finom különbségtézés, hogy a lusta ember szó szerint a semmit „teszi”, ami máskülönben a további semmittevéshez szükséges-kényszeres cselekedetként is fölfogható, míg a szemlélődő semmittevő ilyenkor is tapasztalatokat gyűjt. A két semmittevés közül az előbbi leggyakrabban a gondolkodás nélküli cselekedet váltja föl, ugyanakkor a szemlélődés csöndjében megterem a következő cselekedet gondolata. Ahhoz meg igen okos embernek kell lennie valakinek, hogy az ilyesféle semmittevéseket megkülönböztesse. S a feladat nehézségéből következően az meg végképp eldönthetetlennek látszik, hogy a semmittevésben véget ért-e valami, avagy éppenséggel általa és vele kezdődik.

Endre nevetett, s azt mondta, hogy nem is vagyok olyan hülye, amilyennek kinézek, de én ezzel őt nem veszem le a lábáról. Mert ő biztosra veszi, hogy én nem szoktam szemlélődni, én elherdálom a tapasztalataimat, nem okulok a kudarcaimból, tanulságot semmiben nem látok, mert nem is keresek, jövőm éppúgy nincs, mint ahogyan múltam sincs. És áruljam már el, miféle örömeim vannak nekem, csak mondjam meg, vannak-e örömeim, mert szerinte nem normális dolog, hogy még most sincsenek barátaim, barátnőim, s ha nekem nincs olyan, ami örömet szerezhetne, akkor biztos olyan sincs, ami fájdalmasan érintene, mert ő úgy látja, részvétlenül szitálódnak át rajtam a szomorú események is.

Helyeslően bólogtattam, és hallgattam. Majd azt mondtam neki, hogy többször elképzelttem egy kazánrobbanást. És olyankor mindig közelebb ülök a tűzhöz egy kicsit.

Marha, mondta indulatosan, és sajnálkozva, szomorúan nézett rám. És ne higgyem, hogy neki apámmal olyan könnyű volt egyedül.

Ekkor átölelte a nyakam, és a vállához szorította a fejem. Tudtam, hogy ő is sír.

Gazos emlékeink, mondtam egyszer. Nem lehet őket kigyomlálni. Most pedig közös tragédiánk csöndjét hallgattuk egymásban. Hallottam a vállán, hogy sír a teste; két nagy sóhajtás kapaszkodott egymásba. Tőle vártam a feloldás mozdulatát is, mert ennek is véget kell érnie egyszer, mindjárt fel kell olvasnia, várja a közönség.

Egy pinceklubban olvasott fel frissen megjelent könyvéből. Már kezdenie kellett volna, mégse tolt el magától. S pusztán csak az a közlés, hogy ma vett egy házat, kibontott az ölelésből. Lesz rajta egy kis munka, számítok rád, és elindult lefelé a lépcsőn. Nem követtem mindjárt, cigarettát kerestem a zsebemben, és rágyújtottam.

Ez volt az első alkalom, amikor elkísértem az estjére, hallani akartam, hogyan szólalok meg a könyvében, az ő szavaival. S mondhatom, nem okozott csalódást, örültem sikerének, ami a közönség érdeklődő kérdéseiből egyértelműen érezhető volt.

Könyvében egyébként olyan gondolatokat láttam végiggondolva, amelyeket nekem is már rég végig kellett volna gondolnom, ha nem hiányzott volna belőlem az önfegyelem, a szigorúság, a következetesség, az üres perceimről való lemondás, valamiféle bátorság, mely nem is annyira a kimondáshoz kell, mint inkább a múltammal történő szembesüléshez. Ő valahogyan előbb eszmélt föl, hogy ezt kell csinálnia. A kiírás kényszerének kell engedelmessé válnia, mert az akkor gyógyítóan hat elmebajára. Tehát hogy úgy védekezzen a tűz ellen, hogy mielőtt a lángok elérnék, tüzet gyújt maga is, amint azt gyakran teszik bizonyos prérítüzek oltásakor. S addig, míg én a kazánfűtés magányában és melegében csupa haszontalan dolgot műveltem, ami védekezésnek nem, legföljebb menekülésnek mondható, ő legalább elkezdett valamit. Átengedtem másoknak a megismerést, tulajdonképpen a gondolkodást, mármint az önálló gondolatalkotást, és megelégedtem az olvasmányélmények adta képzelettel, ami szorosan egy könyv írójának képzelete mentén halad. Egyszóval nem akartam magamnak problémákat, kielégíthetetlen vágyakat, megszüntethetetlen szorongásokat. Ám könyvének megjelenése egyszerre mindent megváltoztatott, nem menekülhettem előle, miután elolvastam. Rám gyakorolt hatását csupán azzal próbálom érzékelteni, hogy amikor írni kezdtem, olybá tűnt, mintha az ő könyvét folytatnám. Erre aztán éppen Endre figyelmeztetett azon az estén, amikor a rominád elbontása után és a csempék kiskádban történő beáztatását követően kiültünk az udvarra. Éreztem, hogy tovább nem odázhatom el a választ kérésével kapcsolatosan, s ahelyett, hogy egyértelmű feleletet adtam volna, megmutattam a kéziratomat.

Szelíden azt tanácsolta, ne tegyem. Ne értsem félre, nem az írásról akar lebeszélni, hanem az utánzásról. Mivel a könyv folytatásához leginkább neki volna illetékessége. De az is nyilvánvaló, még ha folytatható is, nem szabad. Illetőleg másképpen kell ugyanazt csinálni.

Többet nem mondott ezzel kapcsolatban, én pedig úgy ítélt meg, melleleg rosszul, hogy valamit, ami az írás lényegiségéhez tartozó dolog, szándékosan elhallgat, mert talán féltékeny, hiszen elvileg egyforma képességekkel rendelkezünk, nyelvértékességünknek közel azonosnak kell lennie. Mondataim többszöri visszaolvasása közben egyértelműen látható volt, hogy hasonló jelzős szerkezeteket alkotok, mint amelyeneket ő is az általam sokat bírált könyvében. Aztán azt is észrevettem, hogy részletezek, dialektizálok és analizálok, hogy ugyanazt a problémát hasonló gondolatmenettel igyekszünk megoldani, és hogy hasonló a problémamegoldás mondatokkal igazolható következetessége is mindkettőnké, s ez az, ami már több, mint másolás, utánzása egyfajta írástechnikának. S szókincsbeli választékosságunkra igen jellemzők azok a példák, amelyek egy kulcsfontosságú jelenetet ugyanazokkal a szavakkal mondanak el, mintha mindketten ugyanazokat a szavakat ismernénk és használnánk egy nehezen kifejezhető érzés leírásakor. Mintha valóban lenne egy közös hangunk, amin csodálkozni persze különösebben nem lehet okunk, hiszen nyugodtan állítható, ugyanegy formából valók vagyunk, akár a harangok.

Még megkérdeztem tőle, akkor miért nem csinálja ugyanazt másképp, miért hallgat mostanában.

Ez, amit mi itt most csinálunk a háznál, túl van mindazon, ami a szelleminek még pihenést jelentene. A fejemben téglá van és malter, sóder és cement. Ami aztán szépen belekötött az agyamba. Hogy csak a gond lehet ilyen tartós és szilárd, mint a beton, az utóbbi időben gyakran fáj a fejem. S ahhoz, hogy írni tudjak, előbb szét kell majd valahogyan törni a fejemben ezt a kemény, cementes dolgot.

Láttam, hogy ideges lesz, harapdálja az alsó ajkát, és tördelte az ujjait. Éreztem, hogy szenved az agyába kötött beton miatt. Ebben aztán tényleg nem segíthettem. Én elkezdtem mindenestre. Megpróbáltam a fokozatosan közössé váló történetünk első mondatait leírni.

Amint visszamentem a szobába, hallgatóztam egy kicsit, az elemlámpa még mindig égett a kezemben. Csönd volt az építkezési törmeléktől nyers és barátságtalan házban, Endre elaludt. Amikor lehajtottam a szekreter írólapját, összerendeztem a mágnes-csappantyú hangos pattanásától. Hirtelen olyan érzésem támadt, hogy szentségtörést követek el, valamiféle becstelenséget teszek, ugyanakkor tudtam, Endrének ezt majd meg kell értenie és meg kell bocsátania; mert olykor talán éppen azért követjük el kis bűneinket, hogy érezzük, hogy szégyentelenül élvezzük a másik elnéző nagyvonalúságát, ami egyben az irántunk érzett szeretetének a próbatétele is lehet. Az ő tollával írtam, az ő papírját használtam.

Léniáról és Kornélról, erről a testvérpárról akartam az azonosság és különbözőség jegyében történetet írni, akik ikrek ugyan, de eltérő nemiségük miatt természetesen nem egypetéjűek. De amint megmutattam Endrének a kéziratot, egyéb problémákkal is bővült az írás, ami az újabb szereplők felbukkanásának volt köszönhető. Kezdetben Endre csak a hátam mögött állt. Figyelt, és hallgatott. Később aztán bele is javított a szövegekbe. Egyszerűen áthúzott bizonyos mondatokat, és én hagytam. És akkor sem kellett magyarázkodnia, mikor hosszú oldalakat írt meg, és azokat észrevétlenül a kézirataim közé csempészte. Nem szóltam. Egyes szám első személyben fogalmazott ő is. S mennél többször olvastam vissza a meglévő szövegeket, annál inkább éreztem, hogy én írtam azokat is. Egyébe fogalmaztunk, szavainkkal ölelkeztünk. És sem most, sem pedig a későbbiekben nem látom szükségét annak, hogy az általa megírt szövegeket kiemeljem és azonosítsam. Ez kettőnk legfontosabb és legkölsönösebb ajándéka. Mert működőképesnek bizonyult bizarr ötlete; egyszerre kondult és egyformán szólt bennünk a mese hangja; cselekmény és csoda, leírás és jellemábrázolás. Ugyanaz, kicsit másképp, amit ő is leírhatott volna, ha nincs ott a fejében az a fájás és szenvedés. És hát valószínűleg ezért kellett, miközben mindvégig közvetlenül érezhettem az ő fájását és szenvedését. Folyamatában megragadhatatlan és elemezhetetlen, amikor a harang kötelébe kapaszkodva hintáztunk, és hallgattuk egymást; egyenletes lendület van, emelkedés és süllyedés van, fölötte pedig tovaterjedő hang, hang, hang, mintha harang.

Most már biztosan tudom, bennem volt szívverése és lélegzete. És aztán bennem maradt árva és reménytelen csöndje is, mely hangjának árnyéka csupán. Ezt az árnyékot kell látnom, hogy hangjára emlékezek most, néhány héttel halála után.

Most már megvallhatom, hogy akkor testvéri hasonlata volt leginkább érthető, s ugyanakkor a legjobban elgondolkodtató is. Nem tudtam, mit akar, hogyan képzei. Mert ha Mózes szavakkal mondta el Áronnak, amit az Úristentől hallott, a verbalitás fölöslegessé teszi Áron közvetítői megbízatását éppúgy, mint részéről a kimondás vállalását. Tudjuk azonban, hogy az Úristen sokszor Áron jelenlétében beszélt Mózeshez, illetőleg szólt egyszerre mindkettőjükhöz, ami pedig logikailag teszi zavarossá az egyébként nagy lelki és szellemi azonosságot követelő közvetítői kapcsolatot: miért kell két ember ahhoz, amihez egy ember is elég?

Ha a kifürkészhetetlen dolgok közé soroljuk Mózes és Áron médiumszerű működését, mi ezt magunkra vonatkoztatva nem tehetjük meg, mivel eleve logikátlan és vitatható volt már maga a szándék is. Lehetséges-e sejtéseink, megérezéseink összeadá-

sa, amelyek vélhetően, testvéri azonosságunkra igen jellemző módon, az összeadás pillanatában vagy az *összehallgatás* folyamatában rögtön külön is válnak? És mi más is lenne az a hang, ha nem valamely tébolyult gondolat nagyon is közérthető előadása. Egy felszálló, leheletté finomuló beszéd, mely mindazonáltal mégse nélkülözheti a szellemességnek azt a kis nehézkességét, ami benne a maradandóság és nehezen fedhetőség illúzióját kelti.

A megígért hangátadásról eszembe jutott a mesebeli hableány, aki szerelmi vágyakozásában lábakat kért a vízi boszorkánytól, hogy teljes értékű ember legyen. Halfarkával együtt gyönyörű hangját is oda kellett adnia, ez volt a fizetség. S amit érte kapott, abban nem sok öröme telhetett; a lábak ugyanis minden lépésnél elviselhetetlen fájdalmakat okoztak. Fájdalomban járt, s a viszontszerelemhez így sem vitték közelebb. Csak szenvedése teljesülhetett be, mikor könnyű habbá változott. Akkor még nem tudtam, hogy Endre milyen beteg. Fejfájási panaszaim nekem is voltak.

De mintha a jelekből soha nem volna elég! A rominád szétszedésének délelőttjén történt, a fóliásátor előtt, a zöld álmennyezetnek is nevezhető szőlőlugas alatt álltunk, mikor elhúzott fölöttünk egy ijesztő szerkezet. Szinte a semmiből jött, a levegősemmiből az a motoros sárkányrepülő, ék alakú szárnya alatt piros bukósisakos pilótával, amelyikről mindkettőnknek ugyanaz jutott eszébe. A helynek és a látványnak bizonyára egyformán része volt abban, hogy Szép Ernő történetére gondoltunk. Arra az igaz történetre, amikor az író Balatonfüreden felkereste Blaha Lujza nagyasszonyt. A tornácon beszélgettek, amikor egyszer csak látják, hogy két kezdő aviatikus a Balatont akarná szépszerével átröpülni. Erre azt a babonás félelemmel teli kijelentést hallja az elborzadt arcú nagyasszony egyébként szépen szóló szájából, hogy nem szabad az embernek az égbe menni, csak az imának. Nehogy megzavarják odafent azokat az angyalokat, akik ezekből az imákból gyúrnák a legszebb báránnyelvényeket, szétválasztva és megkülönböztetve ezáltal az imákat a káromlástól, merthogy az utóbbiakból volnának azok a ronda esőfelhők, s benne a villámlás mutatná, hol vannak a legveszedelmesebb káromlások, de ezt az angyalos dolgot már csak Endre tette hozzá a költőzést követő első napokban, miután elgondolkodott a nekem hangosan felolvasott részleten.

Este a munkát előbb fejeztük be, szétszedtük a rominádot, más egyebet nem is csináltunk. Kiültünk az udvarra hallgatni, kutyát simogatni. Meleg nyári este volt. Néhány hőlégballon erőlködött a levegőben. Olyanok voltak, mint óriási, színes esőcseppek, melyeket lassan tovaűjt a szél. A kosarak üresen lógtak a ballonok alatt. De az nem lehet. Itt szinte mindig van valaki a levegőben; kecses és hangtalan, amolyan kinyújtott nyakú hattyú a vitorlázó, az ejtőernyős az kóbor, ide is leesett egy, a ház elé, az ernyője fent maradt a japánakácon, túlélte, a rohadt termodinamikára hivatkozott.

Ez a kőműves bontotta el a hatvanas években annak a zsinagógának a tetejét, amelyben Szép Ernő is imádkozott, mondta Endre. S mindezt anélkül, hogy délelőtt, a sárkányrepülő élményünk után említettük volna Szép Ernő nevét. Ilyen finoman tudott emlékeztetni.

Legalapvetőbb élményeink közé tartozik a kettősség élménye, folytatta tovább. Van olyan, amikor úgy érezzük, van belőlünk egy másik ember is. És ezt a kettősséget, ezt a tudatélményt nem egy tükör vagy valamely hangfelvétel elidegenítő hatása okozza, mert ilyenkor inkább megfeleltetésről, összeegyeztetésről van szó. Az ilyesféle kettősség normális, amiből általában nem is következik az az élmény, ami kettőnk között nagyon gyakran megtörténik. Tehát sokkal inkább arról van szó, hogy a tükörben,

hangfelvételünk hallgatása közben helyére teszünk egy apró részletet, az arc aszimmetriáit igazgatjuk, vagy az idegen beszédhangunkkal barátkozunk, mert ez egészen másképpen hallatszik, ha *csak* a fülünkkel halljuk. A kettősségélményben ugyanezen külső jellemzők lesznek érzelmileg idegenek; a belső távlatban rövid időre meglazul, lötyögőssé válik énképünk, s mintha saját idegenségünk adná a kollektivitás érzetét, valamiféle zavar szülte egyetemes sorsélményt, ami jóval több, mint amit magánynak és egyedüllétnek mondunk; valami képtelen paradoxonra kellene gondolnunk, egy egyszerű állításra és tagadásra, egy kölcsönösen ellentétes dologra, hogy megértsük, s ahhoz, hogy egyetlen szóval kifejezhessük, el kellene felejtenünk néhány szót, olyanokat, mint például születés és elmúlás, napfény és éjszótét, hanghordozó és csendélet, és akkor talán lenne ezekből egy világos szavunk, felelet és válasz mindenre.

Lassan ránk sötétedett. Nem szóltam közbe, végig fölfelé néztem. Akárha tényleg létezne egy ellentétes előjelű gravitáció, ami persze már nem az volna, hanem valami más, de ami nem kis érzékcsalódást okozhatna: mintha beleszédülnénk a magasság látványába, s ha egy pillanatra megfeledkeznénk arról a tudásunkról, hogy a lábunkon állunk, talán még bele is zuhannánk az égbe. Sötét volt, a viharlámpát nem hoztuk ki magunkkal. A kutya a cipőfűzőmet rágicskálta.

Szerettem volna megkérdezni tőle, miért akar elnémulni, de mivel gyanítottam, hogy ez összefüggésbe hozható titkos éjszakai ténykedésemmel, inkább semmit se szóltam. A hosszasan magyarázott kettősségélményhez sem tudtam mit hozzátenni, s most ő is hallgatott, mintha innen akarná kezdeni, ami azt is jelentette, hogy itt akarja befejezni.

Egymás mellett ültünk, a sötétben egy még sötétebb folt volt a bal oldalamnál karnyújtásnyira, egy bizonytalan körvonalú, súlyos árnyék, mert az is fölfelé nézett, akárha a csillagokból szeretné kiolvasni azt az egyetlen világos szót. De nem ő volt az, hanem a cseresznyefa. És nem is karnyújtásnyira, hanem jó néhány méterrel távolabb. Talán ezért félelmetes a sötét, mert azt látunk bele, amit akarunk. Fénytelen életünk zavaros árnyképei kísértének bennünket, mint visszatérő rossz álmok.

Valamikor felállt, és bement a házba. Észre sem vettem, hogy nincs mellettem. Amikor beléptem, éppen akkor dobta a szájába a gyógyszert, valami általános fájdalomcsillapítót. A kétliteres műanyag kannából öntött vizet. Valamit én is éreztem, mintha nekem is fájt volna. Miután ivott a pohárból, szóltanul bámultunk egymásra.

Rövidnadrágban volt, zöld pólóján kis szakadás az egyik szegtől, a résen át láttam fehér bordáját. Csupasz karja vékony és enyhén piszkos volt. Könyökén fekete seb, mint egy bogár. Ismerősek voltak a rózsaszín forradásnyomok a bőrén, amit néhol egész sűrűn borított az erős napfénytől fényesség szökült szőre. Tekintete nyugodt volt, szinte olvasni lehetett belőle, mi következik. Vagy pedig a fejfájástól volt ennyire kimerített és tartózkodó a pillantása, mondta már, hogy sokszor a szemét is nyomja a fájdalom. Ádámcsutkája olykor felhúzódott, még utánanyelt a gyógyszernek. Hüvelykujjával egy apró fekete foltot kapargatott a mutatóujjának hegyén. Talán az egyik vér-aláfutás volt ama megszámlálhatatlan sok közül, melyeket egy rossz mozdulat következtében szerzett itt a ház körül.

Szeretném, ha elolvasnád Lénia és Kornél történetét.

Hátralépett a hűtőhöz, kinyitotta, és a kerek varrodobozból zöld fejű gombostűt vett elő. A mélyhűtőben egyszer egy könyvet találtam. Egészen csonttá fagyott, szinte törni lehetett. A könyv címét és szerzőjének nevét most fedje jótékony homály. Amikor a különös hibernáció felől kérdeztem, azt mondta, így védekezik a por ellen, mert az

a szobákba éppúgy beszáll, mint a kartondobozokba; a fagyasztó az biztonságos hely. De hogy a varrodoboz miért került a zacskós tej és hús deka párizsi mellé, máig sem tudom. A gombostűvel elkezdte piszkálni a kis fekete foltot, úgy, hogy rossz volt nézni.

Ez egy olyan tüske, magyarázta, amelyik nem fáj. Nem ment be annyira, de ahhoz épp elég mélyen van, hogy körömmel nem lehet kikaparni. És ne legyenek már annyira rosszul, mert például az ő felesége fogpiszkáló helyett tűt használ.

Egyébként van címe a történetnek, kérdezte, miután kiszedte a tüskét. Már kezdtem azt hinni, hogy nem érdekli az írásom, de valószínű, hogy ezzel a ráérős piszkálással csak fokozni akarta az izgalmat, a megmutatás és meglátás izgalmát. Másrészről talán leplezni próbálta kíváncsiságát, s a történet címére vonatkozó kérdése is az illedelmes érdektelenség kérdéseként, nem pedig az érdeklődők udvariasságával hangzott el.

Árnyékok mulandó hűsége, feleltem.

Azt hiszem, még éppen időben mutattam meg neki a kéziratot, mert mindössze két hónapig tudtunk együtt dolgozni, aztán egy reggel ez is véget ért, be kellett vinnem a Klinikára. Egy tiszta fényű nyári reggelen történt, a napot téglapucolással kezdtük. Az elbontott ólak téglakupacán ültünk kőműveskalapáccsal a kezünkben. A terebélyes lombozatú és tekintélyes méretű diófa mögött egyre fényesebb lett a nap, s olyan volt, mint valami kerek lampion, mely véletlenül itt felejtődött a tegnapi mulatságból. Reggeli énekesmadarak árnyékában hallgattunk. A kezünk dolgozott. A száraz malterpor fehér felhőcskéjét a hűvös, az éjszakából átfújó szél vitte a közeli kerítésen csavarodó szulák félig nyitott kelyheibe. A megtisztított téglákat vastalicskába dobáltuk.

Mondta, hogy megint fáj a feje. Illetve, hogy még mindig. Így ébredt.

Mondtam, hogy mostanában nekem is egyre többször. Keveset eszünk biztos ennyi munkához.

Nem hinné, mondta, de minden lehet.

Letette a kalapácsot, lehúzta a kesztyűt. S aztán furcsállva néztem, miért emeli fel mindkét karját a hóna alá, ha egyszer a feje fáj. De hát ott is szúrt. S úgy nyomta és szorította össze a mellkasát, mintha legalábbis ki tudná onnan préselni a szúrást. Lebarapult, borostás arcát eltorzította a fájdalmas grimasz. Szemét lecsukta, szájának mosolyoszerű íve fölött ráncossá hegyesedett az orra.

Mentőt akartam hívni, de azt mondta, nem kell, majd elmegyünk busszal. Az ügyeletről mégis mentőt kellett hívni. A munka azonban így sem állhatott meg. Ő még egy hétig élt. Délutánonként bejártunk hozzá. Végig az öntudatánál volt, keveset beszélgettünk. Esténként a szekreter mellett ültem. A munkát már én fejeztem be. Elkészült a ház is. És aztán, végakarátának megfelelően, itt maradtam. A feleségével és a két gyerekkel. Ők is így akarták.

Endre Klinikára szállítását követő nap a jól bejártatott védőkesztyűmet kerestem, amit végül is a bontott téglák közelében találtam meg teljesen szétrágva. A fiatal és játékos Cupi kutya csinálta, s most, amint a velúrdarabokat felmutattam neki, óvatos léptekkel távolodott tőlem. Kutyabűntudata talán azzal a félelemmel párosult, hogy a rongyos bőrdarabbal megcsapokodom az orrát, ahogyan azt Endre több alkalommal, ám minden maradandóbb hatás nélkül tette.

S mielőtt az udvar hátsó részében a betontöréshez fogtam, azt latolgattam, kell-e nekem kesztyű. Hogy keressem-e az övét, a másik párat. Mert ahhoz nem vagyok elég tapasztalt, hogy ismerjem az igazán jó fogásokat, amivel könnyebben és biztonságosabban emelhetem a csákányt, engedhetem a nehéz kalapácsot, nyomhatom a

vésőgépet. Úgy emlékeztem, hogy indulás előtt a kis ház cserépkályhájának tetejére, a sarló és a bolhairtó szer mellé tette. Ez ugyanolyan kesztyű volt, mint az enyém. Talán csak kopottassága különböztette meg az én épen maradt kesztyűm fél párjától. Mert amióta elolvasta a kéziratomat, azt mondta, többet dolgozzak az asztalnál és kevesebbet itt kint, ő egyedül is elboldogul, s ha nem, akkor majd szólni fog. Az ő kesztyűjének bolyhos, szürke bőre a fogások erősségének és gyakoriságának következtében egészen kikeményedett és elfeketedett, néhol vörös volt a téglaportól, zöld a kerítésfestéktől.

A kesztyűt valóban a kályha tetején találtam meg, úgy tette le, mintha másnap fel akarná venni. S ennek a kesztyűnek a megtalálását és csak az egyik felének a kölcsönvételét akár második jelnek is mondhatnám. Véletlenszerű egybeesés, ám akinek van egy ikertestvére, nehezen hisz a véletlenekben; csak szükségszerű történések vannak, amelyek a folyamatosan változó körülmények függvényében olykor természetesenek, másszor képtelen következményekként hatnak.

Ilyen szükségszerű történések mondanám azt a megoldást, hogy csak az egyik felét vettem kölcsön Endre kesztyűjének, ami mintegy ismétlődése volt, ösztönös utánzása gyermekkorom egyik hasonló megoldásának, mikor is bőrkesztyűmet pótolandó vettem el néha az Endrét, de akkor is csak a hiányzó felet. A vésőgéppel már szilánkoszá vertem az első sárga sóderszemeket a betonban, amikor az emlék, anélkül hogy szándékosan gondoltam volna rá, váratlanul ott volt a kezemben, mintha csak az egész testet átrázó gép lett volna segítségemre. Erről pedig eszembe jutottak az ujjaink. Összesen a húsz ujj azonossága és különbözősége.

Ugyanis az én jobb kezemnek a bőrmintája nagyobb hasonlóságot mutatott az ő bal kezének a mintázatához, mint a sajátoméhoz. Legalábbis erről igyekezett meggyőzni bennünket az a bűnügyi nyomrögzítő, aki az iskolában, egy rendőrségi bemutató keretében összehasonlította a kezünket. Sokáig és rejtélyesen pepecselt a papírral és porral, a tintával és nagyítóval, forgatta, nézegette a tojás alakú képeket, s miután a tenyerünkről is készített egy-egy nyomatot, teljes komolysággal azt jelentette ki, hogy én viselem Endre bal kezét, vagy ő az én jobbomat, mindegy is, a lényeg az, s intett a kezével, hogy hajoljunk közelebb, mert amit ő most mutat, az nem mindennapi, láthatjuk, azonos a két ellentétes kéz. Magyarázta és mutatta a papíron azokat a hajlatokat és iverket, csavarodásokat és kis domborulatokat, amelyek egyéniek és azonosításra alkalmasak.

Talán ezen a karácsonyon történt, hogy mindketten fekete bőrkesztyűt kaptunk ajándékba, melynek az egyik felét én nagyon hamar elvesztettem. S ha nem is szó szerint, de igaza lett abban a nyomozónak, hogy én viselem Endre bal kezét. A nyomszakértő már hallott ilyenről, de őszintén megvallotta, nem hitte, hogy tényleg létezik is, vagy hogy ő egyszer ilyen tenyerekre bukkan. Látszott, hogy örül saját felfedezésének, mint mondjuk az a lottóvizsgáló személy, aki ötös találatra bukkan a szelvények átnézésekor, de a nyereség nem lehet az övé.

Egy idő múltán Endre jobbos kesztyűje fénytelenebb és töredezettebb lett, mert mindketten használtuk, felváltva. Az ő balos, kíméltebb kesztyűjének már nem lehetett a párja, az enyémnek meg azért nem, mert ha látszólag azonos volt is az enyémmel, eredendően nem tartozott hozzá. Az ő kesztyűje csak vendégeskedett a kezemen. A vége pedig az lett, hogy ez a jobbos mégiscsak nálam maradt, ő pedig kapott egy új párat.

Évente kétszer kaptunk ajándékot. Karácsonyra és születésnapunkra. Ezek voltak a nagyobb ajándékok, ruhaneműk, játékok, egyformák. Esetleg a színük volt más. Va-

lahogy úgy alakult ki, hogy a kék lett az övé, a zöld pedig az enyém. Azt mondták, így igazságos, s ezt bizonyára nem a színbeli megosztásra értették. Egyformák vagyunk, egyformát is kell kapnunk.

Mi ezt nem is annyira igazságosnak, mint inkább természetesen találtuk, nem keresve akkor összefüggéseket az igazságosság és természetesség között; elfogadtuk, hogy párnak pár lehet a párja. Nyilvánvaló volt ugyanis, hogy ebben az esetben az igazságosságnak semmi köze nincs a gyakorta hangoztatott kiérdemeltség lélekre ható és büntudatot ébresztő elveihez. A kettőnk között kétségkívül létező magatartásbeli különbségeket fedték el ezáltal, éppen azt, amit oly tisztán és pontosan szerettek volna látni. Ennek a logikának a működését valahogyan nem értettük, de még ennél is nagyobb fejtörést okozott nekünk egy jó darabig a karácsonyi ajándékok azonossága. Mert ha itt lent nem is, de odafent csak tudják, melyikünk a jobb vagy a rosszabb, s akkor aszerint kellene kapnunk az ajándékokat. De nem így történt. És én úgy gondoltam, hogy Jézus a szegtől lyukas tenyerével simogatja gyermeki fejemet. Fájdalmas és büntudatot keltő volt ez a szeretet, amely persze csakúgy nélkülözte a valós testi közelséget, mint a szüleink felemás szeretete. Ők egymás taszításának erőterében éltek, s ennek az erőternek a két végpontján, önnön korlátaik törvénye szerint mozoghattak. S az erőter sajátossága az volt, hogyha lanyhult közöttük a gyűlölködés, az csöppet sem hozta közelebb őket; a két pólus kiengedett ugyan, de valami semleges, tehetlenséget okozó helyzetben találták magukat. Ami talán még borzalmasabb lehetett nekik, mint az örökös civakodás. Mi az állandó feszültségtől és kényszeres semlegességünkől legtöbbször bölgve pörögtünk ebben a térben, a tehetlenségi erő tartott közöttük.

Aztán szüleink válását követően ez az erőter szinte a végtelenig tágult, miáltal forgásunk lelassult, sőt megállapodni látszott valamelyik szélen; én itt maradtam anyámmal, Endre ment apámmal. Észre sem vettük, hogy kényszerpályánk köríve megnagyobbodik, és mi ebbe belelassulunk, hogy ő már tényleg és végérvényesen ott marad apámnál, valahol a Tisza mellett.

A szüleink egy legalább oly lehetetlen és bonyolult számtani műveletet végeztek el velünk, mint amelyet a természet életünk első pillanataiban: *egy-ből-kettő* lett kivonva.

Azonosságunk biztos kötésű alapja anyánk *zigótának* nevezett, apánk által mintegy véletlenül avagy tévedésből megtermékenyített petesejtje. Vagyis valami olyasmi, amit máskülönben méltán nevezhetnénk a szerelem magvának. És hasonlatosan bármelyik közönséges maghoz, melyet a földbe vetnek, és sorsformáló szándékkal ott is hagynak, ennek a magnak is szükséges az ültetésen túli, az életét jóváhagyó szülői avagy teremtetői áldás, hogy majdan ez is növekedjék és sokasodjék a szerelemben.

Ám némelyik magban, talán az áldás bőségének következtében, máig sem lehet tudni, hogy, hogy nem, a sokasodás már itt megindul. A mag egyszerre csak elkezd osztódni: egyből kettő lesz, páratlanból páros. Felezésnek mondani ezt az osztódást nem lenne túl szerencsés, mivel ennek a két félnek már az elválásuk pillanatában egésznek kell lennie. Úgynevezett *blasztoméráknak*, amelyek a *zigótából* oszlanak tovább; az egyik csipetnyivel sem lehet több vagy kevesebb a másiknál. Mintha az egyik a másik által biztosítaná be saját s ezáltal közössé váló életüket. Mintha ez a titkos, minden részletében rejtélyes duplázás a szerelemben ama narcisztikus következménye volna, mely valójában terméketlen, de itt, ebben a frissen megtermékenyített magban mintha egy újabb megtermékenyítési és megtermékenyülési folyamat játszódna le egészen mesébe illő módon. S mindenekeelőtt nemtelenül, a nemiség kialakulása előtt.

Akár a vízcseppek, amelyek az előbb minden nehézség nélkül váltak szét, ám összefolyniuk éppen azonosságuk következtében már soha többé nem lesz lehetséges. Mert lassan, mintha csak a halmazállapotuk változna, elkezdenek szilárdulni; csontjaik lesznek, a csontjaikon húsok, izomkötegek. Testük lesz: összetéveszthető, a megszólalásig terjedő hasonlóság.

A felcserélhetőség pedig olykor behelyettesíthetőséget is jelenthet. Hogy bizonyos körülmények között egyik a másikat pótolhatja, hogy akár össze is folyhatnának, akkor is ugyanazok maradnának. Ha egyáltalán létezne ilyesféle tökéletes egyesülés. Ha ketből lehetne egy. Vagyis helyesen mondva: ha egyből ismét egy lenne.

De ebből a magból ketten lesznek: egymásnak szimmetrikusan megfelelő pár. Tükre a tükörnek. Ikrek, egypetéjű ikrek.

Az azonosak különbözősége szemmel éppoly nehezen fölfedezhető, mint a különbözők azonossága. Amit pedig nekünk kellett volna a legjobban tudnunk, mégis, vad birkózásoktól sem mentes ifjúságunk egy részét azzal töltöttük, hogy minél több látható jelet különböztessünk meg egymáson. Olyanokat, amiktől én én lehetek, ő pedig ő. Egy időben untuk és utáltuk hasonmásszerű állapotunkat. Ő elsőségébe kapaszkodva fölényesen jelentette ki, hogy én csak az alteregója lehetek, semmi több, hiszen ő előbb született öt perccel, ezért vitalitása vitathatatlan, ne is vitatkozzam vele. Nem, vitatkozni tényleg nem próbáltam, kissé alattomosabb módszert választottam, igyekeztem elsőségébe vetett hitét megingatni, elbizonytalanítani. Hátha már ott, a szülőszobán összecseréltek bennünket. Anyánk azt mondta, egyformán rózsaszínűek és helyesek voltunk, méretünk és súlyunk is azonos volt. De aztán Endre erősebben szopott, én lustább voltam, mindig elaludtam. De biztos-e, hogy én voltam a lustább? Anyám felhúzta a vállát, majd azt mondta, hogy szerinte igen, mert miután lemostak bennünket, szalagot kötöttek a kezünkre, azon volt a nevünk. De ő akkor félholt volt, a fürdetést, a mérícskélést, a szalagkötözést nem látta, s amikor legközelebb, szoptatáskor találkozott velünk, mindketten pólyában voltunk.

Lehet, hogy én vagyok Endre, te pedig Tamás. De ha előbb születél is, próbáltam fölényeskedni, nekem akkor is két szeplővel több van az orromon. Merthogy mindent szorgalmasan számolgattunk magunkon, s mondhatom, elég alaposan megismertük saját és a sajátunkéban a másik testét. Mindez azonban kevés volt ahhoz, hogy megtaláljuk máságunknak azt a magvát, amely működésében, technikájában az azonosságunkat meghatározó mag osztódásához volna hasonlatos.

És mint minden ikerpár, mi is abban a tudatban nőttünk fel, hogy egyformák vagyunk, elválaszthatatlan párok, ezt így kell elfogadnunk. A jelentős testi hasonlóságunkon elcsodálkozó emberek pillantását éppúgy megszoktuk, amint az sem volt feltűnő, hogy sokan akkor is többes számban fogalmaznak, ha történetesen csak hozzám beszélnek, s ha ő nincs is jelen. Megfigyeltem, hogy az emberek többségét zavarba ejti az ilyesmi, kellemetlen és nyugtalanító érzés, hogy nem tudja eldönteni, tényleg ahhoz beszél-e, akihez akart, s azt hiszi, az ikerség az valami olyan játékot jelent, aminek alapszabálya a megtévesztés. S azok az emberek, akik mit sem zavartatva magukat, hasonlóságunk következtében általánosító egyenlőségelet tettek közénk, azoknak végtére mindegy is volt, hogy magaviseletünk és szorgalmunk miatt melyikünket illet dicséret vagy elmarasztalás. Ami pedig nemhogy cinkossá nem tette egyiké tartozásunkat, hanem inkább valamiféle önsajnálatszerű érzést erősített bennünk; de hát ez is közös volt, önösségünk is a másikban, a másik által volt meghatározható. Kialakult bennünk egy elképzelés arról, hogy a születésünket megelőzően, ott az anyaméhben

valami tényleg átkerült belőle hozzám, s fordítva viszont, s hogy ténylegesen nem a vonásainkban van az igazi hasonlóság, hanem a képességeinkben, lelki érzékenységünkben.

Még a válás előtti ritka távolléteink ideje alatt, amint arról a későbbiekben beszámoltunk egymásnak, egyformán megtapasztaltuk a bizonytalan létállapot görcsöt okozó, bénító és elnémitő, kétségbeejtően sokáig melankolikussá szelídítő magatartásformáját, amit máskülönbén önbizalomhiánynak szokás mondani. Ám a mi esetünkben ez több volt egyszerű elbizonytalanodásnál, mivel az önbizalom elvesztését nem valamely feladat vagy probléma megoldásának nehézsége okozta, a helyzet inkább az volt, hogy hiányzott egy kezem, amire éppen szükségem lett volna, vagy a lábam, amivel éppen lépni akartam. Néha a fejem is, amivel átgondolhatnám, mi vagy ki hiányzik nekem. A válasz egyértelműnek látszik, hogy természetesen őt hiányoltam, de rá kellett döbbernem, hogy teljes egészében magamat hiányoltam az ő hiányában, vagyis azt a részt, ami benne maradt belőlem.

Azt is mondhatnám, hogy szinte fogyatékoságként éltük meg saját teljességünket. Mivel sokszor már terhes is volt a másik jelenléte, a nagyon is gyakorlatias egymásrautaltság. Az öntudatra ébredés első pillanata az, amikor a múltamból emlék lesz. Amikor a jelenemet jelenszerűen élem meg: kinyitom a szemem, és a döbbenettől két kézzel csapok a paplanra. Mert ott látom magam az ágy végében. Elérhető közelség, ám ha tényleg megkísérelném elérni azt a másik magamat, akkor csalódnom kellene, mivel ő áll ott, én az ágyban fekszem. S e felismerésben látszólag nincs nagy hiba, de ha az ágy végébe gondolom magam, mintegy kívülről szemlélve azt az ébredező, pizza-magallérját rágicskáló fiút, akkor sem magamat, hanem őt látom. Akárha látásom, gondolkodásom válna el a testemtől, s mintegy csak illúziója volnék magamagamnak, annak a testnek, amelyikből tényleg van még egy. Tudatunk egyforma hosszúságban hasad meg ott, ahol az énünk kezdődik. Ezt a hasítékot kellett betömnünk mindkettőnknek. És ehhez mindketten kellettünk mint anyag. Sok év után összeköltöztünk, ismét együtt éltünk Angyalföld egy kicsiny lakásában, a Szabolcs utca elején. Némiképp boldog időszak volt ez kettőnk életében, szerettünk is ott lakni, habár az állandó zaj megoldhatatlan problémát okozott neki is, nekem is. Zajérzékenységünk szintje is megegyezett. A pályaudvar közelsége miatt csak ritkán és csak rövid időre nyithattunk ablakot. Éjszakánként gyakori volt a kocsirendezés, mikor is a tehetetlen testek ütközése láncszerű dübörgéssel futott végig a Dózsa György út irányába, s a pályatest köré épített terület akusztikájának köszönhetően onnan vissza; nagy és sok hang volt ez egyszerre, műszakonként váltakozó erősségű. S volt ebben a tolatást végző mozdonyvezetőnek szóló indulatos hangszóróhang, füttyögés, a kerekek alá dobott saruk csikordulása, a talpfákon és váltókon végiggördülő vagonok egyenletesen lassuló dübörgése, amit aztán az ütközők zártak le egy-egy hangos csattanással.

Semmi sem tesz olyan felszínes egyenlőségjelet két ember közé, mint az ajándékok azonossága. De egészen más a helyzet akkor, ha ezek az ajándékok egymástól valók, ha mindketten egyszerre és kölcsönösen ugyanazzal lepik meg egymást. Gondolatuk is közös, vágyaik is azonosak, kívánságaik megegyeznek, amit aztán egyformán elégitenek ki, mert amit a másiknak szeretnének, azt szeretnék maguknak is. Ezért mondtam a közössé váló történetünket kettőnk legfontosabb ajándékának. Ugyanakkor anélkül kaptam ezt az ajándékot, hogy tényleg és kizárólagosan csak nekem adta volna, én pedig anélkül ajándékozom meg őt, hogy neki írnam, amit írok. És ezt biztosabb kötésnek látom, mint a *zigótákat*.

Különbözőségünk biztos kötésű alapja most már kétségkívül ebben a közös történetben az ő halála. Halálos betegnek kellett lennie ahhoz, hogy előre lássuk: ami annak idején egyszerre kezdődött el, az neki hamarabb fog véget érni. Habár ez akkor még nem volt ennyire egyértelmű, mivel fájdalmaim nekem is voltak. Bizonyos mértékig felelősséget is érzek. Mintha én termeltem volna ki azt a mérget, amelyik őt elpusztította. Én írtam helyette. Büntudatom képi hasonlata a következő: minden védőfelszerelés nélkül készülődünk a víváshoz. Lecsupaszítjuk magunkat teljesen. Az egész játék, mégis vigyáznunk kell, mert a védekezés egyedüli lehetősége a török forгатásának ügyessége. Gyakorlat és bemutató az egész, közben egyikünk sem veszi észre, hogy a török hegyéről a gombok lekopnak vagy letörnek. Egészen jól haladunk, finomodik a technika, gyakorta cserélünk szerepet, egyszer én támadok, másszor ő, megtanít a saját védekezésének apró fogásaira, én pedig a saját támadói mozdulataim gyenge pontjait mutatom meg neki. Az egész egy nagy vallomás, szemben állni csak a pengék miatt kell. És már nagyon fáradtak vagyunk, de egyszerűen nem tudjuk abbahagyni, örülünk egymás ügyességének, s egyre bonyolultabb formákat választunk. Lentről, egészen mélyről indítok, ő csavarással próbálja védeni a szúrást, a pengék összetekerednek, s már visszahúznám, mikor a töröm hegye váratlanul fölcsapódik, éppen akkor, mikor ő kissé előredőlve próbálja szétválasztani a pengéket. Szinte beledől a törömbe. A rezgő penge pedig a szívében áll meg.

Mindenek ellenére még most is olyan, mintha össze volnánk nőve. Amint egyazon ágban két oltvány. Még halála ellenére is. Vagy annál is inkább. Mint a föld alatti és a föld feletti rész. Gyökér és Törzs. Vagy mint szarvas fején kétfelől az agancs. Egy jobbos és egy balos. Betegsége az én betegségem is volt, és halála is az enyém lett, teljes egészében, alapos megfontolás után és minden vicc nélkül bízta rám a feltámadás dolgát. Valahogy mindig úgy alakult az életünkben, hogy a fényt is egyszerre kaptuk, az árnyékot is.

Azt a bizonyos kezet most is ugyanúgy a fejem fölött érzem, mint amikor az első nélküle töltött karácsonyon, amint anyámmal ketten álmosan sétáltunk hazafelé az éjféli miséről, hogy már nem simogat, ott van fölöttem, de olyan magasságban és akkora méreteken, hogy átlátni lyukas tenyerén. Ez a lyuk volt akkor az egész téli égbolt.

Endre betegségéről annyira sokfélét mondtak az orvosok, hogy valójában máig se tudjuk, mi vitte el. Daganat, szívelégtelenség, de úgyszólván az összes szervét betegnek mondták, és a hasonló panaszok miatt engem is kivizsgáltak. Majd egy belgyógyász főorvos kijelentette, én csak beképzem a fájdalmat, ne fájjon már ennyire Endre fájdalma, könnyebbüljek meg egy kicsit, ne terheljem magam, mert a testvérem testi fájdalma nálam lelki eredetű, ez sugárik szanaszét a szerveimbe.

Megkérdeztem, hogy lehet-e fordítva is, hogy nem én, hanem Endre képzeletbe az én betegségemet.

Természetesen lehet. Csakhogy ő azt nem hiszi.

Mindenesetre Endre ekkor már a Klinikán feküdt.

Egyszer a vízvezetéknek ástuk az árkot. Az ilyen földmunka, ami jócskán a felszín alá megy, s ahol a földnek a gyökerek édes illatától már egészen más szaga van, őt a sírásók munkájára emlékezteti, mondta.

A temetőben a föld ugyanolyan fekete és ragadós volt, mint a ház udvarán. Könnyű nyári zivatar szakadt ránk, a sírverem pillanatok alatt félig teleszaladt vízzel. A koporsó alig akart elmerülni, de aztán elkezdték dobálni a földet a munkások.

Sár volt az a marék föld, amit a gödörbe dobtam. Egy könyvet tettem mellé. Ő akarta, hogy így legyen. Hogy teljes legyen a feledés.

Ellenben a kéziratait, az összes cetlit és a füzeteket mind rám hagyta. Azt mondta, csináljak velük, amit akarok.

Nekem adja, mert kissé olyan, mintha bennem még tovább élne. A mi kettősségünk csak így lehet egy és teljes, a halállal. Ő így marad velem, s ha olykor netán hiányát is érezném, akkor az nem az ő hiánya lesz, hanem egy szóé, egy mondaté, amit nem találok, ahol elakadok írás közben.

De ő majd súgni fog. Akkor fogok súgni, amikor sarlózás közben egy marék fűcsomóba szagolsz, amikor a hőcserélőben a gőz a hideg vízzel találkozik, és te a csövek szétszakadásától félve, rémülten hallgatsz a kattogást. Vagy amikor némán fölbámulsz a csillagfényes égre, hogy keress valami mozgást, vagy hogy leltározd a Göncölszékér rúdjának második csillagát, amelyik fölött van még egy halványan pislákoló is, s látni akarod ezt az ikercsillagot, mint kerülgetik egymást.

Ebben a kozmikus csöndben fogok neked súgni. És ez a súgás is majdnem csönd lesz. De nem felülről fog jönni, aminthogy odalentről sem várhatod. A halottak nyelvéen fogok súgni, ami mégse lesz túlvilági, mert nem hangja lesz ennek a súgásnak, hanem melege; leheletnyi érzés, ami majd megerősít valamiben, erőt ad valamihez, egyszerűen éltet majd.

És súgni fogok akkor is, mikor lefekvés előtt a lányomnak mesét olvasol az ágyszéken. Súgok majd, ha kibontod a pelenkából a fiamat, és meleg vizes szivaccsal kitöröld a szart a fenéke közül. És ha odafigyelsz, ha egyáltalán majd oda tudsz figyelni, feleségem ölése közben is meghallhatod a súgást. És amikor kettőtök között beteljesülni látszik a tökéletesség, az azonosság a kölcsönösség természetes ellentétében, amikor egy pár egy pillanatra egy lesz, megérted majd, hogy sokkal tartósabb egységet szerezhetsz meg magadnak, igaz, kevésbé örömteli és gyönyört okozó módon, ha a halálom után odafigyelsz ezekre a súgásokra, és keményen dolgozni fogsz.

Sírt, amikor ezeket mondta. Csöndben sírt, a könny kifolyt nyitott szeméből. Nem pislogott, mintha észre sem venné, mintha a karjára kötött és véletlenül túlادagolt infúzió ott csordulna ki. És nem is törölte le.

Nekem ad mindent, mert én a sejtékig érzem őt. De persze mindez majd csak akkor lesz az enyém, s akkor lesz teljes az egységünk is, ha ő bennem feltámad.

Az ágy szélén ültem, azt a kezét fogtam, amelyikbe az infúzió volt bekötve. Néztem a vezetéket, a lecseppenő cseppeket, a bőre alá fúródott tűt. Sírt még, de most valahogyan csak a jobb szeméből folyt a könny. A bal száraz maradt. Ezzel a szemmel néztem őt. Nézttem tehetetlen önmagamot. S anélkül, hogy elbúcsúztunk volna egymástól, szó nélkül fölláttam, és kijöttem a kórteremből.

Sajó László

ISTENALLEGÓRIÁK

Baka Istvánnak

1

És látá, hogy *így*: jól van.
A hold- és napsütötte Éden
fái alatt szurkos hordókban
gyümölcs fortyog saját levében.

A rothadásban félve lép
a zümmögő földön a Gazda.
Hemzsegő húsok közt lehet még egy ép,
elgurult alma az egetverő gazban.

A kicsiny szőlőszemet
– még zöld – óvatosan eltapossa.
E ragacsból támadnak szörnyeteg
muslicák a korai mustra.

A barackból már csak magja látszik.
A körtét hulltában megrohanta
a darázs. A szilván hangya mászik,
mielőtt megrohadna.

Egészséges vagy alig sérült:
mindegy – ez az *Ő* titka –,
válogatás nélkül
a többi közé hajítja.

A hordókban újabb és újabb
réteg nehézkeedik
egymásra – a saját s a másik súlya
fogja mind elemészteni.

Mikor kicsordulnak a hordók,
szakít *egy*et a fáról –
boldog, kibe életében belekóstol,
boldog, ki nem hull le magától.

Az egész ter(e)m(t)és rárohad.
Csak néhány boldog, kiket Isten
– ez az Ő titka – gondosan kiválogat:
dereng a mennyei mirelítőben.

A lakomán poharában
tisztán ragyog a begyűjtött gyümölcs.
Sehol senki, csak Ő Hárman.
És Magán kívül üvölt:

BOLDOG, AKI TÖKRÉSZEG!
Lefekszik a földre ruhástul.
A halál, a pillanat tört része
választja el az érést a rothadástól.

Csillagokkal aranyozott tükre
mered Rá. Fortyogó hordók a fák alatt.
Iszik az egészségünkre,
és Képmásához vágja a poharat.

Végignéz örömittasan
a nap- és holdsütötte
kerten. Ez az a pillanat.
Tompá puffanással zuhan a földre.

2

az agy aszfaltján szétfőtt
varangy-nyár teped
a nyakon infarktus hurka duzzad – az egészségtől
majd kicsattannak a testek

a nap tüzeiben a jelenlét nyársáról lassan
veríték csurran a földre – az emberszalonna zsírja
eljött az idő rohan a strand
tolog tocsog sikoltozik a hullámfürdősrírbán

hatalmas lapátkezeivel
nőt férfit gyereket bedarál
gépházpoklába a vizet
fölkavaró motor, a halál

leszáll székéből a boldogságúszómester, az isten
elcsendesítette visongó fürdőzőit
a mozdulatlan sima vízben
határtalan felhőtlen boldogság tükröződik

havaktól roskadozó
kinnfelelt nyugágyak reccsenő erdejében egy elhagyott
pokróc tisztásán homokozó-
vödörnyi víz ragyog

3

örök sötétség foncsorozta napszemüvege mögött
rejtőzik és maga elé mered
a felhőkarcoló tetejére felszökött
életfa leveleit tépdesi – *ez szeret ez nem szeret*

egy az egyhez léptékű terepasztalán
végső helyükre kerülnek a dolgok
vizespoharat körömollót füvet fát absztrahál
sükszerű bábukát rángat véletlendrótton

emberszabású angyalok őrzik a legbelső szobát
kérdés nélkül kinyírja ki rányit
a pokolba maroktelefonál
tömegszerencsétlenséget rendez szülést irányít

végtelen kihalt folyosókon
lépteitől a szőnyeg mint sírhant észrevétlen süpped
sajátkezüleg az utolsó szót
belénkfojtja – *segítség!* – lélegzetünket

az irdatlan irodaház csillagneonján ISTEN
ÉS TÁRSA, A SZENTLÉLEK ÉS KRISZTUS, A FIA
el nem követett bűnökért sokadíziglen
különös kegyelemmel gyilkol a maffia

az alagsorba nem fér közelében bűzölög
a valódi emberbőrgarnitúra
tegyen csodát, *fölkívja* az Ördögöt:
a világot adja, ha egyszer Ő halni tudna

éteri helikoptersuhogást hall
leszáll a Szentlélek s a keresztfáról Fia
jelentik: a Sátán halott, a világnak vége – egymással
kell a Szent Háromságnak leszámolnia

4

És látám: magam vagyok.
És ez nem jó. A kietlen
őrületből az angyalok
kardallal úztek ki engem.

És lá(tá)m, mindenek: *lőnek*.
Gondoltam, *jó lesznek* ezeknek.
Szagommal orruknál fogva vezetem őket.
Nyomomban vannak, s nyomaik engem hozzám vezetnek.

Forrásomnál isznak, etetőmnél esznek,
tüzemnél üzekednek.
Üritenek, vakaróznak – egyetlen
állatot sem láttam rühesebbnek.

Hajtóm, a Sátán, s kutyái: Szeretet, Hit, Remény
kiűzik őket e tisztásra,
hogy halálra rémült tekintetét
mindenki saját szemével is lássa.

Csillagok, a menny visszfénye.
Fogaik közt még a születés szalmája, köröttük hó ropog.
Hallom, együtt is egyenként jönnek szegények,
lelkesek, boldogok.

Itt van a hím s a nőstény,
és itt vannak a kölykeik –
nem célzok, *tüzelek*, s ha elfogy a pillanattöltény
végre – nem fogom *velük* az időt tölteni.

A színem előtt föl-kunkorodó halál
szőnyegében majd maguktól hanyattesnek –
unalmamban csináltam a Semmit, ha már
itt ülök hosszú méla mennyei *magaslesben*,

s mint Fiam a keresztfáról, halálra
ítélő székeimből lógázom a lábam –
Ő, a Szentlélek meg Én, hárman
Egyek a vadásztársaságban.

Végignézzük, ahogy szerencsétlenek
még elvergődnek egy-egy sírhant-fedezékig,
s mint szükségüket, az életet
magukra hagyatva *végzik*.

A földben a föltámadás féрге:
 a lélek tartja testüket ébren –
 ha nincs is Isten, nincs nyugtuk itt sem, az Élet
 – lárvák, nyüvek – vadászterületében.

BEVEZETÉS MIHAIL BAHTYIN TANULMÁNYÁHOZ

Bahtyinnak ez a műve századunk húszas éveinek első felében született – valószínűleg Bahtyin vityebszki tartózkodása (1920–1924) alatt – és töredékben maradt. Hiányzik az első fejezet eleje, és A SZERZŐ PROBLÉMÁJA című rész után csak a következő fejezet címe maradt meg: A SZERZŐ ÉS A HŐS PROBLÉMÁJA AZ OROSZ IRODALOMBAN, itt a kézirat megszakad. Az eredetiben a fejezetcímek is hiányoznak, ezek az első kiadást sajtó alá rendező Sz. G. Bocsarovtól származnak. A kézirat a következő fejezetekből áll: AZ ELSŐ FEJEZET TÖREDÉKE; A SZERZŐ ÉS HŐS VISZONYÁNAK PROBLÉMÁJA; A HŐS TÉRBELI FORMÁJA; A HŐS IDŐBELI EGÉSZE (A BELSŐ EMBER – A LÉLEK PROBLÉMÁJA); A HŐS ÉRTELMI EGÉSZE; A SZERZŐ PROBLÉMÁJA.

A terjedelmes tanulmány által feldolgozott problémakör szorosan kapcsolódik Bahtyin két másik, szintén a húszas években született munkájához – A TARTALOM, AZ ANYAG ÉS A FORMA A VERBÁLIS MŰVÉSZETBEN című tanulmányhoz (1924, magyarul in: M. M. Bahtyin: A SZÓ AZ ÉLETBEN ÉS A KÖLTÉSZETBEN, Európa, 1985, fordította Könczöl Csaba), illetve a DOSZTOJEVSZKIJ POÉTIKÁJÁNAK PROBLÉMÁI című könyvhöz (1929, részletek magyarul in: M. M. Bahtyin: A SZÓ ESZTÉTIKÁJA, Gondolat, 1976, fordította Könczöl Csaba). A mű elvi alapállása, hogy a ver-

bális műalkotás esztétikája csakis az általános filozófiai esztétika elveire támaszkodva dolgozható ki sikeresen.

Bahtyin az ún. nyeveli iskola más tagjaival, pl. L. V. Pumjanszkijjal és M. I. Kagannal együtt 1919 és 1924 között igen aktívan foglalkozott általános filozófiai, illetve erkölcsfilozófiai kérdésekkel, főként a margburgi neokantiánus iskola és kivált Hermann Cohen szellemében. A nyeveli iskola tagjait hosszabb ideig foglalkoztatta az a kérdés, hogy milyen módszerekkel lehet feltárni az erkölcsi lét sajátosságait. Bahtyin e probléma felvázolásának szentelte A TETT FILOZÓFIÁJA című munkáját, amely A SZERZŐ ÉS A HŐS AZ ESZTÉTIKAI TEVÉKENYSÉGBEN kéziratával párhuzamosan született, szintén Vityebszkben.

A TETT FILOZÓFIÁJÁ-ban kifejti, hogy mivel a lét-esemény egységes és egyszeri világát „*elvileg sem az elméleti kategóriák, sem a történelmi megismerés kategóriái, sem pedig az esztétikai intuíció nem képes megragadni*”, ezért ennek leírása csak részlegesen lehetséges, csak e világ fenomenológiáját lehet megadni. Ez a leírás pedig nem elméleti terminusok segítségével történik, hanem a nyelv egész teljessége révén, de ebben az esetben „*sem lehetünk teljesen adekvátak, ez mindig csak mint feladottság*” szerepelhet a számunkra. „*Az egyszeri valóságos cselekedetet és annak elméletileg gon-*

dolkodó, esztétikailag szemlélődő és etikailag fellépő szerzőjét az esztétikai látásmód világának elemzésén keresztül írhatjuk le, amely a maga konkrétságában az összes kulturálisan elvont (és elszigetelt) világok közül a legközelebb áll a tett egységes és egyszeri világhoz.” „A tett valóságos világának magasabb architektónikus elvét – az én és a másik konkrét, architektónikus jelentés szembenállásának” fenomenológiáját írta meg Bahtyin a „szerző” és a „hős” fogalmának kidolgozása segítségével A SZERZŐ ÉS A HŐS AZ ESZTÉTIKAI TEVÉKENYSÉGBEN kéziratában.

Bahtyin a szerző és a hős közötti eltephetetlen viszonyt elsősorban mint az „esztétikai esemény” résztvevői közötti viszonyt elemzi, ahol az esztétikai aktusban való *eseményes* kölcsönviszonyuk és kölcsönhatásuk a döntő. Az *esemény* kategóriája – Bahtyin esztétikájának egyik központi fogalma – a bahtyini univerzális dialógusfogalom kontextusában bontakozik ki a maga eredeti teljességében: Bahtyin a dialógust az emberi érintkezés döntő eseményének tekintette, s ebben az értelemben a Dosztojevskij-könyvben úgy fogja fel a polifonikus regény végső egészét, mint egyenrangú tudatok kölcsönhatásának *eseményét*.

Az esztétikai esemény nem korlátozódik a műalkotás keretein belülre, Bahtyin jóval szélesebben fogja fel az esztétikai tevékenységet, és annak *értékhordozó* jellegére helyezi a hangsúlyt. A hős és világa képezi az esztétikai tevékenység „értékközpontját”, amelynek megvan a maga független és makacs realitása, s amelyet a szerzői alkotótevékenység nem a semmiből „teremt”, de amely nem is válhat pusztá tárgyá, anyaggá a szerző számára. Bahtyin bírálja a mindennapi értékek ilyenfajta külső bevitelét az anyagba, melynek során elvész a hős; a szerző hős nélküli tevékenysége, amely pusztán az anyagra irányul, tisztán technikai tevékenységgé válik. A „materiális esztétiká-

val”, a formalista művészetfelfogással folytatott polémia – amely kifejtett és jól megalapozott formában a fentebb említett 1924-es tanulmányban található – A SZERZŐ ÉS A HŐS AZ ESZTÉTIKAI TEVÉKENYSÉGBEN kéziratán is végigvonul.

És ha a formalista művészetfelfogás a hőst veszíti el, akkor a „beleérzés” koncepciója – amely igen befolyásos elképzelés volt a századforduló esztétikájában, és amely az esztétikai tevékenységet mint a „tárgyba”, a hős önkifejeződési folyamatba történő beleérzést fogta fel – a teljes jogú szerzőt veszíti el. Bahtyin a szerző és a hős viszonyát elemezvén, mindvégig szem előtt tartja, hogy az esztétikai tevékenység e két főszereplője a valóság különböző létsíkjain helyezkedik el, ezért érintkezésük, kölcsönviszonyuk, harcuk különböző minőségek szintetizálódását jelenti a művészi egészben.

Érdekes ugyanakkor felhívni a figyelmet arra, hogy a szerző és a hős viszonya Dosztojevskij polifonikus regényeiben Bahtyin elemzése szerint éppenséggel mintha ellene hatna az esztétikai tevékenység azon alapjellegzetességeinek, amelyekkel az itt közölt tanulmány foglalkozik. Bahtyin pontosan ebben látta Dosztojevskij regényeinek radikális újdonságát, nevezetesen abban, hogy a dosztojevskiji hős aktívan szembeszáll a szerzőtől véglegesen lezárni akaró aktivitásával, a szerző pedig mintegy lemond a szerzői „többlet” esztétikai privilégiumáról.

A jelen tanulmány Bahtyin esztétikájának számos alapfogalmát kellő alaposággal kidolgozza. Ilyen például a *kívüllevőség* fogalma, illetve a tudás és látásmód *többletének* ezzel összefüggő fogalma, a hős *látóköre* és a hős *környezete*. Ezek a fogalmak Bahtyin későbbi műveiben is gyakran felbukkannak. Ha itt az *én* és a *másik* kívüllevőségéről van szó a szerző és a hős érintkezésének „esztétikai eseményében”, akkor egy későbbi munkában

(AVÁLASZ A NOVIJ MIR SZERKESZTŐSÉGÉNEK KÉRDÉSÉRE) a jelenkori olvasó és kutató kívülvőségéről régen letűnt korok és kultúrák vonatkozásában. Hasonlóképpen, a jelen munkában vizsgált térbeli-testi szituáció magyarázatként szolgál a Dosztojevszkij-könyvben a szerző és hős kölcsönviszonyának lelki szituációjára, amikor Bahtyin arról beszél, hogy Dosztojevszkij a gondolat, eszme, élmény objektíválása során soha nem kerül a hős „háta mögé”, nem próbálja meg mintegy orvul, hátulról leleplezni a hős arculatát; illetve amikor azt fejtegeti, hogy a „halált belülről” nem lehet megvizsgálni, mint ahogy tarkónkat sem láthatjuk tükrök nélkül.

Az általánosabb problémákról ebben a korai munkában adott leírások a későbbiekben az elemzés fontos eszközévé váltak Bahtyin számára, amikor a nyelv, az irodalom és a kultúra legkülönfélébb jelenségeit vizsgálta.

Az alábbiakban a terjedelmes kézirat második fejezetét közöljük. Az első – töredékben maradt – fejezetben Bahtyin egy Puskin-vers elemzésén keresztül mutatja be a művészi forma lezárásának *esztétikai* sajátosságait, szemben az etikai, illetve megismerési szférában honos eljárásokkal. Elemzése tanulságait a következőképpen foglalja össze a fejezet végén:

„Az *esztétikai alkotótevékenység* azáltal győzi le a megismerési és etikai végtelenséget és feladottat, hogy a lét és az értelmi feladott minden mozzanatát az ember konkrét adottságára vonatkoztatja, mint élete eseményét, mint az ő sorsát. Az adott ember – az *esztétikai objektum architektónikájának konkrét értékközpontja*; körülötte bontakozik ki minden egyes tárgy egyszerűsége, teljes konkrét (az értelem szempont-

jából véletlen-sorszerű) sokfélesége, és valamennyi tárgy és mozzanat egy lezárt életese-mény időbeli, térbeli és értelmi egészévé egyesül. Mindaz, ami bekerül a művészi egészbe, értéket képvisel, de nem feladott és önmagában jelentéssel bíró értéket, hanem az adott ember számára, az ő sorsában valóban jelentéssel bíró értéket, amelyhez való viszonyában az ember valóban elfoglalt egy érzelmi-akarati, tárgyi pozíciót. Az ember – az esztétikai látásmód feltétele; ha ő az esztétikai látásmód tárgya – és az ember mindig és lényegileg erre törekszik –, akkor ő az adott mű hőse. A művészi egész minden konkrét értéke két értékkontextusban nyer értelmet: a hős – megismerő-etikai, mindennapi – kontextusában és a szerző – a megismerő-etikai és formai-esztétikai – lezáró kontextusában, miközben ez a két értékkontextus kölcsönösen áthatja egymást, de a szerző kontextusa igyekszik átfogni és lezárni a hős kontextusát.

Minden egyes tárgyi jelentésnek, minden kép struktúrájának és minden intonációs-ritmikai tónusnak a megválasztását ez a kettős, kölcsönhatásban lévő értékkontextus alapozza meg és itatja át. Az esztétikailag formateremtő reakció a reakcióra adott reakció, értékelésre adott értékelés.

A szerző és a hős az életben kapcsolatba kerül egymással, együtt lépnek be a tisztán mindennapi, megismerési-etikai viszonyokba, harcolnak egymással – még akkor is, ha egyetlen emberben találkoztak össze –, és életüknek ez az eseménye, ez a feszült-komoly viszony és harc alvad meg a művészi egészben a hős és a szerző architektónikusan stabil, de dinamikusan eleven formai-tartalmi viszonyában, ami a legnagyobb mértékben lényeges a műalkotás életének megértése szempontjából. E kölcsönviszony problémájának konkrét megfogalmazását végezzük el a következő fejezetben.”

Orosz István

Mihail Bahtyin

A SZERZŐ ÉS A HŐS VISZONYÁNAK PROBLÉMÁJA

Orosz István fordítása

A szerzőnek a hőshöz fűződő – architektonikusan szilárd és dinamikus eleven – viszonyát mind saját általános elvi alapja, mind pedig azon különböző individuális sajátosságai szempontjából értelmeznünk kell, amelyeket ez a viszony a különböző szerzők és különböző művek esetében magára ölt. Feladatunk csupán az, hogy megvizsgáljuk ezt az elvi alapot, majd röviden feltérképezzük individuációjának módozatait és típusait, végül pedig ellenőrizzük következtetéseink helyességét a szerző és a hős – Dosztojevszkij, Puskin és mások művészetében megjelenő – viszonyának elemzésével.

Már eleget beszéltünk arról, hogy a műalkotás minden mozzanata a szerző rá irányuló reakciójában adott számunkra, amely átfogja mind a tárgyat, mind pedig a hős erre irányuló reakcióját (a reakcióra adott reakció); ebben az értelemben a szerző intonálja hőse minden részletét, minden vonását, életének minden eseményét, minden cselekedetét, gondolatait, érzéseit, ahhoz hasonlóan, ahogyan az életben is értékelően reagálunk a körülöttünk lévő emberek minden megnyilvánulására; de ezek a reakciók az életben elszigetelt jellegűek, lényegében egyes megnyilvánulásokra, nem pedig az egész emberre, az ember egészére adott reakciók; de még ott is, ahol az egész emberre vonatkoztatunk ilyen befejezett meghatározást, és úgy határozzuk meg mint jó, rossz, rendes, önző stb. embert, ezek a meghatározások azt a mindennapi-gyakorlati pozíciót fejezik ki, amelyet az illetőhöz való viszonyunkban elfoglalunk, nem annyira meghatározzák, mint inkább valamilyenfajta előrejelzést nyújtanak arról, hogy mit várhatunk tőle és mit nem, vagy pedig, végül, egyszerűen csak az egésztől kialakított véletlenszerű benyomásokot vagy rossz empirikus általánosítást tartalmaznak; az életben nem az ember egésze érdekel bennünket, hanem csupán egyes tettei, amelyekhez történetesen közünk támad az életben, amelyekben valamilyen módon érdekelt vagyunk. Amint lejjebb látni fogjuk, a legkevésbé önmagában véve tudjuk és vagyunk képesek felfogni saját személyiségünk adott egészét. A műalkotás esetében viszont a szerzőnek a hős egyes megnyilvánulásaira irányuló reakciója a hős *egészére* adott egységes reakción alapul, és a hős minden egyes megnyilvánulása ezen egész jellemzése szempontjából, ennek mozzanataként nyeri el jelentőségét. Ez az ember-hős egészére adott reakció az a specifikusan esztétikai reakció, amely önmagába gyűjti az összes megismerési-etikai meghatározást és értékelést, hogy egységes és egyetlen, konkrét-szemléleti és ugyanakkor értelmi egészévé zárja le. Ez a hősre adott totális reakció elvi és produktív, teremtő jelleggel bír. Általában véve mindenfajta elvi viszony alkotó, produktív jellegű. Az, amit az életben, a megismerésben és a cselekedetekben meghatározott tárgynak nevezünk, önnön meghatározottságára, saját arculatára csupán a mi hozzá fűződő viszonyunkban tesz szert: a mi viszonyunk határozza meg a tárgyat és struktúráját, nem pedig fordítva; csak ott, ahol a viszony a mi részünkről esetleges,

mondhatni szeszélyes, amikor eltávolodunk a dolgokhoz és a világhoz fűződő saját elvi viszonyunktól, akkor áll szemben velünk a tárgy meghatározottsága mint valami idegen és független, és kezd felbomlani, és mi magunk is az esetlegesség uralma alá kerülünk, és kezdjük elveszíteni önmagunkat és elveszíteni a világ szilárd meghatározottságát.

De a szerző sem talál rá azonnal a hős nem esetleges, alkotói szempontból elvi látásmódjára, reakciója nem válik azon nyomban elvivé és produktívá, és az egységes értékelő viszonyból nem rögtön bomlik ki a hős egésze: sok grimaszt, esetleges álarcot, hamis gesztust, váratlan tettet produkál a hős, a szerzőnek azoktól az esetleges érzelmi-akarati reakcióitól, lelki szeszélyeitől függően, amelyek káoszán keresztül sikerül átküzdenie magát saját igazi értékorientációjához, mindaddig, amíg a hős arculata végül szilárd, szükségszerű egészé nem formálódik. Hány fátylat kell fellebbentennünk a legközelebbi, látszólag jól ismert ember arcáról is, fátylat, amelyeket esetleges reakcióink, viszonyulásaink és véletlenszerű mindennapi diszpozícióink raktak fel rá, hogy megláthassuk igazi és egész arculatát. A művész harca a hős meghatározott és szilárd arculatáért nem kis mértékben a művésznak önmagával folytatott küzdelme.

Ennek a folyamatnak a pszichológiai törvényszerűségeit nem vizsgálhatjuk közvetlenül, csak annyiban van vele dolgunk, amennyiben leülepedett a műalkotásban, vagyis ideális, értelmi történetével és ideális, értelmi törvényszerűségeivel; hogy melyek voltak időbeli okai, milyen pszichológiai folyamatok játszódtak le – erről általában véve csak találgatásaink lehetnek, de az esztétika ezzel nem foglalkozik.

Ezt az ideális történetet a szerző csak magában a műben beszéli el nekünk, nem szerzői vallomásban – még ha létezik is ilyen –, nem is a saját alkotófolyamatára vonatkozó kijelentéseiben; mindezekhez különösen óatosan kell viszonyulnunk a következő megfontolások miatt: a tárgy egészét létrehozó totális reakció aktívan megvalósul, de közben nem mint valami meghatározottat éljük át, meghatározottsága épenséggel az általa létrehozott produktumban, vagyis a megformált tárgyban van; a szerző a hős érzelmi-akarati pozíciójára reflektál, nem pedig a hőshöz képest elfoglalt saját pozíciójára; ez utóbbit a szerző létrehozza, az tárgyiasul, ám maga nem válik vizsgálódás és reflektáló élmény tárgyává; a szerző alkot, alkotását azonban csak az általa megformált tárgyban látja, vagyis csak az alkotás keletkező produktumát látja, nem pedig annak belső, pszichológiailag meghatározott folyamatát. És az összes aktív alkotói élmény ilyen: az alkotók tárgyakat és önmagukat élik át tárgyukban, nem magának az élménynek a folyamatát; átélik az alkotómunkát, de az élmény nem hallja és nem látja önmagát, csupán azt a létrehozandó terméket vagy tárgyat, amelyre irányul. Ezért a művésznak nincs mit mondania alkotótevékenysége folyamatáról – mindenestül benne van a létrehozott műben, és csak az marad számára hátra, hogy felhívja figyelmünket művére; és mi valóban csakis ott fogjuk őt keresni. (Az alkotás technikai mozzanatai, a mesterségbeli fogások nyilvánvalóan tudatosulnak, de ismét csak a tárgyban.) Amikor tehát a művész a létrehozott mű mellett és mintegy azt kiegészítendő beszélni kezd alkotásáról, akkor rendszerint tényleges alkotói viszonyát – amelyet lélekben nem élt át, hanem amely a műalkotásban valósult meg (nem ő élte át, hanem a hősnek adott életet) – a már létrehozott műalkotáshoz fűződő, új és receptívebb viszonytal cseréli fel. A szerző alkotó viszonyát csak saját hősét éli át, és a hős figurájába helyezi bele egész elvi alkotói viszonyát hozzá; amikor viszont szerzői vallomásában – mint például Gogol vagy Goncsarov – hőseiről kezd beszélni, akkor hozzájuk, a már létrehozott és meghatározott figurákhoz fűződő jelenlegi viszonyát fejezi

ki, azt a benyomást adja át, amelyet a hősök mint művészi alakok most gyakorolnak rá, és azt, hogy miként viszonyul hozzájuk mint eleven, meghatározott emberekhez társadalmi, morális stb. szempontból; a hősök függetlenné váltak tőle, és ő maga is, aktív teremtőjük, szintén függetlenedett saját magától – s mint ember, kritikus, pszichológus vagy moralista nyilatkozik meg. És ha figyelembe vesszük a szerző-ember hősökre vonatkozó megnyilatkozásait kiváltó összes esetleges faktort: a kritikát, jelenlegi világnézetét, amely erősen megváltozhatott, vágyait és igényeit (Gogol), gyakorlati elképzeléseit stb., tökéletesen nyilvánvalóvá válik, mennyire megbízhatatlan anyagot kell hogy szolgáltatassanak ezek a szerzői megnyilatkozások a hős létrehozásának folyamatáról. Ennek az anyagnak óriási életrajzi értéke van, és esztétikai értéket is kaphat, de csak azután, hogy megvilágosult a műalkotás [kiolvashatatlan] művészi értelme. A szerző-alkotó segítségünkre lehet abban is, hogy eligazodjunk a szerző-emberben, és ezek után majd alkotótevékenységére vonatkozó megnyilatkozásai is megvilágító és hézagpótló jelentőséget nyerhetnek. Nem csupán a létrehozott hősök szakadnak el az őket létrehozó folyamattól, és kezdenek önálló életet élni a világban, hanem ugyanez megtörténik valódi szerző-alkotójukkal is. Ebben a tekintetben is alá kell húznunk a szerző és hősrre adott totális reakciója alkotó-produktív jellegét: a szerző nem lelki élmény hordozója, és reakciója nem passzív érzelem és nem receptív befogadás, a szerző – az egyedüli aktív formáló energia, amely nem a pszichológiailag felfogott tudatban, hanem a megszilárdult, jelentésszerű kulturális produktumban adott, a szerző aktív reakciója pedig a hős mint egész aktív látásmódjának e reakció által megalapozott struktúrájában, ábrázolásának struktúrájában, megjelenésének ritmusában, intonációs struktúrájában és értelmi mozzanatainak megválasztásában adott.

A hőstípusok formai-tartalmi meghatározását csak akkor lehet szigorú rendbe foglalni, egyértelmű jelentéssel felruházni, és nem esetleges alapon, szisztematikusan osztályozni, ha megértjük a szerző hősrre adott reakciójának ezt az elvi, alkotó, totális jellegét, ha megértjük a hős látásmódjának elvét magát, amely a hőst összes mozzanatában mint meghatározott egészt szüli meg. E tekintetben mind ez idáig tökéletes káosz uralkodik a verbális műalkotás esztétikájában és kivált az irodalomtörténetben. Lépésről-lépésre különböző nézőpontok, különböző megközelítések, különböző értékelési elvek keveredésével találkozunk. Pozitív és negatív hősök (a szerző viszonya), önéletrajzi és objektív, idealizált és reális hősök, heroizálás, szatíra, humor, irónia; epikus, drámai és lírai hős, karakter, típus, szereplő, mesei hős, színpadi szerepek jól ismert klasszifikációja: szerető (lírai, drámai), rezonőr, komikus stb. – a hősnek mindezek a klasszifikációi és meghatározásai tökéletesen megalapozatlanok, nincsenek egymáshoz képest rendszerezve, hiszen nincs is egységes elv rendszerezésükhöz és megalapozásukhoz. Ezek a klasszifikációk aztán rendszerint még kritikátlanul keresztesződnek is egymással. A biografikus és szociológiai módszerek jelentik a legkomolyabb kísérletet a hős elvi megközelítésére, ám ezek sem rendelkeznek annak az alapvető alkotóelvnek a kellően elmélyült formai-esztétikai megértésével, amit a hős és a szerző viszonya jelent; hanem ezt passzív és az alkotó tudat számára transzgrediens pszichológiai és társadalmi viszonyokkal és faktorokkal cserélik fel: a szerzőt és a hőst nem a műalkotás művészi egésze, hanem a pszichológiai és társadalmi élet prózáilag értelmezett egységének mozzanataiként fogják fel.

Még a komoly és lelkiismeretes irodalomtörténeti munkákban is rendszeresen előfordul, hogy a műből életrajzi adatokat merítenek, és fordítva, az önéletrajzzal magyarázzák a szóban forgó művet, melynek során tökéletesen kielégítőnek tekintik a

tiszta faktikus igazolást, vagyis a hős és a szerző élettényeinek egyszerű egybeesését, kiemelnek elemeket, amelyek bizonyos értelem közvetítésére tartanak igényt, miközben tökéletesen eltekintenek a hős egészétől és a szerző egészétől; következésképpen ignorálják a leglényegesebb mozzanatot is – az eseményhez fűződő viszony formáját, az élet és a világ egészében történő átélésének formáját. Különösen képtelenek a hős és a szerző világnézetének ilyesfajta faktikus összevetései és egymásra utaló magyarázatai: egy különálló gondolat elvont-tartalmi oldalát mérik össze a hős idevágó gondolatával. Így például Gribojedov társadalmi-politikai megnyilatkozásait összevetik Csackij megfelelő megnyilatkozásaival, majd megállapítják társadalmi-politikai világnézetük azonosságát vagy hasonlóságát; Tolsztoj nézetei és Levin nézetei. Amint később látni fogjuk, szó sem lehet a szerző és a hős tulajdonképpeni teoretikus egyetértéséről, hiszen itt teljesen más típusú viszony működik; ezekben a fejtegetésekben mindenütt eltekintenek attól, hogy a hős egésze és a szerző egésze elvileg különböző sikokon helyezkedik el, semmibe veszik a gondolathoz, sőt a világnézet elméleti egészéhez fűződő viszony formáját magát. Lépten-nyomon vitába keverednek a hőssel mint szerzővel, mintha lehetne vitázni vagy egyetérteni a *léttel*, miközben semmibe veszik az *esztétikai cáfolatot*. Természetesen időnként előfordul, hogy a szerző saját eszméit közvetlenül a hős szájába adja, ezek elméleti vagy etikai (politikai, társadalmi) jelentősége miatt, hogy meggyőzzön igazukról és propagálja őket, de ez már nem esztétikailag termékeny elve a hőshöz fűződő viszony; de rendszerint ennek során a szerző akaratan és tudtán kívül végbemegy a gondolatok átdolgozása, hogy összhangba kerüljenek a hős egészével, nem világnézetének elméleti egységével, hanem személyiségének egészével, ahol a külső, a modor, a tökéletesen meghatározott mindennapi körülmények mellett a világnézet csak egy mozzanat, vagyis megalapozás és meggyőzés helyett az történik, amit az értelem lét általi inkarnációjának nevezünk. Ott viszont, ahol erre az átdolgozásra nem kerül sor, a mű egészében fel nem oldott prózaiság keletkezik, ám csak akkor lehetséges ennek a prózaiságnak a magyarázata, hogy megtaláljuk és számításba vegyük az elhajlásokat a szerző számára tisztán elméleti jelentőségben inkarnálódó és a hős egészével kapcsolatba hozott gondolatoktól, vagyis hogy megtaláljuk az átdolgozás irányát, ha előzőleg már megértettük a szerző hőshöz fűződő viszonyának esztétikailag alapvető alkotóelvét. Az általunk elmondottak persze egyáltalán nem kívánják tagadni, hogy lehetséges a hős és a szerző életrajzának, valamint világnézetének tudományosan termékeny összehasonlítása, termékeny mind az irodalomtörténet, mind pedig az esztétikai elemzés számára. Csupán azt a tökéletesen elvtelen és tisztán faktikus megközelítést tartjuk elvetendőnek, amely korunkban egyedül uralkodó, s amely a szerző-alkotó mint a műalkotás mozzanata, illetve a szerző-ember mint az etikai, társadalmi életesemény mozzanata összekeverésén, valamint annak a meg nem értésén alapul, hogy miben áll a szerző hőshöz fűződő viszonyának alkotóelve; a következmény az egyik oldalon a szerző etikai, életrajzi személyiségének meg nem értése és eltorzítása – legjobb esetben is pusztá tények visszaadása – és az egész műalkotás és a hős meg nem értése – a másikon. Hogy forrásként használhassunk fel valamit, ehhez meg kell értenünk annak alkotó struktúráját; és ha a művészi alkotást kívánjuk forrásként használni az életrajzhoz, akkor ehhez egyáltalán nem elegendők a történettudományban rendszeren használatos forráskritikai módszerek, mivel ezek éppenséggel nem számolnak a mű specifikus struktúrájával – ennek előzetes filozófiai feltételnek kell lennie [kiolvashatatlan]. Egyébként meg kell mondanunk, hogy a műalkotáshoz való viszony általunk megmutatott módszertani hiá-

nyosságában az irodalomtudomány jóval kevésbé szenved, mint a verbális műalkotás esztétikája, a történeti-genetikai ábrázolás itt különösen ártalmas.

Némileg más a helyzet az általános filozófiai esztétikában, itt a szerző és a hős viszonyának problémája elvi síkon vetődik fel, még ha nem is a maga tiszta formájában. (A hőstípusok általunk idézett klasszifikációjának vizsgálatához, illetve az életrajzi és szociológiai módszer értékeléséhez a későbbiekben még lesz alkalmunk visszatérni.) Az egyik, amire itt gondolunk, a beleérzés (Einfühlung) eszméje, azaz a szerző-megfigyelőnek általában a tárgyhoz, illetve a hőshöz fűződő esztétikai viszonyában működő formai-tartalmi elv (ennek legmélyebb megalapozását Lippsnél találjuk), illetve az esztétikai szeretet eszméje (a társadalmi szimpátia Guyau-nál,* illetve – teljesen más területen – az esztétikai szeretet Cohennél). Ez a két [kiolvashatatlan] elképzelés azonban túlságosan általános jellegű, nem eléggé differenciált, sem az egyes művészeti ágak, sem pedig az esztétikai látásmód speciális tárgyának, a hősnek a tekintetében (Cohennél differenciáltabb). De általános esztétikai síkon nem fogadhatjuk el teljesen egyik említett elvet sem, noha mindkettőben jó adag igazság rejlik. A későbbiekben mindkét nézőponttal részletesebben foglalkozunk majd, e helyütt azonban nincs terünk átfogó vizsgálatokra és értékelésükre.

Általánosságban meg kell állapítanunk, hogy a szóbeli műalkotás esztétikája sokat nyerne, ha inkább az általános filozófiai esztétikára támaszkodna, mintsem az irodalomtörténet kvázi-tudományos genetikai általánosításaira; sajnos el kell ismernünk, hogy az általános esztétika terén tapasztalható fontos fejlemények a legkisebb hatást sem gyakorolták a verbális műalkotás esztétikájára, valamiféle naiv félelem él itt a filozófiai elmélyüléstől; ezzel magyarázható tudományunk problémakezelésének rendkívül alacsony színvonala.

Most az a feladat áll előttünk, hogy megadjuk a szerző és a hős mint a műalkotás művészi egésze korrelatív mozzanatainak legáltalánosabb meghatározását, majd pedig megadjuk kölcsönviszonyuk egyelőre általános formuláját, ezek további differenciálására és elmélyítésére munkánk következő fejezeteiben kerül sor.

A szerző a hős egészének és a műalkotás egészének – mint lezárt egésznek – az aktív, feszültséggel teli, minden egyes mozzanata számára transzgreadiens egységének hordozója. Magából a hősből belülről, amennyiben beleéljük magunkat, ez az őt lezáró egész elvi okokból nem adható meg, ez nem éltetheti és nem vezérelheti élményeiben és cselekedeteiben, hanem mintegy adományként ereszkedik alá rá egy külső, aktív tudatból, a szerző alkotói tudatából. A szerző tudata a tudat tudata, vagyis a hőst és világát átfogó tudat, olyan tudat, amely a hős tudatát az ő számára elvileg transzgreadiens mozzanatok segítségével fogja át és zárja le, amelyek, lévén immanensek, hamissá tennék ezt a tudatot. A szerző nem csupán azt látja és tudja, amit a hősök külön-külön és együtt látnak és tudnak, hanem náluk többet is, valami olyat lát és tud, ami számukra elvileg megközelíthetetlen, és az egyes hősökre vonatkozó szerzői látásmódnak és tudásnak éppen ebben a mindig meghatározott és szilárd *többlétében* rejlik az egész lezárásának – a hősöké éppúgy, mint életük összes eseményéé, vagyis az egész műalkotásé – valamennyi mozzanata. A hős voltaképpen megismerő és etikai módon létezik, tette a nyitott etikai életesemény szférájában vagy a megismerés feladott világában keresi helyét; a szerző viszont a hőst és a hős megismerő-etikai orien-

* Guyau, Jean-Marie (1854–1888): francia esztéta, művészetszociológus. A hivatkozott mű: L'ART AU POINT DE VUE SOCIOLOGIQUE, 1889-ben és 1909-ben jelent meg oroszul.

tációját a lét elvileg lezárt világában igazgatja, amelynek értékét nemcsak az események eztán beteljesülő értelme adja, hanem saját meglévségének konkrét sokfélesége maga biztosítja. Önmagunkba lezárva és az események lezártágában nem lehet élni, nem lehet cselekedni; az élethez lezáratlanak, önmagunk számára nyitottnak kell lennünk – minden esetben, az élet minden lényeges mozzanatában –, értékszempontból még önmagunk előtt kell állnunk, nem eshetünk egybe már-meglévségünkkel.

A hős tudatát, világrézekelesét és vágyait – tárgyí érzelmi-akarati beállítódását – minden oldalról mintegy gyűrűként fogja át a szerzőnek a hősre és a hős világára vonatkozó, lezáró tudata; a hős önmagára vonatkozó megnyilatkozásait a szerzőnek a hősre vonatkozó megnyilatkozásai fogják körül és itatják át. A hős eseményben való mindennapi (megismerési-etikai) érdekeltségét a szerző művészi érdekeltsége öleli át. Ebben a tekintetben az esztétikai objektívítás más irányban halad, mint a megismerő és az etikai: ez utóbbi objektívítás – az adott személy és esemény elfogulatlan és tárgyilagós értékeles az általános vagy ilyenként felfogott, erre törekvő etikai és megismerési értékek szempontjából; az esztétikai objektívítás számára a hős egésze és a hozzá kapcsolódó események jelentik az értékközponot, amelynek valamennyi etikai és megismerésbeli érték alárendelt kell legyen; az esztétikai objektívítás átfogja és magába foglalja a megismerő-etikait. Világos, hogy megismerésbeli és etikai értékek már nem lehetnek lezáró mozzanatok. Ebben az értelemben ezek a lezáró mozzanatok transzgreadiensnek nem csupán a hős valóságos, de lehetséges, mintegy a jövőbe kipontozható tudata számára is: a szerző nem csupán abban az irányban tud és lát többet, amelyben a hős néz és lát, hanem más, magának a hősnek a számára elvileg megközelíthetetlen irányban is; és a szerzőnek pontosan ilyen pozíciót kell elfoglalnia a hőssel szemben.

Hogy az így felfogott szerzőt megtaláljuk az adott műben, ahhoz ki kell választanunk az összes – a hőst és életének eseményeit lezáró és a hős tudata számára elvileg transzgreadiens – mozzanatot, és meg kell határoznunk aktív, teremtő feszültséggel terhes, elvi egységüket; eme lezárt egység eleven hordozója pedig maga a szerző, aki szemben áll a hőssel, aki viszont az életeseemény nyitott és önmagából belülről nem lezárható egységének hordozója. Ezek az aktívan lezáró mozzanatok passzívvá teszik a hőst, ahhoz hasonlóan, ahogyan a rész passzív az őt átölelő és lezáró egészhez képest.

Ebből közvetlenül adódik a szerző hőshöz fűződő alapvető, esztétikailag termékeny viszonyának általános formulája – ezt a viszonyt az tartja feszültségben, hogy a szerző minden mozzanatban a hőson kívül áll, térbelileg, időbelileg, érték- és értelemi szempontból egyaránt, ami lehetővé teszi számára, hogy összefogja az *egész* hőst, aki önmagán belül szétszóródott és szétforgácsolódott a megismerés feladott világában és az etikai cselekvés nyitott eseményében; lehetővé teszi tehát, hogy összefogja a hőst és a hős életét, és *teljes egészében* kitöltse azokkal a mozzanatokkal, amelyek a hős számára saját magán belül nem hozzáférhetők, vagyis: a külső kép teljességével, a megjelenéssel, a mögötte húzódó háttérrel, a halál és az abszolút jövő eseményéhez való viszonyával stb., és hogy igazolja és lezárja a hőst előreirányuló életének értelme, eredményei, vívmányai és sikerei ellenére. Ez a viszony kiemeli a hőst az egységes, őt és a szerző-embert egyedül átfogó nyitott létesítményből, ahol a hős mint ember a szerzővel egy sorban állna – mint partner az életeseeményben, vagy fordítva – mint ellenség, vagy, végül, önmagában – mint ő maga, kiemeli a kéz kezét mos, az általános bűnösség és a körkörös felelősség világából, és új emberként, új létsíkon megszüli őt, ahol a hős maga a saját erejéből nem volna képes megszületni, olyan új testtel látja el, amely a

hős számára nem lényegi és nem létezik. [Kiolvashatatlan.] A szerző tehát kívül áll a hősen, önmagát gyönyörködve eltávolítja a hős életmezéjétől, az egész életmezőt megtisztítja a hős és a hős léte számára; a reális-megismerési és etikai szempontból kívülálló néző résztvevő módon megéri és lezárja a hős életeseményét.

Ez az itt kissé túl általános formában megfogalmazott viszony mélyen eleven és dinamikus, a kívülállás pozíciójáért meg kell küzdeni, és a harc gyakorta életre-halálra folyik, kivált ott, ahol önéletrajzi hősről van szó, de nem csak ott: néha nehéz kívül helyezkedni a közös életeseményben szereplő partnereken és ellenségeken; szegényesen beteljesítő és lezáró mozzanatok nemcsak akkor torzítják el a művészi látásmódot, ha a hősen belül helyezkedünk el, hanem akkor is, ha értékszemponatok tekintetében vele egy sorban vagy vele szemben állunk; ezekben az esetekben az élet értéke többet ér, mint hordozójaé. A hős életét a szerző teljesen más érték kategóriákban éli át, mint amelyekben saját életét, illetve a mellette lévő emberek – az egészséges, nyitott etikai létesemény valóságos résztvevőinek – életét; teljesen más érték kontextusban értelmezi azt.

Most ejtsünk néhány szót arról a három tipikus esetről, amikor a szerző eltér a hőshöz való egyenes viszonytól: erre akkor kerül sor, amikor a hős az életben egybeesik a szerzővel, vagyis amikor lényegileg önéletrajzi hősről van szó.

Az egyenes viszony értelmében a szerzőnek önmagán kívül kell állnia, nem azon a síkon kell tapasztalnia magát, amelyben a való életben tapasztaljuk magunkat; csak ilyen körülmények között teljesítheti be magát az élethez képest transzgrediens egészig önmagából, az életet lezáró értékek által; önmaga számára *mással* kell válnia, a másik szemével kell önmagára néznie; igaz, az életben is ezt tesszük lépten-nyomon, mások szemszögéből értékeljük magunkat, a másikon keresztül igyekszünk megérteni és számba venni a saját tudatunk számára transzgrediens mozzanatokot: így vesszük számba külső megjelenésünk értéktartalmát a másokra gyakorolt lehetséges benyomás szempontjából – mi magunk számára közvetlenül ez az érték nem létezik (a valódi vagy tiszta öntudat számára) –, számba vesszük a hátunk mögötti háttérrel, vagyis mindazt, ami körülvesz bennünket, amit közvetlenül nem látunk és nem tudunk, és aminek nincs számunkra közvetlen érték hordozó jelentősége, de ami látható, tudható és jelentőséggel bír mások számára, ami mintegy azt a háttérrel alkotja, amelyen a többiek értékelően felfognak bennünket, ahol fellépünk előttük; végül megelőlegezzük és számításba vesszük azt is, ami halálunk után történik majd, a maga egészében vett életünk – természetesen immár mások számára való – eredményét; egyszóval állandóan és feszültségekkel terhesen más emberek tudatának síkján fürkesszük, ragadjuk meg életünk tükörképét, egyes mozzanatait éppúgy, mint az egész életet, számításba vesszük azt a teljesen sajátos értékegyütthatót is, amelyen keresztül életünk adott a másik számára, s amely teljesen különbözik attól az értékegyütthatótól, amellyel mi magunk önmagunkban, önmagunk által megéljük életünket. De mindezek a másikon keresztül megismerhető és megelőlegezhető mozzanatok tökéletesen immanensekké válnak tudatunkban, mintegy átfordítjuk őket tudatunk nyelvére, nem öltenek benne testet, önálló alakot, nem szaggatják szét az előttünk álló esemény felé irányuló, önmagában meg nem nyugvó, önnön adott – az élet jelenlegi meglévőségével soha egybe nem eső – előttünklevőség egységét; és amikor ezek a tükörképek testet öltenek az életben, ami időnként megesisik, akkor halott végpontok lesznek, gáttá válnak, és néha olyannyira összesűrűsödnek, hogy életünk éjszakájából hasonmást teremtenek számunkra; de erről később. Ezek a másik tudatában bennünket lezárni képes mozza-

natok, saját tudatunkban megelőlegezve, elveszítik saját lezáró erejüket, tudatunkat csak önmaga irányában szélesítik ki; és még ha sikerülne is átfognunk tudatunk másban lezárt egészét, ezt az egészet akkor sem tudnánk elsajátítani és önmagunkat a valóságban lezárni önmagunk számára, tudatunk úgy venné számításba és lenne rajta úrrá, mint saját feladott és lényegileg még megvalósítandó egységének egy mozzanatát; az utolsó szó saját tudatunké lenne, nem pedig a másik tudatáé, a mi tudatunk pedig soha nem mondja ki önmagáról a lezáró, végső szót. Miután a másik szemével tekintettünk önmagunkra, az életben mindig újra visszatérünk önmagunkba, és a következő, mintegy összefoglaló esemény bennünk saját életünk kategóriáiban megy végbe. Amikor viszont a szerző-ember esztétikai önobjektívációjára kerül sor a hősben, akkor ennek az önmagába visszatérésnek nem szabad megtörténnie: a hős egészének a szerző-másik számára végső egésznek kell maradnia, a szerzőnek maradéktalanul el kell különülnie a hőstől – önmagától, önmagát tisztán a másik számára való értékekben kell meghatároznia, pontosabban, önmagában meg kell pillantania a másikat végső egészében; hiszen a lehetséges háttér immanens volta a tudat számára egyáltalán nem a hős tudatának esztétikai kapcsolata a háttérrel: a háttérnek ezt a tudatot a maga egészében kell árnyalnia, bármilyen mély és széles legyen is ez a tudat, akárha az egész világot érzékelné és immanenssé tenné is, az esztétikainak a tudat alá kell vonnia a számára transzgrediens hátteret, a szerzőnek a tudaton kívül kell megvetnie a lábát, hogy esztétikailag lezárt jelenség – hős legyen belőle. Ugyanígy az én saját, másokon keresztül visszatükröződő külsőm sem a hős közvetlenül művészi külseje.

Ha a szerző elveszíti ezt a hősen kívül álló értékszempontot, akkor három fő tipikus esete lehet hőshöz fűződő viszonyának, s ezek mindegyikén belül számtalan további variáció lehetséges. Most, anélkül, hogy túlságosan előreszaladnánk, csupán a legáltalánosabb jellemvonásokat vázoljuk föl.

Az első eset: a hős elnyeli a szerzőt. A hős érzelmi-akarati, tárgyi beállítódása, a világban elfoglalt megismerési-etikai pozíciója olyannyira tiszteletet parancsoló a szerző számára, hogy csakis a hős szemén keresztül képes látni a tárgyi világot, és csakis a hősen belülről képes átélni életének eseményeit; a szerző a hősen kívül képtelen meggyőző és szilárd értékszempontot találni. Természetesen ahhoz, hogy a művészi egész, legyen mégoly lezáratlan is, valamiképpen létrejöjjön, szükség van bizonyos lezáró mozzanatokra, következésképpen valahogyan kívül kell kerülni a hősen (rendszerint nemcsak egy hős van, de a most kimutatott viszonyok csak a főhősre érvényesek), ellenkező esetben vagy filozófiai traktátus jön létre, vagy számadó-önvallomás, vagy, végül, az adott megismerési-etikai feszültség tisztán mindennapi-gyakorlati, etikai cselekedetekben-tettekben talál kiutat magának. De ezek a hősen kívüli szempontok, amelyekre a szerző mégis támaszkodik, véletlenszerűek, nem elvi jellegűek és bizonytalanok; a kívülállás e képlékeny külső szempontjai rendszerint változnak a műalkotás folyamán, csak a hős fejlődésének egy adott, elkülönült mozzanatához való viszonyban játszanak szerepet, majd a hős ismét kiüti a szerzőt ideiglenesen elfoglalt pozíciójából, s a szerző kénytelen lesz egy újabbat kitapogatni; gyakran ezek a véletlenszerű külső támpontok más szereplőket teremtenek a szerző számára, akiknek segítségével, az önélettrajzi hős iránti érzelmi-akarati orientációjukba behelyezkedve próbál megszábadulni a hőstől, azaz önmagától. A lezáró mozzanatok ezért szétforgácsoltak, nem meggyőzők. Néha, amikor a harc már a legelejétől reménytelen, a szerző megelőlegez a hősen kívüli esetleges támpontokkal, amelyek tisztán technikai jellegűek, az elbeszélés, a mű kompozíciójának szűken formai mozzanatait; ekkor a mű csináltta, nem pedig

teremtetté válik, a stílus mint a lezárás meggyőző és erőteljes fogásainak összessége esetleges modorra korcsosul. Hangsúlyozzuk, hogy itt nem a szerző és a hős elméleti egyetértéséről vagy nézeteltéréseiről van szó: ahhoz, hogy feltétlen támpontot találjunk a hősön kívül, egyáltalán nem szükséges és nem elegendő kidolgozni nézetei megalapozott elméleti cáfolatát; a feszülten érdekelt és meggyőződéses egyet nem értés éppúgy nem esztétikai nézőpont, mint ahogy nem az a hőssel való elkötelezett szolidaritás sem; nem, olyan külső pozíciót kell találni a hőshöz való viszonyban, amely esetén a hős egész világnézete, a maga teljes mélységében, igazságában vagy hamiságában, jóságában és gonoszságában egyaránt pusztán a hős létezésbeli, intuitív-szemléleti konkrét egészenek mozzanatává válna, át kell helyezni magát az értékközpontot a kényszerítő feladottságokból a hős létezésének esztétikailag szép adottságába, nem hallgatni rá és nem egyetérteni vele, hanem az egész hőst jelenvaló teljességében látni és gyönyörködni benne; eközben a hős beállítódásának megismerési-etikai jelentősége és ennek helyeslése vagy tagadása nem megy veszendőbe, megőrzi a maga jelentését, de az egész hős mozzanatává válik; a gyönyörködés értelmezett és feszültséggel teli; az egyetértés és tagadás a szerző hőshöz való viszonyát meghatározó értékpozíció jelentéses mozzanatai, de nem merítik ki azt. Esetünkben ezt az egyedüli pozíciót, amelyből a hős és világa látható mint ami őt kívülről átfogja, korlátozza és árnyalja, nem tudjuk elérni a hősön kívül a szerzői látásmód kellően meggyőző és szilárd teljességében, minek következtében a művészi egész emez esetének egyebek között a következő lesz a sajátossága: a háttér, a hős háta mögötti világ kidolgozatlanul marad, a szerző-szemlélő ezt nem látja világosan, hanem csupán feltételesen, bizonytalanul, magából a hősből van megadva, éppúgy, ahogy számunkra életünk háttere adott. Néha a háttér teljesen hiányzik: a hősön és öntudatán kívül nincs semmiféle szilárd realitás, a hős nem egynemű az őt árnyaló háttérrel (körülményekkel, léttel, természettel stb.), nem kapcsolódik össze vele művészileg szükségszerű egészé, úgy mozog rajta, mint egy eleven ember holt és megmerevedett színfalak előtt; hiányzik a hős külső kifejezettsége (külső, hang, modor stb.), nem fonódik össze szervesen belső megismerési-etikai pozíciójával, az előbbi úgy borítja be, mint valami nem egyedüli és lényegtelen álarc, avagy egyáltalán nem is jelenik meg világosan, a hős nem fordítja felénk arcát, csupán belülről éljük át; az egész emberek párbeszédei – amelyekben arculatuk, ruházatuk, mimikájuk, az adott szintér határán kívül eső körülmények mind szükségszerű, művészileg jelentéses mozzanatok –, érdekektől vezérelt vitává fajulnak, ahol az értékszempontra a vizsgált problémákban rejlik; végül a lezáró mozzanatok nem egységesek, nincs a szerzőnek egységes arculata, szétforgácsolódott vagy csupán esetleges maszk áll előttünk. Ehhez a típushoz tartozik Dosztojevszkij csaknem valamennyi főbb hőse, Tolsztoj néhány hőse (Pierre, Levin), Kierkegaard, Stendhal stb. hősei, akik mint saját végpontjuk felé részben szintén e felé a típus felé hajlanak. (A téma kifejtetlensége.)

Második eset: a szerző bekebelezi a hőst, belé viszi az őt lezáró mozzanatokot, a szerző viszonya a hőshöz részben a hős önmagához való viszonyává válik. A hős kezdi maga meghatározni önmagát, a szerzői reflexió a hős lelkébe helyeződik át, a hős szájából hangzik el.

Ez a hőstípus két irányban fejlődhet: először, a hős nem önéletrajzi, és a belé helyezett szerzői reflexió valóban lezárja a hőst; ha a fentebb elemzett első esetet a forma szenvedte meg, itt a hős mindennapi eseményekre irányuló érzelmi-akarati beállítódásának realiztikus meggyőző ereje szenved csorbát. Ilyen a pszudoklasszikus hős,

aki saját mindennapi beállítódásában saját erejéből kiállja a szerzótől kapott tisztán művészileg lezáró egység próbáját, minden megnyilvánulásában, tettében, mimikájában, érzésében, szavában hű marad önnön esztétikai elvéhez. Az olyan pszeudoklasszikusoknál, mint Szumarokov, Knyazsnyin, Ozerov, a hősök gyakran egészen naiv módon önmaguk mondják ki azt az őket morálisan-etikailag lezáró eszmét, amelyet a szerző szempontjából megtestesítenek. Másodsor, a hős önéletrajzi; miután elsajátította a szerző lezáró reflexét, az őt totálisan megformáló reakciót, a hős ennek mozzanatává teszi az öntapasztalást, és felülkerekedik rajta; az ilyen hős lezárhatatlan, belsőleg túlnő minden totális meghatározáson mint valami önmaga számára nem adekvát dolgon, korlátozásként éli át a lezárt egészt, és valami kifejezhetetlen belső titkot szegez vele szembe. „Azt gondolják, hogy itt vagyok a magam egészében – mintha így szólna ez a hős –, hogy teljes egészében látnak? Pedig ami a legfontosabb bennem, nem látható, nem hallható, nem tudható.” Az ilyen hős végtelen a szerző szempontjából, azaz újra meg újra megszületik, egyre újabb és újabb lezáró formákat igényel, amelyeket aztán ő maga rombol szét öntudatával. Ilyen a romantika hőse: a romantikus fél kiadni magát saját hőse által, és ezért meghagy benne valamiféle belső kibúvót, amelyen keresztül kicsúszhat, és saját lezártága fölé emelkedhet.

Végül, a harmadik eset: a hős önmaga szerzője, saját életét esztétikailag értelmezi, mintegy szerepet játszik; az ilyen hős, a romantika végtelen hősével, illetve Dosztojevszkij megváltásra váró hősével szemben önérvényű és magabiztosan lezárt.

A szerző hőshöz való viszonyát, amelyet az eddigiekben a legáltalánosabb vonásokban jellemeztünk, tovább bonyolítják és variálják az egész hősnek azok a megismerési-esztétikai meghatározásai, amelyek, amint azt fentebb láttuk, elválaszthatatlanul összefonódtak a hős tisztán művészi megformálásával. Így a hős érzelmi-akarati tárgyi beállítódása képviselhet megismerési, etikai vagy vallási szempontból autoritást a szerző számára – heroizálás; de ez a beállítódás úgy is lelepleződhet, mint ami jogosulatlanul tart számot jelentőségre – szatíra, ironia stb. Minden egyes lezáró mozzanat, amely a hős öntudata számára transzgrediens, felhasználható a felsorolt összes (szatirikus, heroizáló, humoros stb.) irányban. Így tehát lehetséges a külsőn keresztül történő szatirizálás, a megismerő-etikai jelentőségteljesség korlátozása, nevetségessé tétele külső, igencsak gyarló kifejezési formáin keresztül, de lehetséges a külső heroizálása is (a testalkat monumentalizálása); a hős számára láthatatlan és ismeretlen háttér, a hős háta mögött lezajló események komikussá tehetik életét és megismerési-etikai igényeit: a kisember a világ széles háttere előtt, csekély tudás és bizonyosság ebben a tudásban a végtelen és felmérhetetlen nem tudás háttérében, egy ember meggyőződése önnön központi szerepében és jelentőségében más emberek ugyanilyen meggyőződése mellé állítva – itt mindenütt az esztétikailag használt háttér válik a leleplezés mozzanatává. De a háttér nem csupán leleplező, hanem gazdagító is lehet, az előtte fellépő hősök heroizálására is szolgálhat. Később látni fogjuk, hogy a szatirizálás és ironizálás feltételezi, hogy a hős átélhesse mindazon mozzanatokot, amelyek ezeket hatékonyá teszik, vagyis transzgredienciafokuk alacsonyabb. Legközelebbi feladatunk most az, hogy bebizonyítsuk a magát a hőst esztétikailag lezáró valamennyi mozzanat értéktranszgredienciáját, szervesen jellegét az öntudatban, hogy nem tartoznak az önmagában vett életvilághoz, vagyis a hős világához a szerzőével szemben – hogy a hős önmagukban nem éli meg őket mint esztétikai értékeket – és, végül, hogy megállapítsuk összefüggéseiket a külső formai mozzanatokkal: az ábrázolt képpel és ritmussal.

Az esztétikai esemény egyetlen, egyedüli és egységes résztvevővel nem történhet meg; az abszolút tudatot – amelyhez képest nincs semmi transzgreadiens, amelyen kívül nem található semmi, és amelyet semmi sem korlátoz – nem lehet esztétizálni, ezzel a tudattal csak érintkezni lehet, de lezárt egészként nem lehet szemlélni. Az esztétikai esemény csak két résztvevővel valósulhat meg, két egymással nem egybeeső tudatot feltételez. Amikor a hős és a szerző egybeesik, vagy az általános értékek színe előtt vállalva vagy egymással szemben mint ellenségek lépnek fel, ott véget ér az esztétikai esemény, és kezdődik az etikai (pamflet, kiáltvány, vádbeszéd, magasztaló és hálaadó szó, szitkozódás, számadó-önvallomás stb.); ahol egyáltalán nincs hős, még potenciálisan sem – ott kezdődik a megismerési esemény (traktátus, cikk, előadás); ott pedig, ahol a másik tudat isten mindent átölelő tudata, kezdődik a vallási esemény (ima, kultusz, rituálé).

Nagy Sz. Péter

„ÓVAKODJATOK AZ IRODALMÁROKTÓL!”

Németh Andor szürrealista pillanata

Kevesen tudják, hogy Németh Andor nemcsak jeles kritikus és publicista, regényíró és irodalomszervező, József Attila, Karinthy, Déry Tibor értő és tisztelt társa, barátja volt, de kitűnő költő is. A *Nyugat* klasszikus nemzedékénél néhány évvel fiatalabban, Ady tisztelőjeként és követőjeként még az első világháború előtt, tizenkilenc-húsz éves egyetemistaként jelentős szimbolista-szecessziós verseket írt ő is. „*Hajnallábú nimfákról*” dalolt „*újrahaldas őszi eszten*”, őt is elérte a századelő szenvelgő szecessziója, s akár csak az induló Ady, elmondhatta volna ő is: „*Mit megvet lelkem, valóm arra vágyik, mint megbűvölt vas: vonzódik a kéjhez.*” S ki tudja, talán ő is egy lett volna a nagy nyugatos lírikusok közül, ha ígéretes költői indulását nem törli meg a háború, az ötéves internálás, majd az emigráció. Tény azonban, hogy Németh Andor költészetének szimbolista-szecessziós vonulata hamar megszakad, s a bécsi emigráció már az avantgárd és ezen belül legerőteljesebben a szürrealizmus vonzásában telik el. Talán a mozgalmas, szenvedésekkel és írói tapasztalatokkal teli ifjúság is oka annak, hogy a minden új iránt szenvedélyesen fogékony fiatal költő a magyar szürrealizmus egyik legelső propagátora és művelője lett.

„*Óvakodjatok az irodalmároktól!*” – figyelmeztet Németh Andor. „*El szeretnék hitetni a tömegekkel, hogy az összérzés szinopszisában őrjöngenek, hogy autohipnózis láttatja meg velük a dolgok túlsó, láthatatlan oldalát, ne higgyetek nekik! Minden sorukat átvizsgálta az értelem, és csak azt engedi útnak, amit a logika eleve jóváhagy.*”¹ A figyelmeztetés még 1926-ban sem késő. Igaz, az avantgárd a dadaizmus csődje után lassan lehanyatlak, s már csak a szürrealista kalandban lobbant egy utolsó. Ám a szürrealista kalandból, úgy tűnik, a magyar modernnek kimaradnak. Kassáktól – bár számozott verseiben és a MÁGLYÁK ÉNEKELNEK-ben megpróbálkozik vele –, szikár, racionális, objektív, mérnöki természetűtől, materialista vonzódásaitól a szürrealizmus líraibb, szubjektivebb, dalszerűbb

attitűdje idegen maradt. S jórészt a *Nyugattól* is, mely – az avantgárdtól majdnem érintetlenül – ekkor már egyre inkább az újnépesség és az újklasszicizmus vizein evez.

Nem véletlen hát, hogy az új irányzatról magyarul csak néhányan beszélnek, ők is többnyire külföldön, személyes benyomások és olvasmányélmények alapján. Az „új költészetről” csak a Párizsban és a Bécsben élő Illyés és Déry ad ekkor híradást, beszámolót. De talán először az ekkor szintén „bécselő” Németh Andor, aki már az első szürrealista kiáltvány előtt, 1923-ban „szuprarealitás”-ról beszél tétován – Apollinaire kapcsán. Ez az első tudósítás, amely a bécsi *Diogenes*ben jelent meg,² nélkülöz még minden azonosulást. A minden új iránt fogékony fiatal irodalmár tárgyilagosan elemzi az akkor már néhány éve halott francia író utolsó verseit. Leírása pontos, magyar nyelven mindmáig a szürrealista vers legérzékenyebb, legfinomabb meghatározása. Ekkor még Párizsban is csak a szürrealista mozgalom elején vagyunk, ezért hát nem téved Németh Andor, mikor az új verset még csak Apollinaire-hez köti, az ő leleményének tartja: „Az új formát egy lengyel zsidó, írói nevén Guillaume Apollinaire teremtette meg. Apollinaire, hogy rövidek legyünk, a klasszikus, megkomponált vers helyébe szabadon lebegő, muzikális asszociációkat ír. A legjobban úgy fejezhetném ki a lényegét: olyan, mint egy álmokkép. Megvan benne az álmok különös, nyugtalanító szuprarealitása, sehol, csak az álomban van a külvilágnak, a maga valóságán túl, fenyegető, nyugtalanító és rejtélyes ereje. A képek, a reális tárgyak pillanatonként változnak az álomban; és mindig jelentenek valamit, de anélkül, hogy ezt a jelentésüket szavakba tudnám szorítani.” Érdekes, hogy Németh Andor, aki személyesen ismerte Apollinaire-t – bár abban, hogy lengyel zsidó, tévedett –, már a kezdetektől, a szürrealizmus nagy ideológusaival szinte egy időben ismeri fel azt az ösztönös affinitást és vonzódást, mely az új verset az álomhoz köti, s amit a neves elemzők is csak később, Freud tanait jobban megismerve tudatosítanak és hirdetnek. Németh Andor a vajúdás pillanatában tudósít, egyenlőségelet téve Apollinaire kísérlete és a még meg sem született szürrealizmus közé. Mi azonban már láthatjuk a különbséget is; ahogy Réz Pál írja:³ „ő nem olyan teoretikus eltökéltségű vagy doktriner, mint amilyen a szürrealisták egy része lesz: csupán felmutat egy lehetőséget, melyet azok olykor nagyon is komolyan vesznek, elméletileg túlhalítanak és ideológiailag a freudizmussal megalapozva a modern líra jóformán egyetlen módszerévé kiáltanak ki”.

Németh Andor a világirodalomban az elsők közt ismer fel egy új irányzatot, melynek akkor még neve, elmélete sincs. Apollinaire ugyan már 1918-ban *szürrealista dráma*-nak nevezi TEIRESZIASZ EMLŐI című darabját, és Németh Andor is – bár csak egyszer – *szuprarealitás*ról beszél már. Gondoljuk csak meg, a szürrealista csoport Németh Andor Apollinaire-t bemutató cikke után egy évvel később alakul meg, első kiáltványuk csak 1924-ben lát napvilágot, és a második is csak 1929-ben. Németh Andor azonban már 1923-ban – velük egy időben – tudatosítja, érzékeli és leírja az új irányzatot, és nemcsak Apollinaire-ről szólva. 1923-ban Simon Jolán szavalóestjéről tudósítva – szinte Bretonnak súgva, vele együtt gondolkodva – írja: „Elfelejtett idők versei elevenednek fel, a legrégebb versekre emlékeztetnek a legjobban a legújabb versek. Orfikus költeményekhez hasonlítanak, a primitív népek varázslómesterének szertartásszavaihoz, furcsa néger faragványokhoz... A szavakban van az értelmén túl is valami: nem szimbólum, hanem idézőerő, mágia.”⁴

Érdekes, hogy Németh Andort az új irányzat kapcsán inkább a szó újszerű használata, funkciója érdekelte, semmint a képe. A szó kiüresedése, konzervatív hazugsága, racionalizált gátoltsága izgatta, s legalábbis elméletileg kevésbé a képek ritmusa, irracionális áramlása és tartalma. 1925-ben írja, már Kassák lapjában, a *Mában*: „Az új vers a nyelv megkövült gondolat kavicsait a maga vízióira használja fel, úgy, hogy nem törődik

vele, mit szolgáltak eddig, s mire alacsonyította le őket a társadalom. Minden szó, amit valaha ember kiejtett, egy-egy ősmánifesztáció, amiben minden későbbinek a lehetősége benne foglaltatik.”⁵ A tanulmány címe: AZ ELDOLOGIASODÁS ÉS AZ ÚJ MŰVÉSZET, s már címében is figyelemre méltó. Egyrészt itt használja először s később mindvégig (Illyéshez, Déryhez hasonlóan) az ekkor még jórészt ismeretlen „szürrealista vers” terminus helyett az „új vers” kifejezést. Másrészt az „eldologiasodás” marxista műszava és az egész dolgozat alapvetése is azt mutatja, hogy a szürrealizmus elméletét Németh Andor – a franciákhoz hasonlóan – többek közt a marxista társadalomfilozófiából vezeti le.

Nem itt a helye Németh világnézetéről szólni, az azonban kétségtelen, hogy ekkoriban érdeklődik a marxizmus iránt: társadalomfilozófiai, esztétikai írásai ezt egyértelműen bizonyítják. Németh Andor világnézete azonban rendkívül összetett, nyitott, kísérletező, már-már frivolan kalandos természetű. Marxizmusát nemcsak a freudizmus színezte, mint – az ő hatására is – legjobb barátjáté, József Attiláét, de erősen vonzódott a misztikus, irracionális tanok iránt is. Bizonyára ez a vonzódás is segíthette a szürrealizmus lényegének úttörő felismeréséhez és szürrealista szövegeinek megírásához. A szürrealizmus azonban Németh Andor szerint sem csupán a kritikai marxizmusból, a művészet, a művész és a szó lakájszerepének, társadalmi meghatározottságának tagadásából – mint ahogy cikkében írja –, az „eldologiasodás” elleni lázadásból fakadt. A marxista társadalom és művészetkritika csak az egyik motívum. Németh Andor 1926-ban a *Dokumentumban* – ahol ekkorra már szürrealista szövegei is megjelennek – megírja a magyar szürrealizmus egyik legjelentősebb manifesztumát KOMMENTÁR címen,⁶ majd 1927-ben a *Korunkban* az ÚJ VILÁGÉRZÉS ÉS ÚJ KÖLTÉSZET című tanulmányát.⁷

Németh Andor KOMMENTÁR-ja lényegében az egész európai líra totális tagadása; mint írja: „*A poézis mint fenomén, mint aktív-mágikus cselekvés letűnt a modern világból.*” Akár a többi szürrealistánál, Németh Andornál is békésen megfér egymás mellett a marxizmus racionális társadalomkritikája és Bergson meg a misztikusok irracionálisizmusa. Ha a művészetről és különösen a líráról van szó, akkor az ész Németh Andor számára is ellenség, hiszen „*a történés mint olyan értelmetlen*”. A költő azonban mégis a racionális társadalmi igények szolgálatába áll, a művészet misztikus, irracionális természetét megtagadva: „*kötelezi magát, hogy irracionális cselekvéskényszerét a lehető legtéljesebben racionalizálni fogja, azaz minden igyekezetével azon lesz, hogy kinyilvánításai közérthetőek, sőt közhasznosságúak vagy legalábbis szépek, nemesek, az emberiség közös érdekeit szolgálók legyenek...*” Mindez persze marxista társadalomfilozófia és esztétika; ezt követően Németh Andor költészetkritikája pontosan, máig hitelesen írja le a polgári kor egyik lírai attitűdjét, a racionalitás illúzióját: „*Ennek az illuzionista költészetnek két fő szabálya: az értelmesség és képszerűség. Tudjuk, hogy a világ nem értelmes, és még kevésbé képszerű: de a mindennapi élet ebben a fikcióban játszódik le (kép: áttekinthető, gyakorlatilag organizált valóságdarab), s a művész alárendeli magát jobb tudása ellenére ennek a fikciónak.*” A szürrealisták szerint a művészek megtagadták, meghamisítják a valóságot, mert már nem teremtik, mint a gyermekek és primitívek, hanem csak másolják. Németh Andor, azonosulva ezzel a racionalizmusellenes miméziskritikával, pontosan meghatározza líránk természetét is: „*A modern európai költemény két típusa: egyrészt a gondolatlíra, másrészt a szemléleti líra, a szimbolisták varázspalackja, melyben tájat s lelket ráznak össze finom és delikát itallá. Ebben a hermafrodita művészetben a tájék és a lélek egymás kölcsönfogalma, vagyis a tájék olyan, mint a lélek, és a lélek olyan, mint a tájék. De persze csak olyan, mert minden csak olyan. A hasonlat diadalmaskodott a lét felett.*”

A kulcsszó a XX. század elejére annyira gyanússá vált relativizált „valóság”, amit az új költészetnek nem tükröznie, másolnia vagy kifejeznie – hanem teremtenie, alakítania kell. A KOMMENTÁR túlnyomó része, mint a legtöbb avantgárd manifesztumé, a múlt művészetkritikája, a pozitivista, racionalista „valóság” ismeretelméleti lerombolása. Az új művészet definíciója és gyakorlata negatív állítás, a valósághoz és szóhoz való művészi gyakorlat teljesen új programja: *„A valóság – utolszor ismétljük – viszonylatok sodródó tömege. Aki kivonja belőlük magát, az halott. A gondolat számára áthatolhatatlan: megérteni, fogalmilag definiálni, morális ideák alá subsummálni nem lehet. Kezdeni akarunk vele. Tapintanunk, tolnunk, mozgatnunk kell. Az ellenállásból érezzük, hogy van.”* A szürrealizmus – legalábbis elméletben – leginkább abban különbözik az összes megelőző művészi irányzattól, hogy figyelmét nem a kifejezésre, nem a valóságot másoló képre, hanem az önmagában is valóságos szóra fordítja: *„A költő anyaga a szó. A szó az ő anyaga: nem az eszköze, nem közlendők továbbítására használja fel, hanem saját magát fejezi ki rajta keresztül.”* A tanulmány utolsó mondata kihívás és kudarc: *„Az új vers fő érdeme, hogy önmagához hasonlít, azaz éppolyan titokzatos, önmagáért való, szétszedhetetlen egység, reális és irreális alakulat, mint minden, amit valóságnak nevezünk.”* A szürrealis szöveget értelmezni önellentmondás, hiszen lényege, léte éppen az, hogy nem értelmes, nem racionalizálható, nem az értelmünkre hat. Ezért hát a szürrealista versről beszélni, azt fogalmilag bemutatni szinte lehetetlen, mintha levest villával akarnánk enni. Ám talán van egy módszer, eljárás, amellyel a szürrealista szöveg megközelíthető, feltárható, és ez, megítélésem szerint, a pszichoanalízis álomfejtő, analitikus technikája. Hiszen a szürrealisták automatikus írásmódja – bár nem az – legközelebb az álommunkához áll. A valóság realitását tagadni, relativizálni és mégis beszélni róla – ezt talán leginkább az álmok segítségével lehet. A szürrealizmus nem a realitáson túli, inkább a realitáson inneni valóság, ezért fordultak oly tisztelettel és kíváncsisággal az álom, az álom szerkezete, mechanizmusa, természete felé (és nem valamiféle fáradt menekülésvágyból, mint a romantikusok). A szürrealisták affinitása a szubjektivitás tere és közege, az álom iránt – egy új szomjúság, remény és kíváncsiság reneszánsza. Az objektív szemlélet csődöt mondott, forduljunk ismét befelé, merjünk szubjektívek lenni, merjünk ismét álmodni, a fény belülről jön: *„Az új világerzés alapja egészséges agnoszticizmus”* – mondja Németh Andor az ÚJ VILÁGERZÉS ÉS ÚJ KÖLTÉSZET című esszéjében. Nem a ráció, ellenkezőleg, az irracionalitás, az álom a valóság és az élet megismerésének kulcsa: *„az álom és az élet összefolyik, egymást tükrözi vissza”*. Freud és a szürrealisták álom iránti érdeklődésében az a közös, hogy ők fordulnak először – most már nem önfeladásból, hanem ellenkezőleg, vizsgálódó érdeklődéssel – a szubjektum terrénuma, a „felfedezettlen földrészt”, az álom felé. *„Nem illatszelenca az álom, hanem iskola: tanuljuk meg és alkalmazzuk az életre törvényeit, figyeljük, hogy porladnak el akadályai a mániákusan haladó előtt: mint hajlik össze benne a látszólag össze nem tartozó, mint szólítja nevén egymást az ismeretlen, hogy ismerünk az idegenben magunkra, hallgassuk titkos szüpercegését, szívjuk fel összesűrített s egymásra préselt időrendszerét”* – tanítja Németh Andor is. S ahogy ő az álmot értelmezi és leírja, ugyanúgy kell nekünk is az ő szürrealista pillanatának szövegeit értelmezni és leírni.

Mert Németh Andor nemcsak a szürrealizmus egyik legjelentősebb magyar interpretelője, hirdetője és agitátora volt, de a legeredetibb magyar szürrealista szövegek megálmodója is. Nemcsak a minden új iránti fogékonysága és kalandvágya vitte a szürrealizmusához, de alkati adottságai is. Valószínűleg álmodozónak és költőnek született, ám az ötéves internálás az Atlanti-óceán szigetein, a várfoogság eseménytelensége

aztán egész életére a belső világ, az álmok és az álmodozás Cythere szigetére sodorták. A valóságérzék teljes hiányában élt. Nemcsak nászéjszakájáról feledkezett meg, de gyakran pillanatnyi lakóhelyéről, sőt táplálkozásáról is: igazi ködlovag volt. Ebből az alkati adottságból – s nemcsak elméleti elkötelezettségéből – fakad, hogy Németh Andor a szürrealista szöveg egy sajátos lírai, vallomásos változatát teremtette meg, az avantgárd gyakori személytelenségével szemben a lírai költemény új változatát. Ahogy Derék Pál írja: „*Németh Andor, József Attila és Déry Tibor a misztikus, mágikus, metafizikus elemek alkalmazásával hozták vissza (bizonyos fokig) az érzelmet és a személyességet az avantgárd költeménybe.*”⁸ Nem véletlen, hogy Németh Andor szinte elsőként, már Apollinaire kései költeményeiben felfigyel az új irányzat első jeleire, hiszen – mint ahogy az övé is – Apollinaire bentakozó szürrealizmusa szintén személyes, érzelmi töltetű – ellentétben követői költészetével.

Németh Andor verseinek személyes, líraibb, szubjektívebb jellegét mindvégig megtartva a magyar nyelvű szürrealista szöveg minden változatát megvalósította. A magyar szürrealista szövegek tipologizálása mindmáig nem történt meg. Bori Imre is csupán a szürrealista képvilág elemzését kísérelte meg – Kassák művészete kapcsán.⁹ Én is úgy látom, hogy a szürrealista vers alapeleme – a költők saját manifesztumai ellenére – nem a szó, hanem az oly sokszor megtagadott kép, akárcsak az álmokban. Vannak egyszerűbb szövegek, melyek csak egyetlen képet, „képi állítást”, „képnyilatkozatot” írnak le, és vannak mások, amelyek a képek kavalkádját adják. Az első típusra jó példa Németh Andor: *KÉK A BORÍTÉKON* című verse,¹⁰ mely maga a szürrealista vers modellje:

„*Kék a borítékon a bélyeg a postás szoknyája kék
Cseresznyét hozott a tarsolyában és széles eperlevelek között egy pufók gyereket
Ime felemelem pillámat és megmozdulnak nehéz kőtagjaim
Arcom szám szemem és ami a szemem mögött van
Kék dunnák között evezek a tenger ablakai alatt
Nem múlt el tőlem a szó tört vet de a tinta kék és ártatlan*”

Mint említettem, megítélésem szerint az álmokhoz oly sokban programosan is hasonló szürrealista vers leginkább a pszichoanalízis álomfejtő technikájával közelíthető meg. Ahogy az analízis során a beteg monológjában következnek egymás után az álomképek és az azokhoz kapcsolódó magyarázatok, reflexiók, úgy követik egymást a képek és a reflexiók ebben az egyszerű szerkezetű, rövid, így viszonylag könnyen elemezhető szürrealista versben is. A vers két álomképet ír le, az egyik egy kék szoknyájú postást, aki cseresznyét és gyermeket hoz, a másik álommozaikban a költő kék dunnák között evez a tenger ablakai alatt. A képeket követő, elválasztó állítások az álmodó reflexióit, reagálását írják le. A postás érkezésére a költő életre kel, majd ismét íráshoz kezd. Az álomképeket, asszociációkat a kék bélyeg látványa indítja meg. A vers ritmikus szerkezetét, hullámzását a képek és reflexiók szabályos váltakozása adja. E megnyugtató ritmus, valamint a szövegben felvillanó fogalmak: szoknya, cseresznye, tarsoly, eperlevél, pufók gyerek, arc, száj, szem és a négyszer megismételt kék szín a nyugalom, a remény képzetét, hangulatát keltik.

Persze ha akarjuk – a szürrealisták intenciói ellenében –, a vers „üzenete” tanáros racionalitással is megközelíthető: a depressziós költő álomában szoknyás postás alakjában, kék dunnák közt evezve feltűnik a remény (a boldogság *kék* madara), hogy ismét írni fog, derűs, békés verseket.

Sokkal bonyolultabb, több képet görgető álomfolyam a szürrealista vers másik típusa: AZ IBOLYASZÍNŰ CSILLÁR (1927):¹¹

*„Az ibolyaszínű csillár mindenekfelett
És bársonybélésű kocsik gördültek elő, a rendőr lova a középben ficánkolt egy-két
ujjnyira a föld felett
A ló füle fekete lakk sárga szügye fényezett fából van vadonatúj
S a szája fekete rózsát habzik
A szél tenyérszíni pázsitot sodor fel, a fűvek együgyű gügyögése gondolkodóba ejt
Tündérek kötekednek velem név szerint törökböske bubboris és izi
Álom vagyok én és az árnyékon vadszederbokor
Tele pókhálóval és fekete gyümölcscsel
Arcom fekete hold kezeim alvó pillangók
A nevem árnyék fényem keményzöld levelek közt lobog”*

Ez a vers is két képből építkezik, azonban köztük sem logikai, sem hangulati összefüggés nincs. Talán közelebb jutunk a vershez, ha az analitikushoz hasonlóan nem törődünk a képek sorrendjével. A második kép egyértelmű vallomás, metafora. Az „Álom vagyok én” elvont állítás, ez álomban a lírai én vadszederbokornak látja magát, feketének, fekete gyümölcscsel és arccal. Az előző verssel szemben ez keserű hangulatot, képzetet involvál.

A vers első sora a maga meghökkentő különállásával a népdalküszöb szerepét tölti be, és arra hívja fel a figyelmet, hogy a magyar szürrealista vers – különösen Németh Andoré, de még inkább József Attiláé – milyen erőteljesen kapcsolódik a magyar népdal szürrealizmusához.

Kétségtelenül az egyik legjelentősebb magyar szürrealista szöveg a FEKETE CSILLÁG (1927),¹² mely azonban terjedelme miatt itt nem idézhető. Felépítése, technikája az előzőkéhez hasonló, és arra hívja fel figyelmünket, hogy a szürrealista szöveg csak dialektikusan, az analízis és a szintézis együttes alkalmazásával közelíthető meg. Ahogy az analitikus egyszerre hallgatja, értelmezi és értelmezteti a beteggel együtt az álomképeket és a hozzájuk fűzött reflexiókat, azok érzelmi minőségét és erejét éppúgy figyelembe véve, mint az álomképeket, ugyanúgy a vers elemzőjének is egyszerre kell a verset elemeiben és egységében is látnia. A szürrealista vers elemi egysége, mint mondtuk, nem a szó, hanem a kép, pontosabban – Bori Imre meghatározásával – a „képi állítás” és a „képnylatkozat”. E képek nem képzetek, mint a szimbolistáknál, sokkal inkább ötletek, melyeknek feszültsége, esztétikai ereje inkább a meghökkentésből, semmint az értelmi vagy érzelmi logikából fakad. Az automatikus írásmódnak megfelelően a szürrealista költők nem vagy csak nagyon esetlegesen használnak írásjeleket. A tagmondatokat, mondatokat nem választják el egymástól, ezzel a gáttalan hömpölygés, spontán, logikátlan képzuhatag képzetét keltve. Ha azonban közelebb akarunk jutni a vershez, e zuhatag elemeit el kell választanunk egymástól. Ahhoz, hogy be tudjuk fogadni a vers szavait, fogalmait, először a tagmondatokat, mondatokat kell elválasztanunk egymástól, a grammatikai szerkezeteket, képeket és állításokat kell rekonstruálnunk, hogy így szétszedve a szöveget előbb legalább elemeiben racionalizálhassuk. Csak miután elvégeztük ezt az analízist – és amennyire lehet, első lépésben „megfejtettük” a szöveget –, következhet a szintézis, akkor hagyhatjuk magunkra áradni a tagolatlan szöveg egészét, hogy ne a grammatikai, logikai elemek, hanem a képek, ötletek retorikája, patetikus vagy elégikus lejtése ragadhasson magával.

A FEKETE CSILLAG – így, elemeire bontva – egy jégszínű tehén (talán egy asszony és a vele való ambivalens viszony) vízióját adja. Deréky Pál, miután alaposan utánajár a szöveg chagalli és egyéb mitikus utalásainak, így értelmezi a verset: „*A mondottak alapján mindössze az valószínűsíthető, hogy egyfajta férfi-nő birkózásról »szól« a FEKETE CSILLAG. Nem kizárt, hogy ezt a birkózást az »emberiség« körében folyó nagy birkózás képeire montírozta rá. Ha ez igaz, akkor az emberiség körében folyó harc lényege valamilyen nagy, ám soha nem teljesülő ígéret, s ebben a nagy képben jelenik meg kisebb motívumként a párkapcsolatban folyó hasonló típusú mérkőzés. Németh Andor misztikus volt, utalásai nyomán végig lehet járni itt a világvállalásokat a samanizmusig. A sok utalás és leírás – a vers teste – mégsem más, mint tiszta költészet. Elindulunk Chagalltól és az egyiptomi Józseftől, és elsodor a duruzsoló mese, az egyhangú kántálás, a bájolás. Nem halandzsza, mert szorosan a tárgy nál marad, és szerkezetileg megáll.*” Deréky Pál részletező, finom elemzése bizonyára hiteles, hogy azonban az „*egyhangú kántálás, bájolás*” egyes elemeinek előzetes grammatikai, logikai szétválasztására, az elemzésre is mennyire szükség van, azt jól bizonyítja Deréky egy félreértése is: „*Nagy valószínűséggel önmagára vonatkoztatásról lehet itt szó – írja –, azt a tehenet, aki a FEKETE CSILLAG hőse, Németh Andor »számolta« meg, ő az eladott, az idegenbe szakadt József. A költemény vége felé olvasható »birkóztam mint Jákob a bika szarvaival« szintén ilyen. Jákob tudvalevőleg az angyallal, ill. Istennel viaskodott, s a lény végezetül megáldja, mert állhatatosnak bizonyult. Itt bikáról nincsen szó.*” Az eredeti szövegben, mint általában a szürrealista versekben, nincs kitéve a vessző: „*Én mondom ezt aki birkóztam mint Jákob a bika szarvaival Mérkőztem a minotaurusszal Bécs falai alatt*”. Az eredetileg tagolatlan szöveg tehát így is tagolható: „*Én mondom ezt, aki birkóztam, mint Jákob, a bika szarvaival Mérkőztem, a minotaurusszal Bécs falai alatt*”. Vélhetőleg tehát nem arról van itt szó, hogy Jákob a bika szarvaival mérkőzött volna, csupán arról, hogy a költő Bécsben ugyanúgy harcolt a sorssal, mint Jákob az angyallal vagy Thészeusz a Minótaurosszal.

A fentiekben hangsúlyozottan szürrealista szövegről beszéltünk, és csak ritkán versről. Egyrészt azért, mert a szürrealista műveknél e két műfaj nehezen választható el egymástól, de azért is, mert Németh Andor – bár ezt kevesebben tudják – szürrealista drámát, sőt prózát is írt. A polgárpukkasztó dráma – blóddli – címe: AZ INGATAG HALOTT, és a Kassákkal felerészben szerkesztett 2X2-ben jelent meg megdöbbenően korán, 1922-ben. A mű Németh Andor meghatározása szerint: „*Alacsony játék három felvonásban*”, és a szerzői utasítás szerint: „*A szereplők már a darab menetében magukon viselik a feloszlás jeleit.*” A melodramatikus bohózat szürreálisan szétfolyó, laza logikájú cselekménye régi dicsőségünk színhelyén, Erdélyben játszódik, „*napjainkban*”. Kár, hogy a mulatságos színdarabot máig nem fedezte fel egyetlen alternatív társulat sem.

Németh Andor egyetlen szürrealista prózai verse – az 1927-ben a *Dokumentumban* megjelent EURYDICE ÚTJA AZ ALVILÁG FELÉ¹³ valóban remekmű. Bori Imre így ír róla:¹⁴ „*A magyar szürrealizmus egyik mintadarabját alkotta meg EURYDICE ÚTJA AZ ALVILÁG FELÉ című prózaversében. Kulcsalkotás ez az Eurydicéről szóló: a költőről beszél, akinek mitológiai alakját nagyon találóan és pontosan az Eurydice-képzetben találta meg, hogy a szürrealista költő »útját« rajzolhassa az élet alvilági tájain.*”

Nem tudom, igaza van-e Bori Imrének. Egyrészt úgy vélem, Németh Andor nem fordította meg az eredeti mítosz jelentését. E szürrealista álomban a költő változatlanul Orpheuszként figyel, követi Eurüdikét, aki „*még mindig imbolyog, rátűz a reflektor és szemek jelzik az útját*”, de ő csak meg „*szívtelenül és megnyújtózza mint egy tigris a kulissza aranypálcáit elött*”, és a „*szelelőlyuk sodorta ki mint a pillét vagy tisztára a föld nyelte el*”, majd „*Eurydice lépte kopog a halántékom mögött*”. A szürreális álomkép, vízió nem Eurüdikéről

szól, sokkal inkább a költőről, aki nem követheti, aki hétköznapjainak kulisszái közé van zárva. A látomás ennek a bezártság, tehetetlenség érzésnek, jellegzetes szorongásos álomnak a manifesztációja. A szöveg ötször ismétli: „*el akarok menni köntösöm kiszakadt*”, „*merre van a kijárat ki akarok menni*”, „*mért nem engedtek ki*”, „*mért nem engedtek*”, „*engedjétek, köntösöm kiszakadt*”. Miközben „*a menyasszonyt ellopták*”, a költő barátaival iszik, valamilyen színházban van, iratok közt fuldoklik. Borival szemben én úgy vélem, hogy ez a prózavers a szürrealis szövegnek egy jellegzetes – Németh Andor és József Attila által kidolgozott – változata, korántsem olyan kötetlen, illogikus és ellenőrizhetetlen, mint Bretonék automatikus írásai. Nemcsak az egész szöveget átható egységes érzelem, a vallomások jelleg, a sok önéletrajzi utalás strukturálja és formálja, de egybefogja a megismétlődő motívumok ritmusa, a képeket összetartó cselekmény egysége is.

Németh Andor szürrealista pillanata ezzel a jelentős művel le is zárult. Néhány agitativ, programos tanulmány, néhány vers, prózai mű, Cocteau- és Tzara-fordítás – mindegyik a magyar szürrealizmus jelentős alkotása, Németh Andor szerteágazó, sokszínű pályájának értékes darabjai. Jól mutatják a művész egész életművén végigvonuló két jellegzetességet, egyrészt a hangsúlyosan irodalmias érdeklődést, a literátorlét zárt világát, másrészt e literátorlét, e szűk mozgástér érzelmi telítettségét, amely a szürrealizmus érzelmundorát a személyesség, a szubjektum hagyományosabb színeivel festi át.

Németh Andor – akárcsak József Attila, Déry vagy Illyés – hamar túllépett ezen az új irányzaton is, felhasználva annak eredményeit, levonva tapasztalatait. 1932-ben egy *Nyugat*-konferencián már mint a múlt egy tanulságos epizódjáról, lezárt fejezetéről szól a valaha felszabadító, régi kalandról, pontosan jellemezve, értékelve azt:¹⁵ „*Ma már tudom, hogy a közlési szándéknak ez a teljes kiküszöbölése, a retorikának és a pátosznak következetes hiánya nem adhat teljes verset, teljes esztétikai kielégülést, de a frissen felfedezett líralehetőség felszabadítólag hatott ránk: új művészi technikát kaptunk, amely a mozaikok mohamedán tartózkodásával ad számot egy tökéletesen objektívizálódott lírai állapotról.*”

Jegyzetek

1. KOMMENTÁR. *Dokumentum*, 1926/1. A SZÉLÉN BEHAJTVA. Magvető, 1973. 174. o.
2. APOLLINAIRE VERSEI. *Diogenes*, 1923/2. A SZÉLÉN BEHAJTVA. 167. o.
3. Réz Pál: APOLLINAIRE VILÁGA. Európa, 1974.
4. „ÉRTHETETLEN” VERSEK. *Dokumentum*, 1923/2. A SZÉLÉN BEHAJTVA. 170. o.
5. AZ ELDOLGASODÁS ÉS AZ ÚJ MŰVÉSZET. *Ma*, 1925/3–4.
6. Lásd I. jegyzet.
7. ÚJ VILÁGÉRZÉS ÉS ÚJ KÖLTÉSZET. *Korunk*, 1927/126.
8. Derék Pál: A VASBETONTORONY KÖLTŐI. 1992.
9. Bori Imre: ADALÉK A MAGYAR SZÜRREALISTA LÍRA KÉPVILÁGÁNAK TANULMÁNYOZÁSÁHOZ. Újvidék, 1984.
10. KÉK A BORÍTÉKON. *Dokumentum*, 1927/2. A SZÉLÉN BEHAJTVA. 63. o.
11. AZ IBOLYASZÍNŰ CSILLÁR. *Dokumentum*, 1927/2. A SZÉLÉN BEHAJTVA. 56. o.
12. FEKETE CSILLAG. *Dokumentum*, 1927/2. A SZÉLÉN BEHAJTVA. 54. o.
13. EURYDICE ÚTJA AZ ALVILÁG FELÉ. *Dokumentum*, 1927. március. A SZÉLÉN BEHAJTVA. 59. o.
14. Bori Imre: A SZÜRREALIZMUS IDEJE. Bp., 1970.
15. ÚJ IRÁNYOK A VILÁGIRODALOMBAN. *Nyugat*, 1932/524.

ZSÖTEM ÉS TABU

Ginsberg verséről

Freud, persze, egy szóbukfencsel megidézve. Csak, hogy jelezzük: az ösztönök és a vérszomjas indulatok dzsungelében bolyongunk.

Ginsberg a KÖNYÖRGÖM URAM (PLEASE MASTER) című versét 1968-ban írta, kötetben, az AMERIKA BUKÁSA (THE FALL OF AMERICA) címűben, 1972-ben, ÖSSZEGYŰJTÖTT VERSEI-nek kötetében 1980-ban jelent meg. Megjelent továbbá különböző antológiákban és a TÁRCSÁZZ EGY VERSET elnevezésű hangzó versantológia sorozatban hanglemezen is; ez utóbbin olyan költők társaságában, mint Robert Lowell és Sylvia Plath – egyik sem a szabadszájúságával sokkoló, „üvöltözős” költő.

Én a verssel először a hetvenes évek második felében kezembe került kötetben találkoztam, a Neal Cassady (az ÜVÖLTÉS-ben még csak a monogramjával mint „N. C., e költemény titkos hőse” tűnik föl) emlékére írott elégiák sorában, és átfutottam rajta. Mintegy tíz évvel később, 1986-ban azonban, miután Ginsberggel a budapesti Vörösmarty téren folytatott társalgásunk során „átizzadt mezként kicseréltük ÖSSZEGYŰJTÖTT VERSEI-nket” (in: VENDÉGELŐADÓK I; O. O.: A KOZMIKUS GAVALLÉR; Orpheusz könyvek, Budapest, 1990), majd hazaérve belelapoztam a könyvbe, és egyebek közt újraolvastam ezt a verset is, valami fölrobbant bennem, mint annak idején, amikor először olvastam végig az ÜVÖLTÉS-t. Azóta többször is megkísértett a gondolat, hogy magyarra fordítsam, de a szándék valóra váltásához mindig hiányzott valami; hogy mást ne mondjak, hosszú éveken át a sajtósza-
badság.

Most, hogy ránk köszöntött, nekiálunk disznólkodni?

Nem a józan eszem ment el az imént, amikor a magam egy verssorához túlzott bőkezűséggel mértem a könyvészeti adatokat. Ezzel az önironikus gesztussal is csak azt kívántam hangsúlyozni, amit e bevezető minden eddigi s további mondatával, hogy az irodalmi szövegek kezelésének, tárgyalásának, megítélésének, befogadásának megvannak a maguk kemény, szakmai szabályai. Verset végső soron csak a költői megvalósítás szintje szerint minősíthetünk, s nem aszerint, hogy hányan és mennyire találják tárgyát botrányosnak, még akkor sem, ha, mint esetünkben, a vers tárgyának sokkoló szokatlansága a minőség mérlegelésébe is belejátszik. Nem a költő fülsértő szóhasználatát óhajtjuk rigófüttyé hazudni, a költészetnek igénylünk annyi méltányosságot, amennyi megilleti.

A KÖNYÖRGÖM URAM botrányos, nagy vers. Hír valamiről, amiről eddig nem volt hír. Hír, mely úgy lehetett hírré, hogy kifúrta a hírhozó oldalát. Hír arról, ami közülünk, emberek közül egyvalakivel valahol valamikor megtörtént. Hír, nem mondunk túl nagyot, az emberiségről.

Ginsberg verse – tudtommal ilyen szókimondó részletességgel a világköltészetben először – két férfi szeretkezését írja le, illetve épp hogy nem ezt teszi, ennél sokkal nagyobb dolgot visz végbe, amikor a pusztá leírás pornófilmbe illő közelképeit a költészet eszközeivel, a köznapian durvát az eksztatikusan áhítatossal elegyítve, az előbeszéd áradását litánia módjára, makacs *ostinató*kkal tagolva (és ezzel persze Walt Whitman versformálását, s ha az

övét, akkor szükségképpen Whitman egyik legfőbb ihlető forrását, a BIBLIÁ-ét is földéizve) szerelmi jelenetét emeli. Ha van fülünk a vershez, függetlenül attól, hogy mi magunk tennék-e azt, amit a jelenet szereplői tesznek (én például nem; a vers tárgyát illetően a kanti szépségmeghatározás értelmében tökéletesen érdektelen vagyok), az egyezményesen kimondhatatlannak ítélt szavak kimondásában rekordot döntő szövegből ki kell hallanunk a gyönyörében megistenülő ember himnuszát.

Egy nagyon is tudatos költő művét. Eksztázis ide, tabutörés oda, Ginsberg első látásra minden tekintetben szabadosnak tetsző szövege annak rendje és módja szerint meg van szerkesztve. Amikor már épp belefáradnánk a sorkezdetek egyhangúságába és a mindent-a-nevén-nevezünk szókimondásába, a költemény korántsem titkos hőse egy pillanatra hangnemet vált, feltűnő, tőle szokatlan tartózkodással pénisznek mondja azt, amit korábban nem annak mondott, hanem rezzenéstelen arccal fasznak nevezett, az egész szövegen végigvonuló és a néhány kivételtől eltekintve mindig a sor elején álló szópár felét pedig a sor végére veti, elakadó lélegzettel „rossz helyen vesz levegőt,” azaz lélegzétvételnymi időre megtöri a monotóniát, komponál. Tudatosságról tanúskodik a szöveg két alapszavának megválasztása is; a *please* és a *master* szó jelentésárnyalatai úgy irizálnak, mintha a szavak maguk is átvinnék a mind féktelenebbül remegő test izgalmi állapotát. (A *master* többek között jelent mestert is, de jelenti a rabszolga urát és parancsolóját,

a gazdáját is; a magyar *uram* szó jelentése egy árnyalatnyival közelebb van az éghez, a Gazdához, ahogy Babits nevezi a Mennye Urát a JÓNÁS IMÁJÁ-ban, ezért van ráakasztva a magyar változatra különöncnek, földi nehezéknek a beszélt nyelv hibásan használt szóalakja, a könyörgöm.) Mindent egybevéve tehát Ginsberg szövegét bármennyire vérlázítótnak találjuk is, semmiképp sem tekinthetjük mocskos szavak rendezetlen halmazának.

Az itt a kérdés, hogy hol húzódik a művészi szabadság határa.

Az egyik korban itt, a másikban ott.

Ajánlok módszerül némi bölcsességet és belátást.

Hoffman bíró mondta még a daliás ötvenes években Burroughs könyvéről, a MEZTELEN EBÉD-ről, a könyv ellen benyújtott bírósági kereset elutasítását indokolva: „*Legfőbb indítéka és célja kortársi társadalmunk megdöbbenése lévén abból a megfontolásból, hogy minél jobban megvilágítsa hiányosságait és gyengeségeit, maga a könyv nem tartalmaz alantas gondolatokat.*”

Ginsberg sokakat megdöbbenítő dolgokról beszél sokakat megdöbbenítő módon, hogy fölfogjuk: az ő szerelme is szerelem, mint bármely más szerelmesé.

– Rohadt buzik! – mondja erre korunk hőse, a fundamentalista.

Én mégis hadd legyek derülátó. Sötét évszázadokban hóhér kezére adták a boncoláson ért orvost, ma mégis betekintheünk akár dobogó szívünk belsejébe is.

Hadd higgyem, hogy hosszú távon a jobbik énünké a jövő.

Orbán Ottó

Allen Ginsberg

KÖNYÖRGÖM URAM

Könyörgöm uram megérinthetem-e orcád
 könyörgöm uram letérdelhetek-e lábad elé
 könyörgöm uram megoldozhatom-e kék farmerodat
 könyörgöm uram a te aranyszőrű hasadra szemet vethetek-e
 könyörgöm uram lehúzhatom-e nagy óvatosan az alsónadrágodat
 könyörgöm uram lemezteleníthetem-e szemem előtt a te combjaidat
 könyörgöm uram a ruháimat a széked alá hajithatom-e
 könyörgöm uram illethetem-e csókkal a bokádat és a lelkedet
 könyörgöm uram érinthetem-e ajkammal kemény izmos és szőrtelen combodat
 könyörgöm uram a fületem a gyomrodhoz szorítva vajon hallgathatlak-e
 könyörgöm uram a karomat a te fehér segged köré vajon fonhatom-e
 könyörgöm uram nyalhatom-e feszes feneked göndör szőke szőrrel selymes hasadékát
 könyörgöm uram érinthetem-e nyelvemmel rózsás segglukadat
 könyörgöm uram engeded-e hogy a golyóid felé közelítsem arcomat
 könyörgöm uram, könyörgöm nézz a szemembe
 könyörgöm uram parancsolj a padlóra engem
 könyörgöm uram mondd hogy nyaljam körbe vaskos dárdád nyelét
 könyörgöm uram illesd kemény kézzel kopasz és bozontos koponyámat
 könyörgöm uram szorítsd szájamat faszod szívére
 könyörgöm uram szorítsd arcomat a hasadhoz, húzz engem hüvelyked karójába
 míg kemény duzzadásod be nem tölt engem és torkom mélyéig nem hatol
 míg ki nem ürítem és el nem nyelem ízletes húsmeleg faszod az eres hordót Könyörgöm
 Uram taszíts el vállamnál fogva magadtól és nézz a szemembe és tedd hogy az asztal
 fölé hajoljak
 könyörgöm uram ragadj meg combomnál fogva és emeld föl seggem derekad maga-
 sába
 könyörgöm uram kemény kezed illesse nyakamat tenyered súlyosuljon hátamon
 könyörgöm uram taszíts föl engem, lábam a széken, míg seggem luka meg nem érzi
 nyársad zihálását és hüvelyked erős döféseit
 könyörgöm uram tedd hogy azt mondhassam Most Basszál Meg Engem uram
 Könyörgöm
 Uram kend meg a golyóimat és a szőrös száját édes vazelin kenetével
 könyörgöm uram csapjál dárdád nyelére egy marék fehér krémet
 könyörgöm uram érintsd farkad hegyét énem ráncos barlanglukához
 könyörgöm uram meritkezz meg bennem óvatosan, könyököd a mellkasomra zárul
 kezed a hasamon lassan száll alá, ujjaid érintik péniszemet
 könyörgöm uram most pedig lökd belém először épp csak egy kicsit aztán egy
 kicsivel beljebb meg még egy kicsivel beljebb
 könyörgöm uram mélyeszd belém hátulról horgonyodat
 és könyörgöm uram tedd hogy remegő farom fölfalhassa a fasz kemény törzsét
 míg seggem két partja combodat verdesi, hátam fölpúposodik,

míg magam nem meredezem a világba és belém irányzott kardod föl-le nem jár bennem
 könnyörgöm uram most húzd ki és lassan nyomd vissza amilyen mélyre csak tudod
 könnyörgöm uram most meg újra döfd belém, és húzd vissza a hegyéig
 könnyörgöm könnyörgöm uram basszál meg engem a te éned teljességével, könnyörgöm
 basszál Könnyörgöm

Uram nyomd olyan mélyre hogy fájjon bársonyos puhasága
 Fájjon könnyörgöm uram szeretkezz a seggemmel, tedd középponttá a testet, és basszál
 engem örökkön örökké basszál engem mint egy lányt
 lágyan ölelj át könnyörgöm uram neked kínáltam magamat én,
 és vezesd a hasamba éazonosságod jeléül édes hőrudadat
 kézzel verted magadra hagyatva Denverben vagy Brooklynban vagy nőket kúrtál vele
 párizsi parkológarázsokban

könnyörgöm uram vezesd belém tüzes járgányodat, a szerelmi kábulat testét,
 az édesded dorongot,

megtestesült kedvességedet, Vesd oda nekem a kutyádnak basszál gyorsabban
 könnyörgöm uram tedd hogy azt nyögjem az asztalon fekvé

Ó könnyörgöm uram basszál engem mindig úgy ahogy most
 ritmikusan föl-le nyilallva és ki-be pattanva taszits alá a mélybe
 míg segglukamat tágra nem nyitom és egy kutya nem vonít az asztalon a gyönyör
 rettenetétől hogy szeretik

Könnyörgöm uram hívj engem kutyának, ragadozó seggnek, csatakos seggluknak,
 és basszál engem még vadabbul, szememet takarja el koponyám szorító tenyered
 és egy irgalmatlan végső lökéssel a csöpögő halat lödd ki magadból
 és öt percig járj föl-le bennem hogy belém ürithesd hó magodat
 föl-le és föl-le, mozsártörőként míg én a nevedet kiáltozom és azt hogy szeretlek
 könnyörgöm Uram

Orbán Ottó fordítása

Marcel Proust

SZODOMA ÉS GOMORRA (III)

Bognár Róbert fordítása

Guermantes-né, megnyugodván, hogy nem kell Swann-nal társalognia, most már csak arra volt kíváncsi, hogy miről folyt a beszélgetés közte és a ház ura közt. – Nem tudja véletlenül, hogy mi volt a téma? – kérdezte a herceg Bréautét. – Úgy hallottam – válaszolt a márki –, hogy egy kis jelenetről volt szó, amit Bergotte, az író, náluk mutatott be. Egyébként elragadó kis jelenet. De állítólag a színész pont olyanra maszkírozta magát, mint Gilbert, egyébként Bergotte uram tényleg őt kívánta lefesteni. – Hm, szívesen megnéztem volna, ahogy kifigurázzák Gilbert-t – mondta álmodozó

mosollyal a hercegnő. – Nahát, erről a kis előadásról kért felvilágosítást Gilbert – folytatta Bréauté, előmeresztve rágcsgálóállát –, Swann pedig csak annyit felelt, amit mindenki nagyon szellemesnek talált, hogy: „Ugyan, egy szikrányit se hasonlít magára, maga sokkal, de sokkal neveltségesebb.” Úgy hírlík különben – mondta Bréauté a magáét –, hogy elragadó kis darab. Moléné ott volt, és remekül szórakozott. – Hogyhogy? Moléné odajár? – csodálkozott a hercegnő. – Na igen, biztosan Mémé intézte így a dolgokat. Mindig ez a vége az ilyen helyekkel. Egyszer csak mindenki elkezd odajárogatni, én pedig, aki önként, elvből kizártam magam, unatkozhatom otthon. – Bréauté beszámolója óta Guermantes hercegnő, mint látni való, módosította álláspontját, ha nem is a Swann-szalomról, mindenesetre arról, hogy mit csináljon, ha összetalálkoznak Swann-nal. – Semmi valóság alapja sincs annak, amit ön az előbb előadott – mondta Froberville ezredes Bréauténak. – Jó okom van rá, hogy ezt állítsam. A herceg egész egyszerűen kikelt Swann ellen, és, atyáink szavával, *mondta neki*, hogy tekintettel arra, hogy milyen nézeteket hirdet, a jövőben kímélje meg a látogatásaitól. Az a véleményem, hogy Gilbert nagybátyám teljes joggal kelt ki magából, csak éppen már fél évvel ezelőtt meg kellett volna szakítania minden kapcsolatot egy ilyen hírhedt Dreyfus-pártival.

Szerencsétlen Vaugoubert, aki gyatra teniszjátékosból most tehetetlen teniszlabdává változott, amit kíméletlenül ide-oda ütnek, Charlustól Guermantes hercegnőhöz repült. Hódolattal üdvözölte, de hűvös fogadtatásban részesült, Oriane-nak ugyanis az volt a meggyőződése, hogy az ő köreiben megforduló minden diplomata (és politikus) bárgyú alak.

Froberville kétségkívül élvezte annak a helyzetnek az előnyeit, hogy egy idő óta a katonákat kegyesen fogadják a társaságban. Olyan nő volt a felesége, akit rokonság fűzött ugyan a Guermantes-okhoz, de sajnos a család szegény ágához tartozott, és mivel ő, Froberville is elvesztette vagyonát, a házaspár nemigen dicsekedhetett kapcsolatokkal, afféle elhanyagolt kis figurák voltak, akik csak azon szerencsés nagy események alkalmával jutottak némi szerephez, ha temetése vagy esküvője volt valakinek a rokonságból. Olyankor végre az előkelőségek közösségének tagjaivá váltak, mint azok a névleges katolikusok, akik csak évente egyszer áldoznak meg. Anyagi helyzetük valósággal gyászos lett volna, ha Saint-Euverte-né, híven ápolva magában a néhai Froberville generális iránti érzelmeit, nem segítette volna különböző módokon a háztartást, ruházva és pénzelve a két kislányt. De az ezredes, bár derék ember hírében állt, nem volt hálás természet. Irigykedett jótévőjük tündöklésére, amelyet az olyan mértéktelenül ünnepelt és hirdetett. A rendes évi garden party csodálatos élvezet volt neki, a feleségének és a gyerekeinek, amit a világ minden kincséért el nem mulasztottak volna, de az élvezetet megmérgezte az a tudat, hogy Saint-Euverte-nét micsoda boldogsággal és büszkeséggel tölti el a siker. Az, hogy az újságok beharangozták a garden partyt, utána pedig részletes beszámolót adtak róla, fondorlatosan hozzábiggyesztve: „Még visszatérünk erre a szép ünnepélyre”, a ruhaköltemények napokon át tartó részletezése, mindez olyan fájdalmat okozott Froberville-éknek, hogy bár igazán nem sok részük volt efféle élvezetekben, és örülhettek, hogy legalább ennek a rendezvénynek az állandó résztvevői lehetnek, minden évben azon imádkoztak, hogy bárcsak rossz idő lenne, lesték a barometert, és kéjesen képzelegtek róla, hogy mi lenne, ha egy jó kis zápor elmosná az egészet.

– Nem akarok politizálni magával, Froberville – mondta Guermantes herceg –, de ami Swannt illeti, bizvást kijelenthetem, hogy minősíthetetlenül viselkedett velünk.

Annak idején mi és Chartres herceg pártfogoltuk a társaságban, és most azt kell hallanom, hogy nyíltan Dreyfus-párti lett. Ezt sosem hittem volna róla, róla, aki oly jó ízlésű, helyesen gondolkozó, közmegebecsülésnek örvendő ember, műgyűjtő, könyvész, Jockey-tag, ismeri a legjobb helyeket, ő küldte nekünk a világ legjobb portói borát, egy műkedvelő, egy családapa. Micsoda csalódás! És nem is rólam van szó, rendben van, én egy vén számár vagyok, egy senki, akinek nem számít a véleménye, de itt Oriane-ról van szó, már csak őmiatta se lett volna szabad ezt csinálnia, hanem igenis nyíltan el kellett volna határolnia magát a zsidóktól meg a Dreyfus-hívektől... Igen, igen, azok után, hogy a feleségem kezdettől fogva barátságot tanúsított iránta – folytatta a herceg, aki azt tartotta volna természetesnek, hogy az olyan ember, akit befogadtak a Saint-Germain negyedbe, Dreyfus megtagadásával kimutassa a hálóját, még ha a lelke mélyén nem tartja is hazaárulónak az elitétet –, el kellett volna határolnia magát Dreyfustól. Kérdezzék csak meg Oriane-t, hogy mennyire a barátjának tekintette! – A hercegnő, úgy ítélve, hogy erősíti a drámai hatást, ha minél naivabban és nyugodtabban beszél, s csak a tekintetében bujkál némi mélabú, iskoláslányka-hangon, és úgy, mintha a szintiszta igazság szavai csak úgy maguktól jönnének elő az ajkán, azt mondta: – Hát igen, nincs okom titkolni, hogy őszinte baráti érzéssel voltam Charles iránt. – Tessék! ezt nem én mondom, ezt Oriane mondja. És mindezek után odáig megy a hálátlanságban, hogy beáll a dreyfusisták közé!

– Ha már itt tartunk – szólaltam meg –, állítólag Von herceg is Dreyfus-párti. – De jó, hogy szóba hozza! – kiáltott fel a herceg –, egész kiment a fejemből, hogy hétfőn hivatalos vagyok hozzá vacsorára. De ha dreyfusista, ha nem, az engem egy csöppet sem érdekel, elvégre külföldi. Felőlem azt csinál, amit akar. Egy francia, az más. Igaz, Swann zsidó. De mindmostanáig... bocsásson meg, Froberville... azt hittem, hogy egy zsidó is lehet jó francia, mármint egy tekintélyes, társaságbeli zsidó. Nos, Swann a szó minden értelmében társaságbeli ember volt. És most be kell látnom, hogy tévedtem, mert lám, kiáll a mellett a Dreyfus mellett, aki bűnös vagy sem, az biztos, hogy nem tartozik ugyanabba a körbe, s akivel máskülönben sohasem találkozott volna, és szembefordul azzal a társasággal, amely magához emelte, s úgy bánt vele, mintha a saját szülőtte volna. Mondanom se kell, mindnyájan kezeskedtünk Swannért, biztos voltam benne, hogy éppúgy szereti a hazát, mint jómagam. Hát így hálálta meg, amit érte tettünk! Ezt igazán nem vártam tőle. Sokkal jobb véleménnyel voltam róla. Okos ember volt... na persze a maga módján. Jó, tudom, örülséget csinált azzal a szégyenletes házasságával. És tudják, kinek okozta vele a legnagyobb szomorúságot? A feleségemnek. Oriane gyakran látszik, hogy úgy mondjam, érzéketlennek. De igazából nagyon is mélyen átérzi a dolgokat. – A hercegnő el volt ragadtatva az elemzéstől, szóltanul hallgatta a dicshimnuszokat, szerénysége tiltván, hogy helyeseljen, és főleg mert nem akarta félbeszakítani. Ha Guermites egy óra hosszat beszélt volna a témáról, ő azt is szívesen elhallgatta volna, és legalább akkora áhítattal, mint egy zeneművet. – Emlékszem, amikor meghallotta, hogy Swann kit vett feleségül, nagyon megbántódott, úgy találta, hogy ez csúnya dolog egy olyan ember részéről, akit mi annyira a barátságunkba fogadtunk. Nagyon kedvelte Swannt, és nagyon-nagyon bánkódott miatta. Igaz, Oriane? – A hercegnő úgy érezte, hogy válaszolnia kell a hozzá intézett határozott kérdésre, már csak azért is, hogy a hivalkodás látszata nélkül szentesíthesse az ő (hihetőleg már nem folytatódó) magasztalását. „Mély átérzést” tükröző, de nagyon is „kitanult” csendes tartózkodással, egyszerűen, már-már félénken csak ennyit mondott: – Igen, Basinnak igaza van. – Na de azért az más dolog volt. A szerelem, az szerelem,

habár nekem az a véleményem, hogy annak is meg kell maradnia bizonyos határok között. Egy taknyos kis fiatalembernek még csak-csak megbocsátanám, ha megbolondul valami politikai agyrémtől. De Swann intelligens ember, aki nemegyszer bizonyosságát adta, hogy van benne lelki finomság, a festészet nagyszerű ismerője, Chartres herceg, sőt Gilbert bizalmas jó barátja! – Guermantes egyébként nagyon rokonszenves hangot ütött meg, ezúttal gondosan kerülte a rá jellemző durvaságokat. Egy kicsit ingerült szomorúság érződött a hangján, és az a szelíd komolyság, ami olyan varázsos pátoszt ad Rembrandt némely alakjának, például Six polgármesternek. A herceg szemlátomást olyan nyilvánvalónak tartotta, hogy Swann erkölcstelenül viselkedett az Űgyben, hogy ezzel nem is foglalkozott; annak az apának a fájdalomát szenvedte el miatta, aki hiába hozta meg a legnagyobb áldozatokat, hogy a gyermekei jó nevelést kapjanak, egyikük szántszeréndékkal romba dönti az egész nagyszerű építményt, és a család elvei vagy előítéletei szerint elfogadhatatlan kilengésekkel gyalázatot hoz a makulátlan névre. Igaz, Basin de Guermantes nem mutatott volt ilyen mély döbbenetet és fájdalmat, amikor megtudta, hogy Saint-Loup Dreyfus-párti. De először is: az unokaöccsét olyan fiatalembernek tartotta, aki rossz útra tévedt, és akitől minden kitelik, még az is, hogy megjavuljon, Swannt viszont azok közé sorolta, akiket úgy nevezett: „megfontolt, beérkezett ember”. Továbbá, és ez még fontosabb: volt egy elég hosszú időszak, amelynek során az események jórészt a Dreyfus-pártiak véleményét látszottak igazolni, de ez csak hevítette a Dreyfus-ellenesek harci kedvét, és kezdetben tisztán politikai álláspontjuk társadalmivá vált. Itt már a honvédelemről meg a hazafiságról volt szó, és felkorbácsolódtak a társadalomban lévő indulatok (amiként a vihar is csak némi idő múltán éri el tetőfokát). – Ha belegondolunk – folytatta Guermantes –, Swann azzal, hogy mindenáron védelmezi a drágalátos zsidóit, még az ő szempontjukból is beláthatatlan következményekkel járó balfogást követ el. Azt bizonyítja, hogy titkos szövetség köti össze őket, és valamiképpen kénytelenek segítséget adni a fajtájukbelieknek, még ha nem ismerik, akkor is. Ez közveszélyes dolog. Mi persze túlságosan előzékenyek voltunk, és Swann ostoba ballépésének már csak azért is nagy visszhangja lesz, mert őt megbecsülte, sőt befogadta a társaság, és gyakorlatilag ő volt az egyetlen zsidó, akit ismertünk. Mindenkinek az lesz a véleménye: *Ab uno disce omnes*. (Guermantes úgy megörült, hogy a kellő pillanatban ilyen találó idézet jutott eszébe, hogy – most először – büszke mosoly derengett át az elárult nagyúr bánatán.)

Furdalt a kíváncsiság, hogy vajon mi történt pontosan Gilbert de Guermantes és Swann közt, és nagyon szerettem volna találkozni a báróval, de nem tudtam, hogy egyáltalán ott van-e még az estélen. – Meg kell mondanom magának – válaszolt a hercegnő, akinek elárultam, hogy mit szeretnék –, hogy én a legkevésbé sem vágyom találkozni vele, mert állítólag, legalábbis ezt hallottam ma Saint-Euverte-nénél, Swann szeretné, hogy mielőtt meghalna, megismerkedjem a feleségével és a lányával. Jaj, istenem, borzasztóan elszomorít, hogy Charles beteg, de hát nagyon remélem, hogy azért nem annyira súlyos a baj. Meg aztán ez nem is érv, nem lehet így felfogni a dolgokat. Mert akkor egy tehetségtelen író azt mondhatná: „Szavazzatok meg az akadémiai tagságomat, mert a feleségem nemsokára meghal, és én még szeretném neki megadni ezt az örömet.” Mi lenne a szalonokból, ha minden haldoklóval kötelességünk lenne összeismerkedni? A kocsisom azzal állhatna elélem: „A lányom nagyon rosszul van, intézze el nekem, hogy fogadjon a parmai hercegnő!” Imádom Charles-t, nagy fájdalmat okozna, ha el kellene utasítanom, ezért jobb szeretném elkerülni, hogy

megkérjen. Tiszta szívemből remélem, hogy nem halálos beteg, mint ahogy mondja, de ha mégis bekövetkezne a legrosszabb, egy okkal több, hogy ne ismerkedjem meg azzal a két teremtéssel, aki tizenöt évre megfosztott a legkellemesebb barátomtól, és akik itt maradnának a nyakamon, amikor már annyi hasznom se lenne belőle, hogy Charles-lal találkozzam, hiszen ő akkor már halott lesz.

Bréauté még mindig azon rágódott, hogy Froberville ezredes meghazudtolta őt. – Nem vonom kétségbe, hogy pontosak az állításai, kedves barátom – mondta –, de az értesülésem igazán jó forrásból származott. La Tour d’Auvergne herceg beszélte el nekem az előzményeket. – Csodálkozom, hogy egy olyan tájékozott férfiú, mint ön, még mindig La Tour d’Auvergne hercegnek nevezi azt az embert – vágott a szavába Guermantes herceg –, nyilván tudja, hogy ő csak bitorolja a nevet és a címet. Egyetlen tagja maradt a családnak, mégpedig Oriane nagybátyja, Bouillon herceg. – Villeparisis márkiné fivére? – kérdeztem, mert eszembe jutott, hogy a hölgy Bouillon lány. – Úgy van. Lambresacné köszön magának, Oriane.

Lambresac hercegné orcáján csakugyan halvány mosoly jelent meg és suhant végig, mint egy hullócsillag; a hölgy így jelezte, ha megismert valakit. De az a mosoly nem erősödött pontos állítássá, nem volt néma, de világos jelbeszéd, hanem szinte azonnal tompa révületté olvadt, amit egy üdvözlés, kegyes főhajtás kísért, afféle taglejtés, amilyenel a már egy kicsit agyalágyult főpap oszt áldást az áldozó sokaságnak. Lambresacné nem volt agyalágyult. Jól ismertem ezt a fajta furcsa, régimódi előkelősködést. A nagyanyám összes barátnői, Combrayban is, Párizsban is, olyan légiesen szoktak meghajolni üdvözlés gyanánt a társasági összejöveteleken, mintha a templomban Úrfelmutatás közben vagy egy temetésen megpillantanának egy ismerőst, és bágyadtan intenének neki, azonnal visszamerülve az imádkozásba. Guermantes herceg mondata végképp megerősítette bennem a hasonlóság érzetét: – De hiszen maga találkozott is Bouillon herceggel – mondta –, ő volt az az ősz hajú, alacsony úriember, aki éppen akkor ment ki a könyvtárszobámból, amikor maga megérkezett. – Szóval órála gondoltam, hogy egy combrayi kispolgár! Most, jobban belegondolva, csakugyan láttam hasonlóságot közte és Villeparisis-né közt. Roppant érdekesnek találtam, hogy Lambresac hercegné ugyanolyan röpke üdvözlést vet oda, mint a nagyanyám barátnéi; azt bizonyította, hogy a szigorúan zárt kis közösségekben – mindegy, hogy kispolgári vagy arisztokrata társaságról van-e szó – átöröklődnek a régi viselkedési módok, s kikövetkeztethető belőlük, akárcsak egy régész számára, hogy milyen lehetett a nevelés és a szellemi közeg, amit tükröz, d’Arlincourt márki és Loïsa Puget korában. Hogy Bouillon herceg ennyire hasonlít egy velekorú combrayi polgárra, arra figyelmeztetett (s ez döbbenett meg annak idején Saint-Loup atyai nagyapja, La Rochefoucauld herceg egy dagerrotípiáját látva is, amelyen öltözködésre, arckifejezésre, testtartásra szakasztott olyan volt, mint dédnagybátyám), hogy bizonyos távlatból szemlélve a társadalmi, sőt az egyéni különbségek is feloldódnak a korszak egyneműségében. Igen, az öltözék hasonlatossága, és az is, ahogy a kor lelkülete visszatükröződik az arcon, annyival, de annyival fontosabb, mint az, hogy ki milyen kasztba tartozik, aminek csak az érdekelt hiúsága és a kívülről képzelete tulajdonít nagy jelentőséget, hogy nem kell végigjárni a Louvre termeit, hogy megállapítsa az ember: egy Lajos-Fülöp korabeli nemesúr kevésbé különbözik egy Lajos-Fülöp korabeli polgártól, mint egy XV. Lajos korabeli nemesúrtól.

Ekkor egy hosszú hajú bajor zenész, Marie-Gilbert de Guermantes pártfogoltja, hajolt meg Oriane előtt. A hercegnő épp csak visszabíccentett neki, de Basin – dühösen,

amiért a felesége üdvözölt valakit, akit ő nem ismer, akinek furcsa a megjelenése, és akinek, legalábbis ahogy a herceg tudni vélte, igen rossz a híre – szúrós, vizsga tekintettel meredt a feleségére, mintha azt kérdezné: „Hát ez meg kicsoda, ez a bárdolatlan teuton?” – Szegény Guermantes hercegnőnek enélkül is épp elég bonyolult volt a helyzete, és a muzsikusi, ha lett volna benne egy szemernyi irgalom a meggyötört asszony iránt, bizonyára gyorsan odébbáll. De vagy azért, mert nem akarta annyiban hagyni a megaláztatást, amelyet nyilvánosan kellett elszenvednie a herceg köréhez tartozó legrégebb barátok előtt, akiknek a jelenléte talán ösztönözte is, hogy némán meghajtsa magát, s mert mutatni akarta, hogy joggal és nem ismeretlenül üdvözölte Oriane de Guermantes-ot, avagy azért, mert titokzatos és ellenállhatatlan sugallatnak engedelmessé vált – holott e percben inkább a józan eszére kellett volna hallgatnia – az illem írott szabályait követte, mindenesetre még közelebb lépett Guermantes-néhoz, és így szólt: – Hódolattal kérem, fenséges asszonyom, kegyeskedjen bemutatni a hercegnek. – Oriane nagyon boldogtalan volt. De hát ha megcsalt hitves volt is, mégiscsak ő volt Guermantes hercegnő, és nem kerülhetett olyan látszatba, mintha nem volna joga hozzá, hogy bemutasson a férjének egy olyan személyt, akit ismer. – Basin – mondta –, engedje meg, hogy bemutassam Herweck urat. – Nem is kérdem, hogy elmegy-e holnap Saint-Euverte márkínéhez – mondta Froberville ezredes Guermantes hercegnőnek, hogy elterelje a figyelmet Herweck rosszkor jött kérelméről, és hogy oszlatni próbálja a kínos hangulatot. – Mindenki ott lesz, aki számít. Ezenközben Guermantes herceg, mereven, mint egy kötömb, de hatalmas lendülettel a tapintatlan zenész felé fordult, dühtől tajtékozva, mint a haragvó Jupiter, döbbenet, némán és fenségesen, mocsanatlanul tornyosult előtte néhány másodpercig, a szeme lángcsóvákat vetett, s még a bodorított haja is mintha egy tűzhányó kráteréből tekergőzött volna elő. Aztán kihívó viselkedésével kellőképpen bizonyítván az összes jelenlévők előtt, hogy nem ismeri a bajor muzsikust, és mintha csak a heves indulattól elragadtatva tudna eleget tenni a hozzá intézett kérdésnek, összekulcsolta fehér kesztyűs kezét a háta mögött, megdöntötte a törzsét, és mély meghajlást vágott ki Herweck előtt, akkora döbbenetről és dühről árulkodó, olyan váratlan és heves meghajlást, hogy a megrettent művész nyakát behúzza elhátrált, nehogy a hasába vágódjon a herceg feje. – Sajnos nem leszek Párizsban – válaszolt a hercegnő Froberville ezredesnek. – Elárulom magának, pedig inkább hallgatnom illene róla, hogy úgy éltem le egész eddigi életemet, hogy nem láttam Montfort-l’Amaury templomának üvegfestményeit. Szégyellem, de ez a valóság. Úgyhogy megfogadtam magamban, hogy holnap elmegyek, és jóváteszem bűnös tudatlanságomat. – Bréauté halványan elmosolyodott. Rögtön tudta, hogy ha már a hercegnő mind ez ideig kibírta a montfort-l’amauryi színes üveglakok nélkül, a műismereti látogatás, miután több mint huszonöt évet váratott magára, nem válhatott egyszeriben olyan „égetően” sürgőssé, hogy ne lehetne huszonnégy órával elhalasztani. A hercegnő eltervezett programja egyszerűen azt a rendeletet volt hivatva, a Guermantes-ok módján, kinyilvánítani, amely szerint a Saint-Euverte-szalon nem tartozik a legjobbak közé, olyan ház, ahová azért hívják az embert, hogy hivalkodhassanak vele a *Gaulois* tudósításában, s a legmagasabb rendű előkelőség tanúsítványát szerzik meg azok a hölgyek (vagy szerzi meg egyedül ő, ha nem követnék a példáját), akik távol maradnak. Bréauté diszkréten kaján öröme, s hozzá az a poétikus élvezet, amellyel a magafajta világfik elnézték, ahogy Guermantes-né olyasmiket csinál, amiket ők, szerényebb helyzetűek nem engedhetnek meg maguknak, de amiken

csak mosolyogni tudtak, olyasformán, mint a röghöz kötött paraszt, ha látja, mennyivel jobb dolga van szabadabb és szerencsésebb embertársainak, nos, ennek a diszk-rét élvezetnek vajmi kevés köze volt ahhoz a féktelen, bár palástolt elragadtatáshoz, amely Froberville-t töltötte el.

A nagy erőfeszítéstől, hogy ki ne törjön belőle a nevetés, Froberville veres lett, mint a kakastaréj, és csukladozott a jókedvtől, miközben színleg szánakozva így kiáltott: – Ó, szegény Saint-Euverte néni! Hát ebbe bele fog betegedni! Nem lesz ott a hercegnője a boldogtalannak, micsoda csapás!... Még az is lehet, hogy belegebed – tette hozzá a hasát fogva. Sőt mámorában dörzsölte a kezét, és dobogott a lábával. Guermantes hercegnő értékelte Froberville jó szándékát, de halálosan unta is, fél szemmel és ajka szögletével rámosolygott hát az ezredesre, és úgy döntött, hogy faképnél hagyja.

– Most már *kénytelen* vagyok elbúcsúzni öntől – állt fel méla bánattal, s mintha le volna sújtva a búcsú miatt. Ahogy az ember ígéző kék szemébe nézett, egy tündér lágyan zengő panaszát vélte hallani. – Basin megkért, hogy beszélgessek egy kicsit Marie-val.

Valójában megelégette Froberville locsogását, unta, hogy egyre csak azt hajtogatja, mennyire irigyli őt, amiért Montfort-l’Amauryba megy, holott nyilvánvaló volt, hogy most hall először azokról a színes üvegablakokról, és különben is, a világ minden kincséért le nem mondana a Saint-Euverte-né garden partyjáról. – Isten áldja, alig tudtunk beszélgetni, de hát hiába, nincs idő, hogy az emberek találkozzanak, elmondják, amit mondani szeretnének, már csak így van ez a nagyvilági életben. Reméljük, a túlvilágon jobban vannak elrendezve a dolgok. Már az is valami, hogy nem kell majd folyton estélyi ruhát viselni. Habár ki tudja! Lehet, hogy a nagy alkalmakra ott is közszemlére tesszük a csontjainkat meg a kukacokat. Miért is ne? Tessék, nézze meg azt a vénséges Rampillonét! Maga szerint olyan nagy a különbség közte meg egy dekolált ruhás csontváz közt? Igaz, nem érheti szó, hiszen megvan vagy százéves. Már akkor is ott volt a szent szörnyetegek közt, akik előtt nem voltam hajlandó meghajolni, amikor az első lépéseimet tettem a társaságban. Azt hittem, réges-régen meghalt, egyébként az volna az egyetlen elfogadható magyarázat rá, hogy miért örvendeztet meg bennünket ezzel a látvánnyal. Lenyűgöző és liturgikus. Mintha egy „Campo Santo” sírjából mászott volna ki. – A hercegnő otthagya Froberville-t; az ezredes ment utána: – Még valamit szeretnék mondani önnek. – Nos? – nézett rá fensőbbiségesen Guermantes-né. Froberville pedig azt mondta, félve, hogy a hercegnő az utolsó pillanatban mégiscsak lemondja a montfort-l’amauryi kirándulást: – Nem mertem szólni róla, mert nem akartam bánatot okozni Saint-Euverte-nének, de ha már úgyse megy el hozzá, hadd mondjam meg: örülök, hogy így döntött, mert kanyarós van a házban. – Jaj, istenem! – kiáltott fel Oriane, aki nagyon félt a betegségektől. – Rám különben nem veszélyes, én már átestem rajta. Kétszer nem lehet megkapni. – Áh, ezt csak az orvosok állítják, ismerek olyanokat, akik négyszer is megkapták. No, mindegy, én mindenestre figyelmeztettem! – Ami mármost Froberville-t illeti, ő legfeljebb akkor mulasztotta volna el, hogy ott legyen a hónapok óta várva várt Saint-Euverte-ünnepélyen, ha az a bizonyos képzelete szülte kanyaró valóságosan megfertőzi és ágyhoz szegezi. Mennyi-mennyi előkelőséggel lesz alkalma találkozni! És még nagyobb öröm lesz látni, ha valami rosszul sikerül, és kivált, hogy sokáig dicsekedhet majd, micsoda válogott személyiségekkel társalgott ő, és hogy sajnálkozva beszélhetmolhat a fogadás bal-fogásairól, tóditva rajtuk vagy egyenesen maga találva ki őket.

Éltem az alkalommal, hogy a hercegnő odébsztál, s felálltam magam is, indultam a dohányzószalonba tájékozódni Swann felől. – Egy szót se higgyen el a Babal meséjéből – mondta Oriane. – Fogadok, hogy a kis Moléné nem ártotta bele magát ebbe a dologba. Csak azért mondták, hogy imponáljanak nekünk. Moléék senkit se fogadnak, és senki sem hívja meg őket. Magától Molé gróftól hallottam: „Mi ki se mozdulunk a kuckónkból.” Mindig többes szám első személyben beszél, nem királyi többesben, hanem a felesége nevében is, úgyszólván kár a szóért, tudom, amit tudok. – Szembejött velünk két fiú; feltűnő, de nagyon különböző szépségük ugyanazon asszonytól származott. Surgis-nének, Basin de Guermantes legújabb szeretőjének a fiai voltak. Mindketten tündöklően szép anyjukra ütöttek, de más-más módon. Egyikük Surgis-né királynői termetét kapta örökül férfítette átlényegítve, s anya és fia gyöngyházfényű, márványhideg arcán ugyanaz a halvány pír derengett, a másikuk viszont az anyja görögös homlokát, tökéletes metszésű orrát, tágra nyílt szemét, szoborszerű nyakát örökölte; az embert megmagyarázhatatlan öröm fogta el arra gondolva, hogy nem belülről jön ez a kettős szépség, hanem az istennő külön-külön ajándékaiból van teremtve, mintha két különböző testben születtek volna újjá anyjuk attribútumai, az egyikben a termete és a színei, a másikban a tekintete, amiként Marsban Jupiter ereje, Venusban a szépsége. Nagyon tisztelték Guermantes herceget („A szüleink nagy barátja” – mondogatták róla), az elsőszülött fiú mégis jónak látta, ha nem járul üdvözlésre a hercegnőhöz, mert tudta, ha talán nem értette is az okát, hogy az ellenségesen viseltetik anyja iránt, s láttunkra enyhén elfordította a fejét. Az öccse, aki mindig mindenben utánozta, mert buta volt, ráadásul rövidlátó is, és semmiről nem volt önálló véleménye, ugyanolyan szögben fordította el az arcát, és a két fivér (mint két allegorikus alak), elől a nagy, nyomában a kicsi, elosont a játékszalon felé.

A játéktér ajtajánál megállított a még mindig szép, de a gyűlölködéstől fogát csikorgató Citri márkiné. Maga is jó házból való volt, és sikerült, ahogy eltervezte volt, nagyon jó házasságot kötnie. Citri márkihoz ment nőül, akinek a dédanyja valódi Aumale-Lorraine volt. De alighogy megszerezte, amit akart, tagadó szelleme kiütöközött, fenekedni kezdett az előkelő társaság tagjaira, ami azonban nem akadályozta meg benne, hogy részt vegyen a társasági életben. Mindenkiről leszedte a keresztvizet egy-egy estélyen, de a gúnyolódása olyan acsarkodássá fajult, hogy már nem is keserű nevetés jött ki a torkán, hanem fröcsögő hörgés. – Nahát – szólított meg Citriné a távolodó Guermantes hercegnőre mutatva –, fel nem foghatom, hogy bír ilyen életet élni! – Egy szent örült beszélt-e belőle, akit megdöbbsent, hogy a pogányok nem térnek maguktól igaz hitre, vagy egy vérengző kedvű anarchista? Nem tudom. De az biztos, hogy ez a megjegyzés vajmi kevésbé volt jogos. Először is Guermantes-né nagyon hasonló életet élt, mint Citriné, legfeljebb az volt a különbség, hogy ő nem méltatlankodott miatta. Citriné el volt ámulva, hogy a hercegnő képes ekkora nagy áldozatot hozni: megjeleni Marie-Gilbert estélyén. A szóban forgó esetet illetően megjegyzendő, hogy Citriné kedvelte Marie-Gilbert de Guermantes-ot, aki csakugyan jótét lélek volt, és tudta, hogy örömet szerez neki, ha eljön az estélyre. Még arra is hajlandó volt a kedvéért, hogy lemondjon egy szerinte zseniális táncosnőről, aki beavatta volna az orosz koreográfia rejtelmeibe. Egy másik ok, amely némiképp hiteltelenné tette Citriné dührohámát, amit az váltott ki, hogy Oriane oda-odaköszönt egy-egy vendégnek: Guermantes hercegnő – igaz, jóval kevésbé kifejlett formában – ugyanannak a kórnak a tüneteit mutatta, amely őt, Citrinét gyötörte. Már volt szó róla, hogy a betegség csirái

születésétől fogva ott lappangtak benne. Végeredményben Guermantes-nénak, intelligensebb lévén, mint Citriné, több oka lett volna erre a nihilizmusra (amely nem csak a társasági életre vonatkozott), de hát bizonyos erények inkább segítenek túrni a mások hibáit, mintsem megnehezítenék az elviselésüket, s általában úgy van, hogy a tehetséges ember kevésbé figyel oda embertársai ostobaságaira, mint az ostoba. Elég hosszan taglaltuk a hercegnő gondolkozását, hogy bizonyítottan tekinthessük: nem volt nagy elme, de volt benne szellem, arra alkalmas szellem, hogy (mint egy fordító) ügyesen szerkessze meg a mondatokat. Citriné viszont nem büszkélkedhetett efféle adottsággal, tehát semmi sem jogosította fel, hogy becsméreljen olyan tulajdonságokat, amelyeknek ő maga is bővíben volt. Mindenkit ostobának talált, de a beszédében, a leveleiben igencsak gyarlóbbnak mutatkozott, mint akiket olyan kíméletlen megvetéssel sújtott. Egyébként olyan erős volt benne a rombolóösztön, hogy többé-kevésbé kivonulván a társasági életből, hiába keresett más örömforrásokat, nem nyughatott, míg azokat is sorra be nem omlasztotta. Alighogy átpártolt a zenéhez: „Maga szeret zenét hallgatni?... Hogy én? Attól függ. De időnként szörnyű unalmas. Beethoven! huhh!” Wagnert, aztán Césár Franckot, Debussyt már egy „huhh”-ra se méltatta, csak undorral legyintett. Hamarosan mindent megunt. „Szörnyen unalmasak ezek a szép dolgok! A festmények! nahát, azoktól meghülyül az ember... Milyen igaza van! szörnyű unalmas levelet írni.” Végül odáig jutott, hogy az egész életet nyilvánította „szörnyű unalmas”-nak, azt persze nem lehetett tudni, hogy mi a hasonlított fogalom.

Nem tudom, hogy amiatt-e, amit Oriane még akkor mondott a dohányzó- vagy játékszalonról, amikor legelőször nála vacsoráztam, mindenesetre a terem, a diszes kövezete, a háromlábú székei, az emberrel farkasszemet néző isten- és állatfigurák, a zsöllyék karfáján elnyújtózó szfinxek és főleg a hatalmas márvány- és zománcmozaik asztal, melyet az etruszk meg az egyiptomi művészet szimbolikus jeleit utánzó ábrák borítottak, ez a játéksalon olyan hatással volt rám, mintha egy jósdába lépnék. És Charlus, ahogy ott ült a csillogó augurasztal mellett (nem nyúlt kártyához, nem is látta, hogy mi történik körülötte, még azt se vette észre, hogy beléptem), szakasztott olyan volt, mint egy mágus, aki minden akaraterejét és ítélőképességét arra összpontosítja, hogy olvasson a csillagokból. Úgy meregette a szemét, akárcsak a jósszékén ülő Püthia, és hogy semmi se vonja el a figyelmét a teljes mozdulatlanságot követelő nagy munkától (ahogy a számtanpéldán töprengő ember kirekeszti a külvilágot, amíg meg nem oldja a feladatot), még a szivart is letette, mert arra se maradt szellemi energiája, hogy dohányozzon. Azt hihette volna az ember, hogy a báró a vele szemközt lévő karosszék mitologikus istenségeire függeszti a tekintetét, és a Szfinx titkát próbálja megfejteni, ha nem ült volna a mondott karosszékben, kártyával a kezében, egy hús-vér ifjú Oidipusz. Nem, nem olyan ábrázatra koncentrált minden figyelmét Charlus, amelyet általában *more geometrico* vizsgál az ember, mert az az arc az ifjú Surgis márkié volt, és a báró olyan elmélyülten kutatta a vonásait, mintha valami rejtvényt, ékiratot, matematikai feladványt akarna megfejteni. Az asztal Szibilla-jelei és ábrái mintha törvénytáblákra rótt titkos ígék volnának, melyekből ő, az öreg boszorkánymester kiolvasni készül, hogy milyen jövőt tartogat a sors az ifjúnak. Charlus hirtelen észrevette, hogy nézem, úgy kapta fel a fejét, mintha álomból riadna, rám mosolygott, és elvörösödött. Ebben a percben odajött Surgis-né másik fia, és belenézett a fivére lapjaiba. Charlus, megtudva tőlem, hogy testvérek, nem tudta leplezni ámulatát, amit az keltett benne,

hogy egyazon család ilyen tündökletes és ennyire különböző remekműveket teremtet. És még nagyobb lett a báró lelkesedése, hallván, hogy Surgis-le-Ducné fiai nemcsak egyazon anyától, hanem egyazon apától is származnak. Zeusz gyermekei sem hasonlítanak egymásra, de azért nem, mert Zeusz először Métiszt vette nőül (akinek megadatott, hogy bölcs gyerekeket hozzon világra), aztán Themiszt, Eurünomét, Mnémoszünét, Létót és csak legvégül Hérát, Surgis-né viszont egyazon frigyben szülte meg a fiait, s azok örökölték ugyan a szépségét, de más-más szépséget.

Örömmel láttam, hogy Swann jelenik meg az ajtóban, de amilyen hatalmas volt a szalon, ő nem vett észre engem. Örömömben szomorúság vegyült, szomorúság, amelyben a többi vendég alkalmasint nem osztozott: ők megigézve nézték, hogy milyen meglepő és különös változások mennek végbe egy arcon, ha – ahogy a nép mondja – „kiül rá a halál”. És minden tekintet rideg döbbenettel – amelyben tolkodó és kegyetlen kíváncsiság volt, meg az is, ahogy megkönnyebbülve, de azért gondterhesen gyors önvizsgálatot tartanak („*a suave mari magno* és a *memento quia pulvis* elegye”, mondta volna Robert) – szegeződött arra az arcra, amelyet annyira szétroncsolt a betegség, hogy már olyan horpadt volt, mint a fogyó hold, és, kivéve talán egy bizonyos szögből, abból, amelyből bizonyára Swann nézte magát, egyszer csak hirtelen véget ért, mint a gyatra díszlet, amelyet csak optikai csalódásból látunk háromdimenziós-nak. Swann krumpliorra, amely régebben beleolvadt a kellemes arcba, most – talán mert eltűnt az arc, és nem volt, ami kisebbnek mutassa, talán mert az érzelmesedés miatt, ami maga is mérgezés, olyan vörös volt, mint ha iszákosságtól, és olyan torz, mint ha morfiumtól –, most hatalmas volt, duzzadt, szederjes, inkább hasonlított egy ótestamentumi alak orrára, mintsem egy különös Valois sarjéra. Különben lehet, hogy az utóbbi napokban azért is ütköztek ki Swannon a korábbinál is élesebben a jellegzetes testi fajtajegyek, mert a többi zsidókkal való, mind ez ideig látszólag elfelejtett, szuny - nyadó összetartozás-érzést most felébresztette benne – egymásba oltva és egymást erősítve – a halálos kór, a Dreyfus-ügy meg az antiszemita propaganda. Vannak olyan izraeliták, legyenek bár finom és jó ízlésű világfiak, akikben ott rejtetik, akár egy színdarabban a kulisszák mögött, várva, hogy a megfelelő pillanatban színre lépjen, egy bugris és egy próféta. Swann prófétakorba lépett. Látszott az arcán is, amelyről egész rétegeket mállasztott le a betegség, ahogy az olvadó jégtömből hasadnak le a táblák, látszott, hogy mennyire megváltozott. De ámulva kellett megállapítanom magamban, hogy még jobban megváltozott az én Swannhoz való viszonyom. Most, bár örültem, hogy találkozom vele, elképzelni se tudtam, miért volt rám olyan rejtélyes hatással ez a kitűnő, művelt ember, hogy már attól is kalimpálni kezdett a szívem, ha megláttam őt a Champs-Élysées-n, és restelltem a selyembélésű körgallért viselő rendkívüli lény közelébe merészkedni, a lakása ajtajánál pedig végtelen zavar és rettegés fogott el, ha csöngetnem kellett; most mindez eltűnt, a házatól és a személyétől való félelem is, és meg se horzsolta az idegeimet az a (mindegy, hogy kellemes vagy kellemetlen) gondolat, hogy beszélgessek vele.

És hogy megváltozott már csak délután óta is, vagyis néhány röpké óra alatt, azóta, hogy találkoztam vele Basin de Guermantes dolgozószobájában! Vajon csakugyan veszekedtek, és az rázta volna meg? Nem kellett okvetlenül ilyesmire gyanakodni. A nagybeteget a legcsekélyebb erőfeszítés is rettenetesen kimerítheti. Elegendő – kivált, ha amúgy is fáradt – ha el kell viselnie a meleget valami estélyen, és az arca máris elváltozik, szétfolyik, mint alig egy nap alatt a túlrejt körte vagy a megsavanyodott

tej. Ráadásul Swann haja foltokban ritkult („szűcs után kiált” – mondta Guermantes-né), mint a rosszul kikészített szőrme. Indultam Swann felé át a dohányzószalonon, de sajnos valaki rácsapott a vállamra: – Szervusz, fiacskám! Két napra felugrottam Párizsba. Voltam nálad, mondták, hogy itt vagy, szóval neked köszönheti a nagyném, hogy megtiszteltem jelenlétemmel az estélyét. – Saint-Loup volt az. Mondtam neki, hogy milyen szépnek találok a Guermantes-palotát. – Hát igen, úgy néz ki, mint egy történelmi műemlék. Szerintem nyomasztó. Ne kerüljünk Palamédész bácsikám közelébe, mert lecsap ránk. Az előbb ment el Moléné (ha nem tudnád, mostanában ő van a lista élén), úgyhogy elárvult a bácsi. Állítólag gyönyörű jelenet volt, egy percre nem tágított mellőle, csak akkor engedte el a szoknyáját, amikor kocsiba tette. Én nem haragszom a nagybátyámra, csak azt furcsállom, hogy a családi vésztvörényszék, amelyik mindig olyan szigorú volt velem, pont olyan rokonokból áll, akik a legviharosabb életet élték, kezdve a legnagyobb lumpmal, Charlus bácsikámmal, az én hivatalos gyámmal, akinek annyi szeretője volt, mint Don Juannak, és aki még most is hajkurássza a nőket, pedig már benne van a korbán. Még arról is szó volt, hogy nagykorú létemre kirendelt gyámot ültetnek a nyakamra. Szerintem valahányszor összejöttek a vén szoknyavadászok, hogy megvizsgálják a kérdést, és maguk elé idéztek, és erkölcsi prédikációban részesítettek mint anyaszomorítót, szóval nem hiszem, hogy megállták nevetés nélkül, ha egymásra néztek. Nézd csak meg, hogy kik voltak a bírám! Mintha szántsándékkal azokat válogatták volna össze, akik a legnagyobb szoknyapecérek voltak. – Eltekintve is Charlustól, akivel kapcsolatban megalapozatlannak találtam a barátom megbotránkozását, csak más okból, mely okot egyébként utóbb módosítottam magamban, Robert-nak egy cseppet se volt igaza, hogy furcsállta, amiért olyan rokonok intenek bölcs önmérsékletre egy fiatalembert, akik maguk is megérték és talán most is megérik a pénzüket.

Ha csak valami családi vonás, atavizmus van a dolgok hátterében, a prédikáló nagybácsinak óhatatlanul hasonlóak a hibái, mint az unokaöcsnek, akinek a megdorgálására megbízást kapott. Különbözik azonban az idősebb rokon, egyszerűen csak szokás szerint minden alkalommal beleesik abba a tévedésbe, hogy azt hiszi, „másról van szó”, általános emberi tulajdonság ez, ami miatt ki-ki óhatatlanul ugyanazokat a művészi, politikai vagy egyéb hibákat követi el, melyeket tíz esztendővel korábban elkövetett, amikor igazságnak fogadott el olyasmit, amiből később egy izlésétől idegen festészeti irányzat vagy gyűlöletes politikai ügy kapcsán kiábrándult, és amit utóbb újra feltétel nélkül a magáévá tett, nem ismerve fel, hogy ugyanarról van szó, csak más köntösben. Egyébként különbözzenek bár a nagybácsi és az unokaöcs hibái, azért még bizonyos mértékig lehetnek örökletes oksági viszonyban, mivel az okozat nem mindig hasonlít az okra, ahogy a másolat se az eredetire, sőt az is lehet, hogy a nagybácsi hibái a nagyobbak, és ő mégis kevésbé súlyosnak hiszi őket.

Amikor Charlus keserű szemrehányással illette Robert-t, aki egyébként nem is tudott akkoriban a nagybátyja valódi hajlamáról, de még ha avval bélyegezte volna is meg, ami pedig a tulajdon hajlama volt, hihetőleg tökéletesen őszinte volt, hiszen egy előkelő ember szempontjából Robert bűne összehasonlíthatatlanul nagyobb volt, mint az övé. Vagy nem úgy állt-e a helyzet, amikor ő, Charlus megbízott, hogy jobb belátásra bírja Robert-t, hogy a fiút majdnem kirekesztették a jobb körökből, kis híján kigolyózták a Jockeyből? nem volt-e köznevetség tárgya, amiért örült költségekbe veri magát egy igen közönséges nő miatt, mindenfélekkel barátokzik, jöttment írókkal, szí-

nészekkel, zsidókkal, semmivel se különb nézeteket vall, mint a honvesztő árulók, mélységes fájdalmat okoz az övéinek? Ugyan hogy említhető egy napon ez a botrányos élet a Charlusével, aki a Guermantes-okhoz méltóan nemcsak hogy megőrizte, meg is erősítette pozícióját, hiszen megkülönböztetett tiszteletnek örvend a legkiválóbb társaságban, valósággal bálványozzák, és aki egy Bourbon hercegnőt vett feleségül, boldoggá tudta tenni az érdemdús asszonyt, majd pedig buzgóbb és hitelesebb kultusszal adózott az emlékének, mint az az ő köreiben szokás, vagyis éppolyan jó férjnek bizonyult, mint fiúnak?

– Biztos vagy benne, hogy olyan sok nője volt Charlus úrnak? – kérdeztem, nem mintha az az ördögi szándék vezérelt volna, hogy felfedjem Robert előtt a titkot, amelynek birtokába jutottam, hanem csak mert bosszantott, hogy olyan határozottan és öntelten hangoztat egy tévedést. Azt hitte, hogy naivságból kérdezem, és válaszában gyánán megvonta a vállát. – Különböztetnem ítélem én el miatta, szerintem nagyon is jól teszi. – És fejtegetni kezdett egy elméletet (amelyet pedig annak idején Balbecban igen-igen gyűlöletesnek talált volna, hiszen nemcsak hogy megbélyegezte a gaz csábitókat, hanem egyenesen a halált tartotta bűnük egyetlen méltó büntetésének). No persze akkoriban még szerelmes volt és féltékeny. Most meg a nyilvánosházak dicsőségét zengte. – Csakis ott talál az ember igazán nekivalót, szabványosat, ahogy katonánál mondjuk. – Már nem undorodott az efféle helyektől, mint Balbecban, amikor pedzegettem a témát, és most meg is mondtam neki, hogy Bloch elvitt egy nyilvánosházba, de Robert azt felelte, hogy ahova Bloch vitt, „az nyilván ócska hely volt, szegények mennyországa...” – Persze nem biztos. Hol volt az a hely? – Nem adtam pontos választ, mert eszembe jutott, hogy ott árulta magát húsz frankért Rachel, akibe Robert szerelmes volt. – Na, mindegy, mindenesetre én sokkal jobb helyekre foglak elvinni, ahol fantasztikus nők vannak. – Megkértem, hogy mihamarabb vigyen el azokra a helyekre, amelyek tényleg biztos sokkal jobbak, mint az, amelyet Bloch ajánlott, mire őszintén sajnálkozott, hogy ezúttal nem tud eleget tenni a kérésemnek, mert másnap reggel vissza kell mennie. – Majd ha legközelebb jövök – mondta. – Majd meglátod... még kisasszonykák is vannak – tette hozzá titokzatos képpel. – Az egyik egy d'Orgeville vagy milyen lány, majd pontosan megmondom, mindenesetre igen előkelő származás, az anyja született La Croix-l'Évêque vagy mi, még rokona is szegről-végről, ha igaz, Oriane nénémnek. Egyébként elég ránézni a kicsikére, rögtön látni rajta, hogy jó házból való. – Robert hangjában egy pillanatra ott éreztem a Guermantes-szellemet, de máris továbbsuhant, mint egy magasan járó könnyű felhő. – Csudálatos az egész. A szülei folyton betegek, és nincs idejük foglalkozni vele. Hát istenem, a kicsike el akarja verni az unalmát, és örülnék, ha szórakoztatnád szegénykét. – Ó! És mikor jössz újra? – Még nem tudom... Ha pedig nem ragaszkodsz a hercegnőkhöz – az arisztokraták szemében a hercegnői rang az egyedül igazán csillogó, ahogy a nép a grófnőt emlegeti mint az előkelőség netovábbját –, egy másik műfajban ott van a Putbus báróné első szobalánya.

Surgis-né lépett be a játékszalomba, a fiait kereste. Charlus azonnal észrevette, és odament hozzá, mégpedig olyan szívélyesen, hogy a márkiné nagyon kellemesen meglepődött, annál is inkább, mivel az ellenkezőjére számított, hiszen a báró mindig is az Oriane pártfogója szerepében tetszelgett, s ő volt az egyetlen a családban – a család általában elnézte a herceg kilengéseit, részint az öröksége miatt, részint mert irigykedtek Oriane-ra –, aki könyörtelenül távol tartotta magától a fivére szeretőit.

Surgis-né tehát tökéletesen megértette volna, ha a báró ellenségesen viselkedik vele, ahogy várta is, de fogalma se lehetett róla, hogy mi rejlik a nyájas fogadtatás mögött. Charlus nagy csodálattal nyilatkozott a régi portréjáról, amelyet Jacquet festett. A csodálat aztán lelkesültséggé fokozódott, és ha volt is számítás a lelkesedésében – az ugyanis, hogy Charlus így akarta tartóztatni a márkinét, vagyis Robert szavával „lekötötte”, ahogy az ellenséges csapatokat köti le a hadvezetés, amikor meg akarja akadályozni, hogy máshol vethessék be őket –, talán őszinte is volt. Mert mindenki más a márkiné szemét és királynői termetét csodálta a Surgis fiúkban, a báró viszont a fordítottját csodálta (bár semmivel se kevésbé); a fiúk szépségét egy nyalábba gyűjtve az anyjukban, akár egy portrét, amely önmagában nem ajzza fel a vágyat, de táplálja, az általa keltett esztétikai élvezet által, azokat a vágyakat, amelyeket fölébreszt. Azok a vágyak pedig, visszahatóan, gyönyörteli szépséget kölcsönöztek a Jacquet festette portrénak, és a báró most boldogan megszerezte volna a portrét, hogy tanulmányozza rajta a két Surgis fiú fiziológiai családfáját.

– Na, ugye, hogy nem túloztam? – mondta Robert. – Nézd csak, hogy csapja a szelet a bácsikám Surgis-nének! Csodálkozom is. Oriane dühöngene, ha megtudná. Annyi nő van a világon, minek neki épp erre rátenni a célt? – tette hozzá. Mint mindenki, aki nem szerelmes, úgy képzelte, hogy az ember hosszas megfontolás után és mindenféle illem szabta erények alapján választja ki azt, akit szeret. Meg különben is, Robert nemcsak rosszul ítélte meg Charlust (azt hitte, hogy él-hal a nőkért), de iránta való haragjában nagyon nyeglén is beszélt róla. Van az úgy, hogy megfizet érte az ember, hogy ki a nagybátyja. Igen gyakran az ő közvetítésével ütközik ki előbb-utóbb egy-egy öröklődő vonás. Egész arcképcsarnokot lehetne összeállítani, kölcsönvéve a német szindarab címét: *Nagybácsi és unokaöcs*, és abban ott lenne annak a nagybácsinak a portréja, aki, ha akaratlanul is, minden tőle telhetőt megtesz, hogy az unokaöccse rá hasonlítson. Hozzáteszem, hogy a gyűjtemény hiányos lenne, ha kimaradnának belőle a nem vér szerinti nagybácsik, minthogy az unokaöcs feleségével vannak rokonságban. A Charlus-féle urak olyan mélységesen meg vannak győződve róla, hogy kívülük nincs is jó férj a világon, s hogy csakis őrájuk nem kell féltékenykednie a hitvesnek, hogy – pusztá szeretetből – általában egy Charlusszal boronálják össze az unokahúgukat. Ami aztán jól összekuszálja a hasonlóságok szálait. És az unokahúg iránti szeretet olykor kiegészül a vőlegénye iránti vonzalommal. Nem ritkák az efféle házasságok, és jó részük úgynevezett boldog házasság.

– Miről is beszéltünk? Aha! Arról a magas szőkéről, aki a Putbusné szobalánya. A nőket is szereti, de, gondolom, ez nem zavar téged, amúgy pedig mondhatom: a legszebb teremtes, akit valaha láttam. – Olyan lehet, mintha Giorgione festette volna, nem? – De, de, pontosan olyan! Ej, bárcsak több időt tölthetnék Párizsban, micsoda remek dolgokat lehet itt csinálni! És aztán át egy másik nőhöz! Mert a szerelem, tudod, az dajkamese, kinőttem belőle. – Csodálkozva tapasztaltam aztán, hogy az irodalomtól is elpártolt, pedig előző találkozásunk alkalmával még csak az irodalmárokból volt kiábrándulva („Szinte egytől egyig cégéres gazemberek” – mondta), ami érthető is volt azok után, hogy teljes joggal meggyűlölte Rachel egyes barátait. Azok ugyanis meggyőzték Rachelt, hogy sose lesz belőle tehetséges színésznő, ha a „más fajtához tartozó” Robert befolyása alá kerül, és Rachellal egyetértésben gúnyolták Saint-Loup-t azokon a vacsorákon, amelyeken ő látta vendégül a társaságot. Az is igaz, hogy Robert irodalomszeretete eleve felszínes volt, nem a természetéből fakadt, hanem csak a Rachel

iránti szerelme mellékterméke volt, és nyomtalanul eltűnt, akárcsak az élvhajász emberektől való iszonyodása és a női erény iránt való áhítatos tisztelete.

– Milyen furcsa az a két fiatalember! Nézze, asszonyom, micsoda játékszenvedély lobog bennük! – mondta Charlus, és úgy mutatott a két Surgis fiúra, mintha fogalma se volna, hogy kik azok. – Látszik a vonásaikon, hogy valami keleti országból jöttek, talán törökök – tette hozzá, hogy még hitelesebbé tegye mímelt ártatlanságát és kimutassa idegenkedését, amely majd kedvességbe fordul, és bizonyíték lesz rá, hogy a fiúk csak azzal érdemlik ki a rokonszenvét, hogy a Surgis-né gyermekei. Persze az is lehet, hogy a báró, akinek alaptulajdonsága volt a kaján pökhendiség, és boldogan gyakorolta is ebbéli lehetőségét, kihasználta a rövidke időt, ami alatt azt színlelhette, hogy nem tudja, kicsoda a két fiatalember, és szokásos gunyoros modorában elszórakozott egy kicsit Surgis-nével, ahogy Scapin jól elnászpángolja a gazdáját, kihasználva, hogy az álruhát visel.

– A fiam – mondta Surgis-né, és elpirult, ami, ha eszesebb (s nem is okvetlenül erényesebb) lett volna, biztos nem történik meg vele. Akkor rögtön tudta volna, hogy a tökéletes közöny vagy a gúny, amit Charlus egy fiatalember iránt mutat, éppúgy hamis, mint ahogy egy asszony iránt tanúsított látszólagos csodálata sem fejezi ki a valóságos természetét. A nő, akit akár órák hosszat elhalmozott hódoló szavakkal, bízvást féltékennyé válhatott volna, ha rajtakapja, hogy miközben vele társalog, micsoda pillantást lövell egy férfira, akit aztán látszólag megismerni se hajlandó. Mert az a tekintet más volt, mint amilyen szemmel Charlus egy nőre nézett; titkokat rejtő különös tekintet, amelyet még az estélyeken is önkéntelenül rá-rávillantott az ifjakra, ahogy egy női szabó, óhatatlanul elárulva, hogy mi a mestersége, nem tudja megállni, hogy ne a ruhákon legeltesse a szemét.

– Ó, mily különös! – válaszolta arcátlanul Charlus, és úgy tett, mintha a gondolatának hosszú-hosszú utat kellene bejárniuk, hogy a színlelt feltételezéstől eljussanak a felfedett valóságig. – Persze nem is ismerem őket – fűzte hozzá félve, hogy netalán túlfeszítette a húrt, és a márkiné, az ő ellenszenv-nyilvánítása miatt, visszariad tőle, hogy megejtse a bemutatást. – Megengedi, hogy bemutassam önnek a fiaimat – kérdezte félénken Surgis-né. – Ó, hogyan, nagyon örvendek, csak félek, hogy nem vagyok valami szórakoztató társaság az ilyen ifjú embereknek – darálta Charlus kényszeredett és hűvös udvariassággal. – Arnulphe! Victurnien! Gyertek gyorsan! – mondta Surgis-né. Victurnien határozott mozdulattal állt fel az asztaltól. Arnulphe, mint rendesen, engedelmesen követte a bátyját.

– Na tessék! most a fiúkon a sor – mondta Robert. – Hát nem nevetséges? Még a házőrző kutyának is tetszeni akar. És az a legmulatságosabb az egészben, hogy a bácsikám utálja az ilyen kis piperkőcöket. Nézd, milyen komolyan hallgatja őket! Ha én akarnám bemutatni őket, elküldene a fenébe. Na jó, muszáj odamennem Oriane-hoz. Olyan kevés az időm Párizsban, hogy most megpróbálok mindenkivel találkozni, akinél amúgy külön-külön kellene tiszteletemet tenni. – Milyen jól nevelt fiúk, milyen finoman viselkednek! – mondta éppen Charlus. – Csakugyan úgy találja? – felelte boldogan Surgis-né.

Swann észrevett, és odajött Saint-Loup-hoz meg hozzám. Swann-nak nem volt fejlett a zsidó humora, inkább a társasági élcélődésben jeleskedett. – Jó estét – mondta. – Atyaisten! Meglátnak bennünket így hármásban, még azt hiszik, hogy szindikátusi gyűlést tartunk. A végén még a pénztárt fogják keresni. – Nem vette észre, hogy

Beuserfeuil ott áll mögötte, és minden szavát hallja. A tábornok önkéntelenül összevonta a szemöldökét. Charlus hangja hallatszott a közelből: – Nocsak! Victurniennek hívják, ahogy a *Régiségvár* hőseit? – mondta a báró, hogy szóval tartsa a két fiatalembert. – Igen, mint a Balzac-regényben – válaszolt az idősebbik Surgis fivér, aki soha egyetlen sorát nem olvasta az írónak, de véletlenül épp néhány napja hallotta a tanártól, hogy ugyanaz a keresztnéve, mint Esgrignonnak. Surgis-né ragyogott a boldogságtól, hogy ilyen nagyszerűen szerepel a fiacskája, és Charlus el van ragadtatva a nagy tudományától.

– Biztos forrásból hallottam, hogy Loubet bennünket támogat – mondta Saint-Loup-nak (de most már halkabban, hogy a tábornok ne hallja) Swann, akinek a szemében felértékelődtek a felesége republikánus kapcsolatai, amióta a Dreyfus-ügy került az érdeklődése középpontjába. – Csak azért mondom ezt magának, mert tudom, hogy szívvel-lélekkel velünk van.

– Nana! ez vaskos tévedés – válaszolt Robert. – Ez az ügy eleve el volt rontva, nagyon sajnálom, hogy belekeveredtem. Nem kellett volna beleütnöm az orrom. A mai eszemmel távol maradnék az egésztől. Katona vagyok, és a hadsereg mindennél fontosabb... Ha itt maradsz még egy kicsit Swann úrral, később találkozunk, most oda kell mennem a nagynénémhez. – De láttam, hogy Ambresac kisasszonnyal kezd társalogni, és elszomorított, hogy hazudott nekem, amikor tagadta esetleges eljegyzésüket, sőt még azt is, hogy ismeri a lányt. Hamarosan megnyugodhattam, mert kiderült, hogy alig egy félórája mutatta be egymásnak őket Marsantes-né, aki csakugyan szerette volna, ha az ő Robert fia egy gazdag Ambresac lányt vesz feleségül.

– Végre egy művelt fiatalember, aki olvasta, aki ismeri Balzacot! – mondta Charlus Surgis-nének. – És külön öröm, hogy abban a körben találkozom veled, ahol mára ez a legritkább erény lett, a velem egyenrangúak, a mieink között – fűzte hozzá jól megnyomva az utolsó szavakat. A Guermantes-ok úgy tettek ugyan, mintha minden embert egyenlőnek tartanának, hanem azért ünnepi alkalmakon, ha csupa „jó származású” ember gyűlt egybe, s kivált, ha köztük „kevésbé jó származásúak” is, akiknek legyezgetni akarták a hiúságát, nem habozta elövenni a régi családi közhelyeket. – Arisztokrata – folytatta a báró –: ez régen azt jelentette, hogy legkiválóbb, szív és értelem szerint. Most pedig ez a fiatalember az első köztünk, aki tudja, ki az a Victurnien d’Esgrignon. Rosszul mondom, nem az első. Egy Polignac és egy Montesquiou is tudta – tette hozzá Charlus, tudván tudva, hogy a velük való társítás mámorossá teszi a márkinét. – Egyébként a fiainak volt kitől örökölniük a műveltségüket, elvégre az anyai nagyatyjuknak híres XVIII. századi könyvgyűjteménye volt. Szívesen megmutatom magának az enyémet, ha valamelyik nap eljön ebédre hozzám – fordult Victurnienhez –, nagyon örülnék neki. Mutatok majd egy igen érdekes kiadást a *Régiségvár*-ból Balzac saját kezű javításaival. Boldog lennék, ha összehozhatnám a két Victurnient.

(Folytatása következik.)

Várady Szabolcs

MÉG NEM

Elmúlt egy hét. Múlik a második.
Majd lassan megszokjuk, hogy nem vagy itt.
Megszokjuk majd, mert az élet ilyen,
és majd meghalunk valamennyien.
De most még várom, hogy felébredek.
Mert képtelenség. Mert az nem lehet,
hogy épp te – így? Nem fogja fel az agy.
Akivel ez történt, az nem te vagy!
Te nem fekszel az utcakőre le,
ilyen botrányba te nem mész bele,
veled nem tud packázni holmi Végzet,
gúnyosan elhessented az egészset.
Hát nem? Judit! Mi ez a némaság?
Nem, nem tudok még *emlékezni* rád.

FIGYELŐ

A RETORIKA VÍZJELE

Mészöly Miklós: *Családáradás* (beszély)
Kalligram, Pozsony, 1995. 152 oldal, 399 Ft

Ha megkérdeznék, mi hiányzik nekem a legjobban az újabb magyar prózából, valószínűleg két irányt, két gondolkodásmódot, két kedélyt neveznék meg. Az egyiket, a mondjuk nyugat-európai, egy regénycímmel próbálnám érzékeltetni, és – elismerem, kissé véletlenszerűen – Wolfgang Hildesheimer németül 1981-ben megjelent MARBOT-jára hivatkoznék. A legmagasabb intellektuális igényrel és gondolkodásmóddal megalkotott szöveg, tárgya a szellem vagy inkább egy szellem élete, benne egy nagyon érett, nagyon kései kultúra minden nagyvonalúsága, ami annyit jelent, hogy a *legkomolyabban képes eltekinteni* bizonyos dolgoktól. Filozofálása merő érzékiség, pontosabban szólva szenzualitás: a gondolatok a világ tárgyai, akár a növények vagy állatok, ezért nem csupán leírhatók, hanem *megjeleníthetők is*, a gondolkodásnak itt eleven élete van. A saját német és európai hagyományával a legbensőségesebb viszonyban áll, nem kell állandóan bizonygatnia, hogy része e tradíciónak, ott van az hivatkozások nélkül is a szöveg mélyáramában. A MARBOT életrajznak nevezi önmagát, és az is valóban, a múlt század elején élt angol főúr, Sir Andrew Marbot, amatőr művészeteoretikus és *connaisseur* biográfiája, csakhogy „fiktív”, vagyis a könyv főhőse soha nem élt, de bizonyára élhetett volna, akkor hát mégsem biográfia, hanem „regény”, egyszerűen mégis fikció, „és megint előlről”. Marbot a historikus életrajz törvényei szerint nyilvánvalóan nem találkozhatott Goethével, egy regényben viszont semmi akadálya ennek. Hildesheimer csodálja és szereti is hősét, s ez egyúttal a saját tradíciója iránti gyengéd rajongás: a régmúlt szellemiségét érzéki módon testesíti meg költött életű főalakjában. Kérdés: megszülethetett volna egy ilyesféle koncepcióra

épülő regény Magyarországon? Meg is született, ám szükségszerű, hogy nem a prózában, de a költészetben; talán mondanom sem kell, hogy Weöres Sándor PSYCHÉ című „regényére” gondolok. A magyar regénynek a költészettel ellentétben nincs semmiféle hagyománya, mely a Hildesheimerével a legcsekélyebb mértékben is rokonítható lenne. Tudomásul kell vennünk, hogy nálunk a regény Jókaiival, Kemény Zsigmonddal kezdődik. Olyasvalakikkel tehát, akiket Milan Kundera remek esszéjében (*Holmi*, 1995. szeptember) a regény „második félidejéhez” sorolt volna, Balzac, Walter Scott gondolkodásának társaságába. Hildesheimer könyve azonban kétségkívül az „első félidő” szellemiségéhez nyúl vissza, szabadsága, játékos és laza intellektualizmusa, búcsúzkodó humora, kötetlen szerkezete mind-mind Diderot vagy Sterne napjait idézi, de csak idézi immár, hisz jól tudja, hogy ama regényvilágnak bealkonyult, ám az alkony képe még plasztikusan benne él. Magyarországon nem volt „első félidő”. Mindebből az is következik, hogy a magyar regény szabadságfoka jóval alacsonyabb nyugat-európai rokonáénál, belső intellektualitásának dimenziói jóval szűkösebbek, játéktere kisebb. Ez persze nem probléma, ha elfogadják ténynek; ám komoly bajok forrása lehet, ha elhazudják létezését, pontosabban ha nem is számolnak vele. Hiszen itt éppen a Kundera által idézőjelesen említett „harmadik félidő”, vagyis a ma prózájának kérdéséről van szó. Az „első” hiányában, a „második” töredékes fél-sikereivel hátunk mögött hogyan is lehetne sikeres és teljes a „harmadik”? Innen mai prózánk alig elviselhető gyökértelensége. Mert mi mást tehetne, mint hogy a nagy és végletesen kidolgozott nyugat-európai formákon élőközdik? Mert posztmodernnek kell lenni mindenestül...

És most nézzük a másik hiányt. Ezt orosz-nak nevezném, hisz hangsúlyozottan nem okcidentális kedélyű, és kétségtelennek látszik, hogy leghatalmasabb formáit az orosz irodalom teremtette meg. Egyszerűbb, ha is-

mét művekre hivatkozom, két nemrég megjelent novellára az 1955-ben született Vlagyimir Szorokin tollából. A GYÁSZBESZÉD (2000, 1995. szeptember) és a SZERGEJ ANDREJEVICS (*Magyar Lettre Internationale*, 1995. 18. szám) nélkülöz bármiféle közvetlen intellektualitást, a szó szoros értelmében az excrementumig merül az élet vad prózájába, tárgya maga a riasztó mocskában tapicskáló posztoszocialista világ, ebből teremti meg kegyetlen költészetét, a szar liráját, az undor óráinak nyers, pontosan lüktető verseit. Ezért nem ízléstelen, ezért nem gusztustalan soha; a hibátlan arányérzék megmenti e hánytató életanyagot a művészet számára, az orosz irodalom nagy (gogoli–csehovi–gorkiji) és kis (szocialista realizmus) tradícióihoz való familiáris kapcsolódás képes irodalmilag megdicsőíteni az emberi natúra legaljasabb tetteit. A Bahtyin által oly sokat emlegetett groteszk realizmus végzős, az elviselhetetlen határát érintő pillanata ez. Ez az irodalom mintha még nem veszítette volna el termékeny naivitását, a rácsodálkozás képességét; utalásai, hangsúlyozottan irodalmi, megcsinált létmódja ellenére mintha még mindig a kimondást, a megjelenítést, az ábrázolást tekintené legfőbb küldetésének, mintha még mindig az lenne a legfontosabb, hogy Szergej Andrejevics kísélt a folyópartra, hogy Oleg vett egy kiló kenyeret... És különös, hogy Szorokint az orosz posztmodern legjelentősebb képviselőjének tekintik. Elgondolkozhatunk, mi a különbség a magyar és az orosz koncepció között. Hogyne, Szorokin művét is át- meg átjárják az utalások, idézetek, mégis minden véresen, lucskosan valóságközeli. Nála a SZERDCA CSETIRJOH (A NÉGYEK SZÍVE) című regényben a csonkolt végtagokkal a saját piszkában csúszkáló Voroncov a ZARATHUSTRA egyik legmagasztosabb imáját skandalja, végén a pátoszos felkiáltással: „Mert szeretlek, óh örökkévalóság!” Hogy közvetlenül ezután a defekáció orvosi- lag precíz, szakkönyvbe illő (és valószínűleg valóban onnan kimásolt) mibenlétét taglalja rendkívül átszellemülten. Míg Hildesheimer szeliden ironikus, addig Szorokin sátánian epés viszonyban áll a Nyugat szellemi örökségével. Ám mindketten a maguk nagy tradíciójának középpontjából szemlélik ezt a hagyományt. Ettől oly organikus minden mondatuk. Durván összefoglalva: Hildesheimer-

től megtudjuk, hogyan gondolkodnak, Szorokinnál meglátjuk, hogyan élnek az emberek a világ bizonyos tájain. Ezzel szemben honi prózánk mintha egészen holdbéli volna. És a Kádár-szisztéma bukása után különösen fájdalmasnak mutatkozik az anyaghiány, a vákuum mindennél hatalmasabb. Ennek legszomorúbb következménye a situációnélküliség: az alakok légüres térben csápolnak, sem szellemi, sem testi arcuk többé, és a narrátor helyzete is a legnagyobb mértékben tisztázatlan immár, így aztán önmaga sem lehet az ábrázolás tárgya, csak ha valamiképpen túldimenzionálja önmagát, így lesz a monológmondóból retorikus tenorista, ornamentikus széplélek. (Érzelve a veszélyt, ezt elkerülendő, a legmélyebben gondolkodó fők, Kertész Imre és Nadas Péter az esszében, a filozófiai érdekű önvallomásban találják meg a maguk valódi műfaját az elmúlt esztendőkből. Mintha Hildesheimerrel együtt vallanák: vége a fikciónak.) A másik irány a tárcalelkület mind ravaszabb, mind szójátékgazdagabb karnevalizálása. És akik még hisznek az anyagban, azokra a sivár szociológizálás réme leselkedik; Tar utolsó könyve (A MI UTCÁNK) az áttörés lehetőségét villantja fel: a kopár és némileg artikulálatlan matéria a humortól ölti fel a költőiség tarkább mezét. Ez valami új Tar pályáján, benne a változás, a nagyobb dimenziók megnyerésének esélye. Hildesheimer szerint vége a fikciónak, Szorokin művészetének viszont legfőbb küldetése, hogy még előbbre gázoljon a fikció világában. Két teljesen egyenértékű világerzékelés – mai prózánkban csak keveset tudnak róluk. Vagy pontosabban csak töredekésen épült be a gondolkodásába; kétlelkű szemléletünk e tekintetben is a „kompországbán” honos.

Mindennek felvázolására azért volt szükség, hogy rendkívül durván, de kijelöljem a magam szellemi helyzetét Mészöly Miklós új könyvének tárgyalásakor. Reprezentatív munka, egy jelentékeny hatású alkotó időkörének összefoglaló érzületű terméke, az eddigi kritikai visszhang szerint kései remekmű. És a „beszély” valóban úgy indul, mint a nagy öregkori summázatok.

„Az őszi nagy vadászatok előtt az egész házban nagytakarítást tartottak, ami Matinka néni személyes kívánsága volt. Csak azt nem lehetett tudni,

miért éppen az őszi vadászatokhoz kötötte az ilyen többnapos rendcsinálást, selejtezést – vagy szertartásos búcsúszást inkább? Mindenesetre azokhoz kötötte. A rekviem akkor marad fiatal, ha a vázákban nem tűriünk meg hervadt virágot. Meglehet, ő is úgy volt ezekkel, mint a muslincák a körvadászatókkal, mikor egyszerre lepleződik le élet és halál, rokkant bútor, emlékrófea, vadak utolsó, menekülő igyekvése. Mielőtt úgyis levadászák őket. Rekviem ősszel – ki tud ennek ellenállni, mikor még vállon a puska, és a tróféáról se kopott le a dátum.” Így szól a könyv első bekezdése, melynek szikár pátozától, nemes retorikájától, telt hangütésétől nehéz lenne megtagadni bámulatunkat. És talán az író pozícióját is kijelöli: ami most következik ebben a prózában, nem más többé, mint kései rekviem, búcsú, fegyelmzett gyászmise. Könny, szomorgás, nosztalgia legyen távol e hangtól; ha már meg kell lennie, legyen derűs, ám távolról sem vidám a temetés, az „es muss sein” intonációja ez Beethoven utolsó kvartettjéből. Tökéletes kezdet, ám éppoly feszélyező a folytatás. Mert ami jön, többnyire nem más, mint ama vadak „menekülő igyekvése”; kevésbé költőien: görcsös, modoros, legrosszabb pillanataiban szinte halandzsaszerű. Az expresszív retorika ekkor szonokiaságba vált át, a szöveg látszólag mély, magvas gondolatokat, érzelmi árnyalatokat hömpölyögtet, valójában lapos, kimódolt megfigyeléseket, szentenciákat dob a felszínre, többnyire tagolatlanul, pontatlanul. Ez utóbbi talán a legbántóbb, hisz Mészöly legfőbb becsvágya mindig is a pontosság volt. Nehéz értelmezni, vagy talán nem is lehet az efféle megfogalmazásokat, miszerint Júlia: „Meg volt ugyan győződve, hogy a tisztaság mindenben ott ólálkodik, mégse szabad, hogy ez mindenben megtévessen. Szerette pontos kétértelműséggel helyére tenni a dolgokat.” Vagy Iddi és Matinka személyiségének eltéréséről: „Ha van vibráló különbség két virág között, akkor ők ez a különbség. És Iddi tudta ezt. Az ő gyermekkorá fantasztá homály, s mintha sok részletére – a gyámügyi és örökbe fogadási eljárás során sem, talán tapintatból? – sosem derült volna fény. Nemcsak az apa hiányzott az életéből, de az anyja is olyan emlék maradt, mint egy rejtélyes megbocsáthatatlanság. Különös, de mégse jutott eszébe, hogy ezzel a homállyal kokettáljon, bár – ha nem mutatta is – vonszolta magával. Visszatérő érzése volt, hogy az apja mégse ködkép, csak éppen rámutatni nem lehet, még kevésbé azonosítani. És ez az egész együtt,

mint valami állandóan kísértő, megalvadt feltételenség körül – konok dacosság mérgezése, bármit csinált vagy próbált álmodni.” Ilyenkor úgy érezzük, az elbeszélő mintegy alvajáróként araszol előre, ám a holdkórosok legendás biztonsága nélkül, megbicsaklik, tanácstalan lesz, aztán ismét megtalálja a könyv kezdetének nagy stílusát, hogy ismét apró részleteknél leragadva tébláboljon. Mondani, megjeleníteni bármit is, megérezkíteni egy tény, egy mozzanatot netán, immár csak nagy ritkán jut eszébe, rábizza magát csak néhol hibátlan belső hallására, valami sejtlemre, miközben reméli, mi több, biztos benne, hogy az áll majd jót mondatainak belső intellektualitásáért. És ekkor persze a legmagasabb fokú koncentrátságnak és szubsztancialitásnak hat ez a magabizóan kalandos nyelvkezelés, pusztán azért, mert az író teljesen magától értetődően, a kétely legcsekélyebb jele nélkül adja elő. Anyanyelvként használ egy volta képpen abrakadabrának bizonyuló idiómát. A könyv mindeddig legmélyebb elemzője, Nádas Péter pontosan érzékeli ezt, ám ami a magam agyában kudarc, az nála a legpompásabb művészi diadal. „Az első mondattól kezdve sűrű és áthatolhatatlan, értelmezhetetlen és értelmezésre nem szoruló nyelvi masszában állunk.” Továbbá: „Mondataiban nincsenek szükséges és elkerülhetetlen kényszerek, nincsenek idegen elemek, az anyanyelvet nem alkalmazza, hanem közel ötven év munkájával megszínálta a sajátját, s így aztán nem látszanak a varratok, még a vendégzsövegek vagy a rejtett idézetek is a sajátjai. Minden összeépült, ízesült, nem válik le semmi semmiről.” Nádas szerint ezért hat úgy, akár egy idegen nyelv, „amelynek ugyan minden szavát, szerkezetét, árnyalatát jól értjük, mégis távol van. Igaz, nem távolabb, mint egy karnyújtásnyira. Valamilyen rokon nyelv”. Egyszóval: „idegen anyanyelv”, amint azt fontos bírálatának címe is mondja a Pannonthalmi Szemle 1995. III/3. számában. Gondolom, mindez csak esély, amit a „beszély” egésze nem képes valóra váltani. Nádas valamiféle „abszolút prózára” gondolhatott, hogy ezúttal Gottfried Benn egyik központi kategóriájával éljek: „próza, kívülről az időn és a téren, az imagináriusban felépítve, kétdimenziós, pillanatszerű, a pszichológia és az evolúció ellenjátékos” (DOPPELLEBEN, 1955). Annak a lehetősége ez, hogy a szavak és mondatok pusztá elrendezése által, a „jelentés” nehézkedése leküzdésével, minden földhözragadságtól meg-

szabadulva jussunk el a művészethez, anélkül persze, hogy szépelgők, túl artisztikusak, „költőiek” lennének. Régi álom – Benn többek közt Pascalra, Flaubert-re hivatkozik –, amelyet soha nem sikerült megvalósítani. (Nálunk Tandori Dezső került a legközelebb hozzá.) Különösen most nem. Mert két tendencia dolgozik a könyvben, egyrészt a mitologikus, mely természetesen szerint valóban inkább az „abszolút próza” területére tartozik. Ennek nincs sok dolga az epika tárgyiaságával. Másrészt Mészöly könyve mégiscsak „beszély”, legyen e megjelölés bármily szeliden ironikus, netán parodisztikus. (NB.: e megjelölése a magyar regény „első félidejéhez” való viszonyát is felvillantja, más kérdés, hogy azt nemigen építi be a formálásba.) Az anyag, egy családrégény töredékes és szándékoltan hézagos anyaga egy idő után mégsem viseli el az ily mérvű adathiányt. Fokozatosan aztán kiderül, hogy családról mégsem beszélhetünk, hisz az ősházban és a parókián, tehát Bordácson és Bogárdon (e két helységnév nyilván szándékosan rímel, vagyis voltaképpen egy) alig találhatóak valódi vérrokonok, több a családi zabi, a félig-meddig fattyú, a törvénytelen sarj: Matinka és Iddi kapcsolata „tényleg kivételes – talán éppen azért, mert vérségileg egyikük sem tartozott a családhoz. Persze igaz, hogy Júlia, Emil bácsi és Bondika sem – de megérthetjük, ha az élet másképp csomózza a szálakat, egyszerűen kénytelen regényes rendet teremteni”. Ilyenkor úgy véljük, a „család” története az ország történetét modellezi, így látszólag egyesíthető a mitologikus és a regényszerű törekvés. Ám a „regényes rend” helyébe az anekdotikusság rendetlensége lép, néhány remek epizód (mindenekelőtt Iddi és a kisgyermek Ambrus imbolgóan erotikus beszélgetése a könyv 75. oldalán) mellett a homályos múltbeli adomák töltenek be mindent. Az arányok esetlegesek, a lényeges a lényegtelenről csak véletlenszerűen válik el. Mintha „csupa vérzés, csupa titok” lenne minden (a vér metaforája az egyik legátfogóbb és legtöbbet sejtető a kisregényben), ám a valódi titok mégis hiányzik, vagyis kimarad a szövegből a szereplők sorsa, ám sorstalanságuk, fátumuk véletlenszerűségének mélyebb rétegei ugyancsak rejtve maradnak. Azt hiszem, Mészölyt a szíve mélyén nemigen érdeklik a CSALÁDÁRADÁS hősei. Nem szereti, nem gyű-

löli őket, egyszerűen nem tud mit kezdeni velük. Ez leginkább a névadásban érhető tetten. Iddi, Atya, Matinka néni, Biborka, Longomár Magdolna, Gidai Ármin, Gábor Izsmér, Bondika, Osztercsik, és még sorolhatnám. (Nemkülönben a helységneveket.) Mindmegannyi keresett, soha nem létezett fantomnév. És fantomszemély is egyben. Nádas Péter természetesen ezt is érzékeli: „Ezek nem beszélő nevek, biztosan. Helyesebben nem beszélő nevek ezek. Néma rögök. Jelek. Nem lehetne pontosan megmondani, hogy kicsodák és mit jelentenek, ám igen erősek és súlyosak.” Ám én nem tudok kiegyezni ezzel az érveléssel. Itt megint a kétfelé tartó formálás kerül feloldhatatlan ellentmondásba egymással. Mert a szereplők vagy személyek, és akkor elvárjuk, hogy nevük is létük személyes lenyomata legyen, vagy mitologikus, az „abszolút próza” vidékén lakó jelöltek, akkor pedig anekdotikus, kedélyesen vázlatos életük eseményeit véljük értelmezhetetlennek. Úgy vélem, e nevek pusztán retorikai alakzatok, jól és kétségkívül sokatmondóan csengenek, ám pusztán zárványok így egy jéghideg mondatfűzésben. Mészöly felvillant néhány szituációt, elindít néhány dialógust a szereplők között, de vagy túlrészletez, vagy unottan legyint, ha rajtakapja figuráit, hogy elkezdenék élni a maguk életét.

Még kevésbé képes elfogadtatni (elfogadni) a gyermekek világát. Felvázol egy játékos, gyermeki mitológiát, ír az „indian ebédéről”, az ősház kertjében kibontakozó gyermeki játékrondról, legendáriumról, melyben nagy szerep jut a „Döntések Házának”, a „Hajtincs Áldozatnak”, továbbá „Jóidő közhuszárnak” stb., ám megint azt érzem, hogy e játékokat soha nem játszották, és nem is fogják játszani soha. Mészöly hiába erőlteti, hogy életet leheljen hőseibe, mivel művészi képzeletét alapvetően más köti le, ez csak kényszeredett, suta félmegoldásokat eredményezhet. Eluralkodik így a néhol ponyvaszerű titokzatosság légköre, a szellemi ráfogások mind modorosabb sorozata. Valami rejlik mindennek a mélyén (a gyermekek szóhasználatával, a „Legnagyobb Titok”), de talán már Mészöly sem kíváncsi megfejtésére, vagy gondolkodásának lényegét érinti, hogy érdektelennek ítél bármiféle kibogozást. Csak egy hangulatban hisz immár, a saját hangjának, intonációjának zen-

gésében, mely sokszor valóban lebilincselően szárnyal, ez tartja rabul érdeklődését, és, elveszítve az olvasót és a maga epikai világát, vakon követi retorikája sziréndallamait. Le mond tehát a kapcsolatteremtésről, a szituációról, és a végén ott marad ő is egyedül, anyag nélkül, elejtve nemcsak a narráció, de immár a megszólalás lehetőségét is, így mind a mitológia, mind az elbeszélés fényei kioltódnak: „*A névtelen krónikás is zavarban van. Sietni kell hát? Vagy lehet, hogy mégis ábránd pontot tenni egy mindig újra partatlan áradás végére. S hol is kezdődhetne ez a pont? Júlia valóban csodálatos klimaktériuma mutatkozhatna krónikástrükknek is – ha az olvasó úgy akarja –, és nem megakadályozható. Am akkor aligha nyújtottunk többet... – de minél?! Mint például...? Akkor már egyszerűbb és tisztább, ha semmit nem akarunk nyújtani – s főképp nem ráfogások tetszetős csapdát –, csupán alázatosan helyet adni a tények képzeletének és mágiájának. Ilyen közönségesen vagyunk némák, de nem figyelmetlenek.*”

Regényvilág nincs többé, és az ismeret is más utakon vándorol, „*ami tudható – az más-fajta jegyzőkönyv; akár egy lidérces költemény víz-jele*”. Am mégsem egy világ hagyott e szövegben nyomot, a CSALÁDÁRADÁS az író néhol megkapó retorikájának vízjele csupán.

Bán Zoltán András

ÍGY ÍRTOK TI

Karinthy Frigyes: Így írtok ti
Az első kiadás teljes, gondozott szövege.
A kötetet szerkesztette, a szöveget gondozta,
a parodizált műveket és az illusztrációkat
válogatta, a kiegészítő fejezeteket,
a szövegmagyarázatokat és a kérdéseket írta:
Reményi József Tamás és Tarján Tamás
Matúra klasszikusok sorozat, IKON Kiadó, 1994.
223 oldal, 298 Ft

ÍGY ÍRTOK TI-ből kettő van: az első egy irodalmi karikatúragyűjtemény, a másik vallo- más. Az első folyamatosan bővült – írójuk életében és azután is –, ám mindvégig népszerű maradt, a másik egyszerű és változatlan, de

hamar elfelejtették. Az első „csak” mulattat és bírál, elképeszt és rémit, a másik mindezen felül az írói hivatás lehetetlenségéről és tragédiájáról üzen.

Két szerkezet: egy nyitott meg egy zárt – egymással nem vegyíthetők, de nem is érvénytelenítik egymást. Mindkettő megfér és meg is kell férjen egymás mellett a könyvpiacra. A népszerűbb kiadás, Karinthy értelmezését követve, miért is ne kezelhetné szabadon a tartalmat – a filológikus igényű közreadás meg miért ne csatolná vissza a művet az életműnek éppen az első kiadás kerettörténetében, egész szerkezetében, sőt tipográfiai külsőségeiben megragadható filozófiai-etikai főáramába? Annál is inkább, hiszen az első ÍGY ÍRTOK TI-t 1912 óta senki sem adta ki: a táguló gyűjtemény Karinthy életében mintegy érvénytelenítette az amúgy is nyilvánvalóan egyszerű használatra szánt kötet tervet, az utókor pedig nem merte kockáztatni a későbbi torzképek sikerét. Így hát az eredeti most jelenik meg *azóta* először, s ez fontos esemény. Legfeljebb az a furcsa, hogy amíg az összkiadás a praktikus szempontot tartja elsődlegesnek (a kötetet az életmű összkarikatúratermésének keresztmetszeteként értelmezve), addig éppen a diákoknak szánt Matúra sorozat vállalkozik a hiteles szöveg közreadására. Nem világos (a sorozat egészére tekintve), miképp illeszkedik egymáshoz a filológiai és a pedagógiai cél, magyarul, hogy miben segíti az érettségizőt, ha csaknem a hasonmás igényével készült kiadást kap kézhez. Amit meg ezután sem értek, hogy ez a hasonmásigény éppen olyan pontokon működés-képtelen, ahol pedig a külsőségek valóban üzenetértékűek. Így például nem derül ki, hogy a kezdő anekdota eredetileg a tartalomjegyzéket is megelőzve a könyv legelején állt; az utóbbi, melynek a karikázott írókra vonatkozó sommás jellemzéseit a szerzőpáros egyébként fontosnak ítéli, a párhuzamosan futó kommentárok oldalára került. (Mellesleg meglepő, hogy ennek a Karinthyra nagyon jellemzően az intellektuális giccs és az érzelgős pátosz határát súroló, mégis vallo- másértékű anekdotának az egyébként bőséges kommentárok semmilyen figyelmet nem szentelnek.) És ha egyszer, a hasonmás jegyében, közlik az eredeti rajzokat, akkor ott, ahol mégis hiányzik az íróportré, nem sze-

rencsés más forrásból pótolni. Sokkal zavaróbb ennél, hogy a választott közreadási módszer, hogy tudniillik alapszöveg és kommentár szomszédos oldalakon, párhuzamosan fut egymás mellett, egy ponton megtörik. Az olvasó így sajátos kísérlet részese lehet: észreveszi-e vajon, hogy már nem az eredetit, hanem a torzképet olvassa?

Tényleg: van-e *eredeti*? A szerzőpáros, irodalomtörténészek, akkor is jól tudnák, hogy az ÍGY ÍRTOK TI nem egy-egy visszakereshető művet, hanem magatartásokat (mondhatnánk: önként vállalt korlátokat) karikíroz, ha maga Karinthy a második kiadásban (amikorra a tudósok elmagyarázták a zseninek, mit is csinál) nem szögezte volna le. Mármost a párhuzamos közlés mód pontosan azt sulykolja az olvasóba, hogy egyik oldalon áll az eredeti (melyiken?), a másikon meg az utánzat. Pedig az, hogy gyakoriak az egyértelmű utalások egy-egy létező műre, arról és csakis arról tanúskodik, hogy Karinthy Egészre irányuló (ön)megsemmisítő iróniája éppen milyen aktuális irodalmi alapanyagba költözhetett bele – hogy milyen *érvekkel* élhetett. *Nincs eredeti* (ezért persze merő utánzat sincs) – a stílusnak mint az önnön autoritását legitimáló írói magatartásnak illuzionálása az a ma nagyon aktuális (posztmodern) gondolat, melyet az irodalomhoz való pusztító viszonyán keresztül Karinthy üzen. A hagyományozás történeti létmódjában az Ideális torzképet látja: karikatúrái így voltaképp az „eredeti” láttatják torzra, míg maga a torzkép az Ideális *lenne*, ha egyazon gesztussal az Ideális realizálása a történeti közegben nem bizonyulna ugyanolyan torznak. Az ideális és a tényleges mű közötti kis elmozdulás, ez az apró, de meghatározó csalás egyszerre a mű művészivé-élvezhetővé válása és az Ideális elárulása: ebből a tragikus dichotómiából erednek Karinthy karikatúrái.

A szöveghez egy úgynevezett életrajzot, műfaj történetet mellékeltek, és megadják a mű keletkezéstörténetét is. A színvonal vegyes. Egyszerre van jelen a (sokszor sajnos kényszeredett) könnyedség, a posztmodern hang játékos személyessége és az, amit éppen meghaladni szándékoznak: az elképzelhető legavittabb tankönyvírói klisék és a leglaposabb apologetikus közhelyek (a „*páratlan fantázia és a bámulatos absztrakció diktálta sorait*”

vagy az „*örökre beírta magát a literatura aranykönyvébe*” típusú mondatok). Az életrajz szerzője érzékeli, hogy Karinthy-nak a műtől független életrajza nincs – talán még kevésbé, mint más alkotóknak. Ám ilyenkor sokszor az a veszély fenyeget, hogy az életrajzot a műből konstruáljuk meg. Olyan kijelentés, mint például az, hogy Karinthy „*elemi ember volt*”, tökéletesen érdektelen és értelmezhetetlen maradna, ha nem állna mögötte a mű bizonyosságtétele a maga szilárd talaj után tapogató elszántságával. Itt az enciklopédiamotívum mint a mű motívuma vetített vissza az életbe, amit a számos más, ezzel egyenrangú motívum ismeretében még akkor is egyoldalúnak vélnék, ha nem tudnám, hogy erre éppen az ÍGY ÍRTOK TI enciklopédikus szerkezetének igazolása érdekében van szükség. Ugyanakkor a műbe is beleolvassuk az embert; a végső kép, már ha születik ilyen: az élet mint megtisztítandó alapanyag és a mű mint preskripció; az írás mint megismerés és mint önmegismerés – kölcsönhatások perpetuum mobiléje. De mit csináljon az életrajzíró? Szerintem egyrészt ne írjon életrajzot, hanem olvastassa a művet életrajzként és az életet műként, másrészt, főleg ha pedagógiai kiadványról van szó, szükszavúan közölje a tájékozódáshoz valóban nélkülözhetetlen néhány adatot (*ne* életrajz címen).

A keletkezéstörténet lényegesen színvonalasabb, ám a műfaj problémája itt is jelentkezik, ha másképp is, mint az imént. A történelmi-filológiai érdeklődés egy ponton ellenállhatatlanul legyűri a pedagógiai szándékot. Az például, hogy milyen készletből válogathatta össze kötetét az író, vagyis hogy mi maradt ki könyvből, talán még mindkét fajta érdeklődésre számot tarthat. De az érettségiző diákok már aligha érdeklik a szakirodalom vitái arról, hogy a kötettervre nézve mennyire konstitutív a kerettörténet (amely az egyes karikatúrákat a *kezdő író* igyekvő próbálkozásaként állítja be), vagy hogy mennyire illik a kötet végi *néhány szatíra* a koncepcióba (már ha van ilyen). Azzal, hogy a tanulmány az egyes állásfoglalásokat ismerteti, sőt még vitába is bonyolódik velük, a diákok az a jogos érzés foghatja el, hogy ő itt belekeveredett egy szűk kör bennfentes és némileg áporodott vitájába, amihez semmi köze. (Az összkidolgozás szerkesztőjét a személyeskedésig bíráló

megjegyzéseknek például aligha egy kvázitankönyvben a helyük.) Bizni kellene abban, hogy a diákat az és csak az érdeklí: *mi* az ÍGY ÍRTOK TI. E kérdésre a válasz nem azonos sem az ÍGY ÍRTOK TI szövegével, sem annak (valamennyi lehetséges) kommentárjával. Itt markáns határvonalat kell húzni: egy dolog, hogy például a *kezdő író* kötetbeli jelentőségét hogyan ítéli meg a szakma, és ettől merőben független dolog, hogy a figura maga az életmű filozófiai centrumában áll. Prototípusa annak a magatartásnak, mely az irodalomban az írás elárulását látja, a világot bekebelező írás értelmezésében pedig az *írva létezés* ma Derrida által is közvetített kabbalisztikus hagyományához kerül nagyon közel; amely tehát megkísérel irodalmat irodalmi hagyomány nélkül művelni; amely nem akarja tudomásul venni, hogy az írás teljességigényével szemben az írott *mű* lemondásból születik (annak eldöntéséből, mi *nem* kerül bele); amely ezt a közvetlen írást egy közvetítőszerreppel egyensúlyozza ki: a tanúságtétellel az Ember viselt dolgairól. A számadásnak ezt a kései motívumát az ÍGY ÍRTOK TI-féle enciklopédikus forma is magában rejtí. A földi valóság madáchi álomképeinek, az illúzióknak, a Soknak mint az Egy maszkjának felvonultatása azonban nem jár démonűző hatással az ÍGY ÍRTOK TI dramaturgiájában: a „nem én”-ek felsorakoztatása nem hozza magával az én megtalálását, ellenkezőleg: a *kezdő író* sokkal inkább egyfajta anti-Bildungsroman fordított beavatási szertartásán halad végig. A „micsoda az ÍGY ÍRTOK TI?” kérdésre a választ mindenesetre a *kezdő író* és az enciklopédikus formának az életmű egészéből kiolvasható üzenete adja meg.

A szöveget kísérő jegyzetek és kérdések pedig pontosan kirajzolják, mi *nem* az ÍGY ÍRTOK TI. Különleges érzékkel tapintanak mindenre, ami a mű szempontjából kívüllévő, járulékos, efemer. Amikor elmagyarázzák, mi az, hogy pápua vagy gerilla vagy Tisza Kálmán, amikor úgyszólván lecsapnak minden névre, idegen szóra vagy furcsa szóképződményre, akkor a maturandus azt fogja mondani: eszerint egy művet megérteni annyi, mint művön kívüli mozzanatait kódolni. Eltűnik a különbség a mű és a mű szövege között – a „*gondozott, teljes*” szöveg közreadásának filológiai indítéka is mintha csak a mű

jelenlétének hiányát igyekezne ellensúlyozni. Tudom, hogy jegyzet, kérdés, gondozás: a *szózat* számlájára írandó, de ez épp elég baj, mert így éretek helyett olvasóautomatákat nevel, akik a megértést mint a közegellenállás leküzdését már csak hírből fogják ismerni: minden házhoz jön – kivéve a művet, mely épp a megértés erőfeszítéséből születne meg.

Vagy ki tudja: éppen az lesz érett, aki a tanítás ellenére megőrzi önállóságát, nyitottságát. Mert ez alapján mindenkiben adott. S a pedagógia téved, ha nem a már meglévőre épít, hanem azt félretolva előlről kezdi a munkát, persze alapok nélkül. Aki ezt kibírja, tényleg érett lesz: érett arra, hogy tanulni kezdhesen.

Dolinszky Miklós

ELEVEN NEGATÍV

Mesterházi Mónika: *Hol nem volt Cserépfalvi*, 1995. 72 oldal, 340 Ft

„Sometime we see a cloud that's dragonish” („Néha látunk egy felhőt, mely sárkány alakú”) – jut eszünkbe Shakespeare egyik sora, amikor kézbe vesszük Mesterházi Mónika második verseskötetét. A borítón látható fénykép maga a költő készítette: szürkészöld háttérből kirajzolódó fehér hattyúforma felhő, inkább zilált és önkéntelenül összesereglett bolyhok együttese, mintsem éles mozaikkontúr. A fellegek puha és nyitott tömege azt a benyomást közvetíti, hogy itt ugyan még dolgoznak és formálódnak a világ erői, folyton el-elmozdulnak a dimenziók, de már maga a folyamat is kínál olyan látható eredményeket, melyek az éber megfigyelő valódiságának és komolyságának mértékévé tehetőek. A fénykép találon jellemzi a kötet hangulatvilágát: a találok és miérteknek jelzőkarói közt felbukkanó apró bizonyosságok szövegterülete ez a művészet. Tétovásága többnyire szövegziárdság felé tapogatózik, de stabil soraiban is megőrzi azt a billenési feszültséget, mely a költeményt megnyitja egy huzamosabb ismerkedési szándék érdekében.

Mesterházi Mónika költészetének egyik fontos vonása (s ebben csatlakozik a ma még közönnnyel emlegetett újklasszikus iskolához): belső tapasztalatát igyekszik a szavak eredeti jelentésének rendjében leírni, s egy lassan-lassan belátott nyelvi hamisság kelepcejéből valamely közvetlenül belátható költői érték-rend felé tesz lépéseket. Noha verseinek belső térfogata viszonylag csekély, mégis emlékezetesek: fokozott készenléti állapotban mutatkoznak, és alázatos mesterségbeli mérlegelések nyomait őrzik. A könyv első, címadó darabja (együttal egyik csúcspontja): egy este leírása.

*„A ráérősen nyújtózó eget
aláducolta mostanra a felhők
koszos, alkalmi rétege. Török
a távolságban otthonos tekintet,
a rövidlátó viszonyok között
végességét tanulja. Eltűnődés,
mi fér egy napba. Mint egy utazás
végén, ha mindent vissza kell pakolni
a bőröndbe (ha egyszer benne volt)
– csak ki ne nyíljon – erőszakosan
záródik ránk az este. Csak a vágy
álmodja át magát felhőn, fedélen,
s a Hattyú szárnyán dél felé feszül.”*

A cím – miközben fölidézi a hagyományos mesekezdet egyik tagját – rögtön narratív elemre utal, s tagadó formájában mintegy hidegindítást kölcsönöz a költeménynek. Erdemes ezt már itt kiemelni, hiszen a költő egyéb műveiben is gyakran úgy teremti meg szövegeinek eleven negatívját, hogy tagadó formákkal fakasztja meg a vers erőforrásait. Már a második darabban, a VADGESZTENYÉ-ben ezt olvassuk: „Mindent nem rakhatok a gesztenyémmre”; később: „De fiókban nem tarthatlak sokáig”; majd, a Nemes Nagy Ágnes halálára írt TUDNI FOGOM-ban: „Nem haltál meg, mert nem ismertelek, te lépten-nyomon ismerős, azonoság.” A címadó vers amellett példásan és szervesen fogja össze a kötet motívumtárát: zártság, elszigetelődés, naplemente, alkalmyszerűség, véges viszonyok, utazás, tűnődés, vágyakozás, kinti-benti világ, kétféle idő, hattyúmotívum.

Mesterházi Mónika szemléletében van valami mikroszkopikusan aggályos vonás. Élmenyei eltolódnak a láthatatlanba, s mintha

a vers volna az a kísérleti terep, mely egy gyökeresen visszahívott, idegenséggel fenyegető környezet értelmezhető jeleit újra fölta-karná. Ez a költő „a végesség rövidlátó viszonyai-ban” alakítja ki versgyakorlatát, s bár több ízben hiányt emleget, mégis tudja, hogy egyedül a belső emberi üdvösség teremtheti újra a világot: *a távolság belül van*. A fogadkozástól mentes emberi figyelemnek és teljességi igyekezetnek szép darabjai a VAN BENNEM KÖSZÖNET?, az UTGA, a TUDNI FOGOM, a MÁS NEM és az ELFOGULATLAN. Ezek a költemények alig-alig vesznek lélegzetet, csaknem kerülnek a lírai hatást: inkább kérdező, mintsem válaszoló jellegű versek. Rajzuk életlen, szóválasztásuk ékesség nélkül való; mondhatnám: fókusz nélküli fénykötegek. Elegyül bennük a szorongás és a szabadság tapasztalata: fájdalmaik kötnek, örömeik oldanak. A sorok mélyén mintha szűk látótérben jelenne meg valamilyen villámgyors, közömbös, de emberi azonosságot kínáló poétikai erő. Itt, ezeken a telített pontokon fölviláglik a szöveg, és semmi árnyék nem akadályozza többé az ismerkedő tekintetet. Úgy is mondhatnám: a diszkrétan mozgatott adatok között olykor kész szövegértékek jelennek meg, törzsszóalományok. Két arca van a költeménynek: van egy látszólag henye mozdulattal fölrajzolt háttértár, s van egy cerebrális igyekezettel megfogalmazott abszolút nehézkedési pont. Az imént idézett HOL NEM VOLT első hat sora rögtön mindkettőt szemlélteti. Az első három sor szürke tónusú koloritját általános tapasztalatközlés követi. Általában is elmondható, hogy a költő szereti valamely imént kiűrt szellemi térbe telepíteni verseinek emlékezetesen megformált mondandóit. A felszín hullámai alatt nyugtalan fenékhullámok hömpölyögnek: olyan érzésünk támad, mintha a vers olvasás közben folytonosan *teremtené* magát. A „sárból és aranyból” összegyűrés technikájának alkalmazására idézzünk még egy példát (HIDEG, VIZES):

*„Hideg, vizes levegő, tejfehér,
és mint a tej a teában, egész
testével úszik. Mégsem olvad össze.
A beteljesületlenség maga,
ahogy nem tudja önmagát elérni,
csak szüntelen kísérti a határát,
és önnön lényébe gabolódik –”*

Látható: az első három sor (egy remek hasonlat keretében) hűvös, latyakos, már-már kellemetlen horizont. S utána rögtön fölbukkan a gondolati vertikális: négy sor szárnyal föl hirtelen, mint egy fekete sárkány.

Persze, semmi kétség, találunk a kötetben néhány olyan verset is, amelyik nem gyújt eszményi olvasói elégedettséget. A rövid, nem elég mélyen belátható tapasztalati görbékkel rögzített pár sorosokra gondolk (OKTÓBER, TÁVLAT, HIÁBA, DÉLUTÁN). Ferencz Győző ezt írta a költő első kötetének, a VISSZAFAGYÓ TÁBLÁK-nak megjelenésekor: „...bármennyire jó arányokkal szerkesztette is meg a kötetét a költő, mégis beleillesztett néhány olyan darabot, amelynek szerkezeti funkciója nyilvánvaló, csak épp önmagában kevés, hogy hatása legyen. Elsősorban a pár soros minimálversekre gondolk... A nyelv mikrolemeire ily fokig támaszkodó költészet lappangó veszélyeire hívja föl ez a figyelmet; a kísérletezőkedv néha túl sokat bíz egy-egy szójátékra, anélkül hogy verbálisan megteremtené a terét. Az üres papír... nem elég visszaverő tükröfelületnek, sem az olvasó feje.” Ezt a figyelmeztetést továbbra is érdemes szem előtt tartani. A rövidverset (legalábbis bensőleg) óvatosan kell megágyazni; várni kell, míg megreken az élmény, s a költemény szinte hierarchikusan képes elkülönülni a teljes körű darabok együttesében.

Mert ez az együttes csakugyan figyelemre méltó, s valami fontos újdonsággal gazdagítja az újabb magyar költészet beszédrendjét. Mesterházi Mónika művészetének leggyakoribb vizsgálódási tárgya: az emberi döntéshozatalt megelőző stádium, a tanakodás, mérlegelés, latolgatás, a *toporgás* időbeli mozzanata, a vonakodásnak és előzetes fontolgatásnak zilált ceremóniái és zsidbadt araszolásai.

Van a német nyelvben egy pontos, magyarnak éktelenül fülsértő kifejezés: *Unbeglücklichkeit*. Igen, ez a költő is ennek a viszonyon kívül helyezkedésnek, alkalmazkodási és döntési semlegességnek adottságait próbálja szóba foglalni s költői élménnyé avatni. A nehézség abban áll, hogy ennek az emberi állapotnak a leírása olykor magát a közlékenységet akadályozza, s alkalmasint a körülbelüliség ingoványára tereli a szöveget. Minden, ami egyszerű, hamis. Minden, ami bonyolult, csupán hosszas tapasztalat árán kö-

zölhető. S minthogy a költői nyelvben semmilyen élményt nem szabad *gondolatra* lefordítani (legfeljebb kifejezni egy sajátosan birtokolt nyelvi szertartás keretében), ki kell alakítani azt a gondolati és nyelvi közlés határterületén mozgatható jeltömeget, mely mégis az azonnali elfogadás igényével képes közvetíteni a költői mondanivalót.

Mesterházi Mónika ezzel a kötettel bizonyítja, hogy már igen közel került saját szavaihoz. Költészete kezd egyneművé válni (nem egyhangúvá!), s képes földézni azt a borzongást, mely sokismeretlenes egyenletek láttán lepi meg az embert. Verseiben már nem pusztán lerakodik, hanem nyújt is valamit.

Szavainak minősége érintetlen.

Báthori Csaba

BÁTHORI CSABA: HÖLDERLIN A TORONYBAN (1806–1843)

Szövegdokumentumok

Új Mandátum Könyvkiadó, 1995.

199 oldal, 550 Ft

Friedrich Hölderlin magyarországi hatástörténete egyre terjedelmesebb, ami annál meglepőbb, mert igen nehezen megközelíthető, hosszú tanulmányozást igénylő életműről van szó, amelyik ráadásul magyarul csak töredékesen és többségében megkérdőjelezhető minőségű fordításokban jelent meg. (Az eddig megjelent Hölderlin-kiadások kritikájára jelen keretek között nem térhetek ki,¹ annyit azonban érdemes megjegyezni, hogy az egyetlen valamelyest használható, valóban átfogó képet adó válogatás a Sükösd Mihály szerkesztette Helikon-kiadás 1961-ből, amely sajnos azóta sem kapható.)

Nem tartom szerencsésnek, hogy jelen kötettel a magyar olvasó előbb kapja kézbe az elmebeteg költő sablonokból lazán összefűzött sztereotip verseit, mint hogy megismerhette volna költői pályájának delét, hogy

előbb olvassa Zimmer asztalos számláit, mintsem hogy kézbe vehetne egy alaposabb biográfiát Hölderlin életének fő dokumentumaival, előbb olvassa Hölderlin kényszeredett, semmitmondó sorait anyjához, mintsem hogy megismerhetné Hegellel, Schellinggel, Böhlendorffal, Schillerrel stb. folytatott, ha nem is terjedelmes, de rendkívül gazdag levelezését.

A Báthori Csaba kiadta kötet már tematikájával és címével is elárulja, hogy inkább egy legenda népszerűsítéséhez kíván hozzájárulni, mintsem az életmű közvetítéséhez. Ez a legenda pedig úgy szól, hogy az 1806 utáni Hölderlin lényegileg ugyanaz a költő, mint a korábbi, azaz kései verseivel éppúgy párbeszédbe léphet az olvasó, mint a korábbiakkal. „A szöveg átlépi az eksztatikus csönd üvegfalát, s az örült legendája mögül kibukkan az a méltóságától megfosztott, valódi árva ember, aki felénk nyújtja kezét, s ismét beáll a közönséggel párbeszédet folytató alkotók sorába” – olvashatjuk a kiadó előszavában. (9. o.) Csönd és „beszéd” manapság divatos paradoxonából kiindulva ugyan először arra gondolhatnánk, hogy poétikai felfedezésről van szó (mint például Winfried Kudsusz könyvében, aki először kísérte meg költőileg rehabilitálni Hölderlin toronyköltészetét), de ebben alaposan csalódunk. A versek és szövegdokumentumok összeollózását ugyanis a kiadó ezután a következőképpen indokolja: „Itt lehetséges a megégyezés ennek a világból kiszorított embernek a megértéséhez... És lehetséges rést ütnünk a boldogság szerepének falán, amelyen át meghallhatjuk, igenis közvetlenül meghallhatjuk a mindenkiben közös emberi hangot. Semmi kétség, az élmények és közlések eltolódnak a láthatatlanba, de mégsem szabadulhatunk az érzéstől: egy közös gombolyagba vagyunk kötve ezzel az emberrel, egy ritkán mutatózó világtapasztalat keretében, s éppen ez az ár ellen úszó létforma ébreszthet rá köznapi tapasztalataink mélyebb üzeneteire.” (10. o.) Azt a feltételezést, hogy Hölderlin talán nem is lett elmebeteg, először Pierre Bertaux kockáztatta meg, mégpedig politikai tézise igazolásául. Eszerint Hölderlin mindvégig kitarzott jakobinus eszmeisége mellett, s amikor barátját, Sinclairet felségárulás vádjával letartóztatták, nem maradt számára más kiút, mint belemerülni az elmebaj látszatába. Ugyanezt a feltételezést magánéleti érvekkel is megtámogatta később D. E. Sattler, a frankfurti kiadás

szerkesztője. Báthori Csaba hivatkozik az előbbire (az utóbbira különös módon nem), ám mégis alkotó módon bánik ezzel a hipotézissel. Mint a fenti idézetből is megtudhatuk, számára a toronyba zárt „elmebeteg” Hölderlin az „általános emberit” jelképezi. Miért is? Mert „ki lett taszítva a világból”, mert „valódi árva”, mert „ár ellen úszott”, és ezzel a „mi” hétköznapijainkra világít rá. Lelke legyen rajta a szerkesztőnek és vele együtt annak az újabb írónemzedéknek is, amely saját „világból kiszorítottságát”, „ínségét” a német költő sorsába vetíti. Az általánosítást azonban olvasóként és filológusként a leghatározottabban elutasítom. A „mi” használata teljesen önkényes és indokolatlan.² (Hogy MI [kicsoda?] lennénk „egy közös gombolyagba kötve ezzel az emberrel”?) Ez az önkényes névmáshasználat a kötet legalapvetőbb problémájára mutat rá: kérdés, hogy Báthori Csaba dokumentumkötetet kívánt-e kiadni, vagy pedig alkotó módon „továbbkölti” Hölderlin toronyköltészetét, amint azt az utószó helyén nyíltan is megvalósította. Talán egyszerre akarta ezt a két elmentés dolgot, de ez a szándék csak torzszülöttet eredményezhet. És a kötet sajnos az is. Mégpedig nemcsak koncepciójában, de kivitelezésében is.

Tegyük fel, hogy mégis elfogadnánk a „legenda” kedvéért azt az elvet, hogy lehet ötvözni Hölderlin kései verseit az asztalosmester számláival, a boncolási jegyzőkönyvvel, a levelekkel és minden különféle műfajhoz tartozó és különböző szerzőségű, nézőpontú szöveggel. Ha ezt a kiadói elvet elfogadnánk, még akkor is kérdéses volna ennek az eleges szöveghalmaznak, amely dokumentumértékre tart számot, mindenfajta forrásmegjelölés és jegyzet, kritikai apparátus nélküli közlése. A kritikai apparátus hiánya következtében olyan „új” Hölderlinművekkel is megismerkedhet a gyanútlan olvasó, mint például az ún. PHAETON-TÖREDÉKEK (14. o.). Valójában az „In lieblicher Bläue...” kezdetű szövegről van szó, amely Waiblinger PHAETON című regényében maradt ránk, s amelyben a filológusok többkevesebb kétellyel egy parafrázis, esetleg összemontírozott Hölderlin-szöveget sejtene.³ PHAETON-TÖREDÉKEK címen való kiadása filológiailag megengedhetetlen, még akkor is, ha Báthori Csaba amellet érvelne, hogy a szöveget Hölderlin-eredetinek kell tekinteni.

A szövegkritikai apparátus és a jegyzetek hiánya mellett tovább nehezíti a mű olvashatóságát a már említett elv, az ömlesztettség, hogy mindenfajta műfaji, sőt tördelési tagolást is nélkülöz a kiadvány. Nemcsak a versek nem különülnek el, de Waiblinger eredetileg külön könyvként megjelent Hölderlin-életrajzát is csak egy alig egy centiméteres kihagyás választja el Zimmer mester két levelétől, ami közé beékelődik. Mindezekon túl a legnagyobb nehézséget mégis maguk a fordítások jelentik. Szinte olvashatatlanok a Zimmer-levelék, mondvacsinált tájszólásos fordulataikkal, az egyszerű, de jólelkű népfő primitív kifejezőmódját visszaadni kívánó helyesírási hibáikkal. A Hölderlin-szövegek sem járnak sokkal jobban. Az említett PHAETON-TÖREDÉKEK-ben következetesen egy bizonyos Oidiposz-ról (!) olvashatunk. (Nem sajtóhiba, következetesen ismétlődik a 141. oldalon is.) A rövid versikék pedig mintha pontosan az ellenkezőjét bizonyítanák, mint amit Báthori a koncepciójában rögzített. Még sokkal töredezettebbek, összefüggéstelenebbek, monotonak. Sokszor egyszerűen alig érthetők. Hadd idézzem minden további kommentár nélkül a költő GÖRÖGORSZÁG című utolsó versét, először Báthori Csaba új fordításában, majd pedig Bernáth Istvánéban:

*„Mint emberek olyan pompás az élet
Embernek gyakran természettel élnek
Embernek nem titok a földi pompa,
A reggel és az este izgalomba hozza.
A nyitott tar mezők akárha aratáskor
A régi monda ínt a szélesült határról
S az emberség megint új életet lel
Így süpped az év lesüllyed a csenddel.”*

Ugyanez Bernáth István – legalább érthető – fordításában:

*„Az élet szépségét az ember adja,
még a Természetet is úr parancsa,
nézi a pompás tájat nyílt szemekkel,
varázslatos az este és a reggel.
A tágas, messzi rét már rég kaszára érett,
ősi legenda-szó járja a vidéket,
az ember életet újít szavával.
S elfogy az év, már csend öleli által.”*

A fenti példát azonban még lehetne egyszerűen Báthori Csaba fordítói kvalitásának tulajdonítani. Más szövegek azonban arról győznek meg, hogy a fordító vagy elemi, grammatikai szinten nem értette meg a versszöveget – ez valószínűtlen –, vagy pedig azt a Hölderlint kívánta utánozni, aki, már jószerevével elborult elmével, nemcsak arra törekedett, hogy Szophoklészt szó szerint fordítsa le, vagyis az érthetlenségig megtartsa a görög szerkezeteket, hanem rendszeresen a nem odaillő szójelentést vagy a nem odaillő genitívus-értelmezést választotta. Íme, egy példa, a WAS IST GOTT?... című töredék. Báthori fordítása így hangzik:

*„Mi az Isten? Ismeretlen, mégis
tulajdonságaival tele az égnek
arca övéivel. Vihar villáma ugyanis
a harag egy Istené. Minél valami
láthatatlanabb, menekül idegenbe. De a döndülés
Istentől a hírnév. Halhatatlanság imádata
is tulajdonság, amint a miénk is,
egy Istené.”*

Anélkül, hogy magam is föl akarnék lépni fordítóként, pusztán csak annak jelzésére, hogy mi áll ezzel szemben az eredetiben, hadd értelmezzem a versszöveget:

„Mi az Isten? Ismeretlen, mégis telve van tulajdonságaival az ég arca.” (A „von ihm” nem vethető a magyarban hátra, még versben sem így: „az övéivel”). – „A villámok ugyanis egy Istennek a haragja.” (Egyszerű inverzió a németben: „die Blitze nämlich der Zorn sind eines Gottes”). „Minél inkább láthatatlan valami, [annál inkább] illik/illeszkedik az idegenbe.” (Semmiképpen sem „menekül”!) „A mennydörgés pedig Isten dicsősége. A halhatatlanság szeretete is egy Istennek a tulajdona, mint a miénk is.”

Túlbeszélni azonban semmit sem érdekes. Tanulásként csupán annyit, hogy a *mania* még utánérzéseként sem vonzó. A magyar olvasóközönségnek sokkal inkább szüksége volna egy megbízható teljes Hölderlin-kiadásra, ami már csak azért sem lenne reménytelen vállalkozás, mert Hölderlin életműve a levelekkel együtt elférne három kötetben, s ebből már kétkötetnyi így-úgy le is van fordítva.

Jegyzetek

1. A Lyra Mundi-válogatás mindenekelőtt azért nem ad képet Hölderlin költészetéről, mert sok benne a részletfordítás, és mert nem törekedett arra, hogy Hölderlin változatokban való alkotásmódját, a kész szöveg helyett a költés folyamatát dokumentáló írásmódját jelezze. Például csak a PATMOSHIMNUSZBÓL öt lényegesen különböző, lezáratlanul maradt kézirat áll rendelkezésünkre. Ehhez az alapvető hiányossághoz járulnak a fordítások evidens félreértései (grammatikai alapú félrefordítások), amelyek a fordítások ellenőrzésével kiküszöbölhetőek lettek volna.

Az Európa Kiadónál tavaly megjelent válogatás semmi újra nem vállalkozott, s a már meglévő fordításokból is önkényesen válogatott. Érthetetlen például, hogy miért hagyták ki az EMPEDOKLÉSZ-TRAGÉDIA töredékeit.

2. A magam részéről többre becsülöm a régebbi német filológusok (Beissner, Binder, Schadewaldt stb.) szemérmes hallgatását Hölderlin kései korszakáról, a szenvedéssel szemben tanúsított tapintatukat, mint az ilyesféle imagokeresést. Tudományosan pedig leginkább azokkal értek egyet, akik – mint Jean Laplanche vagy korábban Beda Allemann, utóbb pedig M. Foucault és mások – Hölderlin életművének egészét úgy tekintik, mint amiben egyedülállóan feltételezi egymást költészet és betegség, egy, közös diskurzust alkotnak. (L. erről Hölderlin-könyvem: HÖLDERLIN. KÖLTÉSZET A SÖTÉT NAP FÉNYÉNÉL. Századvég, 1994.)

3. L. erről legújabbban: Renate Böschenstein: HÖLDERLINS OEDIPUS-GEDICHT. In: *Hölderlin-Jahrbuch*, 1990/91. 131–151. o. Illetve Sabine Doering: ABER WAS IST DIß? FORMEN UND FUNKTIONEN DER FRAGE IN HÖLDERLINS DICHTERISCHEM WERK. Göttingen, 1992. 171. skk. o.

Kocziszký Éva

ÉTLAP HELYETT LAKOMA

Radnóti Miklós angol nyelven

Foamy Sky. The Major Poems of Miklós Radnóti Frederick Turner fordítása, Ozsváth Zsuzsanna közreműködésével

Princeton University Press, 1992.

XLVIII + 128 oldal

Angliában és az Egyesült Államokban az évtizedek során többen is nekiveselkedtek, hogy Radnóti Miklós költészetét angolra fordítsák. E próbálkozásoknak legalább a híre rendre eljutott Magyarországra; vagy tíz éve magam is méltattam egy amerikai irodalomtanár, Emery George kissé egyhangú, de teljes Radnóti-fordítását.

A magyar költészetet külföldi megismertetése, sokszor elsírtuk, nem hozott eddig átütő sikereket, de talán még hozhat. Az eddigi közönyt korántsem befogadói érzéketlenség vagy érdektelenség okozta, hanem rendszerint az, hogy a lefordított versek nem szóltak meg versként a helyi kultúrákban, tehát nem is épülhettek bele azok költészeti kánonjába, ahogy például Arany János HAMELET-szövege épült a miénkbe. Sorra úgy járunk kiemelkedőnek tartott költőinkkel a világban, ahogy a felelőtlen házasságközvetítő a fénykép alapján kommandált hajadonjával: mivel nem tudja őket személyesen a kérőknek bemutatni, azok rendre más menyasszony után néznek. Miłosz, Celan vagy Kavafisz versei azonban igenis beépültek az angol-amerikai elitkultúrába, ezért igazuk van azoknak, akik sokadszorra sem hagynak fel Radnóti kommandálásával. Radnóti műve, úgy tetszik, egyáltalán nem évül. Még ma sem késő a kellő műfordítói hangot megkeresni, megtalálni.

Fontos tudnunk, hogy ez korántsem buzgó, óhatatlanul izzadságszagú „kulturdiplomácián”, hanem inkább a szerencsén múlik. Ha – szerencse folytán – megjelenik egy rokon lelkű, három nyelven értő angolszász költő a porondon, mindjárt ígéretesebb, hogy a siker szerencséje is hozzászegődik.

A „három nyelven értő” kifejezést azonban meg kell magyaráznom. Frederick Turner legújabb, Ozsváth Zsuzsanna segítségével

elkészített angol nyelvű Radnóti-kötete ugyanis a magyaron és az angolon kívül még egy nyelv értő használatáról tanúskodik, ami a múltbeli próbálkozásokat csak foltszerűen vagy még úgy sem jellemezte. Ez a harmadik nyelv valójában kód, a megfelelések kódja. Két nyelv és kultúra, a magyar és az angol-amerikai *közt* szabad átjárások, gázlók, hidak, ösvények, légifolyosók, analógiák, verbális áthallások, összecsengések, tükröződések, párhuzamosságok, átváltási árfolyamok és egyebek fölényes, tüzetes ismerete és alkalmazni tudása. Már az is legény a talpán, aki megleli például a „nagyságos asszonyom” vagy a „szikvíz” kor- és körhű angol megfelelőjét. Ami még egyik sem költészeti, csupán nyelvhasználati probléma. Ezekre – ha versben fordulnak elő – csak ráraakódnak a költői megszólalás szemléletbeli, ritmikái és egyéb, először megfejtendő, majd rekonstruálandó feladványai. Arra kell ugyanis törekedni, hogy a feladvány a létrejövő idegen nyelvű szövegben se laposodjék iskolás banalitássá, hanem ott is feszültséget keltő feladvány maradjon, ám lehetőleg abból a fajtából, amelynek érezhetően *van* megoldása, és az ki is bontható némi bogarászás árán magából a szövegből.

Tudom, sokat kívánunk, hiszen első renden az is nagy dolog, ha egy angliai vagy amerikai egyetemen egyáltalán tudnak a mi Radnótiink egykor volt létezéséről, működéséről. De mit ér a költő híre, ha maga a költő a helyszínen néma? Mit ér a lakomáról számot adó étlap, ha a lakomának már az illatától (hát még az ízeitől?) is el vagyunk zárva?

Frederick Turner hosszabb tanulmányt (és jegyzeteket) is mellékel angol nyelvű Radnóti-jához. Hogy fordítói sikerét megérthessük, mindenekelőtt munkamódszerét kell megismernünk. „*Le kellett számolnunk először is azzal a tévhittel, hogy időmértékes verseket megfelelően, elfogadhatóan lehetne szabad versformában viszszaadni.*” Ez nagyon súlyos mondat, mert megkérdőjelezi annak a sok ezer sornyi, szabad versformában készült fordításnak az értékét – szerintem teljes joggal –, amely nagy magyar költők verseit angol, francia nyelven próbálta eddig prezentálni. Radnótiunk még szabadvers-korszakát (mely Kassák eleven

befogadását mutatja) is áthatja a klasszikus időmértéknek a magyaros hangsúlyos verse-léssel elegyedő alkalmazása. Azt hiszem, nem is tud magyar költő máshogyan megszólalni az erős szókezdő hangsúlyok miatt, mint időmértékben vagy arra visszavezethető lejtésben. Ha valamelyik angol vagy francia költő a maga képére gyúrja egyik-másik költőnket, azzal legfeljebb saját verseinek a számát gyarapítja. Az időmértéket és rímet kioltó idegen nyelvű változat – fájdalmas, de kötelező felismerni – semmit sem hagy meg abból, ami a magyar verset eredetileg verssé tette.

A fordítások papírra rögzítését intenzív, hangzó versélményeknek kell megelőzniük. Csak ezek jelölhetik ki azt a költői stílust, esetünkben G. M. Hopkins, W. B. Yeats és mások beszédstílusát, amely analógiát kínál a felismert ritmusra, hangra. Radnóti minden szavát mérlegre tették a közös munka elvégzői, hogy kitapogassák, mennyi archaizálás vagy újítás rejlik bennük, konvencionális-e az összetettségük, vagy szokatlan, a nyelv emelkedett, közhasznú, tájnyelvi vagy idegenből kölcsönzött rétegeből származnak-e, milyen politikai vagy biográfiai különösséget hordoznak magukban, utalnak-e valamelyik magyar vagy külföldi költőelődre stb. Turner és munkatársa, Ozsváth Zsuzsanna már a kezdet kezdetén felismerte a Radnóti-életmű főtémáját, a halálsejtelmet, ami a költő születését kísérő halálesetekből, azután az apa elvesztéséből s később az egzisztenciális fenyegetettségéből könnyen érthető. Ez a főtéma azonban szerelemittas gyengédségen, bukolikus természetesen, kiolthatatlan, bár alaptalannak bizonyuló reménykedésen sötétlik át.

Radnóti érett korszakában a ritmus és a rím Kazinczyhoz, Vörösmartyhoz igazodó fegyelmét meg-megtörök az olyan hangutánzó, hangulatfestő újítások, mint a „*csisszen*” vagy a „*szösöske*” – ezekre szinte lehetetlen angol visszhangot találni, de rendre érzékeltetni kell (és látnivalóan lehet is!), hogy a magyar szövegben „valami történt”. Egyebek közt emiatt is hozott fordulatot ez a kötet a magyar költészet exportjába. Végre nem lehántott, szétdarabolt, felfőzött, megfestett, hanem különösként megőrzött állapotában kel át a határokon a magyar kertből szedett gyümölcs.

Radnótit nem csupán fanyalgóitól, de rajongóitól is meg kell oltalmazni. Utóbbiak közül való az az amerikai egyetemi oktató, aki hosszú, *The New Republic*-beli szemle cikkében (1992. december 21.) előbb agyonhallgatja, majd néhány bekezdésben még ki is végzi Frederick Turnernek és társának szerintem korszakos műfordítói vállalkozását. Öröm, hogy az egyik legolvasottabb amerikai elit-magazinban a mi Radnótiinkról folyik disputa, de lehangelő, hogy a szerző csak korábbi, csupán dokumentációs funkciót teljesítő, mert formailag hűtlen fordításokból idéz, holott cikke a Turner-féle kötet megjelenése alkalmából került a könyvszemle rovatba. Így olvasói sem Radnótiról, a költőről, sem Turnerék teljesítményéről nem alkothatnak hű képet. Ami keveset zárás gyanánt Turnerék szövegéből idéz, azt elborzasztásnak szánja.

Például elszörnyed ezen a HÁBORÚS NAPLÓ-ból vett soron: „*and night begins the hills to overtake*” („*s amott az este jő a dombokon*”), pedig a megszokott szórend (to overtake the hills) Alexander Pope-ot vagy Miltont idéző megfordítása nyilvánvalóan a „jő” szóba rejtett archaizálást viszonozza.

Amikor A „MEREDÉK ÚT” EGYIK PÉLDÁNYÁRA híresen szép sorát („*És a pipacs szöszöske számára zöld*”) Turnerék így fordítják: „*The poppies' fuzzy-wuzzy stems are green*”, nemcsak ritmikailag és rímeléstechnikailag tesznek eleget az eredeti sorok parancsának, de még a „szöszöske” szót is megpróbálják visszaadni az angolban hasonlóan bizarr „fuzzy-wuzzy” kifejezéssel. Más fordítók egyszerűen kikerülték volna ezt az akadályt is, miután a ritmuson-rímelésen is nagyvonalú erőszakot tettek.

A fő botránykő azonban ez a sor a MINT ÉSZREVÉTELNÜL-ből: „*how back-breaking the task is to fitly twang the lyre*” („*s ugyancsak nyaktörő az, ha méltón peng a lant*”). Itt a kényszerű lexikai (gerinctörő a nyaktörő helyett) és szintaktikai (tárgyas igei szerkezet az eredeti tárgyatlan helyett a sor második felében) eltérések egyetlen, megvalósult célt szolgálnak: a ritmikái összhangot az eredetivel, és csakhogyan: „*fitly twang the lyre*” – ez hajszálra ugyanaz az időmértékes képlet az erre alkalmatlannak tartott angol nyelven (!), mint a magyar „*méltón peng a lant*”-é. Mint a másik kettő, ez a sor is a lehető legáldozatosabb precizitással mintázza le az eredeti szótagszámot,

sorlejtést, költői vérmérsékletet, hivatkozási módot.

A kötetben angolul megszólaló verseket, nemcsak a leghíresebbeket, az eredeti Radnóti-művekkel összevetve, bátran mondhatom, hogy itt ugyanazok a hangzatok, szekvenciák csengenek fel, s ugyanabban a rimes, időmértékes tonalitásban, mint szólhattak egykor, midőn Miklós felolvasva készülő vagy befejezett verseit Fanninak a Pozsonyi úti garzonlakásban. Ez a hangzó rekonstrukciós erő eddig – a tisztes igyekezet ellenére – valamennyi Radnóti-fordításból eredendően és óhatatlanul hiányzott.

Az új fordítói megközelítés, az új fordítói siker kulcsa misztikusnak tetsző teóriából fakad. Fordítói élménybeszámolójában Turner kifejti, hogy nem is annyira a magyar költői értelem foglalkoztatta munkája során, mint inkább az a nyelven túli (vagy nyelv előtti?) ősertelem és őshangzás, amelyből azután mind Radnóti magyar, mind pedig az ő angol versszövegei kisarjadhattak. „*Minden vers virágzó ága a fának; fordítani annyit tesz, mint visszavezetni az ág életerejét annak forrásáig, odáig, ahol a másik nyelv is elágazik a közös gyökértől, majd fölkiésmi ezt a másik ágat egészen a virágokig. Az életfa a nyelvek fája; minden vers szavai alatt ősnyelv lüktet, amelyen e szavak elhangzottak, még mielőtt a költő átfordította volna őket magyarra, latinra vagy angolra... A fordítás nem levél és levél, virág és virág között terem összeköttetést, hanem leereszkedést kíván az ágacsok hajszálcsovéin át a villásan széttartó ágtövekig, onnan a gyökérig, ahol az eredeti vers a világra jött, majd onnan a dal hajtóerejével újbóli fölemelkedést egy másik oldalágrendszeren át.*”

A metafora még a CD ROM-szótárak korában is rabulejtően meggyőző. Az álmok, a vágyak, a rettegés preverbális motívumrendszeréről lenne szó? Amelyből azután itt is, ott is kihajt a nemzeti nyelven megszólaló vers? Van tehát visszaút a boldog, Babel előtti, közös nyelvállapotha, legalább a műfordítás előmunkálatai során? Azt hiszem, Jungnak, a kollektív tudatalatti kutatójának is erről az állapotról lehetett voltaképpen tudomása és mondanivalója.

Turner leszálló, ősképet találó, majd más ágon visszaemelkedő munkamódszerének egyik igazolása magától Radnótitól származ-

hat, aki az IKREK HAVA című elbeszélésében játékosan azt állítja, hogy egy tibullusi disztichonfordítása „szebb, mint a Tibullusé”.

„Mindez a sárrarany átka, sosem volt háború addig, míg kopogó fapohár járta a víg lakomán.”

Ez a „szebb”, mint Turner is megjegyzi, csak is azt jelentheti a közismerten szerény Radnóti ajkán, hogy közelebb esik valamihez, aminek kifejezésére Radnóti is, Tibullus is egyként törekedett. Ez a valami csakis a disztichonban kifejezett *ősgondolat* lehet, amit műfordító akár jobban is megragadhat, mint maga a költő.

Van tehát angol nyelvű Radnótink, melynek lejtése, rímrendszere, költői hivatkozásmódja, amennyire ez lehetséges, éppannyira „magyarul” szól, mint angolul. Mert gyökérrendszere abból az általajból táplálkozik, ahol nincs is még nyelv, csak gomolygó érzés, képzet, gondolat. Ahol évezredek óta csak gügyögő gyermekek, elragadtatott szeretők, szülő asszonyok, kivégzőosztag elé állított férfiak – és valamennyiük helyett, valamennyiük nevében: költők artikulálnak.

Hernádi Miklós

SIERVA MARÍA RÉZVÖRÖS HAJZUHATAGA ÉS AZ ÖRÖKKÉVALÓSÁG

Gabriel García Márquez: A szerelemtől és más démonokról
Székács Vera fordítása
Magvető, 1995. 191 oldal, 660 Ft

Egy kolostor falai között kibontakozó szenvedélyes és beteljesületlen szerelem, testiség és aszkézis, hit és szkepszis, betegség, halál, gyűlölet és szeretet – nyugtalanítóan hagyományos, mondhatni elnyűtt irodalmi motívumok. Már egy pár perces, fegyelmezetlen belelapozgatás is elárulja, hogy valami ilyesmit ígér A SZERELEMRŐL ÉS MÁS DÉMONOKRÓL című új García Márquez-regény, amiért is gya-

nakvó várakozással vagy akár be nem vallott izgalommal (hát hiszen ki az, aki lelke mélyén nem mesékre vágyik?) kezdünk neki az olvasásnak.

A mottót meglátva várakozásunk fokozódik, némi zavarodottsággal is társulhat: „Úgy vélem, hogy az emberi haj jóval kevésbé fog feltámadni, mint a test többi része.” (Aquinoi Szent Tamás: A FELTÁMADT TESTEK TELJESSÉGÉRŐL. 80. kérdés, 5. fejezet.)

Az évszázadok távolából hangzó mondat az általa bevezetett történet alapfeszültségét sejteti: zseniálisan – és számunkra korántsem humormentesen – idézi meg az emberben összetalálkozó, a test által térbe-időbe zárt mivolt és a rajta túlmutató, öröklétbe (?) torkolló jövő konfliktusát. Aquinoi szavai a nyelv teremtőerejét beszédesen érzékeltetve éppenséggel a teológia és az irodalom közös transzcendens céljára, a teljesség megragadására utalnak, mintegy illusztrálva George Steiner gondolatát, aki éppen abban látja az emberi nyelvnek e monstruózus, felszabadító erejét, hogy képes jövő idejű ígéket használni. Steiner szerint az embert többek között a remény kibeszélésének és az álmok létrehozásának képessége teszi emberré. S az ilyen álmoknak – teszi hozzá – csupán természetes grammatikai kiterjesztése a mítosz és a vallás világában központi szerepet játszó feltámadásfogalom.

Szent Tamás tágas, tökéletes építményt hozott létre, olyat, ahol csak fölfelé tekintve lehet járni. Mottóválasztásával García Márquez mintha az utána következő szépséges és tragikus mese vágyott irányát mutatná. A nagy mesélő most ismét mintha a nagyságot célozná meg, mintha a föltekintésért küzdene. Nincs itt szó semmiféle misztikáról: a humanista García Márquez hősei a földön keresik a boldogságot, és belepusztulnak abba, hogy az ott csak a „kegyelmi pillanatokban” található. A pillanatra sem alábbhagyó feszültséget éppen az eredményezi, hogy tágas, napfényes terek, a töretlen fölfelé szárnyalás terei – mintha nem lennének. A szereplők küzdelmének közege a karibi, buja, folyondárszerűen lerántó füledtség, a hús és az érzékek tobzódása. A napfény itt csak párán szűrődik át, a súlyosan nedves, terhes levegőn, az érzéki vágytól elpárásodott szemeken („a forróság magába nyelte a lelkeket”). A másféle

tudás, a másféle terek – a tágasak, a napfényesek – valóságát Aquinói megidézésével – aki Tomás de Aquino de Narváez atya képében meg is jelenik mint potenciális életmentő, de rejtélyes halála meghíúsítja a kiútnak e lehetőségét – a vágyódás szintjén érinti García Márquez, de már annak tudatában, hogy a tökéletes konstrukció összeomlott (mert hogy is tehetett volna mást), és, Visky András szavaival, „*összeomolván nem Tamást, bennünket temetett maga alá*”.

A romok alatt vagyunk (fulladozunk) tehát. Európai kultúránkban „*csak a törmelékek, a romok utalnak arra, hogy mindez valaha egységes egészként működött*” (Nádas Péter). García Márquez mintha értené (vagy érezné) ezt: skolasztikus mottója Európa felé tekintő, együtt érző fintor is lehetne éppen. Ám az egyetemes felejtés nem az ő útja; fiatalabb, gyermekibb és bujább az ő latin-amerikai világa, nem mond le az emlékezés által megidézhető mítoszok teljességigényéről vagy legalábbis vágyáról: García Márquez még mindig mesél. Úditó, hogy semmiről nem mond le, amiből mi itt már kioregedtünk: van hős, nem hétköznapi, hanem nagyszabású; van katarzis, van költőiség, van történet, méghozzá remekbe szabott formában.* Egyre bizonyosabb, hogy García Márquez nem a több száz oldalon át árnyalt dosztojevszkiji jellemábrázolásban jeleskedik (lásd a SZERELM A KOLERA IDEJÉN laposra sikeredett hőseit vagy A TÁBORNOK ÚTVESZTŐJE Bolívarjának gyűglődéseit), viszont verhetetlen az időtlen né kristályosodott emberi archetípusok vagy archetipikus motívumok életre keltésében. A mítoszokból, azaz az egyetemes archetipusokból építkező író olyan, mint az orgonista: mitikus motívumok megszólaltatásával valójában az olvasón „játszik” mint orgonán, azaz a közös emlékezet folytán az olvasóban is meglévő regisztereket húzza ki.

Határozott ívelését, érzelmi mélységét és

* García Márquez számára egyébként művészetének válságos és telített pontjain sem a redukció, a hétköznapi és a hiányállapot ábrázolása a megoldás – a történet magát inkább a sűrítés tünteti el: a feszültség egészen szürrealista vízióig fokozódik, s a furcsa, groteszk fordulatok irreális, mesés távlatokba emelkednek (az ERÉNDIRA című novelláskötet, 1972).

végletességét tekintve történetüket tekintetjük úgy, mint a szerteágazóan gazdag SZÁZ ÉV MAGÁNY egyik nem létező epizódjának kibontakoztatását. Van azonban egy lényeges különbség: a SZÁZ ÉV MAGÁNY-ban a polgárháború dülése és a katolikus egyház jelenléte ellenére is inkább az emberi lélek ősi, primitív rétegei dominálnak (özönvízmotívum, generációs bűn és bűnhődés, archaikus anyaalak és így tovább), míg A SZERELMRŐL ÉS MÁS DÉMONOKRÓL-ban a vitathatatlanul közös mélyrétegre ráépül a keresztény-katolikus motívumrendszer, és jóval erőteljesebb szerephez jut.

Valamiféle ősi, biztató és egyszersmind rémisztő determinizmussal bontakozik ki az ifjú aszkéta tudós-pap és a szépséges vadóc gyermeklány sorsa, hogy végül egy tragikus szerelemben találkozzanak. A történet a halál után is növekvő vörös hajzuhataggal kezdődik, és azzal is fejeződik be, mintegy keretbe foglalva a szeretetvágyból felszikkázó szerelemnek, a gyermeki ártatlanság felfokozta érzékiségnek ezt a színes-illatos trópusi meséjét.

A Karib-tenger partján fekvő gyarmati városkában él a földig érő hajzuhatag viselője: Sierva María, Casalduero márki kislánya, akit mindjárt a történet kezdetén, tizenkettedik születésnapján megharap egy veszett kutya. Noha hetek telnek el, és a seb begyógyul, ettől fogva a vesztség s az ezzel járó irtózatoss halál fenyegetése végzetesen beárnyékolja a márki házat s a kislány életét.

Sierva María különös vadóc: apja, anyja által elhanyagolva, elvadultan nevelkedik néger rabszolgák között. Táncolni tanul, és három afrikai nyelvet beszél, nyakát afrikai istenek gyöngysoraival aggatják tele. Tekintete kifürkészhetetlen, mozgása légies, anyja szerint – aki egykor szilaj mesztic szépség volt, és fondorlatosan behálózta apját, a márkit, ma azonban a kakaónak és egyéb szenvedélyeknek rabul esett hájtömeg – kísérteties. Mikor született, „*olyan volt, mint egy fakó ebihal*”, a köldökzsinór a nyaka köré tekeredett, olyannyira, hogy a néger házvezetőnő felajánlotta szentjeinek, hogy ha életben hagyják, menyegzője estéjéig nem fogják levágtatni a haját.

Egy jelentéktelen belázosodás következtében a kislányra rászabadulnak a kuruzslók, és babonás gyógykezelésükkel úgy tönkrete-

szik, hogy a városban jóvátehetetlenül elterjed a hír: belé bújít az ördög. A püspök felszólítására apja beviszi a Santa-Clara-kolostorba, ahol a püspök által ördögűzés céljára odaküldött, eddig egyedül a könyveinek élő aszkéta ifjú pap, Cayetano Delaura belészereget. Úgy meggyötri a testi vágy, hogy végül bevallja püspökének, aki felfüggeszti kiváltásos könyvtárosi tisztéből, a különleges megbízatást is visszaveszi, és áthelyezi a leprások kórházába ápolónak. Cayetano titkos föld alatti úton belopózik a kolostorba Sierva Mariához, és Garcilaso de la Vega (spanyol reneszánsz költő, Cayetano egyik őse apai ágon) szonett-soraival meghódítja a szívét. Hosszú, idilli órákat töltenek együtt éjszakánként, „*a vágy mocsaraiban hemperegtek, amíg csak bírtak: aztán már nem bírtak, de szüzek maradtak*”.

Közben megkezdődnek az ördögűző szertartások, s a szabadság és a boldogság egyetlen lehetőségének a szöktetés kínálkozik. Cayetanóban azonban ütközik lelkiismeret és szenvedély; abban reménykedik, hogy a márki vissza fogja kapni lányát, és a törvényes utat választhatják. Elodázza a szökést, ami szerelmükbe s a lány életébe kerül: a titkos alagutat felfedezik, lelakatolják, s mikor Cayetano a szenvedélytől ízve, immáron mindenre készen, fényes nappal ront be a kolostorba, elfogják, inkvizíció elé állítják, és élete hátralévő részét a leprások között tölti. Sierva María belehal a várakozásba és/vagy az ördögűzésnek nevezett kínzásokba.

A történet, mint láthatjuk, a lovagregények és a romantika bejáratott sémáiból építkezik. De nem akárhogyan: az olvasó azonnalmód belekerül a szerelem-halál-érezkiség-hit négyszög ellenállhatatlan erőterébe, mégpedig egy lenyűgöző elbeszélő helyezi be abba: a mesét olvasva látni, ízlelni, érezni mindent. Abrenuncio, a Faust alakját megidéző zsidó orvos „*szakasztott olyan volt, mint a treff király*”... „*és olyan könnyedén járt-kelt a papírfalak [egy-másra rakott könyvei] közti síkatorban, mint egy rózsalugasban sétáló rimocérosz*”.

Sierva María „*lábfeje szépen ívelt, keze értelmes, és minden haja szála egy hosszú élet előhírnöke volt*”... „*szemében a tenger fénye csillogott*”, apjának, a márkinak szemében pedig a „*veleszületett gyámoltalanság szentjánosbogarái*”. Az utóbbi metafora (a márki és leánya szeméről)

jó példa arra, amikor a leírás eszközeit tekintve tradicionálisnak indul, majd finoman, de meghökkentően megbillen, s olyan alig észrevehető iróniát varázsol a szövegbe. Az így létrejövő stílus mintha kérdőjeleket támasztana a szöveg drámaiságával szemben, illetve az írói szándék komolyságát illetően. Ez bujkál a már-már komikusan túlzó fordulatokban is („*a vágy mocsaraiban hemperegtek*”), melyek vélhetőleg nem a szerző erkölcsi értéktételét tükrözik.*

A történet ívét a görög tragédiákra emlékeztető, de annál füledtebb, trópusibb sorsszerűség adja. A kutyaharapástól kezdve Sierva María „*sorsa meg van pecsételve*”, a dolgokat többé nem lehet könnyedén venni. Metaforikusan jelzi ezt a kislány halálát előre vetítő álom: először Cayetano álmodja meg (még a szerelem kitörése előtt), azután Sierva María, végül az álom visszatér őhozzá, mintegy bejelentve és elhozva halálát. (Az AMADÍS DE GAULÁ-ban, mely a maga négy vaskos kötetével a lovagregény utolsó állomása a spanyol irodalomban, s amelyet Cayetano Delaurától elkoboztak még a szemináriumban, és sohasem tudta végigolvasni, az álmok – a sok egyéb csodás elem között – fontos szerkezeti funkciót töltenek be: előre jeleznek bekövetkező eseményeket, illetve interpretálják a már bekövetkezetteket.)

A halál fenyegető közelségével ketten szállnak szembe, mindketten Sierva María boldogságáért küzdve (mely az ő boldogságuknak is feltétele egyszersmind): a márki és Cayetano Delaura. A gyámoltalan márkit a betegségtől, haláltól való félelem készíti szétfolyó életének rendbehozatalára, mi több, ez viszi rá arra, hogy végrehajtsa lányán a „boldogságkúrát”. „*Nincs az az orvosság, ami meggyógyítaná azt, amit a boldogság nem tud meggyógyítani*” – hallja a furcsa doktortól. Népmesébe illő „boldogmondás”, esendően naiv, mégis igaz, s talán éppen ettől megindító.

* A jellegzetesen tömör, mégis könnyed, a mesemondás bájától átjárt eredeti szöveget Székács Vera úgyszintén a mesemondó fesztelenségével, minden nehézkesség nélkül ülteti át. A viszonylag egyszerű mondat-szövevsű, hallatlanul képszerű García Márquez-i nyelvezet gazdag, választékos magyarsággal szólal meg a tapasztalt műfordítónő tolmácsolásában.

Igaz volta pontosan törekenységében mutatkozik meg: egy halál – s az elkövetkezendő tragédia által beárnyékolt történet terében jelenik meg mint kudarcra ítélt, mégis győztes emberi próbálkozás. Kudarc, mert a kislány végül a világ gonosz erőinek áldozatává válik; egyben győzelem, mert megjelenik életükben a szeretet: „*A márkí, miközben megpróbálta átfőrmálni őt, maga is átalakult, méghozzá olyan győkeresen, mintha nem is a magatartása, hanem az egész lényé változott volna meg.*”

Sierva Maria köré különös aurát varázsol García Márquez, talán éppen azért, hogy érzéseiről, a benne lejátszódó folyamatokról semmit sem árul el. Lehet viszont tudni törekeny szépségéről, arról, hogy mi mindent művel, és milyen reakciókat vált ki környezetéből – s éppen az elbeszélés tárgyyszerűsége teszi mindezt erőteljessé. Az eredmény: titokzatos, már-már éterien szimbolikus, mégis minden ízében élő figura – vadsága mögött szeretettség rejtőzik, s így könnyedén „megszelídíti” a férfi odaadó szerelme.

Alakjában egyesül a nyugtalanító ellentétpár: érzékiség és tisztaság. A hosszú, kibontott haj a középkorban a szűzi tisztaságot jelképezte, ugyanakkor érdekes módon a paráznákat és a bűnök megszemélyesítőjét is szokták hosszú hajjal ábrázolni. Szent Ágnes legendáját ez a feszültség hatja át. Ágnes elutasítja egy magas rangú katonatiszt, a prefektus fiának szerelmét, aki bosszúból kereszténységgel vádolja meg. Mivel Ágnes nem hajlandó áldozni Vesta istennőnek, elfogják, és meztelenre vetkőztetve a bordélyba, a szajhák közé vetik. Ekkor az Úr sűrű hajsátórral borítja be, és a bordély szentéllé változik. A prefektus fiát, aki belépve Ágneshez akar nyúlni, megfojtja az ördög, de Ágnes a prefektus felszólítására feltámasztja őt. Erre a templom papjai, kikiáltva őt boszorkánynak és gonosz bajkeverőnek, lázadást szítanak ellene. Ágnes a hagyomány szerint Nagy Konstantin idejében szenvedett vértanúságot. Szent Ambrus DE VIRGINIBUS című könyvében örökítette meg történetét, és himnusz írt róla.

A vörös hajú kislány – akiről megtudjuk, hogy december 7-én, Szent Ambrus püspök napján született, és később csodatevő szentként tisztelték a Karib-szigeteken! – mint motívum finom asszociációk révén kapcsolódik

Szent Ágnes alakjához, akinek a története által megjelenített különös szajha-szűz kettősség mélyen gyökerezik a zsidó-keresztény hagyományban. Míg az ÓSZÖVETSÉG-ben a nemzés, az életadás aktusa spiritualitásától megfosztva a paráznság megnyilvánulása, ugyanezen aktus a szentség szférájában az Isten-ember, illetve Isten és népe viszony kiábrázolódája. A szentség, azaz az élet teljessége ennélfogva csakis valahol a teljes romlottság nyugtalanító közegében, a mélyponton tündökölhet fel. S ez sokkal mélyebb kérdés, mintsem hogy erkölcsi szinten megoldható volna. Nem bűnök elkövetését jelenti: Sierva Maria tiszta volt. Nem véletlen, hogy az isteni kinyilatkoztatás csatornájává úgy válhatott Hóseás próféta, hogy parázna nőt kellett feleségül vennie. Így lett a keresztény hagyomány szerint krisztusi előképpé, hiszen Isten Krisztusban oly mértékben azonosult az emberrel, hogy maga bűnné lett. „*És ha látja a pap – olvassuk a mózesi törvényben –, hogy imé elborította a poklosság annak egész testét: akkor ítélje tisztának...*” (3MÓZ. 13,13.)

Lefordítva mindezt a karibi történet nyelvére: ez a Szent Ágnes-i életet hordozó kettősség rávetítődik Sierva Maria alakjára (akiben az őszövétségi motívumok szintjén is ugyanez a paradoxon jelenítetik meg: egyrészt *tisztátalan*, mert kutya harapta meg, amely tisztátalan állatnak számított [2MÓZ. 22,30], másrészt *szent*, hiszen a haj, amelyet nem érinthet beretva, a nazireusi fogadalomra utalhat: elkülöníteni, Istennek szentelni az élet egészét [1SÁM. 1,11]). Az askéta Cayetano vele szembesülve találkozik az igazi étellel. Eddig „*a hit elragadtatott pillanataiban*” is „*a tisztaság sivatagai*”-ban élt, szemben a kislánnyal, aki körül ugyan „*ott tombolt a szabad szerelem a rabszolgák barakkjaiban*”, mégis a szűziességet hordozta: az ő tisztasága, noha gyermeki és esendő, nem volt steril, „*sivatagi tisztaság*”. Éppen ezért a steril módon „szent” kolostorban életet teremt: szűnni nem akaró ribilliót, izgalmat okoz; énekszava mindent betölt, a termékenység felfokozódik: a kert buja virágzásnak indul, „*képtelenül nagyra nőtt, lehetetlen színű és elviselhetetlen illatú virágok*” nyílnak. Az apátnő ezt persze az ördög művének tulajdonítja (amiképpen Szent Ágnesre is boszorkányt kiáltanak, miután feltámasztja a prefektus fiát), és nem tudja, hogy

az elrongyolódott rabinéban, piszkos papucsában varrogató kislány celláját „*az őbelőle áradó fény világította meg*” (amiképpen Szent Ágnes jelenlétére fényesség tölti be a bordélyt), végül pedig mintegy megölik, azaz a tiszták bosszút állnak a szenten (amiképp megölik Ágnest). Szentély és bordély, bűn és tisztaság: a szentség csakis drámai módon mutatkozhatik meg, ha viszont megmutatkozik, életet teremt.

Az életért – Sierva Mariáért – folyik a küzdelem a regényben, de García Márquez világában a tisztaság és a boldogság nem tud feloldásszerűen összekapcsolódni: a szereplők többnyire megmaradnak, kiüresedve, az egyik véglet rabságában, a történet hőse, Cayetano Delaura pedig tragikus vereséget szenved.

Az ő lelkében egészen a halálig viaskodik egymással az érzékiség és a tisztaság, a láthatók és a láthatatlanok – két ellentétes pólus, amelyek a titokzatos kislányban paradox harmóniát alkotnak. Cayetanóban Narziss és Goldmund küzd, a hideg tudás aszkézise és kreol anyjának „*nagy és határtalan világa*” a „*káprázatos alkonyokkal, lidércnyomásszerű madarakkal és a rothadó mangrovebozótokból felszálló édes illatokkal*” – mindaz, amit szűzi bujaságával Sierva María immár beárasztott az életébe. Életének ezt az alapfeszültségét, a szűkösség és a tágasság viadalát már az első beszédes hasonlat is jelzi: „*egy harminc év körüli, de nagyon fiatalnak látszó pap nyomban ott termelt, mint egy palackból kiszabadult szellem*”. Elkésik, ebben rejlik tragikumuk: nem képes földadni az intézményesített tisztaságot egy ismeretlen, életteli, de veszélyes világért. Sem a hitében, sem a szenvedélyében nem tud szabad lenni és szabad döntést hozni.

A többi szereplő sorsa szimmetrikusan elrendeződik – közelebb, távolabb – e küzdelem körül. Bernarda, a kislány anyja maga a kiüresedett, lelketlen testiség, s a durván, szinte vulgárisan buja csábítási jelenete (Almási Miklós megfogalmazásában: „*a kehesgróf felesége vasnyűvő cirksuzi izompacsirtával hágatja magát*” – hát igen...) Iskarióti Júdással (újabb ki nem kerülhető asszociáció: Júdás, a kárhozatra ítélt bűnös archetípusa képviseli tehát itt a másik végletet, a minden lélektől megfosztott „húst”) mintegy ellenpólusa Cayetano és a kislány szüziesen erotikus jät-

szadozásának a történet második felében. A márki sorsa tükörképként párhuzamban halad a Cayetanóéval. Életét végigkíséri a „*boldond nő*”, Dulce Olivia iránt érzett beteljesületlen, plátói szerelme, míg egyre jobban belesüllyed a bujaság mocsarába, s így elveszített hitétől is egyre távolabb kerül: „*minden erejét összeszedve, hogy rátaláljon Istenre, aki elhagyta őt – de hiába: a hitelenség erősebb a hitnél, mert az érzékekre támaszkodik*”. Sorsa tipikusan García Márquez-i sors: az átél szeretetben, Sierva Mariával való kapcsolatában megérint valami örökkévalót, lénye átalakul, azután mégis elsodródik, s életének vége embertelen pusztulás. „*Nem élet ez így – mondta. – Nem is volt az soha – mondta az asszony.*” S végül ott van még a püspök a maga kiüresedett hitével, és Cayetano ellenpólusa, Abrenuncio, a maga metafizikátlan tudásával. „*A maguk valása a halálra épül, így aztán bátran és boldogan néznek szembe a halállal – mondta Cayetanónak. Én nem: én abban hiszek, hogy az életnél nincs fontosabb.*” Saját bevallása szerint „*az értelem rabságában*” él, s ezt mi sem bizonyítja jobban, mint az az önellentmondás, miszerint számára az életnél nincs fontosabb, ugyanakkor a szerelmet végletes örületségnek tartja, aminek neki nincsen tehetése. Ironicus távolságtartása, szkepticizmusa lehetne maga az író pozíciója, s annál inkább kínálkozik ez a gondolat, ha figyelembe vesszük, hogy „*a regény fonákja a (spanyol) magas klérus maró szatírja*”, amint Almási találóan megjegyzi. Ugyanakkor látnunk kell, hogy Abrenunciót könyvekkel körülbástyázott nagy tudása nem vértézi fel a halállal szemben: fent idézett közhelyes, elhárító gesztusa XX. század végi reklámszövegnek is beillene.

Nem így az író, aki könyve keretül magát a halált választja: a történetet Sierva María halálával fejezi be, és a kolostor kriptáinak ásatásával kezdi. Képszerűsége valóban szinte zsurnalisztikus (az is akar lenni): megtudjuk, hogy a szétrohadt koporsókból „*kiszdegettek a csontokat*” a „*félíg már elenyészett ruhafoszalványok és hajfürtök közül*”, kupacokba rakták, és minden kupacra rákerült egy irkalap a hozzá tartozó névvel. Majd azt olvassuk: „*a hír ott volt a főltár harmadik fiülkájában, az evangéliumi oldalon [kiemelés tőlem]*”. „*...rézvörös, élő hajzuhatag ömlött ki a kripta üregéből... minél tovább húzták, annál hosszabb volt*

és dúsabb...” Vajon társíthatjuk-e Sierva María halhatatlan vörös haját az „örömhírrrel”? A hagyomány szerint az evangélium az igazi Életről ad hírt, az ásatás különös lelete pedig a szerelem mitikus időtlenségét sejteti. Ugyanakkor a szerelem – s erről szól talán a történet – „a legközelebb látszik állni... az önazonos teljességhez... noha valóban diadalt ül az idő fölött, miként Isten közöttünk történő országlása, a szerelem a legpusztítóbb, kell-e mondanom...” (Visky András). Miért? A válasz, vagyis saját vesztét Cayetano fogalmazza meg a keresztény hagyomány nyelvén: „Bevallotta a kislánynak, hogy nincs olyan pillanat, amikor ne órára gondolna, hogy minden falatjában és minden korty italában az ő ízeit érzi, hogy ő az élet mindenütt és minden órában, ami pedig csak Isten jussa lehetne, és hogy szívének az a leghőbb vágya, hogy ők ketten együtt haljanak meg.” Eszerint értelmezve a végkimenetelt: ha az igazi Élet Isten maga, akkor a földi szerelem alulmarad a teljesség, s ez vezet a tragédiához. Ezért tartozik össze elválaszthatatlanul szerelem és halál, Garcilaso Cayetano által idézett soraival: „*Ím itt vagyok, kezéd kényére szántan. / Hol tudom, halálom órája lézen.*”

García Márquez drámai humanizmusa ismét a mélypontra kényszerít: a szeretet-szerelem poklát és dicsőségét megjáró ember a haláltól a halálig teheti csak meg útját: amiről úgy vélte, az öröklétbe emeli, az a halálba taszítja. Mindazáltal Sierva María vörös haja – tisztaság és érzékiség, földhözragadtság és halhatatlanság mementója – él és örök.

Tóth Sára

TALÁLTAM EGY KÖNYVET

Charles Dickens: Örökösök
Ottlik Géza fordítása

Furcsa. Amikor a gödöllői Ottlik-kiállításra összeszedtem a krimiket, amiket rám testált, meg az állandóan nálunk tartózkodó poharukat, kártyát, cigarettásdobozt és a sok dedikált könyvéből néhányat, az egy csöppet sem fáj, nem rendített meg – egyáltalán semmit sem éreztem. Pakoltam, lelkiismerem-

tesen, a két visszakapott képet még nejlonzsákba is.

De most, hogy egy papírládadában mindent visszaküldtek, alig bírtam a kezembe venni az ÖRÖKÖSÖK-et, Cipi (Ottlik Géza) egyik Dickens-fordítását, két vastag, ellenszenves külsejű kötetet, az akkori időknak megfelelő csúf kiadásban, aztán leültem velük. És rögtön elmerültem abba a világba, amit kora gyerekkorom óta arra használtam, hogy kimeneküljek az éppen aktuális pokolból, Angliába, ahogy ezt már sok magyar ember megtette, Arany János nemegyszer, a HOMÉR ÉS OSSZIÁN-ban is, és A WALESI BÁRDOK-ban, oly távol volt Anglia, és olyan igazi menedék. És most hirtelen kilépett a könyvből Cipi, amint berobban – időzített gyújtóbomba –, s odavágja Pista elé az ÖRÖKÖSÖK-et.

– Neked dedikáltam, de Piri olvassa el. Beléd kár Dickens, te marha, úgys tudom, hogy te Thackerayt szereted, tollas kalap és piros mellény, hercegnők, fehér vállakra omoló vörös hajak és cinikus tanulságok, beletömve a szerencsétlen olvasó pofájába. No nesze!

– És – fordult hozzám Cipi szokatlan meghatottsággal és bizalmasan – most ne gondoljon Copperfield Dávidra, se Paul és Florence-re, most fordítom a CHUZZLEWITT-et, a Csúzlit, de higgye el, ez az igazi London szaga.

London szaga – persze. Hát hiszen ez büvölt el olyan végzetesen, mert ha akad valami, ami legkevésbé hasonlít Londonra, az az alföldi kisváros, ahol tizenhét éves koromig éltem. A padlón hason fekvő vagy a padláson elbújva olvastam. Ott néhány denevér rubincsillogású szeme figyelte mohó betűfalasomat és a hősökért potyogó könnyeimet, amik olyan lyukacsákat eredményeztek a padlás porába, mint az esőcseppek, és eláztatták a könyvet, ami...

– Az én anyám is megvette Kecskeméten ezt a könyvsorozatot, piros levélmintás borítójú, dombornyomással...

– A miénk sötétkék levélmintás volt, de ugyanaz a sorozat, tömzsi könyvek, barnás papíron...

– Én meg emlékezem, hogy a „*Barkisnak vána kedve*” melyik páros oldal alján van...

– És a COPPERFIELD-ben azt mondja, hogy a KROKODILUSKÖNYV-ből saját gyermekarca tekint rá...

Mi történt? Vége a világnak, hát Cipi nem veszszekszik? Szóba áll velem? Irodalomról? És ha százszor is a gyerekkora – hát ez az érezhető, kitapintható érző pontja? Ezt az idegközpontot érinti nála Dickens és szabad érintenie?

– Tudom, hogy maga, Piri, szeretett iskolába járni, amilyen bolond, de hát ez a Boz úr utálta az iskolákat, ebben, az ÖRÖKÖSÖK-ben meg az angol jogrendet utálja és a Lincoln's Inn Fields...

– Persze. A COPPERFIELD-ben is utálja, a Proctori hivatal...

– Ne szóljon közbe! Nem ez a fontos! London „slum”-je a fontos, ahol Jo meghal, s London szaga egy százéves pör papírszagával keverve...

– Elolvasom, Cipikém. Ez úgysem volt benne abban a levélnyomású sorozatban.

Ó, én tőkfej! Ugyan miért kellett nagy erőfeszítéssel megpróbálni beleszuszakolni magamat lehetőleg minden regény főhősébe? Copperfield még csak-csak – pedig az én nagynéném ugyan fel nem neveltek volna engem, de az a hosszú habozás, hogy Betsey néni vagyok-e vagy Florence, esetleg Walter, a tengerész? Mikor most itt a hősnő, Summerson Eszter, méghozzá árva is, meg az édesapjáról nemhogy semmit se tud, de senki sem beszélt neki róla, egyetlen barátja a babája, sajnos, se kutyája, se cicája nincs, ennyiben hiányos a kép, de különben – jaj, olyan szeretnék lenni én is, szörnyű bajaim ellenére, mint Eszter, határozom el tüstént.

Ott áll Eszter Dickens teljes fényköréjével megvilágítva, mint a jóság, szépség és nyugalom állandó vitaminforrása és az élet tengelye, hiába volt pokoli gyerekkora, és hiába lesz himlőhelyes gyönyörű arca, a csorbíthatatlan tökéletesség és a kikezdhetsélen egyensúly (fejemet rá, hogy Jókai is tanult Dickens-től), de mégsem Jókai-hősnő, mert Esztert körülönti London ködje, mocskos és tarkánál tarkább színháza. A vidéki élet csak bele-belefuval ebbe a nyirkos szemét- és csatornaszagba, ahol a KANCELLÁRIA uralkodik mindenben és mindeneken. Fertőző poliptelephely, ha valaki csak közelébe is kerül egy szívókarjának, az eléri, rátapad, s többé nem szabadul. Erejét, velejét, végül az életét szívja ki, s képtelen kitérni rettentő varázsa elől. Nem menekülhet. Titkokat tud és ás ki a

mindenható KANCELLÁRIA, visszaél velük, és mézes vagy véres madzagon rángatja áldozatait. Szemrebbenés nélkül tesz tönkre mindenkit, köztük egy mesébe illő gyönyörű ifjú szerelmespár életét, s végül megöli Eszter kedvencének, Adának drága Richardját.

S ebben egyek a komoly tudósok, akik megfontoltan húzzák az időt, és az önhitt, kis értékű, de nagy méltóságú segédlegények, közülük kiemelkedik a zsaroló főjogász engedelmis ítélet-végrehajtója, Guppy úr, pedig ő olyan szabad szellem, hogy hajlandó belésszeretni egy kétes származású leányba.

Fekete, hullámzó pizsoktengerből bukannak fel Dickens soha el nem fakuló színekkel festett figurái.

Valamikor sokat neveltünk Karinthy paródiáján, ahol minden alak mindig elmondja a kötelező *hi-hi-hijét*, vagy vakargatja hullaszerű csontkezelével az állát, abban a pillanatban, ahogy megjelenik a színen, de igazán nem kell vastagon hámozni ezt a külső burkolatot, előbeszéd előkről, s a bevezető hi-hi hi után már csurran a vér, szűkül a fájdalom, és bukfenet hány a humor.

Micsoda bemutató! Akár egy klasszikus operában.

Eszter dicsfénye erősen megvilágítja gyám- apját, jótevőjét és védőangyalát, Mr. Jarn-dyce-t, a nemes lelkű földesurat, az egyetlen, akinek sikerül otthonával, Pusztaházával és a gyámgyerekek örökbe fogadásával védőfalat emelni a KANCELLÁRIA csábító szívóberendezése ellen. Telik az erejéből még három árva gyereknek a londoni mélyrétegekből való kihalászására és neveltetésére is. Mr. Jarn-dyce képtelen hinni az emberi gonoszságban, a köszvényét bántó „KELETI SZÉL”-re fogja minden rossz tapasztalatát még Mr. Skimpole-lal kapcsolatban is. Pedig Mr. Skimpole-t, az élősködő képmutatót, jaj, dehogyan érdeklí a pénz. A természetet, művészetet imádjá, ez a végtelenül bájosan locsogó úr. Hisz Mr. Skimpole a pénznek nemhogy az értékét, de az elnevezését sem hajlandó megjegyezni, csak elfogadni, elfogadni szegénnytől, gazdagtól vesztegetésül vagy ajándékba – hiszen ő, a gyermek, azt se tudja, mire jók ezek a „papírszeletek” és „ezüstkorongok”. Tökéletesen ártatlan a szép szavakkal mulattató és műkedvelő gyermeknek álcázott aljas fosztogató.

Igen, ez az élvezetes az ÖRÖKÖSÖK-ben. Egyfolytában üti-vágja a gyűlölt KANCEL-LARIA-t, de rögtön utána bepördít a színre egy-egy üdítő vagy megrendítő csoportot vagy figurát. A derék katonát, György urat, a legigazabb szívű és legsúlyosabban lépkedő férfiút, vele segéderőjét és pártfogoltját, egy tökéletesen nyomorék, „*apró darabokból összeholtzott*” emberkét. De még Jót is befogadja, hogy békén haljon meg.

Jo. Csatornakeveréke és dicső produktuma az emberi közönynek, apró hatalmak szegény, izzott vadja. Piszkos még a könnye is, amit a jószívű papírkereskedő ajándékmorzsaíra csorgat. Ő nem a bő szavú lelkésztől, csak egy fiatal orvostól kapja meg a végső világosághoz vezető szavait a Miatyánknak.

Hát a család, az angol család?

Mrs. Jellyby, akitől nyugodtan tönkre lehet az otthona, férjestül, kisgyerekestül, nagylányostul, ő csak a messi afrikai gyarmatot távcsövezi, levelezi és tekinti közügynek: nyomorult, önző, hasznavehetetlen rongyember mindenki, aki mással is törődik, mint hivatásával: felvirágoztatni Borribule Gét, és melegítő palackkal ellátni az afrikai bennszülötteket. „*Sose legyen neked hivatásod, drága kislányom!*” – sóhajtja Mr. Jellyby Caroline-nak, őszinte meggyőződésből ugyan, de éles kardot suhintva a női egyenjogúság felé.

Annál tüzesebb lelkesedéssel szemlélteti az író Mrs. Bagnetet, György úr barátjának és volt bajtársának feleségét, a mindentudó „anyjuk”-ot. Boldog és szörnyen tevékeny családjában ő, reggeltől estig tisztítja a zöldséget, észt ad kölcsön derék urának, söpör, sűröl, cipel, de szemrebbenés nélkül hazagyalogol szürke köpönyegében a világ túlsó feléről. Dolgos keze és becsületes arca hangsúlyozottan barnább, mint a ladyké, de békét és nyugalmat árasztó talpig háziasszonyi lénye még egymástól – úgy tűnik, örökre – elszakadt anyát és fiút is egymás karjába tud vezényelni. Katonának való feleség – ugye, Mr. Bagnet? Isemje el hát végre, attól még nem lazul meg a fegyelem!

S a Kastély? Bűnös – vagy csak bűntudatos? –, gyönyörű, hideg úrnőjével s Anglia vesztén elmélkedő főúrával. Mert, vegyük hát észre – az ÖRÖKÖSÖK tartóváza szabályos detektívregény. Vészjósló kísértetleptek kopognak a kastély köves útján, elrejtett vég-

rendelet, becstelen uzsorás, bűnös asszony, fáradhatatlan kopó, megrendítő halála az ártatlanul gyanúsítottak. És az aljas zsaroló ügyvéd átlőtt szívvel elnyúlva a padlón a megkezdett borosüveggel asztalán. Nem, de-hogyis angol kéz ölte meg – szenvedélyesen ajkát harapdáló, féktelen francia *mademoiselle* végzett vele magánbosszúból. Csak jobb, ha a gyilkos külföldi! Félek, hogy nem tudom lefordítani az „insular” szót.

Csak az anyósok vagy már a leendő anyósok fújnak ugyanolyan nótát, finomabb vagy durvább hangszeren. Mrs. Guppy kacsingat és lökdösődik, majd ordítózik. Mrs. Woodcourt, Jo segítő orvosának édesanyja szegény Eszternél vendégeskedve saját ősi származását hánytorgatja, erősen aláhúzva, hogy vannak leányok, akiknek semmiféle dicső ősi vér sem sugarazza be életútját. Az ilyen pária ne is remélje, hogy méltó az ő doktor fiához, aki most éppen a tengeren túl alapozza meg a szerencsését.

Milyen kellemes, ha a regény végén minden szál összefut és kibogozódik. A százéves per összeomlik, sikerült a körmönfontaknak akkorára duzzasztani, hogy fölemesztette a szóban forgó alaptőkét. Legyünk csak őszinték, Mr. Kenge. Eszter ugyan lemondana Woodcourtról, csupa szeretetből és hálából hajlandó hozzámenni gyámajához, de a nemes férfi megmarad az őrzőangyal szerepében, s egymás karjába kényszeríti a szerelmeseket. A gonoszok lelepleződnek, s eléri őket végzetük, a bolyongók otthonra találnak, a magányosok új családra, Pusztaháza pedig boldog asszonyára.

– Hát nem így kell lennie? – kérdi Cipi dühösen, kanalanként élvezve a teáját, ahogy egy percre bedugom a fejemet Pista szobájába, és megköszönöm neki.

– Így *kellene* lennie – mordul fel Pista a szivarja mellől –, de nem így van! Az egész Dickenseteket nem adom az egy *Esmond*ért... mire természetesen kitör a megszokott vihar Ottlik és Pista között, én meg visszavonulok, egy lady nem avatkozik ilyesmibe.

Húha, majd' elfelejtettem! Ottlik fordítása egyszerűen gyönyörű. Mint minden, amit kiadott a kezéből.

Szántó Piroška